NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08155005 9

Digitized by Google

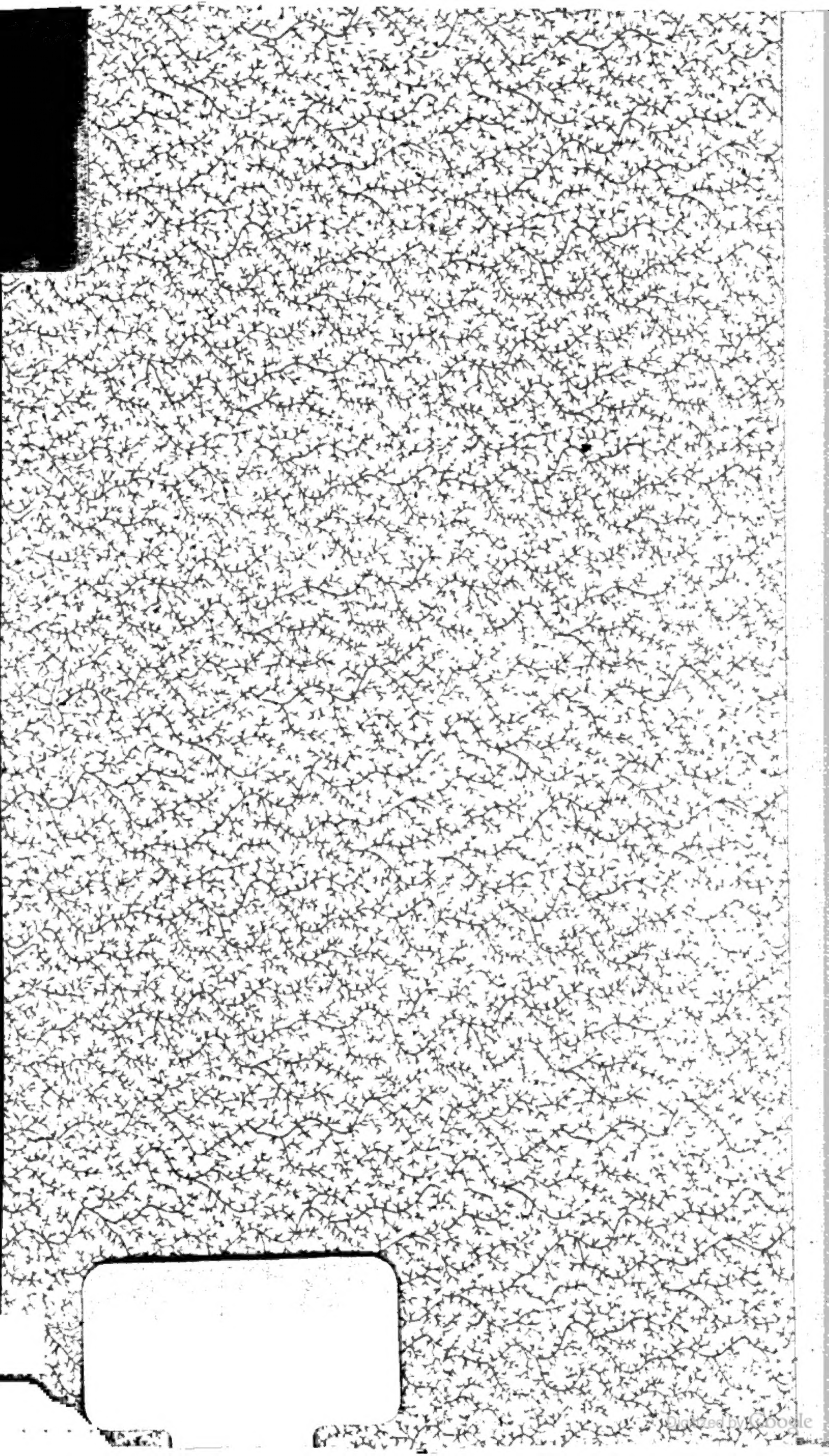

Cha. J. Daly

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE

BELLO GALLICO ET CIVILI

E RECENSIONE

FRANCISCI OUDENDORPII

POST

CELLARIUM ET MORUM

DENUO CURAVIT

IER. IAC. OBERLINUS

ARGENTORATENSIS

INSTITUTO LITTER. FRANCICO ADSCRIPTUS.

NUNC DEMUM

NOTIS ANGLICE ILLUSTRATI

ET

INDICE NOMINUM PROPRIORUM INSTRUCTI.

STUDIO

DAV. PATTERSON, A.M.

NOVI-EBORACI;

VENEUNT APUD COLLINS ET HANNAY, 230 PEARL STREET.

.....

EXCUDEBAT GULIELMUS E. DEAN.

MDCCCXXIX.

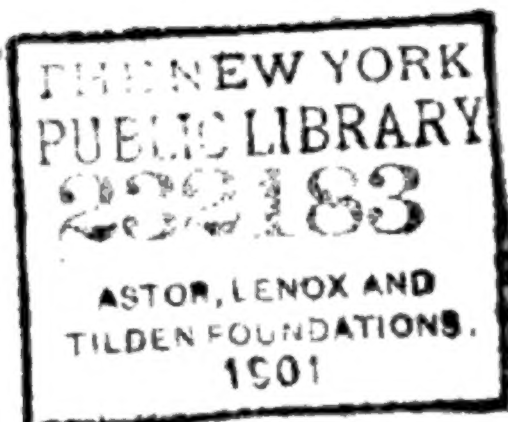

AD LECTOREM.

In hac Caesaris Commentariorum editione, quam accuratissima diligentia recognovimus, Oberlini editionem, quae anno 1819 Lipsiae prodiit, exprimere visum est. Ediderat, verba Oberlini sunt, ante hos centum annos vir clar. Christoph. Cellarius in usum studiosae juventutis C. Julii Caesaris commentarios, consueta industria emendatos, notis, tabulis et indicibus illustratos. Eam editionem aliquoties repetitam anno superioris saeculi octogesimo sub incudem revocavit vir celeb. Samuel Fr. Nathan. Morus, qui, Davisii, Clarkii et Oudendorpii in eum auctorem laboribus usus, tersiorem emisit in lucem. Contulit et aliorum animadversiones, tum eorum, quos jam Jungermannus Caesari suo junxerat, tum recentiorum, Marklandi, Guischardi aliorumque, quos inter autem observata Thomae Bentleii et Jac. Jurinii, saepe nimium sedula, edita Londini anno 1742 oculis optimi viri sese subtraxerant. Veteres etiam historiae Romanae scriptores Graecos, Plutarchum, Dionem Cassium, Appianum, studiose contulit, parcius Julium Celsum, qui de vita Caesaris scripsit, nec nisi, ubi extricando sensui vel stabiliendae lectioni videbatur inservire. Obstetriciam manum Caesari post Morum commodare invitatus, et alia quaedam, passim a doctis viris, et in his a cryptonymo in Miscell. Lipsiens, novis t. 2. sub litteris J. C. H. latente, animadversa, in usum trahenda putavi, et lectionis varietatem paullo frequentius discutiendum, qua re potissimum iis, qui, majore ista Oudendorpiana editione,

hodie admodum rara, destituti, ad explicandum junioribus auctorem accedunt, gratum me fecisse confido. Nec injucundum hoc accidet aliis, qui proprio Marte in Caesarem legendum incumbunt, quum sic de ratione lectionis acceptae aptius judicare liceat. Tum cavendum arbitrabar, ne tirones, quod vulgo fieri consuevit, quamcunque lectionem in sua quisque editione invenerit, eam ipsius scriptoris fuisse putent. Hactenus in hanc editionem Oberlinus.

In Caesaris Commentarios de Bello Gallico notas Anglice attexuimus plerumque nostras, quibus adjuti adolescentes auctoris sensum facilius assequi possent. In his, si quid est in quo peccatum sit, ne id etiam illa quae aliqua laude digna sint, obruat.

Notae quoque quantitatis indices penultimis appositae sunt, ut juventus ingenua ad voces recte exprimendas mature solita sit. Turpe enim censeri debet ac pudendum, doctos alioquin viros, immo et aliorum doctores ex probroso prosodiae neglectu, in foedissimos errores palam prolabi.

Scribebam Novi-Eboraci XVI. Kalendas Julias.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

I. Prooemium.

Cap. 1. *Gallia tempore Caesaris.*

II. Bellum Helveticum.

Cap. 2. 3. *Motus Helvetiorum auctore Orgetorige.* 4. *Huius mors praematura.* 5—9. *Iter Helvetiorum per Provinciam tentatum, sed, via Caesaris munitionibus interclusa, per Sequanos susceptum.* 10. 11. *Consilia Caesaris, ut hoc quoque itinere eos prohibeat. Gallorum querelae de iniuriis Helvetiorum.* 12. *Clades Tigurinorum ad Ararim.* 13. *Legati Helvetiorum ad Caesarem. postulata. minae.* 14. *Responsum Caesaris. indignatio Helvetiorum, petitis obsidibus.* 15. *Galli equites ab Helvetiis pulsi. iter utriusque exercitus.* 16—18. *Querela Caesaris adversus Aeduorum principes. Lisci excusatio. perfidia Dumnorigis Aedui, cui.* 19. 20. *venia data, deprecante fratre.* 21. 22. *Opportuna occasio Helvetios opprimendi errore P. Considii omissa.* 23—26. *Clades Helvetiorum. fuga.* 27. 28. *Deditio. poena profugorum. reditus Helvetiorum et sociorum in fines suos. Boiorum collocatio in Aeduis.* 29. *Numerus Helvetiorum ante et post bellum.*

III. Bellum Ariovisti.

Cap. 30—32. *Commune Gallorum concilium. querelae de Ariovisto, Germanorum rege.* 33. 34. *Colloquium a Caesare petitum, denegatum a rege.* 35. 36. *Postulata Caesaris per legatos. responsum Ariovisti.* 37. 38. *Iter Caesaris ad Ariovistum. occupat. Vesontio.* 39—41. *Ingens trepidatio in castris Romanorum oratio Caesaris ad milites. iter.* 42—46. *Colloquium Caesaris et Ariovisti impetu Germanorum diremtum.* 47. *Galli, petito novo colloquio ad Ariovistum missi. in vincula coniecti.* 48. *Proelium cum summis copiis ab Ariovisto evitatum. equestre certamen.* 49. 50. *Duo castra ab Romanis facta. minorum oppugnatio. caussa detrectati ab Ariovisto proelii cum omnibus copiis.* 51—54. *Galli legati erepti. hiberna Caesaris. iter ad conventus habendos in citeriore Gallia.*

GALLIA[1] est omnis divisa in partes tris,[2] quarum unam incōlunt Belgae, aliam Aquitāni, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae,[3] nostra Galli, appellantur. Hi omnes lingua, institū-

---

1. *Gallia.* This is exclusive of the possessions of the *Allobroges, Gallia Provincia* and *Gallia Cisalpina*, which parts were already subdued by the Romans.

2. *tris.* It is thus found in ancient manuscripts. Nouns which have *ium* in the genitive plural, make their accusative plural in *es, eis,* or *is.*

3. *Celtae.* Their possessions in Gaul reached from the extremity of *Bretagne* throughout all the country between the *Seine* and *Garogne*, east-

Google

tis, legibus inter se diffĕrunt. Gallos ab Aquitānis Garumna flumen, a Belgis Matrōna et Sequāna divīdit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate Provinciae[4] longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertĭnent, important; proximique sunt Germānis, qui trans Rhenum incŏlunt, quibuscum continenter bellum gerunt: qua de caussa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecēdunt, quod fere quotidianis proeliis cum Germānis contendunt, quum aut suis finibus eos prohĭbent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum[5] una pars, quam Gallos obtinēre dictum est, initium capit a flumĭne Rhodăno; continetur Garumna flumine, Oceăno, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequănis et Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad septemtriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur; pertĭnent ad inferiorem partem flumĭnis Rheni; spectant in septemtriones et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceăni, quae est ad Hispaniam, pertĭnet, spectat inter occasum solis et septemtriones.

2. Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetŏrix. Is M. Messāla et M. Pisone coss.[6] regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtūte omnibus præstarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undīque loci natūra Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germānis divīdit; altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequănos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodăno, qui Provinciam nostram ab Helvetiis divīdit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et minus facīle finitimis bellum inferre possent: qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolōre afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se finis[7] habēre arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patēbant.

---

ward to the Rhine and the Alps. Towards the south a branch of the Celtae, named Volcae, had established themselves along the coast of the Mediterranean; and towards the east, the Helvetii also belonged to their nation.

4. *Provinciae.* The name of the south part of Gaul, which had already been made a Roman province.

5. *Eorum.* That is, of the Belgae, Galli and Aquitani.

6. *Mess. et Pis. coss.* In the year of the city 693. The year was named by the Romans after the consuls, as it used to be at Athens from one of the archons.

7. *finis.* See note 2.

5. His rebus adducti, et auctoritāte Orgetorĭgis permoti, constituerunt, ea, quae ad proficiscendum pertinērent, comparare; iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemĕre; sementes quam maxĭmas facere, ut in itinĕre copia frumenti suppetĕret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetŏrix deligĭtur; is, ubi legationem ad civitates suscēpit, in eo itinĕre persuadet Castĭco, Catamantalĕdis filio, Sequăno, cuius pater regnum in Sequănis multos annos obtinuerat, et a S. P. R.[8] amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorĭgi Aeduo, fratri Divitiăci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur,[9] persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse, illis probat, conata perficĕre, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent: se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et iusiurandum dant et, regno occupato, per tris potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

4. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis[10] caussam dicere coegerunt: damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur Die constituta caussae dictionis, Orgetŏrix ad iudicium omnem suam familiam,[11] ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. Quum civĭtas, ob eam rem incitata, armis ius suum exsĕqui conaretur multitudinemque hominum ex agris magistratus cogĕrent, Orgetŏrix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

5. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppĭda sua omnia,

---

8. *a S. P. R.* a Senatu Populi Romani. This is the reading of the most ancient MSS. and is preferable to that which is commonly used, viz. *a S. P. Q. R.*

9. *conaretur.* Some read *conetur,* as it depends on a verb of the present time. However, in narrations where the preceding present occupies the place of an imperfect, it is not unfrequently followed by an imperfect.

10. *ex vinculis,* in chains.

11. *familiam.* They who were employed by him in his rural affairs and in the collection of his revenue.

numero ad duoděcim, vicos ad quadringentos, relĭqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod[12] secum portaturi erant, combūrunt, ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molīta cibaria[13] sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Raurăcis et Tulingis et Latobrīgis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Norĭcum[14] transierant Noreiamque oppugnārant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.[15]

6. Erant omnīno itinĕra duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequānos,[16] angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodănum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibēre possent: altĕrum per Provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod Helvetiorum inter fines et Allobrŏgum, qui nuper pacati erant, Rhodănus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppīdum Allobrŏgum est proximumque Helvetiorum finibus, Genēva. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertĭnet. Allobrogibus sese vel persuasūros, quod nondum bono animo in Populum Romanum viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos finis eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodăni omnes conveniant: is dies erat a.[17] d. V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio coss.[18]

7. Caesāri quum id nunciatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari, matūrat ab urbe proficisci; et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit et ad Genēvam pervenit: Provinciae toti quam maximum potest[19] militum numerum imperat: (erat omnino in

12. *praeter quod.* Some read *praeter quam quod.*
13. *Molita cibaria,* ground provisions, meal or flour.
14. *Noricum.* A country extending along the southern shore of the Danube, from the mouth of the Ænus or Inn to Mons Cetius, and comprehending the modern duchies of Carinthia and Stiria.
15. *socios sibi adsciscunt,* they assume or join with themselves as confederates.
16. *per Sequanos, inter Iuram et Rhodanum.* There were two roads from Helvetia to the south of Gaul; the one towards the left by the bridge of Geneva across the Rhone to the Allobroges; the other towards the right, to the Sequani, through the defile between mount Iura and the Rhone.
17. *a. d. V. Kal. Apr.* i. e. ante diem quintum Kalendas Aprilis (March 28th). The word *Kalendas* is governed by *secundum* or *quoad* understood.
18. *coss.* for consulibus.—*Pis. Gabin. coss.* In the year of the city 696
19. *potest.* In some editions this word is omitted.

Gallia ulteriore legio una) pontem, qui erat ad Genēvam, iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos civitātis, cuius legationis Nameius et Verudoctius princīpem locum obtinebant, qui dicĕrent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quod aliud iter habērent nullum; rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum,[20] exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum[21] missum, concedendum non putabat: neque homines inimīco animo, data facultate per Provinciam itinĕris faciundi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr.[22] reverterentur.

8. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex Provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodănum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequănorum ab Helvetiis divīdit, milia passuum decem novem murum, in altitudinem pedum sedĕcim fossamque perdūcit.[23] Eo opere

20. *Cassium—occisum.* See chap. 12. This event happened in the year of the city 646.

21. *sub jugum*, frequently *sub jugo*. A conquered army was made to pass under the yoke in the following manner.—Two spears were fixed in the ground, and to their upper extremity a third was fastened, so as to present the appearance of door posts and their lintel; under this the conquered army, deprived of its armour, was made to pass.

22. *a. d. Idus Apr.* (April 12th.) See note 17. The names of all the months are used as substantives or adjectives, except *Aprilis*, which is used only as a substantive.

23. *a lacu Lemanno—ad montem Iuram—murum perducit.* It would be tedious to relate the various opinions of annotators on the situation of this wall. That we may ascertain the meaning of the expression, it is necessary to recollect that there were only two roads by which the Helvetii could leave their country; the one through the Sequani between the mountains of Iura and the river Rhone; the other through the Roman province. Also, that the Rhone flows between the country of the Helvetii and that of the Allobroges, and can be forded in many places. Moreover, that the Helvetii, when attempting to march through the country of the Allobroges, and having, with that intention, then passed the Rhone, were prevented from proceeding further by the *wall* and the guards placed thereon. If we keep these things in view, it will be plain that the *wall* was situated within the province, and was drawn on the south side of the river Rhone from lake Lemannus, and along the river to the mountains of Iura; so that nothing but the channel of the river and the narrow road beside the bottom of the mountains intervened between the *wall* and them. For the word *ad*, which seems to have produced the difficulty in this passage, by no means indicates that the wall and mountains touched each other. The phrases "annos *ad* quinquaginta," "*ad* duo millia et trecenti occisi," "castra *ad* Cybistra quod op-

perfecto, praesidia dispōnit, castella commūnit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibēre possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum revertērunt, negat, se more et exemplo Populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare; et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii, ea spe deiecti, navibus iunctis ratibusque[24] compluribus factis, alii vadis Rhodăni, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione[25] et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

9. Relinquebatur una per Sequănos via, qua, Sequănis invītis, propter angustias ire non poterant. His quum sua sponte persuadēre non possent, legatos ad Dumnorīgem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequănis impetrarent.[26] Dumnŏrix gratia et largitione apud Sequănos plurimum poterat, et Helvetiis erat amīcus, quod ex ea civitate Orgetorīgis[27] filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo sibi beneficio habēre obstrictas volebat. Ităque rem suscīpit et a Sequănis impĕtrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsīdesque uti inter sese dent, perfīcit: Sequăni, ne itinĕre Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

10. Caesări renunciatur, Helvetiis esse in animo, per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santŏnum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civītas est in Provincia. Id si fiēret, intellegebat, magno cum Provinciae periculo futurum, ut homines bellicosos, Populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitĭmos habēret. Ob eas caussas ei munitioni,[28] quam fecerat, T. Labienum Legatum praefecit: ipse in Italiam[29] magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones[30] conscrībit et tris, quae cir-

---

pidum est *ad* montem Taurum, locavi," Cic. Ep. L. XV. 2. sufficiently show that *ad* freqently has the same power as *prope* or *circiter*.

24. *ratibus*, rafts, which were composed of beams and planks fastened together with cords or wooden pins.

25. *operis munitione*, the wall, ditch, and forts mentioned above.

26. *mittunt—impetrarent*. See note 9.

27. *Orget. filiam duxerat*. See chap. 3.

28. *munitioni, quam fecerat*. See chap. 8.

29. *Italiam*. That is, Gallia Cisalpina, a part of Gaul which lies between the river Po and the Alps.

30. *legiones*. Legio is derived from *lego*, to choose. Each legion was divided into ten cohorts, each cohort into three maniples, and each maniple into two centuries. There were thirty maniples and sixty centuries in a legion; and if there had always been 100 men in each century, as its name imports, the legion would have consisted of 6000 men. The number of men in a legion seems to have varied between 3000 and 6000 men.

eum Aquileiam hiemabant, ex hibernis edūcit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrōnes et Graiocēli et Caturīges, locis superioribus occupatis, itinēre exercītum prohibēre conantur. Compluribus his proeliis pulsis, ab Ocēlo, quod est citerioris Provinciae[31] extremum, in fines Vocontiorum ulterioris Provinciae[32] die septimo pervenit: inde in Allobrŏgum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra Provinciam trans Rhodănum primi.

11. Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias transduxerant et in Aeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Aedui, quum se suaque ab iis defendĕre non possent, legatos ad Caesărem mittunt rogatum auxilium; ita se omni tempore de Populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppīda expugnari non debuerint. Eodem tempore Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesărem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facĭle ab oppīdis vim hostium prohibēre: item Allobrŏges, qui trans Rhodănum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesărem recipiunt, et demonstrant, sibi praeter agri solum nihil esse relīqui. Quibus rebus adductus Caesar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumtis, in Santŏnas Helvetii pervenirent.

12. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequănorum in Rhodănum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus[33] iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est, tris iam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Arărim reliquam esse: de tertia vigilia[34] cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impedītos et inopinantes aggressus,[35] magnam eorum partem concīdit: relīqui fugae sese mandārunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus[36] appellabatur Tigurī-

---

31. *citerioris Provinciae.* The same as Gallia Cisalpina. See note 29.

32. *ulterioris Provinciae.* That is, Gallia Transalpina, that part of Gaul which lies beyond the Alps in regard to the inhabitants of Rome.

33. *lintribus*, boats made of trunks of trees hollowed.

34. *de tertia vigilia*, the third watch, which lasted from midnight till half the time to sun-rise had passed. The night was divided into four watches, each consisting of about three hours.

35. *aggressus—concidit.* This was not performed by Caesar, but by his lieutenant Labienus; for Caesar, according to the custom of the Romans, ascribed to himself whatever was performed by his lieutenants.

36. *pagus.* This word a little above was called *pars Helvetiorum*, and a little after it is named *pars civitatis Helvetiae*; whence the true meaning of *pagus* may easily inferred.

nus : nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem Populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

13. Hoc proelio facto, relĭquas copias Helvetiorum ut consĕqui posset, pontem in Arări faciundum curat atque ita exercitum transdūcit. Helvetii, repentīno eius adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus viginti aegerrime confecerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt : cuius legationis Divĭco princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesăre agit ; Si pacem Populus Romanus cum Helvetiis facĕret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset ; sin bello persĕqui perseveraret, reminisceretur et veteris incommŏdi[37] Populi Romani et pristīnae virtutis Helvetiorum. Quod improviso unum pagum adortus esset,[38] quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magno opere virtuti tribueret[39] aut ipsos despĭcĕret : se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo contendĕrent aut insidiis niterentur. Quare ne committĕret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate Populi Romani et internecione exercitus nomen capĕret aut memoriam prodĕret.

14. His Caesar ita respondit : Eo sibi minus dubitationis[40] dari, quod eas res, quas legati Helvetii[41] commemorassent, memoria tenēret ; atque eo gravius ferre, quo minus merito Populi Romani accidissent : qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficĭle cavēre ; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret, quare timeret ; neque sine caussa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae oblivisci vellet : num etiam recentium iniuriarum, quod eo invīto iter per Provinciam per vim tentassent, quod Aeduos,

---

37. *veteris incommodi.* This refers to the disaster which befel Cassius and his army.

38. *adortus esset*, instead of *fugâsset.*

39. *tribueret*, with *quidquam* understood.

40. *eo minus dubitationis*, viz. whether he would make peace with the Helvetii or attack them.

41. *legati Helvetii.* It is thought that these words have creeped into the text from the marginal notes.

Digitized by Google

quod Ambarros, quod Allobrŏgas vexassent, memoriam deponĕre posset? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinēre:[42] consuesse enim Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelĕre eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedĕre. Quum ea ita sint, tamen, si obsĭdes ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat; et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divĭco respondit:[43] Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsĭdes accipere, non dare, consuerint: eius rei Populum Romanum esse testem.

15. Hoc responso dato, discessit. Postĕro die castra ex eo loco movent: idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quatuor milium, quem ex omni Provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui[44] videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui, cupidius novissimum agmen insecuti, alieno[45] loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt: et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam ex novissimo agmine proelio nostros lacessĕre coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia, hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibēre. Ita dies circiter quindĕcim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

16. Interim quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare:[46] nam propter frigŏra, quod Gallia sub septemtrionibus, ut ante dictum, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arări navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arăre Helvetii averterant, a quibus discedĕre nolebat. Diem ex die ducĕre[46] Aedui; conferri, comportari, adesse dicere.[46] Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum[47] militibus metiri oportēret: convocatis

---

42. *eodem pertinere.* That it had the same tendency over the mind of Caesar, to prevent him from making peace with the Helvetii.

43. In a *reported speech,* or when the narration is *purely oblique,* no mood is admissible but the *subjunctive* and *infinitive.*

44. *qui* is equivalent to *ut illi.*

45. *alieno, disadvantageous,* is the reverse of *suo,* convenient.

46. *flagitare,-ducere, dicere.* See Adam's Latin Grammar, Syntax. Rule III. Obs. 3.

47. *frumentum.* Besides pay, each soldier was furnished with clothes,

eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiăco et Lisco, qui summo magistratu[48] praeĕrat, (quem Vergobrĕtum appellant Aedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat, quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur: praesertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam gravius, quod sit destitutus, querītur.

17. Tum demum Liscus, oratione Caesăris adductus, quod antea tacuerat, propōnit: Esse nonnullos,[49] quorum auctorītas apud plebem plurimum valeat; qui privāti plus possint, quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque imprōba oratione multitudinem deterrēre, ne frumentum confĕrant, quod praestare debeant. Si iam principatum Galliae obtinēre non possint, Gallorum, quam Romanorum imperia perferre, satius esse, neque dubitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum relĭqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus, enunciari: hos a se coercēri non posse: quin etiam, quod necessario rem coactus Caesări enunciarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam caussam, quam diu potuerit, tacuisse.

18. Caesar hac oratione Lisci Dumnorĭgem, Divitiăci fratrem, designari sentiebat: sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celerĭter concilium dimittit, Liscum retĭnet: quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secrēto ab aliis quaerit; repĕrit esse vera. Ipsum esse Dumnorĭgem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupĭdum rerum novarum:[50] complūris annos portoria relĭquaque omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redemta habere,[51] propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiārem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumtu semper alĕre et circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitĭmas civitates largĭter posse: atque huius potentiae caussa matrem in Biturĭgibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse: ip-

and received a certain allowance (*dimensum*) of corn, commonly four bushels a month. For these things a part of their pay was deducted. The soldiers in the Roman army dressed their own victuals.

48. *magistratu*, the old form of the dative case.

49. *Esse nonnullos.* See above, note 43.

50. *rerum novarum*, of a revolution, of a change of government.

51. *vectigalia redemta habere*, that he had farmed the public taxes.

sum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse: favēre et cupēre Helvetiis propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Caesărem et Romānos, quod eorum adventu potentia eius deminuta et Divitiăcus[52] frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accĭdat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio[53] Populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorīge atque eius equitibus, (nam equitatu, quem auxilio Caesări Aedui miserant, Dumnŏrix praeerat) eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

19. Quibus rebus cognĭtis, quum ad has suspiciones certissimae res accedĕrent, quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset,[54] quod obsīdes inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur: satis esse caussae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadvertĕret, aut civitatem animadvertĕre iubĕret. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiăci fratris summum in Populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne eius supplicio Divitiăci animum offendĕret, verebatur. Itaque priusquam quidquam conaretur, Divitiăcum ad se vocari iubet et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, princĭpem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquĭtur: simul commonefacit, quae ĭpso praesente in concilio Gallorum de Dumnorīge sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, ut sine eius offensīone animi vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel civitatem statuĕre iubeat.

20. Divitiăcus multis cum lăcrimis, Caesărem complexus, obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statuĕret:[55] scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, quam se, dolōris capĕre, propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi

---

52. *Divitiacus sit restitutus.* Compare chap. 3.
53. *imperio Pop. Rom.* i. e imperante pop. Rom.
54. *quod—transduxisset.* Because he had obtained leave from the Sequani to permit the Helvetii to pass through their country. See chap. 9.
55. *ne quid gravius in fratrem statueret*, not to determine on any measure too severe, or not to deal too rigorously with his brother.

atque in relĭqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se[56] crevisset: quibus opĭbus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur: sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesăre gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiae apud eum tenēret, nemĭnem existimaturum, non sua voluntate factum: qua ex re futurum, uti totĭus Galliae animi a se averterentur. Haec quum pluribus verbis flens a Caesare petĕret, Caesar eius dextram prendit: consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicae iniuriam[57] et suum dolorem eius voluntati ac precibus condōnet. Dumnorĭgem ad se vocat; fratrem adhĭbet: quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellĕgat, quae civĭtas queratur, propōnit; monet, ut in relĭquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterĭta se Divitiăco fratri condonare dicit. Dumnorĭgi custōdes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquātur, scire possit.

21. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsĭus castris octo: qualis esset natūra montis et qualis in circuitu adscensus, qui[58] cognoscĕrent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labiēnum, Legātum pro Praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognovĕrant, summum iugum montis adscendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eōdem itinĕre, quo hostes iĕrant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissĭmus habebatur et in exercĭtu L. Sullae, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittĭtur.

22. Prima luce, quum summus mons[59] a T. Labiēno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mile et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captīvis compĕrit, aut ipsius adventus, aut Labiēni, cognĭtus esset: Considius equo admisso[60] ad eum accurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari voluĕrit, ab hostĭbus tenēri; id se a Gallĭcis armis atque insignĭbus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subdūcit, aciem[61] instrŭit. Labiēnus, ut erat ei praeceptum a Caesăre, ne proelium committĕret, nisi ipsīus

56. *per se crevisset*, i. e. per Divitiacum.
57. *reipubl injuriam*, i. e. the injury done to the republic.
58. *qui* is equivalent to *ut illi*.
59. *summus mons*, the top of the mountain.
60. *equo admisso*, at full gallop.
61. *aciem*. This word is generally applied to an army in battle order, —*agmen*, to an army on march; and *exercitus*, to an army while engaged in exercise; but this distinction is not always observed.

copiae prope hostium castra visae essent, ut undĭque uno tempŏre in hostes impetus fiĕret, monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinēbat. Multo denique die[62] per exploratores Caesar cognōvit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Considium, timōre perterrĭtum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuĕrat, intervallo hostes sequĭtur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

23. Postridie eius diei, quod omnino biduum superĕrat, quum exercĭtui frumentum metīri oportēret, et quod a Bibracte, oppĭdo Aeduorum longe maxĭmo ac copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII abĕrat, rei frumentariae prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis[63] equĭtum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timōre perterrĭtos Romānos discedĕre a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commisissent; sive eo, quod re frumentaria[64] interclūdi posse confidĕrent: commutato consilio atque itinĕre converso, nostros a novissĭmo agmĭne[65] insĕqui ac lacessĕre coepĕrunt.

24. Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proxĭmum collem subdūcit, equitatumque, qui[66] sustinēret hostium impĕtum, misit. Ipse intĕrim in colle medio triplĭcem aciem[67] instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxĭme conscripserat,[68] et omnia auxilia collocāret: ac totum montem hominĭbus compleri et interea sarcĭnas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constitĕrant, muniri iussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secūti, impedimenta in unum locum contulĕrunt: ipsi, confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange[69], facta, sub primam nostram aciem successĕrunt.

25. Caesar, primum suo,[70] deinde omnium ex conspectu

---

62. *multo die*, the day being far spent.
63. *decurio*, a commander of ten (*decem*) men of the cavalry.
64. *re frumentaria*, corn.
65. *novissimo agmine*, the rear.
66. *qui* is equivalent to *ut ille*.
67. *triplicem aciem*. The Roman army was usually drawn up in three lines; the *Hastati* were placed in the first line; the *Principes* in the second; and the *Triarii* or *Pilani* in the third.
68. *quas—conscripserat*. Compare chap. 10.
69. *phalange facta*. From what follows, it seems that the word *phalanx* here signifies nearly the same as *testudo*, i. e. the shields were joined over their heads in the form of a tortoise, to protect them from the missile weapons cast by the enemy.
70. *suo*, viz. *equo remoto*.

remotis equis, ut aequato omnium pericŭlo spem fugae tollĕret, cohortatus suos, proelium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregĕrunt. Ea disiecta, gladiis destrictis in eos impĕtum fecĕrunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis,[71] quum ferrum se inflexisset, neque evellĕre, neque, sinistra impedita,[72] satis commŏde pugnare potĕrant; multi ut diu iactato brachio praeoptārent scutum manu emittĕre et nudo corpŏre pugnare. Tandem vulnerĭbus defessi et pedem referre et, quod mons subĕrat circĭter mile passuum, eo se recipĕre coepērunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui homĭnum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinĕre nostros latĕre aperto aggressi, circumvenēre: et id conspicati Helvetii, qui in montem sese recepĕrant, rursus instare et proelium redintegrare coepērunt. Romāni conversa signa bipartito intulērunt:[73] prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resistĕret; tertia, ut venientes excipĕret.

26. Ita ancipĭti proelio diu atque acrĭter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impĕtus sustinēre non possent, altĕri se, ut coepĕrant, in montem recepĕrunt: alteri ad impedimenta et carros suos se contulērunt. Nam hoc toto proelio, quum ab hora septĭma[74] ad vespĕrum pugnatum sit, aversum hostem vidēre nemo potuit. Ad multam noctem[75] etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecĕrant, et e loco superiore in nostros venientes tela coniiciebant, et nonnulli inter carros rotasque matăras ac tragŭlas[76] subiiciebant nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potīti sunt. Ibi Orgetorĭgis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circĭter milia hominum CXXX superfuērunt, eaque tota nocte, continenter iērunt: nullam partem noctis itinĕre intermisso,[77]

71. *pluribus scutis—colligatis.* The shields were so placed over their heads, that a part of the shield of one soldier covered a part of the shield of the soldier next him; and thus two shields at least could be transfixed, and bound, the one to the other.

72. *sinistra impedita*, viz. *scutis*.

73. *Romani conversa signa bipartito intulerunt*, the Romans advanced in two divisions.—*signa inferre*, to advance.—*signa convertere*, to face about.

74. *hora septima.* According to our calculation this is about one o'clock in the afternoon. The natural day was from the rising to the setting of the sun. It was divided into twelve hours, which were of different lengths at different seasons.

75. *Ad multam noctem*, till late at night.

76. *mataras ac tragulas*, a sort of javelins used by the Gauls.

77. *nullam partem noctis itinere intermisso.* It is generally believed

in fines Lingŏnum[78] die quarto pervenērunt, quum, et propter vulnĕra militum et propter sepultūram occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingŏnas litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi coepit.

27. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinĕre convenissent seque ad pedes proiecissent supplicĭterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar pervēnit, obsĭdes, arma, servos, qui ad eos perfugissent,[79] poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum milia VI eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterrīti, ne armis tradĭtis supplicio afficerentur, sive spe salūtis inducti, quod, in tanta multitudĭne dediticiorum,[80] suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte[81] ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contendērunt.

28. Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines iĕrant, his, uti conquirĕrent et reducĕrent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit:[82] reliquos omnes, obsidĭbus, armis, perfūgis tradĭtis, in deditionem accēpit. Helvetios, Tulingos, Latobrĭgos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit et quod, omnĭbus fructĭbus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogĭbus imperavit, ut iis frumenti copiam facĕrent: ipsos oppĭda vicosque, quos incendĕrant, restituĕre iussit. Id ea maxĭme ratione fecit, quod noluit, eum locum, unde Helvetii discessĕrant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germāni, qui trans

---

that these words were a marginal note in explanation of the word *continenter*, and have thence creeped into the text; otherwise we cannot account for the tautology of our author.

78. *Lingones*, a people of Gaul, whose territories included Vogesus. *Vauge*, and consequently the sources of the rivers Mosa the *Meuse*, and Matrona the *Marne*.

79. *servos qui ad eos perfugissent*. The slaves, either from the hard treatment of their masters, or from the natural desire of liberty, usually, when they approached a hostile army, made their escape to it.

80. *dediticiorum*. Those enemies who voluntarily laid down their arms and surrendered themselves, were permitted to retain the rights of freedom, and were called *dediticii*.

81. *prima nocte*, early in the night.

82. *reductos in hostium numero habuit*. Enemies, when taken in the field or in the storming of cities, were sold by auction, which was termed *sub corona*, because they wore a crown when sold; or *sub hasta*, because a spear was set up where the crier or auctioneer stood.

Rhenum incŏlunt, e suis finĭbus in Helvetiorum fines transīrent et finitŭmi Galliae provinciae Allobrogĭbusque essent. Boios, petentibus Aeduis, quod egregia virtūte erant cognĭti, ut in finĭbus suis collocārent, concessit: quibus illi agros dedĕrunt, quosque postea in parem iuris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, recepĕrunt.

29. In castris Helvetiorum tabŭlae repertae sunt, littĕris Graecis confectae[83] et ad Caesărem relatae, quibus in tabŭlis nominātim ratio confecta erat, qui numĕrus domo exisset eorum, qui arma ferre possent: et item separātim pueri, senes, muliĕresque. Quarum omnium rerum summa erat, capĭtum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIIII. Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. Summa omnium fuĕrunt ad milia CCCLXVIII.[84] Eorum, qui domum rediĕrunt, censu habĭto,[85] ut Caesar imperavĕrat, repertus est numĕrus milium C et X.

30. Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legāti, principes civitātum, ad Caesărem gratulātum convenĕrunt: intellegĕre sese, tametsi, pro veterĭbus Helvetiorum iniuriis Populi Romāni,[86] ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae, quam Popŭli Romāni accidisse: propterea quod eo consilio florentissĭmis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia delegĕrent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitātes stipendiarias[87] habērent. Petiĕrunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicĕre, idque Caesăris voluntāte facĕre, licēret: sese habēre quasdam res, quas ex commūni consensu ab eo

83. *tabulae, litteris Graecis confectae,* written in Greek characters. Some of the nations near *Gallia Narbonensis* seem to have derived a knowledge of the Greek language from the flourishing and polished colony which came from Phocaea, and settled at Massilia (Marseilles) B. C. 539.

84. *Summa omnium—milia CCCLXVIII* Writers are much at variance with regard to the accuracy of this number.

85. *censu habito.* The word *census* here denotes merely a numbering of the people, having no reference to their amount of property.

86. *Helvet. injuriis Pop. Rom.* The injuries done by the Helvetii to the Roman People. See chap. 20. *injuria reipublicae.* A single substantive often governs two genitives at once, of which one is commonly to be explained actively or possessively, the other objectively, or in some other way.

87. *stipendiarias.* The victors either imposed on the vanquished an annual tribute, called *census capitis,* or deprived them of a part of their grounds. Those who paid their taxes in money were called *stipendiarii* or *tribūtarii.*

petĕre vellent. Ea re permissa, diem concilio constituērunt et iureiurando, ne quis enunciāret, nisi quibus commūni consilio mandatum esset, inter se sanxērunt.[88]

31. Eo concilio dimisso, iidem princĭpes civitātum, qui ante fuĕrant ad Caesărem,[89] revertĕrunt, petiēruntque, uti sibi secrēto [redacted][90] de sua omniumque salūte cum eo agĕre licēret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Caesări ad pedes proiecĕrunt: non minus se id contendĕre[91] et laborāre, ne ea, quae dixissent, enunciarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrārent, propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos vidĕrent. Locutus est pro his Divitiăcus Aeduus: Gallĭae totīus factiōnes esse duas: harum alterīus principātum tenēre Aeduos, alterīus Arvernos. Hi quum tantopĕre de potentātu inter se multos annos contendĕrent, factum esse, uti ab Arvernis Sequănisque Germāni mercēde arcesserentur. Horum primo circĭter milia XV Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias[92] Gallorum homĭnes feri ac barbări adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX milium numĕrum: cum his Aeduos eorumque clientes[93] semel atque itĕrum armis contendisse: magnam calamitātem pulsos accepisse, omnem nobilitātem, omnem senātum, omnem equitātum amisisse. Quibus proeliis calamitatĭbusque fractos, qui et sua virtūte et Popŭli Romāni hospitio atque amicitia plurĭmum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequănis obsīdes dare, nobilissĭmos civitātis, et iureiurando civitātem obstringĕre, sese neque obsīdes repetituros, neque auxilium a Populo Romāno imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitāte Aeduorum, qui addūci non potuĕrit, ut iuraret, aut suos lībĕros obsīdes dăret. Ob eam rem se ex civitāte profugisse et Romam ad senatum venisse,[94] auxilium postulatum, quod solus neque iureiurando neque obsidĭbus teneretur. Sed peius victorĭbus Sequănis, quam Aeduis victis, accidisse: propterea quod Ariovistus, rex Germănorum, in eorum finĭbus consedisset tertiamque partem agri Sequăni, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de alte-

88. *et jurejurando—sanxerunt*, they bound themselves by an oath that none should divulge any thing, &c.

89. *ad Caesarem*, i. e. apud Caesarem. Thus also B. III. chap. 9. *ad omnes nationes*.

90. *secreto in occulto*. This is the reading of the ancient MSS. but it is evidently tautological; and either *secreto* or *in occulto* should be omitted.

91. *non minus se id contendere*. See note 43.

92. *copias Gallorum*, i. e. facultates, frumentum, &c.

93, *clientes*, the allies of the Ædui.

94. *Romam—venisse*. See B. VI. chap. 12.

ra parte tertia Sequănos decedĕre iubēret, propterea quod paucis mensĭbus ante Harūdum[95] milia hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futūrum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finĭbus pellĕrentur atque omnes Germāni Rhenum transīrent: neque enim conferendum esse Gallĭcum cum Germānorum agro, neque hanc consuetudĭnem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicĕrit, quod proelium factum sit ad Magetobriam,[96] superbe et crudelĭter imperare, obsĭdes nobilissĭmi cuiusque libĕros poscĕre et in eos omnia exempla cruciātusque edĕre,[97] si qua res non ad nutum aut ad voluntātem eius facta sit: homĭnem esse barbărum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustinēri. Nisi si quid in Caesăre Popŭloque Romāno sit auxilii, omnĭbus Gallis idem esse faciundum, quod Helvetii fecĕrint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germānis, petant fortūnamque, quaecumque accĭdat, experiantur. Haec si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidĭbus, qui apud eum sint, gravissĭmum supplicium sumat. Caesărem vel auctoritate sua atque exercĭtus, vel recenti victoria, vel nomĭne Populi Romāni deterrēre posse, ne maior mulititudo Germanorum Rhenum transducātur: Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendĕre.

32. Hac oratione ab Divitiăco habĭta, omnes, qui adĕrant, magno fletu auxilium a Caesăre petĕre coepĕrunt. Animadvertit Caesar, unos ex omnibus Sequănos nihil earum rerum facĕre, quas ceteri facĕrent: sed tristes, capite demisso, terram intuēri. Eius rei caussa quae esset, miratus ex ipsis quaesiit. Nihil Sequăni respondĕre,[98] sed in eādem tristitia taciti permanēre.[98] Quum ab iis saepius quaerĕret, neque ullam omnino vocem exprimĕre posset, idem Divitiăcus Aeduus respondit: Hoc esse miseriorem gravioremque fortunam Sequanorum, quam reliquorum; quod soli ne in occulto quidem[99] queri, neque auxilium implorare audĕrent, absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrērent: propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur; Sequanis vero, qui intra

95. *Harudes*, a people of Germany, next the Marcomanni, between the Rhine and the Danube.

96. *Magetobriam*. From the circumstance of an urn with the inscription MAGETOP. being discovered in 1802 in the channel of the river Arar, near its confluence with the Ognon: and from the modern name *Moigle de Broie* the situation of Magetobria seems to be determined.

97. *exempla cruciatusque*, i. e. *exempla cruciatuum*; in eos exempla cruciatusque edere, he was inflicting on them every species of torture.

98. *respondere*, coeperunt understood.

99. *ne in occulto quidem*; *ne—quidem, not even*, are two words which must always be separated by the words upon which the emphasis falls.

fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.

33. His rebus cognītis, Caesar Gallorum anĭmos verbis confirmavit, pollicitusque est, sibi eam rem curae futūram: magnam se habēre spem, et beneficio suo et auctoritāte adductum Ariovistum finem iniuriis factūrum. Hac oratione habĭta, concilium dimīsit, et secundum ea[100] multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putāret; imprimis quod Aeduos, fratres consanguineosque saepenumĕro a Senātu appellātos, in servitute atque in ditione vidēbat Germānorum tenēri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequānos intellegebat: quod in tanto imperio Popŭli Romāni turpissĭmum sibi et reipublĭcae esse arbitrabātur. Paullatim autem Germānos consuescĕre Rhenum transīre; et in Galliam magnam eorum multitudĭnem venīre, Popŭlo Romāno periculōsum videbāt: neque sibi homĭnes feros ac barbăros temperatūros existimābat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri Teutŏnique fecissent, in provinciam exīrent, atque inde in Italiam contendĕrent; praesertim quum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret: quibus rebus quam maturrĭme occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumserat, ut ferendus non videretur.

34. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legātos mittĕret, qui[101] ab eo postulārent, uti alĭquem locum medium utrīusque colloquio dicĕret: velle sese de republĭca et summis utrīusque rebus cum eo agĕre. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille a se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercĭtum sine magno commeatu, atque emolimento, in unum locum contrahĕre posse: sibi autem mirum vidēri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesări, aut omnino Popŭlo Romāno negotii esset.[102]

35. His responsis ad Caesărem relātis, itĕrum ad eum Caesar legātos cum his mandātis mittit: Quoniam tanto suo Popŭlique Romāni beneficio affectus, quum in consulātu suo rex atque amīcus a Senātu appellātus esset, hanc sibi Popŭloque Romāno gratiam referrĕt, ut in colloquium venīre invitātus gravāretur, neque de commūni re dicendum sibi et cognoscendum putāret; haec esse, quae ab eo postulāret: primum,

100. *secundum ea*, besides (what Divitiacus had said.)
101. *qui* is equivalent to *ut illi*.
102. The construction is, quid negotii esset aut Caesari, aut omnino Populo Romano, in sua, &c.

ne quam multitudīnem homīnum[103] amplĭus trans Rhenum in Galliam transducĕret: deinde obsīdes, quos habēret ab Aeduis, reddĕret Sequănisque permittĕret, ut, quos illi habērent, voluntāte eius reddĕre illis licēret; neve Aeduos iniuria lacessĕret, neve his sociisve eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi Popŭloque Romāno perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futūram: si non impetrāret, sese, quoniam M. Messāla M. Pisōne Coss.[104] Senātus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtinēret, quod commŏdo reipublĭcae facĕre posset, Aeduos ceterosque amīcos Popŭli Romāni defendĕret, sese[105] Aeduorum iniurias non neglecturum.

36. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmŏdum vellent, imperārent: item Popŭlum Romānum victis non ad alterĭus prescriptum, sed ad suum arbitrium, imperāre consuesse. Si ipse Popŭlo Romāno non praescribĕret, quemadmŏdum suo iure uterētur; non oportēre sese a Popŭlo Romāno in suo iure impedīri. Aedŭos sibi, quoniam belli fortūnam tentassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesărem iniuriam facĕre, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora facĕret. Aeduis se obsīdes redditūrum non esse, neque iis, neque eorum sociis iniuria bellum illatūrum, si in eo manērent, quod convenisset, stipendiumque quotannis pendĕrent: si id non fecissent, longe iis fraternum nomen Popŭli Romāni afutūrum.[106] Quod sibi Caesar denunciāret, se Aeduorum iniurias non neglecturum: nemĭnem secum sine sua pernicie contendisse. Quum vellet, congredĕretur; intellecturum, quid invicti Germāni exercitatissĭmi in armis, qui inter annos XIIII tectum non subissent, virtute possent.

37. Haec eōdem tempŏre Caesări mandāta referebantur, et legāti ab Aeduis et a Trevĭris veniebant: Aedui questum, quod Harūdes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidĭbus quidem[107] datis pacem Ariovisti redimĕre potuisse: Trevĭri autem,[108] pagos

---

103. *Ne quam multitudinem hominum.* It is thought by many that Caesar here sought war for very light reasons; but the event proved his foresight when the Roman empire was devastated by the multitudes which shortly afterwards issued from the North.

104. *Mess. et Pis. coss.* In the year of the city 693.

105. *sese.* This word is repeated from the phrase, *si non impetraret, sese,* a few lines above.

106. *longe iis—afuturum,* would not avail them. Virgil uses a similar phrase, *longe illi Dea mater erit.* Aen. XII. 52.

107. *ne obsidibus quidem.* See note 99.

108. *Treviri autem,* viz. nunciatum veniebant.

centum Suevorum[109] ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transīre conarentur; iis praeesse Nasuam et Cimberīum fratres. Quibus rebus Caesar vehementer commōtus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veterībus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facĭle resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrīme potuit, comparata, magnis itinerībus ad Ariovistum contendit.

38. Quum tridŭi viam processisset, nunciātum est ei, Ariovistum cum suis omnībus copiis ad occupandum Vesontionem,[110] quod est oppidum maximum Sequănorum, contendĕre, triduique viam a suis finībus profecisse. Id ne accidĕret, magno opere praecavendum sibi Caesar existimābat: namque omnium rerum, quae ad bellum usŭi erant, summa erat in eo oppĭdo facŭltas;[111] idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret* facultātem, proptereā quod flumen Dubis,[112] ut circīno circumductum, paene totum oppĭdum cingit: relĭquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons contĭnet magna altitudīne, ita ut radīces eius montis ex utrāque parte ripae flumĭnis contingant. Hunc murus circumdātus arcem effĭcit et cum oppīdo coniungit. Huc Caesar magnis diurnis nocturnisque itinerĭbus contendit, occupatoque oppīdo ibi praesidium collŏcat.

39. Dum paucos dies ad Vesontiōnem rei frumentariae commeātusque caūssa morātur, ex percunctatione nostrorum vocībusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudīne corpŏrum Germānos, incredibĭli virtūte atque exercitatīone in armis esse praedicābant, saepenumero sese cum eis congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse, tantus subĭto timor omnem exercĭtum occupāvit, ut non mediocrĭter omnium mentes anĭmosque perturbāret. Hic primum ortus est a Tribūnis[113] milĭtum, praefectis[114] relĭquis.

---

109. *pagos centum Suevorum*, i. e. the soldiers chosen from the hundred cantons; for there were in all only a hundred cantons, from each of which one thousand soldiers were yearly raised. See B. IV. chap. 1.

110. *Vesontionem*, the capital town of the Sequani.

111. *facultas*, i. e. copia, a plenty.

112. *Dubis* is a river of Gallia, which rises at the foot of mount Iura, and after a course of 50 miles, falls into the Arar, or *Saone*, near Cabillonum, the modern *Chalons*. It is now the *Doubs* or *Doux*.

113. *Tribunis.* In each legion there were six military tribunes, who commanded under the consul each in his turn, usually month about. In battle a tribune seems to have had the charge of ten centuries or about a thousand men.

114. *praefectis.* The troops of the allies (which, as well as the cavalry, were called *Alae*, from their being stationed on the wings) had *praefects* appointed them, who commanded in the same manner as legionary tribunes.

que, qui ex urbe amicitiae caussa Caesārem secūti,[115] non magnum in re militāri usum habēbant: quorum alĭus, alia caussa illata,[116] quam sibi ad proficiscendum necessariam esse dicĕrent, petēbant, ut eius voluntāte discedĕre licēret: nonnulli, pudōre adducti, ut timōris suspicionem vitārent, remanēbant. Hi neque vultum fingĕre, neque interdum lacrĭmas tenēre potĕrant; abdĭti in tabernacŭlis aut suum fatum querebantur, aut cum familiarĭbus suis commūne pericŭlum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocĭbus ac timōre paullātim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milĭtes Centurionesque,[117] quique equitātu praeerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timĭdos existimari volēbant, non se hostem verēri, sed angustias itinĕris et magnitudĭnem silvarum, quae intercedĕrent inter ipsos Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commŏde supportari posset, timēre dicebant. Nonnulli etiam Caesări renunciabant, quum castra movēri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milĭtes,[118] nec propter timōrem signa laturos.[119]

40. Haec quum animadvertisset, convocāto consilio, omniumque ordĭnum ad id consilium adhibĭtis Centurionibus,[120] vehementer eos incusavit: primum, quod, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putārent. Ariovistum, se Consŭle, cupidissĭme Popŭli Romāni amicitiam appetisse; cur hunc tam temĕre quisquam ab officio discessurum iudicāret? Sibi quidem persuadēri, cognĭtis suis postulātis[121] atque aequitāte conditiōnum perspecta, eum neque suam, neque Popŭli Romāni gratĭam repudiaturum. Quod si furōre atque amentia impulsus bellum intulis-

---

115. *secuti.* After this word in some MSS. the words *magnum periculum miserabantur, quod* are inserted; however, they are omitted in other MSS. and most annotators sanction the omission.

116. *quorum alius, alia caussa illata,* of whom one alleging one reason and another alleging another.

117. *Centuriones.* The officer who commanded a century or 100 men was called *Centurio* or *ordinis ductor,* and was elected by the tribune from among the common soldiers, according to his merit.

118. *non fore dicto audientes milites,* that the soldiers would not obey orders.

119. *nec signa laturos,* nor would advance.

120. *omniumque ordinum ad id consilium adhibitis Centurionibus,* the centuries of all ranks being admitted, &c. There were two centurions in each maniple, called by the same name, but distinguished by the title *prior* former, and *posterior* latter; because the one was chosen and ranked before the other. As there were two centurions in each maniple, and thirty maniples in a legion, there must have been sixty centurions to each legion.

121. *postulatis,* reasonable requests. Compare chap. 35.

set, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtūte, aut de ipsius diligentia,[122] desperārent? Factum eius hostis pericŭlum patrum nostrorum memoria, quum, Cimbris et Teutŏnis a C. Mario pulsis, non minōrem laudem exercĭtus, quam ipse Imperātor, mĕrĭtus videbatur: factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos[123] tamen alĭquid usus ac disciplina, quam a nobis accepissent sublevārent. Ex quo iudicari posset, quantum habēret in se boni constantia;[124] propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine caussa timuissent, hos postea armātos ac victores superassent. Denĭque hos[125] esse eosdem, quibuscum saepenumĕro Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illōrum finĭbus, plerumque superārint, qui tamen pares esse nostro exercĭtu non potuĕrint. Si quos adversum proelium et fuga Gallorum[126] commovēret, hos, si quaerĕrent, reperire posse, diuturnitāte belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris se ac paludĭbus tenuisset, neque sui potestātem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subĭto adortum, magis ratione et consilio, quam virtūte, vicisse. Cui rationi contra homĭnes barbăros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare, nostros exercĭtus capi posse. Qui suum timōrem in rei frumentariae simulationem angustiasque itinĕrum conferrent,[127] facĕre arroganter, quum aut de officio Imperatōris desperare, aut praescribĕre viderentur. Haec sibi esse curae; frumentum Sequănos, Leucos,[128] Lingŏnas subministrare; iamque esse in agris frumenta matūra: de itinĕre ipsos brevi tempŏre iudicaturos. Quod non fore dicto audientes milĭtes, neque signa latūri dicantur, nihil se ea re commovēri: scire enim, quibuscumque exercĭtus dicto audiens non fuĕrit, aut, male re gesta, fortūnam defuisse; aut, alĭquo facinŏre comperto, avaritiam esse coniunctam. Suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello[129] esse perspectam. Ităque se, quod in longiōrem diem collatūrus esset, repraesentaturum et proxĭma nocte de quarta vigilia castra motūrum, ut quam primum intellegĕre posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor valēret. Quod si praeterea nemo sequātur, tamen se

122. *de sua* (militum) *virtute, aut de ipsius* (Caesaris) *diligentia.*
123. *quos*, referring to *servos* understood.
124. *constantia*, animus intrepidus.
125. *hos*, i. e. Germanos.
126. *adversum proelium et fuga Gallorum.* See chap. 31 and chap. 15.
127. *Qui suum timorem—conferrent.* That they who were pretending their fear arose from corn not being brought up, and from the difficulties of the way, &c. See chap. 39.
128. *Leucos*, a people of Gaul, between the Moselle and the Maese.
129. *Helvetiorum bello.* See chap. 27.

Digitized by Google

cum sola decĭma legione itūrum, de qua non dubitāret; sibique eam praetoriam cohortem[130] futuram. Huic legioni Caesar et indulsĕrat praecipue et propter virtūtem confidebat maxime.

41. Hac oratione habĭta, mirum in modum conversae sunt omnium mentes, summaque alacrĭtas et cupidĭtas belli gerendi innata est, princepsque decĭma legio per Tribūnos milĭtum ei gratias egit, quod de se optĭmum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissĭmam confirmavit. Deinde relĭquae legiones per Tribūnos milĭtum et primorum ordĭnum Centuriōnes[131] egĕrunt, uti Caesări satisfacĕrent: se neque umquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatōris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinĕre exquisīto per Divitiăcum, quod ex Gallis ei maxĭmam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuĭtu locis apertis exercĭtum ducĕret, de quarta vigilia, ut dixĕrat, profectus est. Septĭmo die, quum iter non intermittĕret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris milĭbus passuum quatuor et viginti abesse.

42. Cognĭto Caesăris adventu, Ariovistus legātos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fiĕri licĕre, quoniam propĭus accessisset: seque id sine pericŭlo facĕre posse existimare. Non respuit conditionem Caesar: iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis Popŭlique Romāni in eum beneficiis, cognĭtis suis postulatis, fore, utî pertinacia desistĕret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum saepe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem pedĭtem ad colloquium Caesar adducĕret; verĕri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitātu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cesar, quod neque colloquium interposĭta caussa tolli volebat, neque salūtem suam Gallorum equitatui committĕre audebat, commodis-

130. *praetoriam cohortem.* The general was usually attended by a select band of life guards, called *Cohors Praetoria,* which was first instituted by Scipio Africanus.

131. *primorum ordinum Centuriones.* In a Roman army the different kinds of infantry which composed the legion were three, the *Hastati, Principes,* and *Triarii.* The *Hastati* formed the first line in battle, the *Principes* the second, and the *Triarii,* who were old soldiers of approved valour, formed the third line. The centurion of the first century of the first maniple of the *Triarii* was called *Centurio primi pili;* that of the *Principes* was named *Primus princeps;* and that of the *Hastati, Primus hastatus.* These three centurions were the *primorum ordinum centuriones.* See Lib. V. 28, 37.

simum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere; pollicitum, se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere.[132]

43. Planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis devexerat,[133] passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et, praeter se, denos[134] ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est,[135] Caesar initio orationis sua Senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissima: quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque caussam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque iustae caussae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent, quae Senatus consulta,[136] quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent; Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam Populi Romani attulissent,[137] id iis eripi, quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

44. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit; de

---

132. *ad equum rescribere*, sc. *legionem*, to rank a legion among the cavalry. When soldiers were raised, their names were *written* down on tables; hence *scribere*, to enlist, to levy, or raise soldiers.

133. *quam equis devexerat*, which he had brought on horseback.

134. *denos*, ten men on each side.

135. *ventum est*, sc. *ab illis*, used for *venerunt*. An impersonal passive may be elegantly used for any person active of the same mood and tense.

136. *Senatus consultum* denotes what the senate decreed; *a decree*.

137. *quod—attulissent*, what they possessed when they became the allies of the Roman people.

suis virtutĭbus multa praedicavit : Transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogātum et arcessītum a Gallis ;[138] non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse ; sedes habēre in Gallia, ab ipsis concessas, obsĭdes ipsorum voluntāte datos ; stipendium[139] capĕre iure belli, quod victōres victis imponĕre consuērint ; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse ; omnes Gallĭae civitātes ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse ; eas omnes copias a se uno proelio fusas ac superatas esse ; si iterum experīri velint, itĕrum parātum sese decertare ; si pace uti velint, inīquum esse, de stipendio recusāre, quod sua voluntāte ad id tempus dependĕrint. Amicitiam Popŭli Romāni sibi ornamento et praesidio, non detrimento, esse oportēre idque se ea spe petisse.[140] Si per Popŭlum Romānum stipendium remittātur et dedititii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum Popŭli Romāni amicitiam, quam appetierit. Quod multitudĭnem Germānorum in Galliam transdūcat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae caussa facĕre ; eius rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venĕrit, et quod bellum non intulĕrit, sed defendĕrit. Se prius in Galliam venisse, quam Popŭlum Romānum. Numquam ante hoc tempus exercĭtum Popŭli Romāni Galliae provinciae fines egressum. Quid sibi vellet ?[141] Cur in suas possessiones venīret ? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concēdi non oportēret, si in nostros fines impĕtum facĕret, sic item nos esse iniquos, qui[142] in suo iure se interpellarēmus. Quod fratres a Senātu Aeduos appellātos dicĕret, non se tam barbărum, neque tam imperītum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrŏgum proxĭmo[143] Aeduos Romānis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequănis habuissent, auxilio Popŭli Romāni usos esse. Debēre se suspicari, simulata Caesărem amicitia, quod exercĭtum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habēre. Qui nisi decedat atque exercĭtum dedūcat ex his regionibus, sese illum non pro amīco, sed pro hoste habiturum : quod si eum interfecĕrit, multis sese nobilibus principĭbusque Popŭli Romāni gratum esse factūrum ; id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habēre, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redi-

138. *a Gallis,* i. e. by the Arverni and Sequani. See chap. 31.
139. *stipendium.* See chap. 36.
140. *idque—petisse,* that he had asked that friendship, &c.
141. *Quid sibi vellet ?* what did he mean ?
142. *qui* here assigns a reason, and must be translated by *because we*
143. *bello proximo.* See chap. 6.

mĕre posset. Quod si decessisset ac libĕram possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labōre et pericŭlo confecturum.

45. Multa ab Caesăre in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistĕre non posset, et neque suam, neque Popŭli Romāni consuetudĭnem pati, uti optĭme merĭtos socios desererĕt; neque se iudicare, Galliam potius esse Ariovisti, quam Popŭli Romāni. Bello superatos esse Arvernos et Rutēnos ab Q. Fabio Maxĭmo, quibus Popŭlus Romānus ignovisset,[144] neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissĭmum quodque tempus spectari oportēret, Popŭli Romāni iustissimum esse in Gallia imperium: si iudicium Senātus observari oportēret, libĕram debēre esse Galliam, quam bello victam suis legĭbus uti voluisset.

46. Dum haec in colloquio geruntur, Caesări nunciatum est,[145] equites Ariovisti propĭus tumŭlum accedĕre et ad nostros adequitare, lapĭdes telaque in nostros coniicĕre. Caesar loquendi finem fecit seque ad suos recēpit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reiicĕrent. Nam etsi sine ullo pericŭlo legionis delectae cum equitātu proelium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus mīlitum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romānis interdixisset, impĕtumque in nostros eius equĭtes fecissent eaque res colloquium ut diremisset; multo maior alacrĭtas studiumque pugnandi maius exercĭtu iniectum est.

47. Biduo post Ariovistus ad Caesărem legātos mittit, velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, agĕre cum eo: uti aut iterum colloquio diem constituĕret; aut, si id minus vellet, ex suis Legātis aliquem ad se mittĕret. Colloquendi Caesări caussa visa non est et eo magis, quod pridie eius diei Germāni retinēri non potĕrant, quin in nostros tela coniicĕrent. Legātum ex suis sese magno cum perĭculo ad eum missūrum et homĭnibus feris obiectūrum, existimābat. Commodissĭmum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Cabūri filium, summa virtute et humanitāte adolescentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco civi-

---

144. *quibus Populus Romanus ignovisset.* The Romans were said to pardon (ignoscere) the vanquished when they left them their liberty, and permitted them to use their own laws and to appoint their own magistrates.

145. *nunciatum est.* See note 135.

tate donātus erat)[146] et propter fidem et propter linguae Gallĭcae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudĭne[147] utebatur, et quod in eo peccandi Germānis caussa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio[148] Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quae dicĕret Ariovistus, cognoscĕrent et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercĭtu suo praesente, conclamavit: Quid ad se venirent? An speculandi caussa? Conantis dicĕre prohibuit et in catēnas coniecit.

48. Eōdem die castra promōvit et milĭbus passuum sex a Caesăris castris sub monte consēdit. Postridĭe eius diei[149] praeter castra Caesăris suas copias transduxit et milĭbus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo concilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequănis et Aeduis supportaretur, Caesărem intercludĕret. Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendĕre, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnĭbus diebus exercĭtum castris continuit; equestri proelio quotidĭe contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germāni exercuĕrant. Equĭtum milia erant sex; totidem numĕro pedĭtes velocissĭmi ac fortissĭmi; quos ex omni copia[150] singŭli singŭlos, suae salūtis caussa, delegĕrant.[151] Cum his in proeliis versabantur, ad hos se equĭtes recipiēbant: hi, si quid erat durius, concurrēbant: si qui, graviōre vulnĕre accepto, equo decidĕrat, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerĭus recipiendum, tanta erat horum exercitatiōne celeritas, ut, iubis equorum sublevati, cursum adaequārent.

49. Ubi eum castris se tenēre Caesar intellexit, ne diutius commeātu prohiberētur, ultra eum locum, quo in loco Germāni consēdĕrent, circĭter passus sexcentos ab eis, castris idoneum locum delēgit, acieque triplĭci instructa, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circĭter passus

---

146. *cuius pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat*, had been presented with citizenship, &c. These newly made Roman citizens usually assumed the name of the illustrious Roman family under whose protection or patronage they were.

147. *longinqua consuetudine*, from long habit.

148. *hospitium*. As the ancients had not proper inns for the accommodation of travellers, the Romans, when they were in foreign countries or at a distance from home, used to lodge at the houses of certain persons, whom they in return entertained at their houses in Rome. This was esteemed a very intimate connection, and called *hospitium*, or *jus hospitii*.

149. *Postridie ejus diei*, the day after that day, the next day.

150. *copia*, the army.

151. *singuli singulos—delegerant*, each had selected one.

sexcentos, uti dictum est, abĕrat. Eo circĭter homĭnum numĕro XVI milia expedīta[152] cum omni equitātu Ariovistus misit. quae[153] copiae nostros perterrĕrent et munitione prohibĕrent. Nihĭlo secius Caesar, ut ante constituĕrat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficĕre, iussit. Munītis castris, duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum;[154] quatuor relĭquas in castra maiōra reduxit.

50. Proxĭmo die, institūto suo,[155] Caesar e castris utrisque copias suas eduxit; paullumque a maioribus progressus, aciem instruxit hostĭbusque pugnandi potestātem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circĭter meridĭem exercĭtum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minōra oppugnāret, misit: acrĭter utrimque usque ad vespĕrum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulnerĭbus, in castra reduxit. Quum ex captīvis quaerĕret Caesar, quam ob rem Ariovistus proelio non decertāret, hanc reperiebat caussam, quod apud Germānos ea consuetūdo esset, ut matres familiae eorum sortĭbus[156] et vaticinationibus declarārent, utrum proelium committi ex usu[157] esset, nec ne: eas ita dicĕre: Non esse fas, Germānos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.

51. Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit;[158] omnis alarios[159] in conspectu hostium pro castris minorĭbus constituit, quod minus multitudĭne milĭtum legionariorum[160] pro hostium numĕro valēbat, ut ad speciem alariis[159] uterētur. Ipse, triplĭci instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germāni suas copias castris eduxērunt, generātimque[161] constituērunt parĭbusque intervallis Harūdes, Marcomannos, Triboccos, Vangiōnes, Nemētes, Sedusios, Suevos omnemque aciem suam rhedis et carris circumdedērunt, ne

152. *expedita*, light-armed, free from baggage.

153. *quae—perterrerent*. When the relative has the force of *ut ego, ut tu, ut ille*, &c. it is construed with the subjunctive.

154. *auxiliorum*. The auxiliaries were the troops sent by foreign kings and states.

155. *instituto suo*, according to his resolution or design.

156. *sortibus*. This word plainly signifies all sort of divine responses, by which was obtained a knowledge of futurity.

157. *ex usu*, advantageously.

158. *praesidio utrisque castris—reliquit*. The verb *reliquit* here governs *two datives*. See Mair's Introduction, Rule 26, note 1.

159. *omnis alarios*, all the auxiliaries. These were so called from *ala*, a wing, because they were posted on the wings of an army in battle.

160. *militum legionariorum*, the Roman infantry.

161. *generatim*, each nation by itself,

qua spes in fuga relinquerētur. Eo muliēres imposuērunt, quae in proelium proficiscentes milītes passis crinībus flentes implorabant, ne se in servitutem Romānis tradĕrent.

52. Caesar singŭlis legionibus singŭlos Legātos et Quaestōrem praefēcit,[162] uti eos testis suae quisque virtūtis habēret. Ipse a dextro cornu, quod eam partem minīme firmam hostium esse anĭmum advertĕrat, proelium commīsit. Ita nostri acrīter in hostes, signo dato, impĕtum fecerunt ităque hostes repente celerīterque procurrērunt, ut spatium pila in hostes coniiciendi non darētur. Reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum est: at Germāni, celerīter ex consuetudīne sua phalange facta,[163] impĕtus gladiorum excepērunt. Reperti sunt complūres nostri milītes, qui[164] in phalangas insilīrent et scuta manĭbus revellērent et desūper vulnerārent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudīne suorum nostram aciem premēbant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitātu praeĕrat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.[165]

53. Ita proelium restitūtum est atque omnes hostes terga vertērunt, neque prius fugĕre destitērunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circĭter quinquaginta pervenĕrint. Ibi perpauci aut virībus confīsi transnatare contendērunt, aut lintrībus inventis sibi salūtem repperērunt. In his fuit Ariovistus, qui, navĭculam deligatam ad ripam nactus, ea profūgit: relĭquos omnes consecuti equĭtes nostri interfecērunt. Duae fuerunt Ariovisti uxōres, una Sueva natione, quam ab domo secum eduxĕrat; altĕra Norĭca, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxĕrat, a fratre missam: utraeque in ea fuga periērunt. Duae filiae harum, altera occīsa, altĕra capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catēnis vinctus

---

162. *Caesar—praefecit.* Caesar set a lieutenant and quaestor over each legion. The number of lieutenants assigned by the senate to each consul or commander was different according to his rank or the extent of his province. Thus, Cicero in Cilicia had four, Caesar in Gaul ten, and Pompey in Asia fifteen. The office of the provincial quaestor was to take care that provisions and pay was furnished to the army, to keep the money deposited by the soldiers, to exact the taxes and tribute of the empire, to take care of the money, and to sell the spoils taken in war; to return an account of every thing to the treasury, and to exercise the jurisdiction assigned him by the governor.

163. *phalange facta.* See chap. 24.

164 *qui insilirent—revellerent—vulnerant.* The Relative *Qui*, after *Reperio*, requires the subjunctive mood.

165. *laborantibus nostris subsidio misit.* The verb *misit* is one of those verbs which govern two datives.

traherētur, in ipsum Caesărem, hostis equitatu persequentem, incĭdit. Quae quidem res Caesări non minōrem, quam ipsa victoria, voluptatem attŭlit, quod homĭnem honestissimum[166] provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum vidēbat, neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna deminuĕrat. Is, se praesente, de se ter sortibus[167] consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolŭmem. Item M. Mettius repertus et ad eum reductus est.

54. Hoc proelio trans Rhenum nunciāto, Suevi, qui ad ripas Rheni venĕrant, domum reverti coepĕrunt: quos Ubii, qui proximi Rhenum incŏlunt, perterritos insecūti, magnum ex his numĕrum occidĕrunt. Caesar, una aestate duobus maxĭmis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequānos exercĭtum deduxit: hibernis Labienum praeposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos[168] profectus est.

---

166. *honestissimum.* See chap. 19. where he is called *princeps Galliae.*

167. *sortibus.* Tacitus says that the Germans, in *consulting the lots,* cut the branch of a tree into small parts or slips, and after distinguishing them by certain marks, scattered them at random on a white cloth. Then a priest, when the presage was to be made for the public, but if otherwise, the master of a family, prayed to the gods; and having looked to heaven, he took up each of the slips three times, and interpreted it according to the mark impressed thereon.

168. *ad conventus agendos,* to hold assizes or courts of justice. This the proconsul did in the principal cities of the province, so dividing his time that he might go round the whole province in a year. He summoned these meetings by an edict, that such as had causes to be determined should attend on a certain day. He chose usually twenty of the most respectable men of the province, who sat with him in judgment, according to whose opinion he passed sentence.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. Coniuratio Belgarum et bellum.

Cap. 1. *Coniuratio Belgarum.* 2. 3 *Deditio Remorum, adveniente Caesare.* 4. *Origo et copiae Belgarum.* 5. *Iter et castra Caesaris ad flumen Axonam.* 6. 7. *Oppugnatio oppidi nomine Bibrax soluta, misso a Caesare contra Belgas subsidio.* 8. *Castra Caesaris idoneo loco contra Belgas.* 9—11. *Discessus Belgarum ad tuendos fines contra Aeduos, Titurio legato frustra impugnato. clades.* 12—14. *Deditio Suessionum et Bellovacorum.* 15. *Ambianorum. mores Nerviorum.* 16—28 *Bellum Nervicum. clades. deditio.* 29—33. *Bellum Aduatucorum, obsessio. perfidia. calamitas.*

II. Expeditio P. Crassi in Armoricam.

Cap. 34. *Plures civitates maritimae a P. Crasso subactae.*

III. Res post Belgas pacatos gestae.

Cap. 35. *Opinio huius belli apud Germanos. legati Germanorum ad Caesarem: iter Caesaris in Italiam et Illyricum. hiberna. supplicatio Romae.*

Quum esset Caesar in citeriōre Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumōres afferebantur litterisque item Labieni certior fiēbat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus,[1] contra Popŭlum Romānum coniurare obsīdesque inter se dare: coniurandi has esse caussas; primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia,[2] ad eos exercĭtus noster adducerētur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germānos diutius in Gallia versari noluerant, ita Popŭli Romāni exercĭtum hiemare atque inveterascĕre in Gallia moleste ferebant;[3] partim qui mobilitate et levitate anĭmi novis imperiis studēbant:[4] ab nonnullis etiam,[5] quod in Gallia a potentioribus atque his, qui ad conducendos homĭnes facultātes habebant, vulgo Regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro[6] consĕqui potĕrant.

---

1. *dixeramus.* See B. I. chap. 1.
2. *pacata Gallia,* Gaul properly so called, excluding the country of the Belgae.
3. *moleste ferebant,* they were greatly dissatisfied.
4. *novis imperiis studebant,* were plotting a revolution.
5. *ab nonnullis etiam.* Here *solicitarentur Belgae* is understood.
6. *in imperio nostro,* under our government. In this phrase the word *in* is sometimes used, and sometimes omitted. See B. I. chap. 18.

2. Iis nunciis littĕrisque commōtus Caesar duas legiōnes in citeriōre Gallia novas conscripsit et inīta aestāte, in interiōrem Galliam qui[7] deducĕret, Q. Pedium Legātum misit. Ipse, quum primum pabŭli copia esse incipĕret, ad exercĭtum venit: dat negotium Senonĭbus relĭquisque Gallis, qui finitŭmi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus certiōrem faciant. Hi constanter omnes nunciavĕrunt, manus cogi, exercĭtum in unum locum condūci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos [duodecĭmo die] proficiscerētur, Re frumentaria provisa, castra movet diebusque circĭter quindĕcim ad fines Belgarum pervēnit.

3. Eo quum de improvīso celerĭusque omni opiniōne venisset, Remi, qui proxĭmi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legātos, Iccĭum et Antebrogium, primos civitatis, misērunt, qui[7] dicĕrent, se[8] suaque[8] omnia in fidem atque in potestātem Popŭli Romāni permittĕre: neque se[8] cum relĭquis Belgis consensisse, neque contra Popŭlum Romānum omnīno coniurasse; parātosque esse et obsĭdes dare et imperāta facĕre et oppĭdis recipĕre et frumento cetĕrisque rebus iuvare: relĭquos omnes Belgas in armis esse: Germānosque, qui cis Rhenum incŏlunt,[9] sese[8] cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furōrem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui[10] eodem iure et eisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrēre potuĕrint, quin cum his consentirent.

4. Quum ab his quaerĕret, quae civitātes, quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiēbat: plerosque Belgas esse ortos ab Germānis; Rhenumque antiquĭtus transductos, propter loci fertilitātem ibi consedisse Gallosque, qui[10] ea loca incolĕrent, expulisse; solosque esse, qui, patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexāta, Teutŏnos Cimbrosque intra fines suos ingrĕdi prohibuĕrint. Qua ex re fiĕri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritātem magnosque spirĭtus in militāri sumĕrent. De numĕro eorum omnia se habēre explorāta, Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti, quantam quisque

---

7. *qui*. When *qui* is equivalent to *ut ille, ut illi*, it is construed with the subjunctive.

8. *se suaque*. *Sui* and *suus* almost always refer to the leading noun of the sentence; and when a second person or thing is introduced, we must use *hic, is, ille, ipse*, or some other pronoun.

9. *Germanosque, qui cis Rhenum incolunt*. These are afterwards called *Condrusi, Eburones, Caeraesi, Paemani*.

10. *qui* governs the subjunctive, because our author here is giving *a report of a speech*.

multitudĭnem in commūni Belgarum concilio ad id bellum pollicĭtus sit, cognoverint. Plurĭmum inter eos Bellovăcos et virtūte et auctoritāte et homĭnum numĕro valēre: hos posse conficĕre armata milia centum: pollicĭtos ex eo numĕro electa milia LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiōnes suos esse finitŭmos, latissimos feracissimosque agros possidēre. Apud eos fuisse Regem nostra etiam memoria Divitiăcum, totīus Galliae potentissimum, qui quum[11] magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuĕrit: nunc esse Regem Galbam: ad hunc, propter iustitiam prudentiamque, summam totīus belli omnium voluntāte deferri: oppīda habēre numĕro XII, pollicēri milia armāta quinquaginta: totīdem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint: XV milia Atrebātes: Ambiānos X milia: Morīnos XXV milia: Menapios VIIII milia: Calētos X milia: Velocasses et Veromanduos totidem: Aduatūcos XXVIIII milia, Condrūsos, Eburōnes, Caeraesos, Paemānos, qui uno nomīne Germāni appellantur, arbitrari ad XL milia.

5. Caesar, Remos cohortatus liberalĭterque oratiōne prosecūtus,[12] omnem senātum ad se convenire, princīpumque libĕros obsīdes ad se addūci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse, Divitiăcum Aeduum magno opere cohortātus, docet, quanto opere rei publĭcae commūnisque salūtis intersit, manus hostium distinēri, ne cum tanta multitudīne uno tempŏre confligendum sit. Id fiēri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovăcorum introduxĕrint et eorum agros populari coepĕrint. His mandātis, eum ab se[8] dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe abesse ab his, quos misĕrat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axŏnam, quod est in extremis Remorum finibus, exercītum transducĕre maturavit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis flumĭnis muniebat et, post eum[13] quae essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis relĭquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumīne pons erat. Ibi praesidium ponit et in altĕra parte flumĭnis Q. Titurium Sabīnum, Legātum, cum sex cohortibus reliquit: castra in altitudīnem pedum duodĕcim vallo, fossaque duodeviginti pedum, munire iubet.[14]

---

11. *quum—tum*, both—and.
12. *liberaliterque oratione prosecutus*, and having complimented them highly in a speech.
13. *post eum*, i. e. Caesar.
14. *jubet*, sc. Q. Titurium Sabinum.

Ab his castris oppĭdum Remorum, nomĭne Bibrax, abĕrat milia passuum VIII. Id ex itinĕre magno impĕtu Belgae oppugnare coepĕrunt. Aegre eo die sustentatum est.[15] Gallorum eădem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi, circumiecta multitudĭne homĭnum totis moenibus, undique lapĭdes in murum iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudĭne facta portas succēdunt[16] murumque subrŭunt. Quod tum facile fiēbat. Nam, quum tanta multitūdo lapīdes ac tela coniicĕrent, in muro consistendi potestas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praeĕrat, unus ex his, qui legāti de pace ad Caesărem venĕrant, nuncios ad eum mittit, nisi subsidium sibi submittātur, sese diutius sustinēre non posse.

7. Eo de media nocte Caesar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venĕrant, Numĭdas et Cretas sagittarios et funditores Baleāres subsidio oppidānis mittit:[17] quorum adventu et Remis, cum spe defensionis, studium propugnandi accessit et hostibus eādem de caussa spes potiundi oppĭdi discessit. Ităque, paullisper apud oppĭdum morāti agrosque Remorum depopulāti, omnĭbus vicis aedificiisque, quos adire potĕrant, incensis, ad castra Caesăris omnibus copiis[18] contendĕrunt et ab milibus passuum minus II castra posuērunt, quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum VIII in latitudinem patēbant.

8. Caesar primo, et propter multitudĭnem hostium, et propter eximiam opinionem virtūtis, proelio supersedēre statuit; quotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtūte posset[19] et quid nostri audērent, sollicitationibus periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris, ad aciem instruendam natūra opportūno atque idonĕo, (quod is collis, ubi castra posĭta erant, paullŭlum ex planitie edĭtus,[20] tantum adversus in latitudĭnem patēbat,[21] quantum loci acies instructa occupare potĕrat, atque ex utrăque parte latĕris de-

---

15. *Aegre eo die sustentatum est*, sc. ab oppidanis, they with difficulty held out that day.

16. *portas succēdunt*, they advance to the gates.

17. *mittit*. This word governs the two datives *subsidio* and *oppidanis*. See Mair's Introduction, Rule 26, note 1.

18. *omnibus copiis*. Some insert *cum* before these words, but see B. II. c. 19 and 33. also B. IV. c. 24. B. V. c. 49.

19. *posset*, sc. facere.

20. *paullulum ex planitie editus*, having a gentle acclivity.

21. The order is *adversus* (*is collis*) *patebat tantum loci in latitudinem quantum*, &c., that hill before the camp extended as far in breadth as, &c.

iectus habebat[22] et frontem lenĭter fastigātus[23] paullatim ad planitiem redibat) ab utrōque latĕre eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum ÇD et ad extrēmas fossas castella constituit, ibique tormenta[24] collocavit, ne, quum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudĭne potĕrant, ab latĕribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxĭme conscripsĕrat,[25] in castris relictis, ut, si qua opus esset, subsidio duci possent, relĭquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxĕrant.

9. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercĭtum. Hanc si nostri transirent,[26] hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis inĭtium transeundi fiĕret, ut impedītos aggredĕrentur,[26] parāti in armis erant. Intĕrim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equĭtum proelio nostris, Caesar suos in castra reduxit. Hostes protĭnus ex eo loco ad flumen Axŏnam contendĕrunt, quod esse post nostra castra demonstratum est.[27] Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducĕre conāti sunt eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeĕrat Q. Titurius Legatus, expugnarent[28] pontemque interscindĕrent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur;[28] qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeātuque nostros prohibērent.[28]

10. Caesar, certior factus ab Titurio, omnem equitātum et levis armaturae Numĭdas, funditōres sagittariosque pontem transdūcit atque ad eos contendit. Acrĭter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumĭne aggressi, magnum eorum numĕrum occidĕrunt. Per eorum corpŏra relĭquos, audacissime transire conantes, multitudĭne telorum repulĕrunt; primos, qui transiĕrant, equitātu circumventos interfecĕrunt. Hostes, ubi et de expugnando oppĭdo et de flumĭne transeundo spem se fefellisse intellexĕrunt, neque nostros in locum iniquiorem progrĕdi pugnandi caussa viderunt,

---

22. *dejectus habebat*, it had a steep descent.

23. *leniter fastigatus frontem*, i. e. quoad frontem, sloping gently in front.

24. *tormenta*, engines by the aid of which, darts, and more especially stones, were cast at the enemy.

25. *conscripserat*. See B. II. c. 2.

26. *transirent*. Here the imperfect tense is used, because a *present* or *future* tense is followed by the *present* subjunctive; a *past* tense by the *imperfect*. The same remark applies to *aggrederentur*.

27. *demonstratum est*. See B. II. c. 3.

28. *expugnarent—popularentur—prohiberent*. These words are subjoined to, or depend upon, *conati sunt*; they are therefore in the imperfect. See above, note 26.

atque ipsos res frumentaria deficĕre coepit, concilio convocato constituērunt, optĭmum esse, domum suam quemque reverti, ut, quorum in fines primum Romāni exercĭtum introduxissent,[29] ad eos defendendos undique convenīrent et potius in suis, quam in aliēnis, finibus decertārent et domestĭcis copiis[30] rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum relĭquis caussis haec quoque ratio eos deduxit, quod Divitiăcum[31] atque Aeduos finibus Bellovăcorum appropinquare cognovĕrant. His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non potĕrat.

11. Ea re constitūta, secunda vigilia[32] magno cum strepĭtu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordĭne, neque imperio, quum sibi quisque primum itinĕris locum petĕret et domum pervenire properāret, fecērunt, ut consimĭlis fugae profectio viderētur. Hac re statim Caesar per speculatores cognĭta, insidias verĭtus, quod, qua de caussa discedĕrent, nondum perspexĕrat, exercĭtum equitātumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitātum, qui[33] novissimum agmen[34] morarĕtur, praemīsit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam Legātos praefĕcit. T. Labienum Legatum cum legionibus tribus subsĕqui iussit. Hi, novissimos adorti et multa milia passuum prosecūti, magnam multitudĭnem eorum fugientium concidērunt, quum ab extremo agmĭne,[35] ad quos ventum erat, consistĕrent fortĭterque impĕtum nostrorum milĭtum sustinērent; priōresque (quod abesse a pericŭlo viderentur, neque ulla necessitāte, neque imperio continerentur,) exaudīto clamōre, perturbatis ordinĭbus, omnes in fuga sibi praesidium ponĕrent. Ita sine ullo pericŭlo tantam eorum multitudĭnem nostri interfecērunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque solis destitērunt[36] seque in castra, ut erat imperatum, recepērunt.

12. Postridie eius diei Caesar, prius quam se hostes ex terrōre ac fuga recipĕrent, in fines Suessiōnum, qui proxĭmi Remis erant, exercĭtum duxit et magno itinĕre confecto

---

29. *introduxissent*, should lead. See, on this use of the pluperfect, Mair's Introduction (Patterson's ed. 1827.) page 21.

30. *copiis rei frumentariae*. See B. I. c. 31.

31. *Divitiacum—appropinquare*. This was done at the entreaty of Caesar. See B. II. c. 5.

32. *secunda vigilia*, about 9 o'clock A. M.

33. *qui* is here equivalent to *ut ille*, and therefore governs the subjunctive.

34. *novissimum agmen*, the last part of the army, the rear. *Agmen* is generally applied to an army on march, and *acies* to an army in battle order.

35. *ab extremo agmine*, i. e. ii in extremo agmine.

36. *destiterunt*, sc. interficere.

ad oppĭdum Noviodūnum contendit. Id ex itinĕre oppugnare[37] conātus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudĭnem fossae murique altitudĭnem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munītis, vineas agĕre,[38] quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coepit. Intĕrim omnis ex fuga Suessiōnum multitūdo in oppĭdum proxĭma nocte convenit. Celerĭter vineis ad oppĭdum actis, aggĕre iacto[39] turribusque constitūtis,[40] magnitudĭne opĕrum, quae neque vidĕrant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romānorum permoti, legātos ad Caesărem de deditione mittunt et, petentibus Remis, ut conservarentur, impĕtrant.

13. Caesar, obsidĭbus acceptis, primis civitatis atque ipsīus Galbae[41] Regis duobus filiis armisque omnibus ex oppĭdo tradĭtis, in deditionem Suessiōnes accēpit, exercĭtumque in Bellovăcos duxit. Qui quum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppĭdo Caesar cum exercĭtu circĭter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu, ex oppĭdo egressi, manus ad Caesărem tendĕre et voce significare coepĕrunt, sese in eius fidem ac potestatem venire,[42] neque contra Popŭlum Romānum armis contendĕre. Item, quum ad oppĭdum accessisset castraque ibi ponĕret, pueri muliĕresque ex muro passis manĭbus suo more pacem ab Romānis petiĕrunt.

14. Pro his Divitiăcus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum[43] revertĕrat) facit verba: Bellovăcos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse:[44] impulsos a suis principĭbus, qui dicĕrent, Ae-

37. *oppugnare*, to attack a place by a sudden assault.

38. *vineas agere*, to erect sheds. These *vineae* were a sort of sheds or mantlets constructed of wood and hurdles, and covered with earth or raw hides, or any materials which could not easily be set on fire. Under them, the besiegers tried to undermine the walls. They were pushed forward to the walls by wheels placed below.

39. *aggere jacto*, a mount being raised. The *agger* was a mount composed of earth, wood, hurdles, and stone, which was gradually advanced by wheels towards the town, being always increased in height, till it equalled or overtopped the walls.

40. *turribus constitutis*, towers being erected. Towers were erected on the *Agger* or mount, several stories in height, from which showers of darts and stones were discharged on the townsmen by means of engines, called *Catapultae*, *Balistae*, and *Scorpiones*.

41. *Galbae*. See B. II. c. 4.

42. *sese in ejus fidem ac potestatem venire*, that they were come under his protection and power.

43. *ad eum reverterat*, i. e. ad Caesarem.

44. *fuisse*. The reader may here again be reminded, that in every

duos, a Caesāre in servitūtem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre et ab Aeduis defecisse et Popŭlo Romāno bellum intulisse. Qui huius consilii princĭpes fuissent, quod intellegĕrent, quantam calamitātem civitāti intulissent, in Britanniam profugisse. Petĕre non solum Bellovăcos, sed etiam pro his Aedŭos, ut sua clementia ac mansuetudĭne in eos utātur. Quod si fecĕrit, Aeduorum auctoritātem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opĭbus, si qua bella incidĕrint, sustentare[45] consuērint.

15. Caesar honōris Divitiăci atque Aeduorum caussa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit: sed, quod erat civĭtas magna inter Belgas auctoritāte atque homĭnum multitudĭne praestabat, DC obsĭdes poposcit. His tradĭtis, omnibusque armis ex oppĭdo collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervēnit, qui se suaque omnia sine mora dedidērunt. Eorum fines Nervii attingēbant: quorum de natūra morĭbusque Caesar quum quaerĕret, sic reperiēbat: Nullum adĭtum esse[46] ad eos mercatoribus: nihil pati vini reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri, quod his rebus relanguescĕre anĭmos[47] et remitti virtūtem existimārent: esse homĭnes feros magnaeque virtūtis: increpitare atque incusare relĭquos Belgas, qui[48] se Popŭlo Romāno dedidissent patriamque virtūtem proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.

16. Quum per eorum fines tridŭum iter fecisset, inveniēbat ex captĭvis, Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum decem abesse: trans id flumen omnis Nervios consedisse adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus et Veromanduis, finitŭmis suis: (nam his utrisque persuaserant uti eamdem belli fortunam experirentur) exspectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque esse in itinĕre: muliĕres, quique per aetatem ad pugnam inutĭles viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter palūdes exercitui adĭtus non esset.

17. His rebus cognĭtis, exploratōres Centuriōnesque praemittit, qui[49] locum idoneum castris delĭgant. Quumque ex

---

unmixed example of oblique narration, when an author details or refers to the sentiments of another, two moods only are admissible—the *Infinitive* and *Subjunctive;* and consequently, as the relative is never employed but in the secondary and subordinate members of a sentence, it must always, in oblique statements, be followed by the *Subjunctive.*

45. *sustentare,* sc. *ea bella,* to support these wars.

46. *Nullum aditum esse.* See note 44.

47. *animos.* In some copies *eorum* is found after *animos.* It appears to me that it ought to be omitted,—did it refer to *Nervios,* it should be *suos.*

48. *qui,* because they.

49. *qui* is here equivalent to *ut illi.*

dediticiis Belgis relĭquisque Gallis complūres, Caesărem secūti, una iter facĕrent: quidam ex his, ut postea ex captīvis cognĭtum est, eorum dierum consuetudĭne[50] itinĕris nostri exercĭtus perspecta, nocte ad Nervios pervenĕrunt atque iis demonstrārunt, inter singŭlas legiones impedimentorum magnum numĕrum intercedĕre, neque esse quidquam negotii,[51] quum prima legio in castra venisset relĭquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcĭnis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut relĭquae contra consistĕre non audĕrent. Adiuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquĭtus, quum equitātu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis,) quo facilius finitŭmorum equitātum, si praedandi caussa ad eos venisset, impedīrent, tenĕris arboribus incīsis atque inflexis, crebris in latitudĭnem ramis et rubis sentibusque interiectis effecĕrant,[52] ut instar muri hae sepes munimenta praebĕrent; quo non modo[53] intrari, sed ne perspĭci quidem posset. His rebus quum iter agmĭnis nostri impedīretur, non omittendum sibi consilium Nervii aestimavĕrunt.

18. Loci natūra erat haec, quem locum[54] nostri castris delegĕrant. Collis, ab summo aequalĭter[55] declīvis, ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergēbat. Ab eo flumĭne pari acclivitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circĭter ducentos, infĭma apertus,[56] ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspĭci posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continēbant; in aperto loco[57] secundum flumen paucae stationes equĭtum videbantur. Flumĭnis erat altitūdo pedum circĭter trium.

---

50. *eorum dierum consuetudine—perspecta*, having observed the order in which the Roman army during those days used to march.

51. *neque esse quidquam negotii*, and there was no difficulty.

52. *teneris arboribus—effecerant*, by having half-cut two rows of young trees, so that they continued to grow, and having bent them longitudinally, many boughs of trees, brambles and thorns being planted between these two rows, they had effected, &c.

53. *Non* is seldom used after *non modo*, when these words are followed by *ne quidem*.

54. *quem locum*. Caesar frequently repeats the antecedent with the relative.

55. *aequaliter*, so that there were neither eminences nor depressions.

56. *infima apertus*, i. e. apertus quoad infima loca, being void of wood on the part adjoining the river. A construction similar to this is found B. II. c. 8. *frontem fastigatus*.

57. *in aperto loco*, &c. in the place void of trees along the river a few out-posts, &c. Guards placed as out-posts were called *stationes*, on the ramparts *custodiae*, watches either by day or night *excubiae*, only by night *vigiliae*.

19. Caesar, equitātu praemisso, subsequebātur omnĭbus copiis: sed ratio ordoque agmĭnis[58] alĭter se habēbat, ac Belgae ad Nervios detulĕrant. Nam, quod ad hostis appropinquābat,[59] consuetudĭne sua Caesar sex legiones expeditas[60] ducēbat: post eas totius exercĭtus impedimenta collocārat: inde duae legiones, quae proxĭme conscriptae erant, totum agmen claudēbant, praesidioque impedimentis erant. Equĭtes nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitātu proelium commisērunt. Quum se illi identĭdem in silvas ad suos recipĕrent ac rursus ex silva in nostros impĕtum facĕrent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant,[61] cedentes insĕqui audērent: intĕrim legiones sex, quae primae venĕrant, opĕre dimenso,[62] castra munire coepērunt.[63] Ubi prima impedimenta nostri exercĭtus ab his, qui in silvis abdĭti latēbant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi proelii convenĕrat)[64] ita, ut[65] intra silvas aciem ordĭnesque constituĕrant atque ipsi sese confirmavĕrant, subĭto omnibus copiis provolavĕrunt impĕtumque in nostros equĭtes fecĕrunt. His facĭle pulsis ac proturbatis, incredibĭli celeritate ad flumen decucurrĕrunt, ut paene uno tempŏre et ad silvas et in flumĭne et iam in manĭbus nostris hostes viderentur. Eādem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupāti erant, contendĕrunt.

20. Caesări omnia uno tempŏre erant agenda: vexillum proponendum,[66] quod erat insigne, quum ad arma concurri

58. *ratio ordoque agminis*, the manner *or* form, and order of the march.

59. *quod ad hostis* (i. e. hostes) *appropinquabat*. This is the true reading, (and not the common one of *quod hostis appropinquabat*,) for the enemy were not approaching, but were waiting for the arrival of the Romans beyond the river. See c. 16.

60. *legiones expeditas*, legions bearing nothing but their armour.

61. *longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant*, farther, than to where (*quem ad finem*) the place void of wood (*loca aperta*) along the river (*porrecta*) extended.

62. *opere dimenso*. When the Romans came near the place of encampment, some tribunes and centurions, with proper persons appointed for that service (*cum metatoribus*), were sent before to mark out the ground, and assign to each his proper quarters, which they did by erecting flags (*vexilla*) of different colours in the several parts.

63. *castra munire coeperunt*. The Romans never passed a night, even in the longest marches, without pitching a camp and fortifying it with a rampart and ditch.

64. *tempus—convenerat*. See B. II. c. 17.

65. *ita, ut*, in the same manner as.

66. *vexillum proponendum*, the flag was to be displayed. When a general had determined to lead forth his troops against the enemy, a red flag was displayed on a spear from the top of the *Praetorium*, or general's tent, which was the signal to prepare for battle.

oportēret: signum tuba dandum:[67] ab opĕre revocandi milites: qui paullo longius aggĕris petendi caussa processĕrant, arcessendi: acies instruenda, milītes cohortandi, signum dandum:[68] quarum rerum magnam partem tempŏris brevītas et successus[69] et incursus hostium impediebat. His difficultatĭbus duae res erant subsidio, scienta atque usus milĭtum, quod, superioribus proeliis exercitati, quid fieri oportēret, non minus commŏde ipsi sibi praescribĕre, quam ab aliis docēri potĕrant; et quod ab opĕre singŭlisque legionibus singŭlos Legātos Caesar discedĕre, nisi munitis castris, vetuĕrat. Hi, propter propinquitātem et celeritātem hostium, nihil iam Caesăris imperium spectābant, sed per se, quae videbantur, administrābant.

21. Caesar, necessariis rebus imperātis, ad cohortandos milītes,[70] quam in partem fors obtŭlit, decucurrit et ad legionem decĭmam devenit. Milītes non longiōre oratione cohortātus, quam uti suae pristīnae virtūtis memoriam retinērent, neu perturbarentur anĭmo, hostiumque impĕtum fortĭter sustinērent, quod non longius hostes abĕrant, quam quo telum adiici posset, proelii committendi signum dedit. Atque in altĕram partem item cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. Tempŏris tanta fuit exiguĭtas, hostiumque tam parātus ad dimicandum anĭmus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas inducendas[71] scutisque tegimenta[72] detrahenda tempus defuĕrit. Quam quisque in partem ab opĕre casu devenit, quaeque prima signa conspexit, ad haec constĭtit, ne, in quaerendis suis, pugnandi tempus dimittĕret.

22. Instructo excercĭtu, magis ut loci natūra deiectusque[73] collis et necessĭtas tempŏris, quam ut rei militāris ratio atque ordo[74] postulābat, quum diversis locis legiōnes, aliae alia in parte,[75]

---

67. *signum tuba dandum.* This was the signal to commence the conflict.

68. *signum dandum.* The watch-word was to be given, which was done either *vivâ voce*, or by means of a *tessera*.

69. *successus et incursus*, the approach and assault, &c.

70. *ad cohortandos milites*, to exhort the soldiers. When the army had advanced near the enemy, the general riding round the ranks exhorted them to be courageous, and then gave the signal to engage.

71. *ad galeas inducendas*, to put on the helmets. Many here read *induendas*, but it is unnecessary. See Ovid Art.Am. 2. 495. *inducta capillis laurus erat*, laurel was placed on his hair.

72. *tegimenta*, the coverings. These were made of a bull's hide, and were used to prevent the ornaments of their shields from receiving injury.

73. *dejectus*, the declivity.

74. *ut rei militaris ratio atque ordo*, as order, and the nature of the military art demanded.

75. *aliae alia in parte*, some in one part and some in another.

hostībus resistĕrent, sepībusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari,[76] neque quid in quaque parte opus esset providēri, neque ab uno omnia imperia administrāri potĕrant. Ităque in tanta rerum iniquitāte fortūnae quoque eventus varii sequebantur.

23. Legiōnis nonae et decĭmae milĭtes, ut in sinistra parte acie[77] constitĕrant, pilis emissis, cursu ac lassitudĭne exanimātos vulnerĭbusque confectos Atrebātes (nam his ea pars obvenĕrat) celerĭter ex loco superiōre in flumen compulērunt, et transire conantes insecūti gladiis magnam partem eorum impedītam interfecērunt. Ipsi transire flumen non dubitavērunt et, in locum inīquum[78] progressi, rursus regressos ac resistentes hostes redintegrāto proelio in fugam dedĕrunt. Item alia in parte diversae duae legiones, undecĭma et octava, profligātis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiōre in ipsis flumĭnis ripis proeliabantur. At tum totis fere a fronte et ab sinistra parte nudātis castris, quum in dextro cornu legio duodecĭma et non magno ab ea intervallo septĭma constitisset, omnes Nervii confertissĭmo agmĭne, duce Boduognāto, qui summam imperii tenēbat, ad eum locum contendĕrunt: quorum pars aperto latĕre legiōnes circumvenīre, pars summum castrorum locum petĕre,[79] coepit.

24. Eōdem tempŏre equĭtes nostri levisque armatūrae pedĭtes, qui cum iis una fuĕrant, quos primo hostium impĕtu pulsos dixĕram,[80] quum se in castra recipĕrent, adversis hostĭbus occurrēbant[81] ac rursus aliam in partem fugam petēbant: et calōnes, qui ab decumāna porta ac summo iugo collis nostros victōres flumen transisse conspexĕrant, praedandi caussa egressi, quum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipĭtes fugae sese mandābant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremĭtusque oriebātur aliique aliam in partem perterrĭti ferebantur. Quibus omnibus rebus permōti equĭtes Trevĭri, quorum inter Gallos virtūtis opinio est singulāris, qui auxilii caussa ab civitāte missi ad Caesārem venĕrant, quum multitudĭne hostium castra nostra complēri, legiōnes premi et paene circumventas

---

76. *subsidia collocari,* nor could bodies of reserve be placed.
77. *acie.* This ancient form of the genitive has been restored from the MSS.
78. *in locum iniquum,* to disadvantageous ground.
79. *summum castrorum locum.* Caesar by this expression means *the top of the hill.*
80. *dixeram.* See. B. II. c. 19.
81. *adversis hostibus occurrebant,* they met the enemy in front, (coming in an opposite direction through the camp, which was now in their possession.)

tenēri, calōnes, equĭtes, funditōres, Numĭdas, diversos[82] dissipātosque in omnes partes fugĕre vidissent, desperātis nostris rebus, domum contendĕrunt: Romānos pulsos superātosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitāti renunciavērunt.

25. Caesar, ab decĭmae legiōnis[83] cohortatiōne ad dextrum cornu profectus, ubi suos urguēri signisque in unum locum collatis duodecĭmae legiōnis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento;[84] quartae cohortis omnĭbus Centuriōnibus occisis Signifĕroque interfecto, signo amisso, reliquārum cohortium omnĭbus fere Centuriōnibus aut vulnerātis, aut occisis, in his Primo pilo,[85] P. Sextio Bacŭlo, fortissĭmo viro, multis gravĭbusque vulnerĭbus confecto, ut iam se sustinēre non posset, relĭquos esse tardiōres; et nonnullos ab novissĭmis desertos[86] proelio excedĕre ac tela vitare; hostis neque a fronte ex inferiōre loco subeuntes intermittĕre, et ab utroque latĕre instāre; et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidĭum, quod submitti posset: scuto ab novissĭmis uni milĭti detracto, quod ipse eo sine scuto venĕrat, in primam aciem processit. Centuriōnibusque nominātim appellātis, relĭquos cohortātus milĭtes, signa inferre[87] et manipŭlos laxare,[88] iussit, quo facilĭus gladiis uti possent. Cuius adventu spe illata militĭbus ac redintegrāto anĭmo, quum pro se quisque[89] in conspectu Imperatōris etiam in extrēmis suis rebus, opĕram navare[90] cupĕrent, paullum hostiŭm impetus tardātus est.

26. Caesar, quum septĭmam legiōnem, quae iuxta constitĕrat, item urgueri ab hoste vidisset, Tribūnos milĭtum monuit, ut paullātim sese legiōnes coniungĕrent et conversa signa in hostes inferrent.[91] Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timērent, ne[92] aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistĕre ac fortius pugnāre coepĕrunt. Intĕrim mi-

82. *diversos*, some in one place and some in another.
83. *ab decimae legionis*. See B. II. c. 21.
84. *impedimento*. In some MSS. after this word is found *vidit*, which is inaccurate, the whole oblique narration being dependent on *vidit* near the middle of the chapter.
85. *Primo pilo*, the centurion who commanded the first century of the *Triarii* or third line.
86. *desertos*, sc. ducibus. They were shunning the conflict because they had no longer commanders to urge them to their duty.
87. *signa inferre*, to advance.
88. *laxare*, to place apart at proper intervals, (for they had been crowded together as was above mentioned.)
89. *pro se quisque*, every one to his utmost.
90. *operam navare*, to exert himself.
91. *conversa signa in hostes inferrent*, and advance towards the enemy with a double front.
92. *timerent, ne*. After *timeo* the *ne* is taken in an affirmative sense.

lĭtes legiōnum duarum, quae in novissĭmo agmĭne praesidio impedimentis fuĕrant, proelio nunciato, cursu incitāto, in summo colle ab hostĭbus conspiciebantur. Et T. Labiēnus, castris hostium potitus et ex loco superiōre, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus, decĭmam legiōnem subsidio nostris misit. Qui quum ex equĭtum et calōnum fuga, quo in loco res esset, quantoque in pericŭlo et castra et legiōnes et Imperātor versarētur, cognovissent, nihil ad celeritātem sibi relĭqui fecērunt.[93]

27. Horum adventu tanta rerum commutatio facta est, ut nostri, etiam qui[94] vulnerĭbus confecti procubuissent, scutis innixi, proelium redintegrārent; tum calōnes, perterrĭtos hostes conspicāti, etiam inermes armātis occurrĕrent; equĭtes vero, ut turpitudĭnem fugae virtūte delērent, omnĭbus in locis pugnae se legionariis militĭbus praeferrent. At hostes, etiam in extrēma spe salūtis,[95] tantam virtūtem praestitērunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proxĭmi iacentĭbus insistĕrent atque ex eorum corporĭbus pugnārent; his deiectis et coacervātis cadavĕrĭbus, qui superessent,[96] ut ex tumŭlo, tela in nostros coniicĕrent et pila intercepta remittĕrent: ut non nequidquam tantae virtūtis homĭnes iudicari debēret ausos esse[97] transire latissĭmum flumen, adscendĕre altissĭmas ripas, subire iniquissĭmum locum: quae facilia ex difficillĭmis anĭmi magnitūdo redegĕrat.

28. Hoc proelio facto et prope ad internecionem gente ac nomĭne Nerviorum redacto, maiōres natu, quos una cum puĕris mulierĭbusque in aestuaria ac palūdes collectos dixerāmus,[98] hac pugna nunciata, quum victorĭbus nihil impedītum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legātos ad Caesărem misērunt seque ei dedidērunt et in commemoranda civitātis calamitāte ex DC ad III senatōres, ex homĭnum milibus LX vix ad D, qui arma ferre possent,[99] sese

---

93. *nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt*, they made all the haste in their power.

94. *qui—procubuissent*, When *qui* possesses a power equal to *quanquam*, or *etsi is*, &c. it requires the subjunctive.

95. *in extrema spe salutis*, in the last hope of life. *Spes* seems here to be used for *desperatio*.

96. *At hostes—tantam virtutem praestiterunt, ut—qui superessent*. When *qui* combines with its signification as a relative, or when the preceding clause implies a force equal to *so that, such that, the man to, such a man as*, &c. it requires the subjunctive. See Adam's Latin Grammar, Patterson's ed. 1827. Construction of the Subjunctive with *Qui*.

97. *judicari deberet ausos esse*, that it ought not to be judged that men of such bravery had to no purpose dared to pass, &c.

98. *dixeramus*. See B. II. c. 16.

99. *qui—possent*. The relative here governs the subjunctive because it is *a reported speech*.

redactos esse dixērunt. Quos Caesar, ut in misĕros ac supplīces usus misericordia viderētur, diligentissīme conservavit, suisque finibus atque oppīdis uti iussit et finitŭmis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohibērent.

29. Aduatŭci, de quibus supra[100] scripsīmus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venīrent,[101] hac pugna nunciāta, ex itinĕre domum revertērunt; cunctis oppīdis castellisque desertis, sua omnia in unum oppīdum, egregie natūra munītum, contulērunt. Quod quum ex omnibus in circuĭtu partibus altissimas rupes despectusque habēret, una ex parte lenīter acclīvis adĭtus, in latitudĭnem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplīci altissimo muro muniĕrant; tum magni pondĕris saxa et praeacutas trabes in muro collocārant. Ipsi erant ex Cimbris Teutŏnisque prognāti; qui, quum iter in provinciam nostram atque Italiam facĕrent, iis impedimentis, quae secum agĕre ac portare non potĕrant, citra flumen Rhenum depositis, custodiae ex suis ac praesidio sex milia hominum [una] reliquĕrunt.[101] Hi, post eorum obĭtum[102] multos annos a finitŭmis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defendĕrent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegĕrunt.

30. Ac primo adventu exercĭtus nostri crebras ex oppido excursiōnes faciebant, parvulisque proeliis cum nostris contendebant: postea vallo pedum XII,[103] in circuĭtu XV milium, crebrisque castellis circummuniti, oppīdo sese continebant. Ubi, vineis actis,[104] aggĕre exstructo, turrim procul constitui vidērunt, primum irridēre ex muro atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur?[105] quibusnam manibus, aut quibus viribus, praesertim homines tantŭlae statūrae, (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudĭne corpŏrum suorum brevitas nostra contemtui est) tanti onĕris turrim in muros[106] sese collocare confidĕrent?

31. Ubi vero moveri et appropinquare[107] moenibus vidērunt, nova atque inusitāta specie commōti, legātos ad Caesărem de pace miserunt, qui, ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romānos sine ope divīna bellum gerĕre, qui tan-

100. *supra.* See B. II. c. 16.
101. *auxilio Nerviis venirent.* This verb here governs these two datives,—also *iis impedimentis custodiae reliquerunt,* follows the same rule.
102. *post eorum obitum.* After the Cimbri and Teutones were overcome by Marius.
103. *vallo pedum XII.* sc. in altitudinem.
104. *vineis actis.* See notes 38 and 39. B. II.
105. *instituerelur,* was erected.
106. *in muros,* i. e. juxta muros.
107. *moveri et appropinquare,* was moving and approaching.

tae altitudĭnis machinatiōnes tanta celeritāte promovēre [et ex propinquitate pugnare] possent: se suaque omnia eorum potestāti permittĕre, dixerunt. Unum petĕre ac deprecari: si forte, pro sua clementia ac mansuetudĭne, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset, Aduatūcos esse conservandos, ne se armis despoliaret: sibi omnes fere finitŭmos esse inimicos ac suae virtūti invidēre; a quibus se defendĕre, tradĭtis armis, non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortūnam a Popŭlo Romāno pati, quam ab his per cruciatum interfĭci, inter quos dominari consuessent.

32. Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudĭne sua, quam merĭto eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditiōnem, nisi armis tradĭtis: se id, quod in Nerviis fecisset, facturum finitŭmisque imperaturum, ne quam dedititiis Popŭli Romāni iniuriam inferrent. Re nunciata ad suos, quae imperarentur, facere[108] dixerunt. Armorum magna multitudĭne de muro in fossam, quae erat ante oppĭdum, iacta, sic ut prope summam muri aggĕrisque altitudĭnem acervi armorum adaequarent; et tamen circĭter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppĭdo retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

33. Sub vespĕrum[109] Caesar portas claudi milĭtesque ex oppĭdo exire iussit, ne quam noctu oppidāni ab militibus iniuriam accipĕrent. Illi, ante inĭto, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos, aut denĭque[110] indiligentius servaturos, credidĕrant, partim cum his, quae retinuĕrant et celavĕrant, armis, partim scutis ex cortĭce factis aut vimĭnibus intextis, quae subĭto, ut tempŏris exiguitas postulabat, pellibus induxĕrant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppĭdo eruptionem fecērunt. Celerĭter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta, ex proxĭmis castellis eo concursum est pugnatumque ab hostibus[111] ita acrĭter, ut a viris fortibus, in extrema spe salūtis, inīquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacĕrent, pugnari debuit,[112] quum in una virtūte omnis spes salūtis consis-

108 *facere dixerunt.* The present has here the power of the future.
109. *Sub vesperum,* about evening.
110. *denique indiligentius servaturos,* in short, would keep guard carelessly.
111. *concursum est pugnatumque ab hostibus.* Impersonal passives are elegantly used for active verbs of the same mood and tense.
112. *debuit.* These verbs *potest, coepit, incipit, desinit, debet,* and *solet,* are used impersonally when joined with impersonal verbs.

tĕret. Occīsis ad hominum milibus quatuor, relĭqui in oppĭdum reiecti sunt. Postridie eius diei, refractis portis, quum iam defendĕret nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem[113] eius oppīdi universam Caesar vendĭdit. Ab his, qui emĕrant, capĭtum numĕrus ad eum relatus est milium LIII.

24. Eōdem tempŏre a P. Crasso, quem cum legione una misĕrat ad Venĕtos,Unellos, Osismĭos, Curiosolĭtas, Sesuvios, Aulercos, Rhedŏnes, quae sunt maritŭmae civitātes Oceănumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitātes in ditionem potestātemque Popŭli Romāni esse redactas.

35. His rebus gestis omni Gallia pacāta, tanta huius belli ad barbăros opinio perlata est, uti ab his nationibus, quae trans Rhenum incolĕrent, mitterentur legāti ad Caesărem, quae se obsīdes daturas, imperāta factūras, pollicerentur: quas legatiōnes Caesar, quod in Italiam Illyrĭcumque properabat, inīta proxĭma aestāte ad se reverti iussit. Ipse in Carnūtes, Andes, Turŏnesque, quae civitātes propinquae his locis erant, ubi bellum gessĕrat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est, ob easque res, ex litteris Caesăris, dies XV supplicatio[114] decreta est, quod ante id tempus accĭdit nulli.

---

113. *sectionem—vendidit,* Caesar sold the whole booty of that town. If any one among the Romans was indebted to several persons, and could not find bail within sixty days, his whole effects might be divided (*secari*) among his creditors. Thus *sectio* is put for the whole booty of a place, or for the whole effects of a proscribed or condemned person.

114. *supplicatio,* a thanksgiving. When a general had obtained a signal victory, a thanksgiving was decreed by the senate to be made in all the temples.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. Bellum Alpinorum.

Cap. 1. *Hiberna Servii Galbae in Veragris et Nantuatibus.* 2. *Motus Gallorum.* 3—6. *Periculum Romanae legionis. victoria. iter in Provinciam.*

II. Bellum Veneticum.

Cap. 7—11. *Novum bellum in Armorica auctoribus Venetis conflatum. apparatus ad id bellum.* 12. 13. *Situs Venetorum et armatura classis.* 14—16. *Proelium navale. clades Venetorum.*

III. Bellum Unellorum.

Cap. 17. *Iter Q. Titurii in Unellos. castra.* 18. 19. *Unelli ratione et consilio superati.*

IV. Expeditio P. Crassi in Aquitaniam.

Cap. 20—22. *Sotiates a P. Crasso victi. soldurii.* 23—27. *Deditio maximae partis Aquitaniae.*

V. Expeditio Caesaris in Morinos et Menapios.

Cap. 28. *Iter Caesaris ad hostes. receptus Morinorum in silvas. impetus in Romanos.* 29. *Consilia Caesaris tempestatibus impedita. hiberna.*

QUUM in Italiam proficiscerētur Caesar, Servium Galbam cum legiōne duodecĭma et parte equitātus in Nantuatis, Veragros Sedūnosque misit, qui ab finibus Allobrŏgum et lacu Lemanno et flumĭne Rhodăno ad summas Alpes pertĭnent. Caussa mittendi fuit, quod iter per Alpis, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatōres ire consuērant patefiēri volebat. Huic permīsit, si opus esse arbitrarētur, uti in eis locis legiōnem hiemandi caussa collocāret. Galba, secundis aliquot proeliis[1] factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legātis obsidibusque datis et pace facta, constituit, cohortis duas in Nantuatibus collocare et ipse cum relĭquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum qui appellatur Octodūrus, hiemare: qui vicus, positus in valle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus undique continētur. Quum hic in duas partes flumĭne dividerētur, altĕram partem eius vici Gallis conces-

---

1. *secundis aliquot proeliis,* some successful battles.

sit, altĕram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque munīvit.

2. Quum dies hibernorum complures transissent frumentumque eo comportari iussisset, subito per exploratōres certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concessĕrat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impendĕrent,[2] a maxĭma multitudĭne Sedunorum et Veragrorum tenēri. Id aliquot de caussis accidĕrat, ut subito Galli belli renovandi legiōnisque opprimendae consilium capĕrent: primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus et compluribus singillātim, qui commeatus petendi caussa missi erant, absentibus, propter paucitātem despiciēbant: tum etiam, quod propter iniquitātem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrĕrent et tela coniicĕrent, ne primum quidem posse impetum suum sustinēri existimabant. Accedēbat,[3] quod suos ab se libĕros abstractos obsĭdum nomĭne dolebant: et Romānos non solum itinĕrum caussa, sed etiam perpetuae possessionis, culmĭna Alpium occupare conari et ea loca finitĭmae provinciae adiungĕre, sibi persuasum habēbant.

3. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum munitiōnesque plene essent perfectae, neque de frumento relĭquoque commeātu satis esset provisum,[4] quod, deditiōne facta obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat, consilio celerĭter convocato, sententias exquirĕre coepit. Quo in consilio, quum tantum repentĭni pericŭli praeter opiniōnem[5] accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudĭne armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeātus supportari interclusis itinerĭbus possent, prope iam desperata salūte, nonnullae huiusmŏdi sententiae dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itinerĭbus, quibus eo pervenissent, ad salūtem contendĕrent. Maiori tamen parti placuit, hoc reservato ad extrēmum consilio, intĕrim rei eventum experiri et castra defendĕre.

4. Brevi spatio interiecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus darētur, hostes[6] ex omnibus partibus, signo dato, decurrĕre, lapĭdes gaesaque[7] in vallum coniicĕre: nostri primo intĕgris viribus fortĭter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiōre[8] mit-

---

2. *qui impenderent.* Here *qui* is construed with the subjunctive, because it is a *reported speech.*

3. *Accedebat,* to this was added, moreover.

4. *esset provisum.* This impersonal verb is either construed with the ablative and the preposition *de,* or with the dative.

5. *praeter opinionem,* contrary to expectation.

6. *hostes,* sc. coeperunt.

7. *gaesa,* a Gallic dart or javelin.

8. *ex loco superiore,* i. e. *e vallo.* See B. III. c. 2.

tĕre: ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrĕre et auxilium ferre: sed hoc superari,[9] quod diuturnitāte pugnae hostes defessi proelio excedēbant, alii intĕgris viribus succedēbant: quarum rerum a nostris propter paucitātem fiĕri nihil potĕrat ac non modo[10] defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constitĕrat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

5. Quum iam a
ac non solum vire
hostes acrius instār
Together let us faithful twine
A wreath that will our hearts combine.
dĕre et fossas complēre coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Bacŭlus, primipili Centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulnĕribus dixĭmus,[12] et item C. Volusēnus, Tribūnus milĭtum, vir et consilii magni et virtūtis, ad Galbam accurrunt atque unam esse spem salūtis docent, si, eruptione facta, extrēmum auxilium experirentur. Itaque, convocatis Centurionibus, celerĭter milĭtes certiōres facit, paullisper intermittĕrent proelium ac tantummŏdo tela missa excipĕrent seque ex labōre reficĕrent; post dato signo ex castris erumpĕrent atque omnem spem salūtis in virtūte ponĕrent.

6. Quod iussi sunt, faciunt ac, subĭto omnibus portis[13] eruptiōne facta, neque cognoscendi, quid fiĕret, neque sui colligendi hostibus facultātem relinquunt. Ita commutata fortūna, eos, qui in spem potiundorum castrorum venĕrant, undīque circumventos interficiunt et ex homĭnum milibus amplius triginta, quem numĕrum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, relĭquos perterrĭtos in fugam coniiciunt ac ne in locis quidem superioribus consistĕre patiuntur. Sic, omnibus hostium copiis fusis armisque exūtis, se in castra munitiōnesque suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius fortūnam tentare Galba nolebat atque alio sese in hiberna consilio venisse meminĕrat, aliis occurrisse[14] rebus vidĕrat, maxĭme frumenti commeātusque inopia permōtus, postĕro die omnibus eius vici aedificiis incensis, in Provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohĭbente, aut iter demorante, incolŭmem legionem in Nantuātis, inde in Allobrŏgas, perduxit ibĭque hiemavit.

9. *hoc superari*, they (the Romans) were outdone in this.
10. *non modo defesso*, i. e. *non modo non defesso*. See B. II. c. 17.
11. *continentur*, unceasingly, without intermission.
12. *diximus*, see B. II. c. 25.
13. *portis*. The camp had four gates, one on each side; the one next the enemy was called *Porta Praetoria*; that which was opposite to it, *Decumana*. The other two were *Porta principalis dextra*, and *principalis sinistra*.
14. *occurrisse*, that he had by chance met with, &c.

Digitized by Google

7. His rebus gestis, quum omnibus de caussis Caesar pacatam Galliam existimāret, superātis Belgis, expulsis Germānis, victis in Alpibus Sedūnis, atque ita inīta hiēme Illyrīcum profectus esset, quod eas quoque natiōnes adīre et regiōnes cognoscĕre volebat, subĭtum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit caussa. P. Crassus[15] adolescens cum legiōne septima proxĭmus mare Oceănum in Andibus hiemārat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, Praefectos[16] Tribūnosque milĭtum complūres in finitŭmas civitates frumenti commeātusque petendi caussa dimisit:[17] quo in numĕro erat T. Terrasidius, missus in Unellos, M. Trebius Gallus in Curiosolītas, Q. Velanius cum T. Silio in Venĕtos.

8. Huius civitātis est longe amplissĭma auctorĭtas omnis orae maritŭmae regiōnum earum, quod et naves habent Venĕti plurĭmas, quibus in Britanniam navigare consuērunt, et scientia atque usu nauticarum rerum relĭquos antecēdunt et in magno impĕtu maris[18] atque aperto,[19] paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuērunt, habent vectigāles. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsĭdes, quos Crasso dedissent,[20] recuperaturos existimabant. Horum auctoritāte finitŭmi adducti, (ut sunt Gallorum subĭta et repentīna consilia) eādem de caussa Trebium Terrasidiumque retĭnent et, celerĭter missis legātis, per suos Princĭpes inter se coniūrant, nihil nisi commūni consilio acturos, eumdemque omnis fortunae exĭtum esse laturos: relĭquasque civitātes sollicĭtant, ut in ea libertāte, quam a maioribus accepĕrant, permanēre, quam Romanorum servitūtem perferre mallent. Omni ora maritĭma celerĭter ad suam sententiam perducta, commūnem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipĕre, obsĭdes sibi remittat.

9. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse abĕrat longius, naves intĕrim longas[21] aedificari in flumĭne

---

15. *P. Crassus*, see B. II. c. 34.

16. *Praefectos*, praefects. The troops of the allies, which, as well as the horse, were called *alae*, from their being stationed on the wings, had praefects (praefecti) appointed them, who commanded in the same manner as the legionary tribunes.

17. *dimisit*, he sent them, (not to use force in the collection of corn and provisions, but in the name of the lieutenants, merely to ask for a supply.)

18. *in magno impetu maris*, in a stormy sea.

19. *aperto*, extensive. See next chapter, where the Mediterranean Sea (*conclusum mare*,) navigated by the Romans, is placed in antithesis to the open ocean (*apertissimus oceanus*) navigated by the Veneti.

20. *dedissent*. This verb is here used in the subjunctive mood, because the expression is *oblique* or *indirect*.

21. *naves longas*, galleys or ships of war. They were so called be-

Ligĕri, quod influit in Oceănum, remīges ex Provinciā instītui, nautas gubernatōresque comparari iubet. His rebus celerĭter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercĭtum contendit. Venĕti relĭquaeque item civitātes, cognĭto Caesăris adventu, simul quod, quantum in se facĭnus admissisent, intellegēbant, (legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincŭla coniectos,) pro magnitudĭne pericŭli bellum parare et maxime ea, quae ad usum navium pertĭnent, providēre instituunt ; hoc maiōre spe, quod multum natūra loci confīdebant. Pedestria esse itinĕra concīsa aestuariis[22] navigationem[23] impedītam propter inscientiam locorum paucitātemque portuum sciebant : neque nostros exercĭtus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse, confidebant : ac iam, ut omnia contra opinionem accidĕrent, tamen se plurimum navibus posse : Romānos neque ullam facultātem habēre navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque novisse : ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceăno, perspiciebant. His inĭtis consiliis, oppĭda muniunt, frumenta ex agris in oppĭda comportant, naves in Venetiam, ubi Caesărem primum bellum gesturum constabat, quam plurĭmas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannĕtes, Ambiliātos, Morĭnos, Diablintes, Menapios adsciscunt : auxilia ex Britannia, quae contra eas regiōnes posita est, arcessunt.

10. Erant hae difficultātes belli gerundi, quas supra ostendĭmus ; sed multa Caesărem tamen ad id bellum incitabant : iniuriae retentorum equĭtum Romānorum ; rebellio facta post deditionem ; defectio datis obsidibus ; tot civitatum coniuratio ; in primis, ne, hac parte neglecta relĭquae nationes idem sibi licēre arbitrarentur. Itaque, quum intelligĕret, omnes fere Gallos novis rebus studēre[24] et ad bellum mobilĭter celerĭterque excitari, omnes autem homĭnes natura libertati studēre, et conditiōnem servitūtis odisse ; prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercĭtum putavit.

11. Itaque T. Labiēnum legātum in Trevĭros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitātu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat,

---

cause they were of a longer shape than ships of burden, (*naves onerariae*) ; the latter were more round and deep.

22. *concisa aestuariis,* interrupted by arms of the sea.

23. *navigationem,* access by sea.

24. *novis rebus studere,* were desirous of a revolution.

Germānosque, qui auxilio a Belgis arcessīti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus[25] legionariis duodĕcim, et magno numĕro equitātus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantae natiōnes coniungantur. Q. Titurium Sabīnum legātum cum legionibus[26] tribus in Unellos, Curiosolītas Lexoviosque mittit, qui[27] eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallĭcisque navibus, quas ex Pictonibus et Santŏnis, relĭquisque pacatis regionibus convenire iusserat, praefĭcit; et, quum primum posset, in Venĕtos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

12. Erant eiusmŏdi fere situs oppidorum, ut, posita in extremis lingŭlis[28] promontoriisque, neque pedĭbus adĭtum habērent, quum ex alto se aestus incitavisset,[29] quod bis accĭdit semper horarum XXIV[30] spatio, neque navibus, quod, rursus minuente aestu, naves in vadis afflictarentur. Ita utrāque re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando, magnitudĭne opĕris[31] forte superati, extrūso mari aggĕre ac molibus, atque his ferme oppidi moenibus adaequatis, suis fortūnis desperare coeperant, magno numĕro navium appulso, cuius rei summam facultātem habebant, sua deportabant omnia, seque in proxĭma oppĭda recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunĭtatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam partem aestātis faciebant, quod nostrae naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi.

13. Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armataeque erant.[32] Carĭnae aliquanto planiōres, quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipĕre[33] possent: prorae admŏdum erectae atque item puppes, ad magnitudĭnem fluctuum tempestātumque accommodatae: na-

---

25. *cohortibus.* A cohort contained about five or six hundred men.

26. *legionibus.* A legion contained about five or six thousand men, or ten cohorts.

27. *qui* is here equivalent to *ut ille*, and is therefore construed with the subjunctive.

28. *in extremis lingulis*, on the very extremity of the capes, or tongues of land projecting into the sea.

29. *quum ex alto se aestus incitavisset*, when it was full tide.

30. XXIV. According to the Oxford MSS. the reading is thus, "*quod accidit semper horarum XII spatio*," omitting the *bis*. Others read "*quod bis accidit semper horarum XII spatio*," which happens always twice at an interval of twelve hours.

31. *operis*; i. e. *aggeris et molium*.

32. *armataeque erant*, are equipped.

33. *excipere vada*, to withstand the casualties arising from shoals.

ves totae factae ex robŏre, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra[34] pedalibus in latitudĭnem trabibus confixa clavis ferreis, digĭti pollĭcis crassitudine: ancŏrae, pro funibus, ferreis catēnis revinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuĭter confectae[35] sive propter lĭni inopiam atque eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestātes Oceāni tantosque impĕtus ventorum sustineri, ac tanta onĕra navium regi velis non satis commŏde, arbitrabantur. Cum his navibus nostrae classi eiusmŏdi congressus erat, ut una celeritāte et pulsu remorum praestaret,[36] relĭqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostrae rostro nocēre potĕrant; tanta in eis erat firmitudo: neque propter altitudĭnem facile telum adiiciebatur et eādem de caussa minus commŏde scopŭlis continebantur.[37] Accedebat,[38] ut, quum saevire ventus coepisset et se vento dedissent,[39] et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consistĕrent tutius, et, ab aestu derelictae, nihil saxa et cautes timĕrent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

14. Compluribus expugnatis oppĭdis, Caesar, ubi intellexit, frustra tantum labōrem sumi, neque hostium fugam captis oppĭdis reprĭmi, neque his nocēri posse,[40] statuit exspectandam classem. Quae ubi convēnit ac primum ab hostibus visa est, circĭter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genĕre armorum[41] ornatissimae, profectae ex portu, nostris adversae constitĕrunt: neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel Tribūnis milĭtum Centurionibusque, quibus singŭlae naves erant attributae, constabat, quid agĕrent, aut quam rationem pugnae insistĕrent.[42] Rostro enim noceri non posse[40] cognoverant; turribus autem excitātis, tamen has altitūdo puppium ex barbăris navibus superabat, ut neque ex inferiōre loco sa-

---

34. *transtra pedalibus in latitudinem trabibus,* &c. the benches (for the rowers) made of plank a foot thick, were fastened with iron spikes of the thickness of the thumb.

35. *pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae,* sc. erant illis, instead of sails they had skins and pieces of thin dressed leather.

36. *praestaret,* scil. nostra classis.

37. *minus commode scopulis continebantur.* The word *scopulis* should be *copulis,* grappling-irons.

38. *Accedebat,* to this was added, i. e. besides.

39. *et se vento dedissent.* These words seem to be a gloss.

40. *his noceri posse.* The verbs *potest, coepit, incipit, desinit, debet,* and *solet,* are used impersonally when joined with impersonal verbs.

41. *omni genere armorum,* with every kind of tackling, such as sails, ropes, &c.

42. *quam rationem pugnae insisterent,* what method of fighting they should observe.

tis commōde tela adiĭci possent, et missa ab Gallis gravius accidĕrent. Una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae, insertae affixaeque longuriis, non absimĭli forma muralium falcium.[43] His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abscisis, antennae necessario concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consistĕret, his ereptis, omnis usus navium uno tempŏre eripereťur. Relĭquum erat certamen positum in virtūte, qua nostri milĭtes facĭle superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesăris atque omnis exercĭtus res gerebatur, ut nullum paullo fortius factum latēre posset : omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercĭtu tenebantur.

15. Deiectis, ut diximus, antennis, quum singŭlas binae ac ternae naves circumstetĕrant, milĭtes summa vi transcendere in hostium naves contendēbant. Quod postquam barbări fiĕri animadvertērunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperīretur auxilium, fuga salūtem petere contendērunt : ac iam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat,[44] tanta subĭto malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movēre non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna : nam singŭlas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numĕro, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere quarta[45] usque ad solis occasum pugnaretur.

16. Quo proelio bellum Venĕtorum totīusque orae maritămae confectum est. Nam, quum[46] omnis iuventūs, omnes etiam gravioris aetātis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenĕrant ; tum, navium quod ubīque fuerat,[47] unum in locum coegĕrant : quibus amissis, relĭqui, neque quo se recipĕrent, neque quemadmŏdum oppĭda defendĕrent, habebant. Itaque se suaque omnia Caesări dedidērunt. In quos eo[48] gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in

---

43. *muralium falcium.* These seem to have been poles with an iron hook on the end, used by besiegers for destroying the walls of the place attacked.

44. *ventus ferebat*, the wind favoured.

45. *ab hora fere quarta*, from about the tenth hour in the morning. The Romans did not reckon their hours from midnight or midday, as we do, but from the rising and setting of the sun.

46. *quum—tum*, both—and.

47. *navium quod ubique fuerat*, all the ships of the province.

48. *eo—quo*, so much the more—that. For this construction see Mair's Introduction, Rule 18, notes 3 and 4

reliquum tempus a barbăris ius legatorum conservaretur. Ităque, omni senatu necato, reliquos sub corōna vendidit.[49]

17. Dum haec in Venĕtis geruntur, Q. Titurius Sabīnus[50] cum iis copiis, quas a Caesăre accepĕrat, in fines Unellorum pervenit. His praeerat Viridŏvix ac summam imperii tenebat earum omnium civitātum, quae defecĕrant, ex quibus exercĭtum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci[51] Eburovices Lexoviique, senātu suo interfecto, quod auctōres belli esse nolebant, portas clausērunt seque cum Viridovīce coniunxērunt: magnaque praeterea multitudo undīque ex Gallia perditorum hominum latrōnumque convenĕrant, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultūra et quotidiano labore revocabat. Sabīnus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridŏvix contra eum duum milium spatio consedisset quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut iam non solum hostibus in contemtionem Sabīnus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere audērent. Id ea de caussa faciebat, quod cum tanta multitudīne hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii tenēret,[52] nisi aequo loco, aut opportunitāte aliqua data, Legāto dimicandum non existimabat.

18. Hac confirmata opiniōne timōris, idoneum quemdam homĭnem et callĭdum delegit, Gallum,[53] ex his, quos auxilii caussa secum habebat. Huic magnis praemiis pollicitationibusque persuădet, uti ad hostes transeat et, quid fiēri velit, edŏcet. Qui, ubi pro perfŭga ad eos venit, timōrem Romanorum propōnit: quibus angustiis ipse Caesar a Venĕtis premātur, docet: neque longius abesse,[54] quin proxĭma nocte Sabīnus clam ex castris exercĭtum edūcat et ad Caesărem auxilii ferendi caussa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclāmant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam

---

49. *sub corona vendidit*, he sold them at auction. Those enemies taken in the field, or in the storming of cities, were sold by auction, *sub corona* as it was termed, because they wore a chaplet on their heads when sold; or *sub hasta*, because a spear was set up where the crier or auctioneer stood.

50. *Sabinus—pervenit*. See B. III. c. 11.

51. *Aulerci*. These people were divided into the *Aulerci Eburovices* and the *Aulerci Cenomani*.

52. *eo absente qui——teneret*, he being absent who held the chief command; in the absence of the commander-in-chief.

53. *Gallum, ex his, quos auxilii caussa*, a Gaul from among his auxiliaries.

54. *neque longius abesse quin proxima nocte*, and that no longer than next night.

non esse, ad castra iri oportēre.[55] Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabīni cunctatio, perfŭgae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Venetĭci belli,[56] et quod fere libenter homĭnes id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridovĭcem relĭquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa, laeti, ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus[57] fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

19. Locus erat castrorum edĭtus et paullātim ab imo acclīvis, circĭter passus[58] mile. Huc magno cursu contendērunt, ut quam minĭmum spatii ad se colligendos armandosque Romānis darētur, exanimātique pervenērunt. Sabīnus, suos hortatus, cupientibus signum dat.[59] Impeditis hostĭbus propter ea, quae ferebant, onera, subĭto duabus portis[60] eruptionem fiĕri iubet. Factum est opportunitāte loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtūte milĭtum, superiorum pugnarum exercitatiōne, ut ne unum quidem nostrorum impĕtum ferrent ac statim terga vertĕrent. Quos impeditos intĕgris viribus milites nostri consecūti magnum numĕrum eorum occidērunt; relĭquos equĭtes consectāti, paucos, qui ex fuga evasĕrant, reliquērunt. Sic uno tempŏre et de navāli pugna Sabīnus et de Sabini victoria Caesar certior factus, civitātesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alăcer ac promptus est anĭmus, sic mollis ac minĭme resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

20. Eōdem fere tempŏre P. Crassus, quum in Aquitaniam[61] pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regiōnum latitudĭne et multitudĭne homĭnum ex tertia parte Galliae est aestimanda, quum intellegĕret, in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconīnus, Legātus, exercĭtu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius, Proconsul, impedimentis amissis profugisset, non

---

55. *iri oportere*, sc. a se.

56. *spes Venetici belli.* They hoped that the Veneti would be successful in the war against Caesar, for they were still ignorant that it was already finished.

57. *quibus—compleant.* Here *quibus* is construed with the *subjunctive* because it is equivalent to *ut cum illis*.

58. *passus.* A Roman pace was 4 feet $10\frac{1}{50}$ inches English, and one thousand paces constituted the Roman mile, (*miliare, mile passus* or *passuum.*)

59. *signum dat.* See B. II. note 67.

60. *portis.* See B. III. note 13.

61. *Aquitaniam.* See B. III. c. 11.

mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegēbat. Ităque re frumentaria provisa, auxiliis equitātuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolōsa, Carcasōne et Narbōne, quae sunt civitātes Galliae Provinciae, finitĭmae his regionibus,[62] nominatim evocatis, in Sotiatum fines exercĭtum introduxit. Cuius adventu cognĭto, Sotiates, magnis copiis coactis equitātuque, quo plurimum valebant, in itinĕre agmen nostrum adorti, primum equestre proelium commisērunt: deinde, equitātu suo pulso atque insequentibus nostris, subĭto pedestris copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostendĕrunt. Hi, nostros disiectos adorti, proelium renovārunt.

21. Pugnatum est diu atque acrĭter, quum Sotiātes, superioribus victoriis freti, in sua virtūte totius Aquitaniae salūtem posĭtam putārent,[63] nostri autem, qui sine Imperatōre et sine relĭquis legionibus, adolescentŭlo duce, efficĕre possent,[64] perspici cupĕrent:[63] tamen confecti vulneribus hostes terga vertĕre. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinĕre oppĭdum Sotiatum oppugnare coepit. Quibus fortĭter resistentibus, vineas turresque egit.[65] Illi, alias eruptione tentāta, alias cunicŭlis ad aggĕrem vineasque actis,[66] (cuius rei sunt longe peritissimi Aquitāni, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturae[67] sunt,) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profĭci posse intellexērunt, legātos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradĕre iussi, faciunt.

22. Atque in ea re omnium nostrorum intentis anĭmis, alia ex parte oppĭdi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devōtis, quos illi soldurios appellant, (quorum haec est conditio, uti omnibus in vita commŏdis una cum his fruantur, quorum se amicitiae dedidĕrint; si quid iis per vim accĭdat, aut eumdem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant:[68] neque adhuc homĭnum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitiae devovissent, mortem recusāret,) cum iis Adcantuannus, eruptionem facĕre co-

---

62. *his regionibus*, scil. *Aquitaniae*.

63. *quum Sotiates—putarent—cuperent*. These subjunctives are governed by *quum*.

64. *qui sine—possent*. Here *qui* governs the subjunctive because it is equivalent to *ut illi*.

65. *vineas turresque egit*. See B. II. notes 38 and 40.

66. *cuniculis ad aggerem vineasque actis*, mines being driven (from within the city) to the mount and the sheds. This was done for the purpose of withdrawing the earth from below these engines, and thus destroying them.

67. *aerariae secturae*, veins of brass ore.

68. *sibi mortem consciscant*, they kill themselves.

nātus, clamōre ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milītes concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset,[68] repulsus in oppīdum, tamen uti eādem deditionis conditiōne uteretur, a Crasso impetravit.

23. Armis obsidībusque acceptis, Crassus in fines Vocatium et Tarusātium profectus est. Tum vero barbări commoti, quod oppīdum, et natura loci et manu munītum, paucis diebus, quibus eo ventum erat,[69] expugnatum cognoverant, legātos quoquo versus dimittēre, coniurāre, obsīdes inter se dare, copias parare coepērunt. Mittuntur etiam ad eas civitātes legāti, quae sunt citeriōris Hispaniae, finitŭmae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritāte et magna cum homĭnum multitudīne bellum gerēre conantur. Duces vero ii delĭguntur, qui una cum Q. Sertorio omnis annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habēre existimabantur. Hi consuetudīne Popŭli Romāni[70] loca capēre,[71] castra munīre, commeatibus nostros intercludēre instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitātem non facĭle didūci; hostem et vagari et vias obsidēre et castris satis praesidii relinquēre; ob eam caussam minus commŏde frumentum commeatumque sibi supportari; in dies hostium numĕrum augēri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertāret. Hac re ad consilium delāta, ubi omnes idem sentire intellexit, postĕrum diem pugnae constitŭit.

24. Prima luce, productis omnibus copiis, duplĭci acie instituta, auxiliis in mediam aciem[72] coniectis, quid hostes consilii capĕrent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudĭnem et vetĕrem belli gloriam paucitātemque nostrorum se tuto dimĭcaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeātu intercluso, sine ullo vulnēre victoria potiri: et, si propter inopiam rei frumentariae Romāni sese recipēre coepissent, impedītos in agmĭne et sub sarcĭnis, inferiōres anĭmo, adorīri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione atque opiniōne[73] timidiōres hostes nostros milites alacriōres ad pugnandum effecissent,[74] atque omnium voces audirentur, exspec-

---

69. *pugnatum esset.* An impersonal passive may be elegantly used for any person active of the same mood and tense.

70. *consuetudine Populi Romani*, after the manner of the Romans. This art they had learned from Sertorius.

71. *loca* (castris idonea) *capere.*

72. *in mediam aciem*, into the middle of the line.

73. *sua cunctatione atque* (sua) *opinione.* i. e. *opinione excitata de se.*

74. *quum sua—effecissent.* Many read *effecisset*, but *hostes timidiore*

tari diutius non oportēre, quin ad castra iretur,[75] cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

25. Ibi quum alii fossas complērent, alii multis telis coniectis defensōres vallo munitionibusque depellērent, auxiliāresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggĕrem cespitibus comportandis, speciem atque opiniōnem pugnantium praebērent, quum item ab hostibus constanter ac non timĭde pugnaretur telaque ex loco superiōre missa non frustra accidĕrent: equĭtes, circumĭtis hostium castris, Crasso renunciavērunt, non eādem esse diligentia ab decumāna porta[76] castra munita, facĭlemque adĭtum habēre.

26. Crassus, equĭtum praefectos[77] cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitārent, quid fiĕri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quae, praesidio castris relictae, intrītae[78] ab labore erant, et longiōre itinĕre circumductis, ne ex hostium castris conspĭci possent, omnium ocŭlis mentibusque ad pugnam intentis, celerĭter ad eas, quas diximus, munitiōnes pervenĕrunt, atque, his prorŭtis, prius in hostium castris constitĕrunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gererētur, cognosci posset. Tum vero, clamōre ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidĕre consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undĭque circumventi, desperātis omnibus rebus, se per munitiones deiicĕre et fuga salūtem petĕre intendĕrunt. Quos equitātus apertissimis campis consectatus, ex milium quinquaginta numĕro, quae ex Aquitania Cantăbrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte[79] se in castra recēpit.

27. Hac audita pugna, magna pars Aquitaniae sese Crasso dedĭdit obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocātes Tarusātes, Elusates, Garītes, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae ul-

---

appears to be the nominative. The sense of the passage is this: "the enemy, timid through their delay and the opinion (excited by their conduct in the mind of the Romans), rendered our soldiers, (the Romans) more inclined for battle."

75. *iretur*, sc. *ab illis*.

76. *decumana porta*, the gate behind the camp, or opposite to the one next the enemy.

77. *equitum praefectos*. These praefects commanded the cavalry, as the tribunes commanded the legionary soldiers.

78. *intritae ab labore*, not worn out or weakened by labour. However *integrae* is the common reading.

79. *multa nocte*, late at night.

timae natiōnes, anni tempŏre confisae, quod hiems subĕrat, hoc facĕre neglexerunt.

28. Eōdem fere tempŏre Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morĭni Menapiique supererant, qui in armis essent[80] neque ad eum umquam legātos de pace misissent, arbitratus, id bellum celerĭter confĭci posse, eo exercĭtum adduxit: qui longe alia ratione, ac relĭqui Galli, bellum agĕre instituērunt. Nam quod intellegēbant, maxĭmas natiōnes, quae[81] proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentèsque silvas ac palūdes habebant, eo se suaque omnia contulērunt. Ad quarum initium silvarum quum Caesar pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis intĕrim visus esset, dispersis in opĕre nostris, subĭto ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impĕtum fecērunt. Nostri celerĭter arma cepērunt eosque in silvas repulērunt et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdidērunt.

29. Relĭquis deinceps diebus Caesar silvas caedĕre instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latĕre impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibĭli celeritāte magno spatio paucis diebus confecto, quum iam pecus atque extrema impedimenta[82] ab nostris tenerentur, ipsi densiōres silvas petĕrent, eiusmŏdi tempestates sunt consecutae, uti opus necessario intermitteretur et, continuatiōne imbrium, diutius sub pellibus milĭtes contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercĭtum reduxit et in Aulercis Lexoviisque, relĭquis item civitatibus, quae proxĭme bellum fecĕrant, in hibernis collocavit.

---

80. *qui—essent*, because they were. The relative *qui* takes the subjunctive when it serves to account for what is stated in the antecedent or principal clause.

81. *quae—contendissent*. The relative takes the subjunctive when the speech is *oblique*.

82. *extrema impedimenta*, the last part of the baggage.

C. IULII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO.

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

I. Bellum Usipetum et Tenchtherorum.

Cap. 1—3. *Transitus Usipetum et Tenchtherorum in Galliam. mores Suevorum.* 4. *Menapii oppressi.* 5. 6. *Bellum contra Germanos a Caesare susceptum.* 7—9. *Legatio Germanorum ad Caesarem.* 10. *Mosae et Rheni descriptio.* 11—15. *Perfidia Germanorum. clades. fuga.*

II. Transitus Caesaris in Germaniam.

Cap. 16. 17. *Pons in Rheno stratus.* 18. 19. *Adventus Caesaris in Sigambris. receptus in Galliam.*

III. Traiectus Caesaris in Britanniam.

Cap. 20. 21. *Consilium Caesaris proficiscendi in Britanniam. C. Volusenus ad cognoscendum praemissus.* 22—27. *Morini pacati. traiectus in insulam. fuga Britannorum deditio.* 28. 29. *Classis Romana tempestate afflicta.* 30—36. *Defectio Britannorum. pugna ex essedis. ultio de Britannis. reditus Caesaris in Galliam.*

IV. Bellum in Morinis et Menapiis.

Cap. 37. *Perfidia Morinorum.* 38. *Menapii depopulationibus vexati. suplicatio Romae.*

Ea, quae secuta est, hiĕme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso coss.[1] Usipĕtes Germāni et item Tenchthĕri magna cum multitudĭne hominum flumen Rhenum transiĕrunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Caussa transeundi fuit, quod ab Suevis complūres annos exagitati bello premebantur et agricultūra prohibebantur. Suevorum gens est longe maxĭma et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos[2] habēre dicuntur, ex quibus quotannis singŭla milia armatorum bellandi caussa ex finibus edūcunt. Relĭqui, qui domi mansĕrint,[3] se atque illos alunt. Hi rursus in vicem anno post in armis sunt; illi domi remănent. Sic

---

1. *Cn. Pomp. M. Cr. Coss.* In the 699th year from the foundation of Rome.
2. *centum pagos.* See B. I. c. 37.
3. *Reliqui, qui—manserint,* such others as remain at home, &c. The relative *qui* is construed with the subjunctive, because it refers to a word taken in a general and indeterminate sense.

neque agricultūra, nec ratio atque usus belli,[4] intermittitur. Sed privāti ac separāti agri apud eos nihil est; neque longius anno remanēre uno in loco incolendi caussa licet. Neque multum frumento, sed maxĭmam partem lacte atque pecŏre vivunt multumque sunt in venationĭbus: quae res et cibi genĕre et quotidiana exercitatione et libertāte vitae (quod, a pueris nullo officio aut disciplīna assuefacti, nihil omnīno contra voluntatem faciant) et vires alit et immāni corpŏrum magnitudīne homĭnes effĭcit. Atque in eam se consuetudĭnem adduxērunt, ut locis frigidissimis, neque vestitus, praeter pellis, habeant quidquam, (quarum propter exiguitātem magna est corporis pars aperta,)[5] et laventur in fluminibus.

2. Mercatoribus est ad eos adĭtus magis eo, ut, quae bello cepĕrint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desidĕrent: quin etiam iumentis, quibus maxĭme Gallia delectatur,[6] quaeque impenso parant pretio, Germāni importatis non utuntur: sed quae sunt apud eos nata, prava atque deformia, haec quotidiāna exercitatiōne, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur; equosque eōdem remanēre vestigio assuefaciunt; ad quos se celerĭter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itāque ad quemvis numĕrum ephippiatorum equĭtum, quamvis pauci, adire audent. Vinum[7] ad se omnīno importari non sinunt, quod ea re ad labōrem ferendum remollescĕre homĭnes atque effeminari arbitrantur.

3. Publĭce[8] maxĭmam putant esse laudem, quam latissĭme a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatium suam vim sustinēre non posse. Itāque una ex parte a Suevis circĭter milia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succēdunt Ubii, (quorum fuit civĭtas ampla atque florens, ut est captus Germanorum)[9] et paullo, quam sunt eiusdem genĕris, et cetĕris humaniōres,[10]

---

4. *ratio atque usus belli*, the art and practice of war.
5. *aperta*, naked.
6. *Gallia delectatur—parant.* Here the *number* is changed from singular to plural. See also B. II. c. 11, and B. VII. c. 72.
7. *Vinum*, &c. See B. II. c. 15.
8. *Publice*, to the state, to the nation.
9. *ut est captus Germanorum*, considering the condition of the Germans.
10. *et paullo—humaniores.* The obscurity of these words and the different readings of the MSS. argue a corrupted text. The meaning seems to be, "the Ubii are more civilized than those of the same nation, and a little more civilized than the other Germans.

propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatōres ventĭtant et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitātis, finibus expellĕre non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliōres infirmiōresque redegērunt.

4. In eādem caussa fuērunt[11] Usipētes et Tenchthĕri, quos supra diximus, qui complūres annos Suevorum vim sustinuērunt; ad extrēmum tamen, agris expulsi et multis Germaniae locis triennium vagati ad Rhenum pervenērunt: quas regiones Menapii incolēbant et ad utramque ripam flumĭnis agros, aedificia vicosque habebant; sed tantae multitudĭnis adĭtu perterrĭti, ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverant et, cis Rhenum dispositis praesidiis, Germānos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendĕre propter inopiam navium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulavērunt; et tridui viam progressi, rursus revertērunt atque, omni hoc itinĕre una nocte equitātu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppressērunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiōres facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigravĕrant. His interfectis navibusque eorum occupatis, prius quam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum quieta in suis sedibus erat, certior fiĕret, flumen transiērunt atque, omnibus eorum aedificiis occupatis, relĭquam partem hiemis se[12] eorum copiis[13] aluērunt.

5. His de rebus Caesar certior factus et infirmitātem Gallorum verĭtus, quod sunt in consiliis capiendis mobĭles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum[14] existimavit. Est autem hoc Gallĭcae consuetudĭnis, uti et viatores, etiam invitos, consistĕre cogant et, quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant et mercatōres in oppĭdis volgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognovĕrint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permōti, de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos e vestigio[15] poenitēre ne-

---

11. *in eadem caussa fuerunt,* i. e. The Usipetes and Tenchtheri were harassed in the same manner as the Ubii. See B. IV. c. 1.

12. *se eorum.* *Sui* and *suus* almost always refer to the leading noun of the sentence; and when a second person or thing is introduced, we must use *hic*, *is*, *ille*, *ipse*, or some such pronoun.

13. *copiis*, provisions, stocks.

14. *committendum*, that none of his designs ought to be disclosed to them. See c. 6, near the end.

15. *e vestigio*, immediately.

cesse est, quum incertis rumoribus serviant et plerīque ad voluntatem eorum[16] ficta respondeant.

6. Qua consuetudīne cognīta, Caesar, ne graviōri bello occurrĕret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscĭtur. Eo quum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit, missas legatiōnes a nonnullis civitatĭbus ad Germānos,[17] invitātosque eos, uti ab Rheno discedĕrent; omniaque quae postulassent, ab se fore parāta. Qua spe adducti Germāni latius iam vagabantur et in finis Eburōnum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes,[18] pervenĕrant. Principibus Galliae evocatis, Caesar ea, quae cognovĕrat, dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et confirmatis equitātuque imperato, bellum cum Germānis gerĕre constituit.

7. Re frumentaria comparāta equitĭbusque delectis, iter in ea loca facĕre coepit, quibus in locis esse Germānos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legāti ab his venērunt, quorum haec fuit oratio: Germānos neque priōres Populo Romāno bellum inferre,[19] neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant; quod Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradīta, quicumque bellum infĕrant, resistere, neque deprecari: haec tamen dicĕre, venisse invītos, eiectos domo. Si suam gratiam Romāni velint, posse eis utiles esse amīcos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenēre, quos armis possederint. Sese unis Suevis concedĕre, quibus ne Dii quidem[20] immortāles pares esse possint: relĭquum quidem in terris esse nemĭnem, quem non superare possint.

8. Ad haec Caesar, quae visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanērent: neque verum esse,[21] qui suos fines tuēri non potuĕrint, aliēnos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari, tantae praesertim multitudĭni, sine iniuria possint. Sed licēre, si velint, in Ubiorum finibus confidĕre, quorum sint legati apud se et de Suevorum iniuriis[22] querantur et a se auxilium petant: hoc se ab iis impetraturum.

---

16. *ad voluntatem eorum*, accommodated to their wishes.
17. *Germanos*, i. e. the Usipetes and Tenchtheri.
18. *clientes*. This refers to the Condrusi only, and not likewise to the Eburones.
19. *Germanos—inferre* The subjunctive and infinitive only are admissible in a narration, which is purely *oblique* or *indirect*.
20. *ne Dii quidem*. Ne quidem, *not even*, are two words which must always be separated by some other word, viz. by that upon which the emphasis falls.
21. *neque verum esse*, and that it was not just, right, or proper.
22. *de Suevorum injuriis*. These are mentioned above at the end of c. 3.

9. Legati haec se ad suos relatūros dixerunt et, re deliberata, post diem tertium ad Caesărem reversuros: interea ne propius se castra movēret, petiērunt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit: cognovĕrat enim, magnam partem equitātus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique caussa ad Ambivaritos trans Mosam missam Hos exspectari equĭtes atque eius rei caussa moram interpōni, arbitrabatur.

10. Mosa proflŭit ex monte Vosĕgo, qui est in finĭbus Lingŏnum, et, parte quadam ex Rheno recepta quae appellatur Vahălis, insŭlam effĭcit Batāvorum, neque longius ab eo milibus passuum LXXX in Oceănum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incŏlunt, et longo spatio per fines Sarunetium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum citatus fertur et, ubi Oceăno appropinquat, in plures difflŭit partes, multis ingentibusque insŭlis effectis, quarum pars magna a feris barbărisque nationibus incolĭtur, ex quibus sunt, qui[23] piscibus atque ovis avium vivĕre existimantur, multisque capitibus[24] in Oceănum influit.

11. Caesar quum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legāti revertuntur: qui, in itinĕre congressi, magnopĕre, ne longius progrederētur, orabant. Quum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equĭtes, qui[25] agmen antecessissent, praemitteret, eosque pugna prohibēret; sibique uti potestatem facēret, in Ubios legatos mittendi: quorum si Princĭpes ac senātus sibi iureiurando fidem fecisset, ea conditiōne, quae a Caesăre ferretur, se usuros ostendēbant:[26] ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo pertinēre arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equĭtes eorum, qui abessent,[27] reverterentur: tamen sese non longius milibus passuum quatuor aquationis caussa processurum eo die dixit: huc postĕro die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulātis cognoscĕret. Intĕrim ad Praefectos, qui cum omni equitātu antecesserant, mittit, qui[28] nunciārent, ne hostes proelio laces-

---

23. *qui piscibus—existimantur*. Here *qui* after *sunt* does not govern the subjunctive, since the relative clause forms the subject or nominative to the verb *sunt*.

24. *capitibus*, i. e. ostiis, mouths.

25. *Ad eos equites, qui agmen antecessissent*. When *qui* combines with its signification as a relative, or when the preceding clause implies a force equal to *so that*, *such that*, *the man to*, *such a man as*, &c., it requires the subjunctive.

26. *ea conditione—ostendebant*. They said that they would embrace such terms as were offered by Caesar. See B. IV. c. 8.

27. *eorum, qui abessent*, that such of their cavalry as were absent. See Note 25.

28. *qui* is here equivalent to *ut illi*.

sĕrent et, si ipsi lacesserentur, sustinĕrent, quoad ipse cum exercĭtu propius accessisset.

12. At hostes, ubi primum nostros equĭtes conspexĕrunt, quorum erat quinque milium numĕrus, quum ipsi non amplius DCCC equĭtes habĕrent, quod ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam, nondum rediĕrant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paullo ante a Caesare discessĕrant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, impĕtu facto, celerĭter nostros perturbaverunt. Rursus[29] resistentibus nostris, consuetudĭne sua ad pedes desiluĕrunt, subfossisque equis[30] compluribusque nostris deiectis, relĭquos in fugam coniecĕrunt atque ita perterrĭtos egĕrunt, ut non prius fuga desistĕrent quam in conspectum agmĭnis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor et septuaginta, in his vir fortissimus, Piso, Aquitănus, amplissimo genĕre natus, cuius avus in civitāte sua regnum obtinuĕrat, amīcus ab Senātu nostro appellatus. Hic quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex pericŭlo eripuit; ipso equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissĭme restĭtit. Quum circumventus, multis vulnerĭbus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animum advertisset, incitato equo se hostibus obtŭlit atque interfectus est.

13. Hoc facto proelio, Caesar neque iam sibi legātos audiendos, neque conditiōnes accipiendas arbitrabatur ab his, qui[31] per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent: exspectāre vero, dum hostium copiae augerentur equitātusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat et, cognĭta Gallorum infirmitāte, quantum iam apud eos[32] hostes uno proelio auctoritātis essent consecūti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitūtis rebus et consilio cum Legātis et Quaestōre communicato, ne quem diem pugnae praetermittĕret, opportunissĭma res accĭdit, quod postridie eius diei mane eādem et perfidia et simulatiōne usi Germāni, frequentes, omnibus principibus maioribusque natu adhibĭtis, ad eum in castra venērunt; simul,[33] ut dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent; simul[33] ut, si quid possent,[34] de induciis fallendo impetrarent.

---

29. *Rursus*, i. e. porro *or* vicissim.
30. *equis*, sc. Romanorum.
31. *ab his, qui—intulissent*. See above, note 25.
32. *apud eos* (Gallos) *hostes* (Caesaris, i. e. Germani).
33. *simul—simul*, both—and.
34. *si quid possent*, if it were possible.

Quos sibi Caesar oblatos gavisus, illos retinēri iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitātumque, quod recenti proelio perterrītum esse existimabat, agmen subsēqui iussit.

14. Acie triplĭci institūta[35] et celerĭter VIII milium itinĕre confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid agerētur, Germāni sentire possent. Qui, omnibus rebus subīto perterrīti et celeritāte adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendī spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educĕre, an castra defendĕre, an fuga salūtem petĕre, praestāret. Quorum timor quum fremĭtu et concursu significaretur, milites nostri, pristīni[36] diei perfidia incitāti, in castra irrupērunt. Quorum qui celeriter arma capĕre potuērunt, paullisper nostris restitērunt atque inter carros impedimentaque proelium commisērunt: at reliqua multitūdo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugĕre coepit; ad quos consectandos Caesar equitātum misit.

15. Germāni, post tergum clamōre audito, quum suos interfĭci vidērent, armis abiectis signisque militaribus relictis, se ex castris eiecērunt; et, quum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, relĭqua fuga desperata, magno numĕro interfecto, relĭqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi timōre, lassitudīne, vi flumĭnis oppressi periērunt. Nostri ad unum omnes incolūmes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timōre, quum hostium numĕrus capitum CDXXX milium fuisset, se in castra recepērunt. Caesar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit: illi supplicia cruciatusque Gallorum verĭti, quorum agros vexaverant, remanēre se apud eum velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

16. Germanĭco bello confecto, multis de caussis Caesar statuit, sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod, quum videret, Germānos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timēre voluit, quum intellegĕrent, et posse et audēre Populi Romāni exercĭtum Rhenum transire. Accessit etiam,[37] quod illa pars equitatus Usipĕtum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi[38] praedandi frumentandique caussa Mosam transisse, neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat seque cum iis coniunxerat.

---

35. *Acie instituta.* Some read *instructa:* see B. III. c. 24.
36. *pristini*, i. e. pridiani.
37. *Accessit etiam*, moreover, besides.
38. *supra commemoravi.* See B. IV. c. 12.

Ad quos quum Caesar nuncios misisset, qui[39] postularent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent,[40] sibi dederent, respondērunt: Popŭli Romāni imperium Rhenum finire: si, se invīto Germānos in Galliam transire, non aequum existimaret, cur[41] sui quidquam esse imperii aut potestātis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex transrhenānis ad Caesărem legātos miserant, amicitiam fecerant, obsīdes dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod gravĭter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicae prohiberētur, exercĭtum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque relĭqui temporis satis futurum: tantum esse nomen atque opiniōnem eius exercĭtus, Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto, etiam ad ultimas Germanorum natiōnes, uti opiniōne et amicitia Populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercĭtum pollicebantur.

17. Caesar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decrevĕrat; sed navibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque Populi Romāni dignitātis esse statuebat. Ităque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudĭnem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut alĭter non transducendum exercitum, existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem flumĭnis, intervallo pedum duorum inter se iungebat.[42] Haec quum machinationibus immissa in flumen defixerat fistūcisque[43] adegĕrat, non sublĭcae[44] modo derecta ad perpendicŭlum, sed prona ac fastigāta, ut secundum naturam flumĭnis procumbĕrent: iis item contraria bina, ad eumdem modum iuncta, intervallo pedum quadragēnum, ab inferiōre parte,[45] contra vim atque impetum flumĭnis conversa statuebat. Haec utrăque[46] insūper bipedalibus trabibus

---

39. *qui postularent. Qui* is here equivalent to *ut illi.*

40. *eos qui—intulissent,* See above, note 25.

41. The construction is, *cur postularet quidquam imperii aut potestatis esse sui,* &c.

42. *inter se jungebat,* he joined together.

43. *fistucis,* with mallets. These were large blocks of wood or iron, lifted up and let down with force on stakes or piles to force them into the ground.

44. *non sublicae—procumberent,* not perpendicular after the manner of a stake or pile, but slanting, so as to incline along the course of the river.

45. *ab inferiore parte,* sc. *fluminis—conversa,* on the lower part of the river, and inclined contrary to its course.

46. *Haec utraque,* both these, (beams which were fixed in an inclining posture on the higher and lower part of the river).

immissis, quantum eorum tignorum iunctura[47] distabat, binis utrimque fibŭlis[48] ab extrēma parte, distinebantur:[49] quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis,[50] tanta erat ŏpĕris firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec[51] derecta materie iniecta contexebantur et longuriis cratibusque consternebantur: ac nihĭlo secius sublīcae[52] et ad inferiōrem partem flumīnis oblique agebantur, quae, pro pariĕte subiectae et cum omni opĕre coniunctae, vim flumīnis excipĕrent: et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arbŏrum trunci sive naves deiiciendi operis[53] essent a barbăris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocērent.

18. Diēbus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opēre effecto, exercītus transdūcitur. Caesar, ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sigambrorum[54] contendit. Intĕrim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberalĭter respondit obsīdesque ad se adduci iubet. At Sigambri ex eo tempŏre, quo pons institui coeptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchthĕris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudīnem ac silvas abdidĕrant.

19. Caesăr, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succīsis, se in fines Ubiorum recēpit;[55] atque iis auxilium suum pollicĭtus, si ab Suevis premerentur, haec ab iis cognōvit: Suevos, posteăquam per exploratōres pontem fiĕri comperissent, mōre suo concilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppĭdis demigrārent, libĕros, uxores suaque omnia in silvas deponĕrent atque omnes, qui arma ferre possent, unum in lo-

---

47. *junctura*, the distance between one row of beams and the other, or the width of the bridge.

48. *binis utrimque fibulis ab extrema parte*, by two braces on the sides of the two beams (*bina ligna*) at the extremity.

49. *distinebantur*, they were kept apart by the beams forming the floor of the bridge (*bipedalibus trabibus*).

50. *quibus disclusis—revinctis*, these beams being kept apart and bound fast by braces placed on both sides.

51. *Haec*, the whole work.

52. *sublicae*. These were *stakes*, acting as piers to strengthen the beams which supported the bridge (*tigna bina sesquipedalia*.)

53. *dejiciendi operis*, sc. causa.

54. *in fines Sigambrorum*. The German cavalry had gone thither. See B. IV. c. 16.

55. *se in fines Ubiorum recepit*. The cause of this visit to the Ubii may be learned, B. IV. c. 16.

cum convenīrent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinērent: hic Romanorum adventum exspectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar compĕrit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussa transducere exercitum constituerat, ut Germānis metum iniicĕret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidiōne liberaret, diebus omnino X et VIII trans Rhenum consumtis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit[56] pontemque rescīdit.

20. Exigua parte aestātis relĭqua, Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septemtriones vergit, matūrae sunt hiĕmes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegēbat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficĕret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insŭlam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quae omnia fere Gallis erant incognīta. Neque enim temĕre praeter mercatōres illo adit quisquam, neque iis ipsis quidquam, praeter oram maritŭmam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque, evocatis ad se undīque mercatoribus, neque quanta esset insŭlae magnitūdo, neque quae aut quantae nationes incolĕrent, neque quem usum belli habērent, aut quibus institūtis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudĭnem, idonei portus, reperire potĕrat.

21. Ad haec cognoscenda, prius quam pericŭlum facĕret, idoneum esse arbitratus C. Volusēnum, cum navi longa[57] praemittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertātur: ipse cum omnibus copiis in Morīnos proficiscĭtur, quod inde erat brevissĭmus in Britanniam transiectus. Huc naves undique ex finitŭmis regionibus et, quam superiore aestate ad Venetĭcum bellum fecerat,[58] classem iubet convenire. Intĕrim, consilio eius cognito et per mercatōres perlāto ad Britannos, a compluribus eius insŭlae civitatibus ad eum legati veniunt, qui[59] polliceantur obsĭdes dare[60] atque imperio Popŭli Romāni obtemperare. Qui-

---

56. *se in Galliam recepit.* This sudden resolution of Caesar betrays fear, and shows that he durst not engage with the Suevi.

57. *navi longa,* a ship of war, a galley. A ship for carrying merchandize was called *navis oneraria.*

58. *ad Veneticum bellum fecerat.* See B. III. c. 9.

59. *qui* is here equivalent to *ut illi.*

60. *obsides dare.* The present is here used for the future. See B. II. c. 32; & B. VII. c. 14.

bus auditis liberalĭter pollicĭtus hortatusque, ut in ea sententia permanērent, eos domum remittit et cum his una Commium, quem ipse, Atrebatibus superātis, regem ibi constituĕrat, cuius et virtūtem et consilium probābat et quem sibi fidēlem arbitrabatur, cuiusque auctorĭtas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic impĕrat, quas possit,[61] adēat civitātes horteturque, ut Populi Romāni fidem sequantur; seque celerĭter eo venturum nunciet. Volusēnus, perspectis regionibus, quantum[62] ei facultatis dari potuit, qui navi egrĕdi ac se barbăris committere non audēret, quinto die ad Caesarem revertĭtur; quaeque ibi perspexisset, renunciat.

22. Dum in his locis Caesar navium parandarum caussa moratur, ex magna parte Morĭnorum ad eum legāti venerunt, qui[63] se de superiōris tempŏris consilio excusarent, quod homĭnes barbări et nostrae consuetudĭnis imperĭti bellum Populo Romāno fecissent, seque ea, quae imperasset, factūros pollicerentur. Hoc sibi satis opportūne Caesar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquĕre volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultātem habebat, neque has[64] tantularum rerum occupatiōnes sibi Britanniae anteponendas iudicabat, magnum his obsĭdum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis[65] contractisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quidquid praeterea navium longarum habebat, Quaestōri, Legatis Praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eumdem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercĭtum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae, Legatis, in Menapios atque in eos pagos Morĭnorum, ab quibus ad eum legati non venĕrant, deducendum

---

61. *quas possit, adeat civitates,* to go to such states as he could. When *qui* combines with its signification as a relative, or when the preceding clause implies a force equal to *so that, such that, the man to, such a man as,* &c. it requires the subjunctive.

62. *quantum ei—qui,* as far as opportunity could be given to such a man as, &c. For the construction of *auderet* and *perspexisset,* in the subjunctive, see note 61 above.

63. *qui* is here equivalent to *ut illi.*

64. *has tantularum rerum occupationes,* these engagements in such trifling affairs.

65. *coactis.* This word refers to the whole of the ships which he had collected; and *contractis* only refers to those which he had selected from the whole, and had ordered to be applied to the transportation of the two legions.

dedit. P. Sulpitium Rufum, Legatum, cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenēre iussit.

23. His constitūtis rebus, nactus idonĕam ad navigandum tempestātem, tertia fere vigilia[66] solvit equĭtesque in ulteriōrem portum[67] progrĕdi et naves conscendĕre et se sequi iussit: a quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse hora[68] diēi circĭter quarta cum primis navibus Britanniam attĭgit atque ibi in omnibus collibus exposĭtas hostium copias armātas conspexit. Cuius loci haec erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur,[69] uti ex locis superioribus in litus telum adiĭci posset. Hunc ad egrediendum[70] nequāquam idonĕum arbitratus locum, dum relĭquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancŏris exspectavit. Intĕrim Legātis Tribūnisque milĭtum convocātis, et quae ex Voluseno cognosset, et quae fiĕri vellet, ostendit monuitque,[71] (ut rei militāris ratio, maxĭme ut maritŭmae res postularent, ut quae celĕrem atque instabĭlem motum habērent), ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis et ventum et aestum uno tempŏre nactus secundum, dato signo et sublatis ancŏris, circĭter milia passuum VII ab eo loco progressus, aperto ac plano litŏre[72] naves constituit.

24. At barbări, consilio Romanorum cognĭto, praemisso equitātu et essedariis,[73] quo plerumque genĕre in proeliis uti consuērunt, relĭquis copiis subsecuti, nostros navibus egrĕdi prohibebant. Erat ob has caussas summa difficultas, quod naves propter magnitudĭnem, nisi in alto, constitui non potĕrant; militibus autem ignōtis locis, impedĭtis manibus, magno et gravi armorum onĕre oppressis, simul et de navibus de-

---

66. *tertia fere vigilia solvit.* The hours of the day or night were divided into four watches (*vigiliae*) of three hours each, beginning at sunrise or sun-set. The harbour from which the Romans sailed was Itius or Iccius, as we learn in B. V. c. 2.

67. *in ulteriorem portum.* This afterwards in c. 28, is called *superior*, lying to the east of Itius; to which is opposed *inferior*, c. 36, lying to the west of the same place.

68. *hora quarta.* This is about ten o'clock in the morning.

69. *adeo mare continebatur,* the sea is so bounded all around by steep mountains or cliffs.

70. *ad egrediendum* (navibus), for going out of the ships, for landing.

71. *monuit—administrarentur,* he admonished them, that all things should be executed by them at the word of command (*ad nutum*), and as the time should require (*ad tempus*), according as the nature of the military art and especially naval affairs warranted, for (*ut*) the least delay might alter the face of things (*quae celerem atque instabilem motum haberent*).

72. *aperto ac plano litore.* D'Anville shows that the place where Caesar landed was *Lemanis Portus*, or Lymne, a little below Dover. He set out from the *Portus Itius* in Gaul, a little south of Calais.

73. *essedariis.* See B. IV. c. 33.

siliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum: quum illi[74] aut ex arĭdo, aut paullŭlum in aquam progressi, omnibus membris expedīti, notissimis locis audacter tela coniicerent et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterrīti, atque huius omnīno generis pugnae imperīti, non eādem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consuevĕrant, nitebantur.

25. Quod ubi Caesar animum advertit, naves longas, quarum et species erat barbăris inusitatior et motus ad usum expeditior, paullum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac submoveri iussit: quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figūra et remorum motu et inusitāto genĕre tormentorum permōti barbări constitērunt, ac paullum modo pedem retulērunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudĭnem maris, qui decimae legionis aquĭlam[75] ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni felicĭter evenīret: Desilite, inquit, commilitōnes, nisi vultis aquĭlam hostibus prodĕre: ego certe meum reipublicae atque imperatōri officium praestitero. Hoc quum magna voce dixisset, ex navi se proiēcit atque in hostes aquĭlam ferre coepit. Tum nostri, cohortati inter se, ne tantum dedĕcus admitteretur, universi ex navi desiluērunt: hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti hostibus appropinquārunt.

26. Pugnatum est ab utrisque acrĭter; nostri tamen, quod neque ordĭnes servare, neque firmĭter insistĕre, neque signa subsĕqui poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magno opĕre perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litŏre aliquos singulāres ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impedītos adoriebantur: plures paucos circumsistebant: alii ab latĕre aperto in universos tela coniiciebant. Quod quum animum advertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus complēri iussit et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arĭdo constitērunt, suis omnibus consecutis, in hostes impĕtum fecērunt atque eos in fugam dederunt neque longius prosĕqui potuerunt, quod equĭtes cursum tenēre[76] atque insŭlam capĕre non potuerant. Hoc unum ad pristĭnam fortunam Caesări defuit.

---

74. *quum illi,* i. e. *Britanni.*

75. *aquilam.* A silver eagle, with expanded wings, on the top of a spear, sometimes holding a thunderbolt in its claws, with the figure of a small chapel above it, was the common standard of the legion.

76. *equites cursum tenere non poterant,* i. e. the cavalry, which Caesar

27. Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga recepĕrunt, statim ad Caesārem legātos de pace misērunt: obsīdes daturos, quaeque[77] imperasset sese factūros, pollicĭti sunt. Una cum his legātis Commius Atrĕbas venit, quem supra demonstraveram a Caesāre in Britanniam praemissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos [redacted][78] imperatoris mandata perferret, comprehenderant atque in vincŭla coniecĕrant: tum, proelio facto, remisērunt et in petenda pace eius rei culpam in multitudĭnem contulērunt et, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis[79] pacem ab se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscĕre imprudentiae dixit obsīdesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arcessītam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt princĭpesque undique convenere et se civitatesque suas Caesāri commendare coeperunt.

28. His rebus pace confirmāta, post diem IIII, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra[80] demonstratum est, quae equĭtes sustulĕrant,[81] ex superiōre portu leni vento solvērunt. Quae quum appropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subĭto coorta est, ut nulla earum cursum tenēre posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur; aliae ad inferiorem partem insŭlae, quae est propius solis occāsum, magno sui cum pericŭlo deiicerentur: quae tamen, ancŏris iactis quum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectae[82] continentem petiērunt.

29. Eādem nocte accĭdit, ut esset luna plena, qui dies maritŭmos aestus maximos in Oceăno efficere consuevit: nostrisque id erat incognĭtum. Ita uno tempŏre et longas

---

had ordered to follow him, (c. 23.) being scattered by a storm and carried elsewhere, could not follow, (B. IV. c. 28). For *tenere cursum* is said of those who sail with a fair wind, and arrive whither they are bound.

77. *quae,* such things as, &c. When *qui* combines with its signification as a relative, or when the preceding clause implies a force equal to *so that, such that, the man to, such a man as,* &c. it requires the subjunctive.

78. *oratoris modo,* with the name and authority of an ambassador. The injury consisted in this, that the Britons had seized a Roman ambassador.

79. *ultro legatis missis.* See B. IV. c. 21.—*Continens,* i. e. *Gallia.*

80. *supra.* See B. IV. c. 23.

81. *quae equites sustulerant,* which had taken on board cavalry.

82. *adversa nocte in altum provectae,* having gone to sea during a tempestuous night.

naves, quibus Caesar exercĭtum transportandum curaverat, quasque in arĭdum subduxerat, aestus complebat; et onerarias, quae ad ancŏras erant deligatae, tempestas adflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi, dabatur. Compluribus navibus fractis, relĭquae quum essent, funibus, ancŏris relĭquisque armamentis amissis, ad navigandum inutĭles, magna, id quod necesse erat accidĕre, totius exercĭtus perturbatio facta est: neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent; et omnia deerant, quae ad reficiendas eas usui sunt et, quod omnibus constabat, hiemari in Gallia oportēre, frumentum his in locis in hiĕmem provisum non erat.

30. Quibus rebus cognĭtis, princĭpes Britanniae, qui post proelium factum ad ea, quae iusserat Caesar, facienda convenĕrant, inter se collocuti, quum equĭtes et naves et frumentum Romānis deesse intellegĕrent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscĕrent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxērunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibēre et rem in hiĕmem producĕre, quod, iis superatis, aut redĭtu interclusis, nemĭnem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant.

31. Itaque, rursus coniuratiōne facta, paullatim ex castris discedĕre ac suos clam ex agris deducĕre coepērunt. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsĭdes dare intermisĕrant, fore id, quod accĭdit, suspicabatur. Itāque ad omnes casus subsidia comparabat:[83] nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat et, quae[84] gravissime adflictae erant naves, earum materia atque aere[85] ad relĭquas reficiendas utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, duodĕcim navibus amissis, relĭquis ut navigari commŏde posset, effecit.

32. Dum ea geruntur, legiōne ex consuetudĭne una frumentatum missa, quae appellabatur septĭma, neque ulla ad

---

83. *ad omnes casus comparabat,* he prepared resources for all contingencies.

84. *quae gravissime adflictae erant naves, earum materia atque aere utebatur* is used for *utebatur materia atque aere navium, quae gravissime,* &c. The relative often takes with it the substantive with which it should agree, and becomes a mere adjective. In writing Latin this usage deserves much to be imitated.

85. *aere.* Brass was then used for covering the beaks of ships of war; hence they received the name of *aeratae.*

id tempus belli suspiciōne interposĭta, quum pars hominum[86] in agris remanēret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statiōne erant, Caesări renunciărunt, pulvĕrem maiorem, quam consuetudo ferret,[87] in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbăris inĭtum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex relĭquis in statiōnem succedĕre, relĭquas armari et confestim sese subsĕqui iussit. Quum paullo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinēre et conferta legione ex omnibus partibus tela coniĭci, animum advertit. Nam quod, omni ex relĭquis partibus demesso frumento, pars una erat relĭqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos, subĭto adorti, paucis interfectis, relĭquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitātu atque essĕdis circumdederant.

33. Genus hoc est ex essĕdis[88] pugnae: primo per omnes partes perequĭtant et tela coniiciunt atque ipso terrōre equorum et strepĭtu rotarum ordĭnes plerumque perturbant et, quum se inter equĭtum turmas insinuaverint, ex essĕdis desiliunt et pedibus proeliantur. Aurīgae intĕrim paullatim ex proelio excēdunt atque ita currus collŏcant, ut, si illi a multitudĭne hostium premantur, expedĭtum ad suos receptum habeant. Ita[89] mobilitātem equĭtum, stabilitātem pedĭtum, in proeliis praestant ac tantum usu quotidiano et exercitatiōne efficiunt, uti in declivi ac praecipĭti loco incitātos equos sustinēre et brevi moderari ac flectĕre et per temōnem percurrere et in iugo insistĕre et inde se in currus citissĭme recipĕre consuērint.

34. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempŏre opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes constitērunt, nostri se ex timōre recepĕrunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum proelium

---

86. *pars hominum*, scilicet *Britannorum*.

87. *in agris*. The chiefs of the Britanni had ordered their men to return to the country (c. 27.) and had secretly begun again to collect them (c. 30.) Hence may be understood what is meant, that a part of the Britanni was remaining in the country.

87. *ferret*. The subjunctive is used, because found in a *reported speech*.

88. *essedis*. The *essedum* was a war-chariot, which consisted only of a seat placed on wheels for holding the soldier and the driver.

89. *Ita mobilitatem—praestant*. They (*essedarii*) thus combine the celerity of cavalry with the firmness of infantry; (of the former by being enabled to change their place of attack quickly; and of the latter by leaping from the chariot and fighting firmly in one place).

alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit et, brevi tempŏre intermisso, in castra legiōnes reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui[90] erant in agris relīqui, discessērunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestātes, quae et nostros in castris continērent[91] et hostem a pugna prohibērent. Intĕrim barbări nuncios in omnes partes dimisērunt paucitātemque nostrorum milĭtum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romānos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celerĭter magna multitudĭne peditatus equitatusque coacta, ad castra venērunt.

35. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus accidĕrat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritāte periculum effugĕrent; tamen nactus equĭtes circĭter triginta, quos Commius Atrĕbas, de quo ante dictum est,[92] secum transportaverat, legiōnes in acie pro castris constituit. Commisso proelio, diutius nostrorum milĭtum impĕtum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuērunt, complures ex iis occidērunt; deinde, omnibus longe lateque adflictis incensisque, se in castra recepērunt.

36. Eōdem die legāti, ab hostibus missi ad Caesărem de pace, venērunt. His Caesar numĕrum obsĭdum, quem antea imperavĕrat, duplicavit eosque in continentem addūci iussit, quod, propinqua die aequinoctii,[93] infirmis navibus, hiemi navigatiōnem subiiciendam non existimabat. Ipse, idonĕam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit, quae omnes incolŭmes ad continentem pervenērunt; sed ex his onerariae duae eosdem, quos relĭquae, portus capĕre non potuērunt et paullo infra delatae sunt.

37. Quibus ex navibus quum essent exposĭti milĭtes circĭter CCC, atque in castra contendĕrent, Morĭni, quos Caesar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquĕrat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numĕro circumstetērunt ac, si sese interfĭci nollent, arma ponĕre iussērunt. Quum illi orbe facto[94] sese defendĕrent, celerĭter ad clamō-

---

90. *qui erant in agris reliqui.* These were the Britons who are mentioned above, c. 32.

91. *tempestates, quae continerent,* such tempests as confined, &c. When *Qui* possesses the force of *such as*, it governs the subjunctive.

92. *dictum est.* See B. IV. c. 21 and 27.

93. *Propinqua die aequinoctii.* Since Caesar says above "*Exigua aestatis parte reliqua,*" he here means the autumnal equinox, which happens in September.

94. *orbe facto.* When surrounded, the Romans often formed themselves into a round body, called *orbis* or *globus*, to face the enemy on all sides.

rem homīnum circīter milia VI convenērunt. Qua re nunciata, Caesar omnem ex castris equitātum suis auxilio misit.[95] Intērim nostri milītes impētum hostium sustinuērunt atque amplius horis quatuor fortissime pugnavērunt et, paucis vulneribus acceptis, complūres ex iis occidērunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga vertērunt magnusque eorum numērus est occisus.

38. Caesar postēro die T. Labiēnum Legātum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morīnos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitātes palūdum, quo se recipērent, non habērent, quo perfugio superiōre anno fuerant usi, omnes fere in potestātem Labiēni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, Legāti, qui in Menapiorum fines legiones duxērant,[96] omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesārem recepērunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo[97] duae omnīno civitātes ex Britannia obsīdes miserunt, relīquae neglexērunt. His rebus gestis, ex litēris Caesāris dierum XX supplicatio[98] a Senatu decreta est.

---

95. *suis auxilio misit. Misit* is here construed with two datives, *suis* and *auxilio*.

96. *duxerant.* See B. IV. c. 22.

97. *Eo obsides miserunt*, they sent hostages thither, i. e. to the Belgae. When Caesar therefore ordered hostages (c. 36.) to be sent to the continent, we here learn that the continent meant Gaul. Compare c. 27.

98. *supplicatio.* When a general had obtained a signal victory, a thanksgiving (*supplicatio*) was decreed by the senate to be made in all the temples.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

I. Expeditio secunda Caesaris in Britanniam.

Cap. 1. *Apparatus navium. iter Caesaris in Illyricum. Pacatio Pirustarum.* 2—8. *Adventus Caesaris in Gallia. contentiones Trevirorum compositae. Dumnorix interfectus. iter in Britanniam.* 9. *Britanni fugati.* 10. 11. *Classis Caesaris tempestate adflicta et reparata.* 12—14. *Britanniae et incolarum descriptio.* 15—22. *Cassivellaunus Britannorum dux post varios casus subactus. transitus Caesaris per Tamesin. Trinobantium et complurium civitatum deditio.* 23. *Reditus Caesaris in Galliam.*

II. Bellum Ambiorigis.

Cap. 24. 25. *Exercitus Romanus propter frumenti inopiam latius distributus. Tasgetius interfectus.* 26—37. *Ambiorigis et Cativolci defectio. castra Q. Titurii Sabini Legati oppugnata. Romanorum calamitas, relictis castris.* 38—43. *Hiberna Q. Ciceronis ab Eburonibus, adiunctis Nerviis, oppugnata. constantia Q. Ciceronis.* 44. *Egregia virtus T. Pulfionis et L. Vareni.* 45—52. *Obsidio adventu Caesaris soluta. Belgae victi.* 53. 54. *Receptus Indutiomari in Treviros, omissa oppugnatione T. Labieni. hiberna Caesaris. motus in omni fere Gallia, in primis in Senonibus.*

III. Motus Trevirorum compressi.

Cap. 55. 56. *Motus in Treviris. Germanorum sollicitatio. Cingetorix hostis iudicatus.* 57. *Munita castra Labieni.* 58. *interfectus Indutiomarus. Gallia quietior.*

Lucio Domitio, Appio Claudio, coss.[1] discēdens ab hibernis Caesar in Italiam,[2] ut quotannis facĕre consuĕrat, Legātis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quamplurīmas possent, hiĕme naves aedificandas vetĕresque reficiendas curārent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritātem[3] onerandi subductiōnesque paullo facit humiliōres, quam quibus in nostro mari[4] uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutatiōnes aestuum minus magnos

---

1. *L. Dom. Ap. Cl. coss.* This was the 700th year after the building of the city.
2. *Italiam,* i. e. *Galliam Citeriorem,* that part of Gaul which lies in Italy.
3. *Ad celeritatem onerandi subductionesque,* &c., that they might be more quickly loaded, and more easily hauled up from the sea, he builds them lower than, &c.
4. *in nostro mari,* in the Mediterranean sea.

ibi fluctus fiĕri cognovĕrat : ad onĕra et ad multitudĭnem iumentorum transportandam paullo latiōres, quam quibus in relĭquis utĭmur maribus. Has omnes actuarias[5] impĕrat fiĕri, quam ad rem multum humilĭtas adiŭvat. Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari iubet. Ipse, conventibus Galliae citeriōris peractis, in Illyrĭcum proficiscitur, quod a Pirustis[6] finitŭmam partem Provinciae incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milĭtes impĕrat certumque in locum convenīre iubet. Qua re nunciata, Pirustae legātos ad eum mittunt, qui[7] doceant, nihil earum rerum publĭco factum consilio, seseque parātos esse demonstrant,[8] omnĭbus rationibus de iniuriis satisfacĕre. Accepta oratiōne eorum, Caesar obsĭdes impĕrat eosque ad certam diem addūci iubet : nisi ita fecĕrint, sese bello civitātem persecutūrum demonstrat. His ad diem[9] adductis, ut imperaverat, arbĭtros inter civitātes dat, qui[10] litem aestĭment poenamque constitŭant.

2. His confectis rebus conventibusque peractis, in citeriōrem Galliam revertitur atque inde ad exercĭtum proficiscitur. Eo quum venisset, circuĭtis omnibus hibernis, singulāri militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter DC eius generis, cuius supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque[11] multum abesse ab eo, quin paucis diebus dedūci possent. Collaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuĕrant, quid fiĕri velit, ostendit atque omnis ad portum Itium[12] convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam transmissum[13] esse cognoverat, circĭter milium passuum XXX a continenti. Huic rei quod satis esse visum est milĭtum, relĭquit : ipse cum legionibus expeditis IIII et equitibus DCCC in finis Trevirorum proficiscĭtur, quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germānosque[14] transrhenānos sollicitare dicebantur.

---

5. *actuarias*, easily driven, light.

6. *Pirustis*. The *Pirustae* were a people of Illyricum, towards Macedonia.

7. *qui doceant*, equivalent to *ut illi doceant*.

8. *demonstrant*. The reader will here observe the change of mood from the subjunctive *doceant* to the indicative *demonstrant*.

9. *ad diem*, at the day appointed.

10. *qui—constituant*, to estimate the damage done by them, and fix the penalty.

11. *neque multum abesse ab eo, quin—possent*, and were not far from such a condition, that they could be launched, &c.

12. *portum Itium*. Compare B. IV. c. 23.

13. *transmissum*. Some read thus, in Britanniam transjectum esse cognoverat circiter milia passuum XXX transmissum a continenti.

14. *Germanosque*, &c., and were soliciting the Germans on the other side of the Rhine to pass that river.

3. Haec civĭtas longe plurĭmum totĭus Galliae ĕquitātu valet magnasque habet copias pedĭtum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitāte duo de principātu inter se contendēbant, Indutiomārus et Cingetŏrix: ex quibus alter, simul atque de Caesăris legiŏnumque adventu cognĭtum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia Popŭli Romāni defecturos confirmavit; quaeque[15] in Trevĭris gererentur, ostendit. At Indutiomărus equitātum peditātumque cogĕre, iisque, qui per aetātem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam[16] abdĭtis, quae ingenti magnitudĭne per medios fines Trevĭrorum a flumĭne Rheno ad initium Remorum pertĭnet, bellum parare instituit. Sed posteа quam nonnulli Princĭpes ex ea civitāte, et familiaritāte Cingetorĭgis adducti et adventu nostri exercĭtus perterrĭti, ad Caesărem venĕrunt et de suis privātim rebus ab eo petĕre[17] coepĕrunt, quoniam civitāti consulĕre non possent: Indutiomărus verĭtus, ne[18] ab omnibus desererētur legātos ad Caesărem mittit; sese idcirco ab suis discedĕre atque ad eum venire, noluisse, quo facilius civitātem in officio continēret, ne omnis nobilitātis discessu plebs propter imprudentiam laberetur.[19] Itāque esse civitātem in sua potestāte, seque, si Caesar permittĕret, ad eum in castra venturum et suas civitātisque fortūnas eius fidei permissūrum.

4. Caesar, etsi intellegēbat, qua de caussa ea dicerentur, quaeque eum res ab institūto consilio deterrēret, tamen, ne aestatem in Trevĭris consumĕre cogerētur, omnibus ad Britannĭcum bellum rebus comparatis, Indutiomărum ad se cum ducentis obsidibus venĭre iussit. His adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominātim evocaverat, consolatus Indutiomărum hortatusque est, uti in officio permanēret: nihilo tamen secius, principibus Trevirorum ad se convocatis, hos[20] singillatim Cingetorĭgi conciliavit: quod quum merito eius ab se fieri intellegēbat, tum magni interesse arbi-

15. *quae—gererentur, ostendit*, he informs him of such things as were carrying on among the Treviri.
16. *silvam Arduennam*. See B. VI. c. 29.
17. *ab eo petere*. This construction is more frequently used than *eum petere*.
18. *veritus, ne desereretur*, fearing lest he should be deserted. *Ne* after *veritus* is used affirmatively.
19. *laberetur*, should fall off, should revolt.
20. *hos singillatim*, &c., he reconciled them individually to Cingetorix, as much in consideration of his personal merit, as because he believed that it was of importance to increase, as much as possible, the influence which this man, who had manifested so much good-will to him, possessed in his nation.

trabatur, eius auctoritātem inter suos quamplurimum valēre, cuius tam egregiam in se voluntātem perspexisset. Id factum graviter tulit[21] Indutiomărus, suam gratiam inter suos minŭi, et, qui[22] iam ante inimīco in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolōre exarsit.

5. His rebus constitūtis, Caesar ad portum Itium cum legionibus pervēnit. Ibi cognoscit, XL naves, quae in Belgis factae erant, tempestāte reiectas, cursum tenēre[23] non potuisse atque eōdem, unde erant profectae, revertisse: relīquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eōdem totīus Galliae equitātus convenit, numĕro milium quatuor Principesque omnibus ex civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquĕre in Gallia, relīquos obsīdum loco secum ducĕre, decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

6. Erat una cum ceteris Dumnŏrix Aeduus, de quo ab nobis antea dictum est.[24] Hunc secum habēre in primis constituĕrat, quod eum cupīdum rerum novarum, cupīdum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedēbat huc,[25] quod iam in concilio Aeduorum Dumnŏrix dixerat, sibi a Caesăre Regnum civitātis deferri: quod dictum Aedui gravĭter ferebant, neque recusandi aut deprecandi[26] caussa legātos ad Caesărem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petĕre contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi mare timēret; partim, quod religionibus[27] sese dicĕret impediri. Postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi ademta, Princīpes Galliae sollicitare, sevocare singŭlos hortarique coepit, uti in continenti remanērent; metu territare, non sine caussa fiĕri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Caesăris, ut, quos in conspectu Galliae interficĕre vererētur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem relīquis interponĕre,[28] iusiurandum poscere, ut, quod esse ex usu Gal-

---

21. *graviter tulit*, was grieved.
22. *qui fuisset*, because he had been, &c. When *qui* assigns a reason, it governs the subjunctive.
23. *cursum tenere non potuisse*, could not hold on in the same direction in which they set out; were unable to proceed on their voyage. See B. IV. c. 28.
24. *dictum est*. See B. I. c. 3.
25. *Accedebat huc*, moreover, besides, further.
26. *deprecare*, to pray that a thing may not happen.
37. *religionibus impediri*, to be hindered by the omens and auspices, or by religious obligations.
28. *fidem reliquis interponere*, he pledged his word of honour to others.

liae intellexissent, commūni consilio administrarent.[29] Haec a compluribus ad Caesārem deferebantur.

7. Qua re cognīta, Caesar, quod tantum civitāti Aeduae dignitātis tribuerat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorīgem statuebat; quod longius eius amentiam progrēdi videbat, prospiciendum, ne quid[30] sibi ac rei publicae nocēre posset. Ităque dies circĭter XXV in eo loco commorātus, quod corus ventus navigatiōnem impediebat, qui magnam partem omnis tempŏris in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorīgem continēret,[31] nihilo tamen secius omnia eius consilia cognoscēret: tandem, idoneam nactus tempestātem, milītes equītesque conscendĕre in naves iubet. At, omnium impeditis[32] animis, Dumnŏrix cum equitibus Aeduorum a castris, insciente Caesăre, domum discedĕre coepit. Qua re nunciata, Caesar, intermissa profectiōne atque omnibus rebus postposītis, magnam partem equitātus ad eum insequendum mittit retrăhique imperat: si vim faciat neque pareat, interfĭci iubet: nihil hunc se absente pro sano[33] facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset.[34] Ille enim revocatus resistere ac se manu defendĕre suorumque fidem implorare coepit, saepe clamītans, libĕrum se liberaeque civitātis esse. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt atque homĭnem interficiunt; at Aedui equītes ad Caesărem omnes revertuntur.

8. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equītum milibus duobus relicto, ut portus tuerētur et rem frumentariam providēret, quaeque in Gallia gererentur, cognoscēret consiliumque pro tempŏre et pro re capĕret, ipse cum quinque legionibus et pari numĕro equĭtum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit et, leni Africo provectus, media circĭter nocte vento intermisso, cursum non tenuit et, longius delatus aestu, orta luce, sub sinis-

---

29. *ut administrarent, quod intellexissent*, to concert such measures as they should understand, &c. When *quod* can be thus translated it is construed with the *subjunctive*. With regard to the *pluperfect*, it may be observed that it has the same relation to the *future* as the *imperfect* has to the *present*.

30. *quid*, sc. quoad, in any respect.

31. *dabat operam, ut contineret*. After a *present* or *future* tense, the *present* subjunctive is used; but after any of the *past* tenses we must generally use the *imperfect*.

32. *impeditis*, i. e. so distracted by preparations for the campaign, that they did not observe the movements of Dumnorix.

33. *pro sano*, i. e. ut sanum et sapientem, rationally.

34. *hunc—qui neglexisset*. When dependent propositions are introduced by means of *qui* in order to detail the sentiments of a person, the relative is construed with the subjunctive.

tra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus, aestus commutatiōnem secutus, remis contendit, ut eam partem insŭlae capĕret, qua optimum esse egressum superiōre aestāte cognovĕrat. Qua in re admŏdum fuit milĭtum virtus laudanda, qui vectoriis[35] gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adaequârunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempŏre: neque in eo loco hostis est visus, sed, ut postea Caesar ex captīvis compĕrit, quum magnae manus[36] eo convenissent, multitudĭne navium perterrītae, (quae cum annotĭnis privâtisque, quas sui quisque commŏdi[37] fecerat, amplius DCCC uno erant visae tempŏre,) a litŏre discesserant ac se in superiōra loca abdidĕrant.

9. Caesar, exposĭto exercĭtu et loco castris idoneo capto, ubi ex captīvis cognōvit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus X ad mare relictis et equitibus CCC, qui[38] praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli[39] atque aperto deligatas ad ancŏram relinquebat; et praesidio navibus Q. Atrium praefēcit. Ipse, noctu progressus milia passuum circĭter XII, hostium copias conspicatus est. Illi, equitātu atque essĕdis ad flumen progressi, ex loco superiōre nostros prohibēre et proelium committĕre coeperunt. Repulsi ab equitātu, se in silvas abdidĕrunt, locum nacti, egregie et natura et opĕre munītum, quem domestici belli, ut videbatur, caussa iam ante praeparaverant: nam crebris arboribus succīsis omnes introĭtus erant praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiōnes ingrĕdi prohibebant. At milĭtes legionis VII, testudĭne[40] facta et aggĕre ad munitiones adiecto, locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caesar prosĕqui vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumta, munitiōni castrorum tempus relinqui volebat.

---

35. *vectoriis*, vectoria navis, a ship for carrying (*vehere*) burdens, a transport.

36. *magnae manus—multitudine navium perterritae, quae cum annotinis privatisque*, &c. great numbers, frightened by the multitude of ships, which with those of last year, and private vessels.

37. *sui—commodi*, sc. caussa, for his own convenience.

38. *qui essent*, that they might be, &c. *Qui* is here equivalent to *ut illi*.

39. *molli*, not dangerous by pointed rocks; *aperto*, not impeded by rocks or prominences; on a smooth and open shore.

40. *testudine facta et aggere ad munitiones adjecto*, covered with their bucklers, and having erected a terrace at the rampart.

10. Postridie eius diēi mane tripartītō milītes[41] equītesque in expeditiōnem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itinēris progressis, quum iam extrēmi essent in prospectu, equītes a Q. Atrio ad Caesărem venerunt, qui nunciarent, superiōre nocte, maxīma coorta tempestate, prope omnes naves afflictas atque in litōre eiectas esse; quod neque ancōrae funesque subsistĕrent,[42] neque nautae gubernatōresque vim pati tempestatis possent: ităque ex eo concursu navium magnum esse incommŏdum acceptum.

11. His rebus cognitis, Caesar legiones equitatumque revocari atque itinĕre desistĕre iubet; ipse ad naves revertĭtur: eădem fere, quae ex nunciis literisque cognoverat, coram perspĭcit, sic ut, amissis circĭter XL navibus, relĭquae tamen refĭci posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delēgit[43] et ex continenti alios arcessiri iubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sint apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res[44] erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subdūci et cum castris una munitiōne[45] coniungi. In his rebus circĭter dies decem consūmit, ne[46] nocturnis quidem temporibus ad[47] labōrem milĭtum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munītis, easdem copias, quas ante, praesidio navibus relĭquit: ipse eōdem, unde[48] redierat, proficiscĭtur. Eo quum venisset, maiores iam undĭque in eum locum copiae Britannorum convenerant, summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Cassivelauno, cuius fines a maritŭmis civitatibus flumen divĭdit, quod appellatur Tamĕsis, a mari circĭter milia passuum LXXX. Huic superiōre tempŏre cum relĭquis civitatibus continentia bella intercesserant: sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

12. Britanniae pars interior ab iis incolĭtur, quos natos[49]

---

41. *milites*, i. e. pedites; infantry, (being the first sort of troops in use). Thus also *exercitus* is put for infantry, B. VII. c. 61.

42. *naves afflictas esse; quod—subsisterent.* *Quod* requires the subjunctive when an accusative of the subject with its infinitive precedes, and this particle refers to it.

43. *delegit—jubet.* Here the tense is changed. See B. V. note 8.

44. *res*, a work.

45. *munitione.* The ships and tents were surrounded by the same wall and ditch. See B. V. c. 22.

46. *ne nocturnis quidem, ne quidem; not even*, are always separated by the word which they qualify.

47. *ad laborem mil.* See also B. V. c, 40.

48. *unde* (paulo ante ad litus et classem) *redierat.*

49. *natos in insula*, aborigines. See B. VI. c. 18.

in insŭla ipsa memoria prodĭtum dicunt: maritŭma pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi caussa ex Belgis transiĕrant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenĕrunt et bello illato ibi remansĕrunt atque agros colĕre coepĕrunt. Hominum est infinita multitūdo creberrĭmaque aedificia, fere Gallicis consimilia: pecŏrum magnus numerus. Utuntur aut aere, aut annŭlis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album[50] in mediterraneis regionibus, in maritŭmis ferrum; sed eius exigua est copia: aere utuntur importato. Materia[51] cuiusque genĕris, ut in Gallia, est, praeter fagum atque abietem. Lepŏrem et gallīnam et ansĕrem gustare, fas non putant; haec tamen alunt animi voluptātisque caussa. Loca sunt temperatioria, quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

13. Insŭla natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius latĕris alter angŭlus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appelluntur,[52] ad orientem solem; inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circĭter milia passuum D. Altĕrum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut aestimatur, quam Britannia; sed pari spatio[53] transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. In hoc medio cursu est insŭla, quae appellatur Mona; complures praeterea minōres obiectae[54] insŭlae existimantur: de quibus insŭlis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi[55] certis ex aqua mensūris[56] breviōres esse, quam in continente, noctes videbamus. Huius est longitūdo latĕris, ut fert illorum opinio, DCC milium. Tertium est contra septemtriōnes, cui parti nulla est obiecta terra; sed eius angŭlus latĕris maxĭme ad Germaniam spectat: huic milia passuum DCCC in longitudĭnem esse, existimatur. Ita omnĭs insŭla est in circuĭtu vicies centum milium passuum.

14. Ex his omnĭbus longe sunt humanissĭmi, qui Cantium incŏlunt, quae regio est maritŭma omnis, neque multum a

---

50. *plumbum album,* tin.
51. *Materia,* timber *or* wood.
52. *appelluntur,* arrive.
53. *pari spatio—in Britanniam,* the distance from Britain to Ireland is as great as from Gaul to Britain.
54. *objectae,* interposed, lying in the way.
55. *nisi* is used for *sed* but.
56. *certis ex aqua mensuris,* i. e. *clepsydris,* by accurate water measures, (similar to our hour-glasses).

Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro[57] inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiore sunt in pugna asspectu: capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa, praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

15. Equites hostium essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut[58] nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio,[59] imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum, quum hae, perexiguo intermisso loci spatio[60] inter se, constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, Tribunus militum, interficitur. Illi, pluribus immissis cohortibus, repelluntur.

16. Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros propter gravitatem armaturae, quod[61] neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, quum paullum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris[62] autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut, numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent atque alios alii

---

57. *vitro,* with woad.
58. *ut,* i. e. *ita ut.*
59. *intermisso spatio,* after a short time, shortly.
60. *intermisso loci spatio,* &c. a very small distance intervening between them.
61. *nostros minus aptos esse, quod neque possent,* &c. *Quod* governs the subjunctive for the reason assigned in note 42.
62. *Equestris proelii,* a battle in which cavalry engaged with cavalry. It is opposed to *proelio dispari,* when infantry engaged with cavalry.

deinceps excipĕrent intĕgrique et recentes defatigātis succedĕrent.

17. Postĕro die procul a castris hostes in collibus constitĕrunt rarique se ostendĕre et lenius,[63] quam pridie, nostros equĭtes proelio lacessĕre coeperunt. Sed meridie, quum Caesar pabulandi caussa tres legiones atque omnem equitātum cum C. Trebonio Legāto misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non absistĕrent. Nostri, acrĭter in eos impĕtu facto, repulĕrunt, neque finem sequendi fecerunt, quoad[64] subsidio confīsi equĭtes, quum post se legiōnes vidērent, praecipĭtes hostes egĕrunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essĕdis desiliendi facultātem dederunt. Ex hac fuga[65] protĭnus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus umquam summis nobiscum cŏpiis hostes contendĕrunt.

18. Caesar, cognĭto consilio eorum, ad flumen Tamĕsin in fines Cassivellauni exercĭtum duxit; quod flumen uno omnīno loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. Eo quum venisset, animum advertit, ad altĕram flumĭnis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acūtis sudibus praefixis munīta; eiusdemque genĕris sub aqua defixae sudes flumĭne tegebantur. His rebus cognitis a captīvis perfūgisque, Caesar, praemisso equitātu, confestim legiōnes subsĕqui iussit. Sed ea celeritāte atque eo impĕtu milĭtes ierunt, quum[66] capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impĕtum legiōnum atque equĭtum sustinēre non possent ripasque dimittĕrent ac se fugae mandārent.

19. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus,[67] omni deposĭta spe contentiōnis, dimissis amplioribus copiis,[68] milibus circĭter quatuor essedariorum relictis, itinĕra nostra servabat, paullūlumque ex via excedebat, locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos iter factūros cognovĕrat, pecŏra atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitātus noster liberius praedandi vastandi-

---

63. *lenius*, with less alacrity.
64. *quoad*, i. e. donec, until.
65. *Ex hac fuga*, after this flight.
66. *quum capite solo ex aqua exstarent* (*milites*), though the soldiers were above the water with the head only; although their heads only were above the water.
67. *ut supra demonstravimus*. As Caesar has no where above made mention of Cassivelaunus, this expression is generally thought to refer to the next clause, and translated thus: *all hope, as we have above mentioned, being lost*, &c. See B. V. c. 17.
68. *amplioribus copiis*, the greater part of the forces.

que caussa se in agros effundĕret, omnibus viis notis semĭtisque essedarios ex silvis emittebat et magno cum pericŭlo nostrorum equĭtum cum iis confligebat, atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legiōnum discēdi Caesar paterētur et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus nocerētur, quantum labōre atque itinĕre legionarii milĭtes efficĕre potĕrant.

20. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regiōnum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Caesăris fidem secūtus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cuius pater Imanuentius in ea civitāte regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassivellauno ; ipse fuga mortem vitaverat) legātos ad Caesărem mittunt pollicenturque, sese ei dedituros atque imperāta facturos : petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassivellauni defendat atque in civitātem mittat, qui[69] praesit imperiumque obtineat. His Caesar impĕrat obsĭdes XL frumentumque exercitui Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celerĭter fecĕrunt, obsĭdes ad numĕrum frumentaque misĕrunt.

21. Trinobantibus defensis atque ab omni milĭtum iniuria prohibĭtis, Cenimagni, Segontiăci, Ancalites, Bibrŏci, Cassi, legationibus missis sese Caesări dedunt. Ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppĭdum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munītum, quo satis magnus hominum pecŏrisque numĕrus convenĕrit. (Oppĭdum autem Britanni vocant, quum silvas impedītas[70] vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae caussa convenire consuerunt.) Eo proficiscitur cum legionibus : locum repĕrit egregie natura atque opĕre munitum ; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paullisper morati, milĭtum nostrorum impĕtum non tulĕrunt seseque alia ex parte oppĭdi eiecĕrunt. Magnus ibi numĕrus pecŏris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

22. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra[71] demonstravimus, quibus regionibus quatuor reges praeĕrant, Cingetŏrix, Carvilius, Taximagŭlus, Segŏnax, nuncios mittit atque his imperat,[72] uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de improvīso adoriantur atque oppugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri, eruptiōne facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobīli duce Lugoto-

---

69. *qui* is equivalent to *ut ille*, i. e. *Mandubratius*.
70. *silvas impeditas*, inaccessible woods.
71. *supra*. See B. V. c. 13.
72. *imperat*. The chief command was committed to Cassivellaunus. See above, c. 11, where also mention is made of the naval camp

rĭge, suos incolŭmes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc proelio nunciato, tot detrimentis, acceptis vastatis finibus, maxime etiam permōtus defectiōne civitatium, legātos per Atrebatem[73] Commium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, quum statuisset, hiĕmem in continenti propter repentīnos Galliae motus agere, neque multum aestatis superesset atque id facile extrāhi posse[74] intellegĕret, obsīdes impĕrat et, quid in annos singulos vectigālis Popŭlo Romāno Britannia pendĕret, constituit: interdīcit atque impĕrat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus bellum faciat.

23. Obsidibus acceptis, exercĭtum redūcit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestāte deperiĕrant naves, duobus commeatibus[75] exercĭtum reportare instituit. Ac sic accĭdit, uti ex tanto navium numĕro, tot navigationibus, neque hoc, neque superiōre anno, ulla omnīno navis, quae milītes portaret,[76] desideraretur:[77] at ex iis, quae inānes ex continenti ad eum remitterentur, priōris commeatus expositis militibus, et quas postea Labiēnus faciendas curaverat numĕro LX, perpaucae locum capĕrent;[78] relĭquae fere omnes reiicerentur.[79] Quas quum aliquamdiu Caesar frustra exspectasset, ne anni tempŏre a navigatiōne excluderetur, quod aequinoctium subĕrat, necessario angustius milītes collocavit ac, summa tranquillitāte consecuta, secunda inīta quum solvisset vigilia, prima luce terram attĭgit omnesque incolŭmes naves perduxit.

24. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrīvae peracto, quod eo anno frumentum[80] in Gallia propter siccitātes angustius provenerat, coactus est alĭter, ac superioribus annis, exercĭtum in hibernis collocare legiōnesque in plures civitātes distribuĕre: ex quibus unam in Morĭnos ducendam C. Fabio Legāto dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni; tertiam in Essuos L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare iussit; tris in

73. *Atrebatem Commium.* See B. IV. c. 21.
74. *id facile extrahi posse*, that it could easily be wasted.
75. *duobus commeatibus*, at two embarkations, *or* voyages.
76. *uti ex—ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur.* Here *quae* governs the subjunctive *portaret*, because a subjunctive *desideraretur*, in the same period, according to the order of construction, immediately precedes, and the sentence beginning with the relative is closely connected with that verb in the subjunctive.
77. *desideraretur*, was missing, was lost.
78. *locum caperent*, reached the place.
79. *rejicerentur*, sc. *cursu*, were driven from their course. This expression is opposed to *tenere cursum*. See B. IV. c. 28, and B. V. c. 5.
80. *frumentum angustius provenerat*, grain had been produced more scantily.

Belgio[81] collocavit: his M. Crassum, Quaestorem, et L. Munatium Plancum et C. Trebonium, Legatos, praeficit. Unam legiōnem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburōnes, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabīnum et L. Aurunculeium Cottam, Legatos, praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillīme inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit: atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) milibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiōnes collocasset munītaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

25. Erat in Carnūtibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civitāte regnum obtinuerant. Huic Caesar, pro eius virtūte atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulāri eius opera fuerat usus, maiōrum locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimīci,[82] palam multis etiam ex civitāte auctoribus, eum interfecērunt. Defertus ea res ad Caesārem. Ille verītus, quod[83] ad plures pertinebat, ne civītas eorum impulsu deficēret, L. Plancum cum legiōne ex Belgio celerīter in Carnūtes proficisci iubet ibique hiemare; quorumque opera cognovērit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Intērim ab omnibus Legatis Quaestoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum locumque hibernis esse munītum.

26. Diebus circīter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentīni tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorīge et Cativolco: qui quum ad fines regni sui Sabīno Cottaeque praesto fuissent,[84] frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomāri Trevīri nunciis impulsi, suos concitavērunt, subītoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent vallumque adscendissent atque, una ex parte Hispānis equitibus emissis, equestri proelio superiōres fuissent, desperata re,

---

81. *Belgio*. Belgium does not here signify all Belgic Gaul; it comprehends only the Bellovaci (see c. 46.), Atrebates, and Ambiani.

82. *inimici, palam multis etiam ex civitate auctoribus*, when his enemies, in concert with many of his own nation, &c.

83. *quod ad plures pertinebat*, because the plot extended to many; *or* many persons were engaged in the plot.

84. *praesto fuissent*, &c., having, at the frontiers of their kingdom, been in waiting for Sabinus and Cotta, and having brought up corn, &c.

hostes suos ab oppugnatiōne reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti alĭqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese, quae de re communi dicere vellent, quibus [illegible] controversias minui posse sperarent.

27. Mittitur ad eos colloquendi caussa C. Arpineius, eques Romānus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorĭgem ventitare consueverat; apud quos Ambiŏrix ad hunc modum locutus est: Sese[85] pro Caesăris in se beneficiis plurimum[86] ei confitēri debēre, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatŭcis finitŭmis suis pendĕre consuesset: quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatŭci, obsĭdum numero missos, apud se in servitūte et catēnis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatiōne castrorum, aut iudicio aut voluntāte sua fecisse, sed coactu civitātis; suaque esse eiusmodi imperia, ut non minus habēret iuris in se multitūdo, quam ipse in multitudinem. Civitāti porro hanc fuisse belli caussam, quod repentĭnae Gallorum coniurationi resistĕre non potuerit: id se facĭle ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperĭtus rerum, ut suis copiis Popŭlum Romānum se superare posse confĭdat: sed esse Galliae commune consilium; omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio altĕrae[87] legiōni subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim quum de recuperanda communi libertāte consilium inĭtum videretur. Quibus[88] quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii pro beneficiis Caesaris; monēre, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac militum salūti consŭlat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo. Ipsorum[89] esse consilium, velintne prius, quam finitŭmi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducĕre, quorum alter milia passuum circĭter L, alter paullo amplius ab his absit. Illud se polliceri et iureiurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum; quod quum faciat, et civi-

85. *sese—debere.* The reader will observe that the infinitive and subjunctive are the only moods admissible in a *purely oblique narration.*

86. *plurimum confiteri,* &c. that he ought deeply to acknowledge the favours of Caesar to him; that he was under very great obligations to him.

87. *alterae,* the obsolete dative of *alter.*

88. *Quibus—satisfecerit,* whom since he had satisfied with regard to affection, that he now considered the obligations he was under to Caesar for his kindness.

89. *Ipsorum—velintne prius,* &c., that it remained for them to deliberate, whether it would not be advisable to lead the soldiers, &c.

tāti sese consulĕre, quod hibernis levetur, et Caesāri pro eius meritis gratiam referre. Hac oratiōne habĭta, discēdit Ambiŏrix.

28. Arpineius et Iunius, quae audierint, ad Legātos defĕrunt. Illi, repentīna re perturbāti, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen neglegenda existimabant: maxĭmeque hac re permovebantur, quod, civitātem ignobĭlem atque humĭlem Eburōnum sua sponte Popŭlo Romāno bellum facere ausam, vix erat credendum. Ităque ad consilium rem dēfĕrunt magnaque inter eos exsistit controversia. L. Aurunculeius complūresque Tribūni militum et primorum ordinum Centuriōnes[90] nihil temĕre agendum, neque ex hibernis iniussu Caesăris discedendum, existimabant: quantasvis[91] magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munītis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impĕtum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuĕrint: re frumentaria non premi: interea et ex proxĭmis hibernis et a Caesăre conventura subsidia: postremo, quid esse levius aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capĕre consilium?

29. Contra ea Titurius, sero factūros, clamitābat, quum maiōres hostium manus, adiunctis Germānis, convenissent: aut quum aliquid calamitātis in proxĭmis hibernis esset acceptum, brevem consulendi esse occasiōnem: Caesărem arbitrari profectum in Italiam: neque alĭter Carnūtes interficiundi Tasgetii[92] consilium fuisse capturos, neque Eburōnes, si ille adesset, tanta cum contemtione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctōrem, sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germānis dolōri Ariovisti mortem et superiōres nostras victorias: ardēre Galliam, tot contumeliis acceptis sub Popŭli Romāni imperium redactam, superiōre gloria rei militaris exstinctā. Postremo, quis hoc sibi persuadēret, sine certa re Ambiorĭgem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo perĭculo ad proximam legiōnem perventuros; si Gallia omnis cum Germānis consentiat, unam esse in celeritāte positam salūtem.[93] Cottae quidem atque eorum, qui dissentīrent, consilium quem haberet exitum? In quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidiōne fames esset pertimescenda.

---

90. *primorum ordinum centuriones.* See B. I. c. 41. note 131.
91. *quantasvis magnas etiam,* &c., that however great the forces of the Germans might be. Here *magnas etiam* is omitted by many, but pleonastic examples are not unfrequent in Caesar.
92. *Tasgetii.* See B. V. c. 25.
93. *unam salutem,* their only security.

30. Hac in utramque partem disputatiōne habĭta, quum a Cotta primisque ordinibus[94] acrĭter resisteretur, Vincĭte, inquit, si ita vultis, Sabinus, et id clariōre voce, ut magna pars militum exaudīret: neque[95] is sum, inquit, qui gravissĭme ex vobis mortis pericŭlo terrear: hi sapient, et si gravius quid accidĕrit, abs te ratiōnem reposcent: qui, si per te liceat, perendĭno die cum proxĭmis hibernis coniuncti, commūnem cum relĭquis belli casum sustineant, nec reiecti et relegati longe ab cetĕris aut ferro aut fame intereant.

31. Consurgĭtur[96] ex consilio; comprehendunt[97] utrumque et orant, ne sua dissensiōne et pertinacia rem in summum periculum dedūcant: facĭlem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salūtem perspicĕre. Res disputatione ad mediam noctem perducĭtur. Tandem dat Cotta permotus manus,[98] supérat sententia Sabini. Pronunciatur, prima luce itūros: consumitur vigiliis relĭqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspicĕret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquĕre cogerētur. Omnia excogitantur, quare nec sine pericŭlo maneatur et languōre milĭtum et vigiliis pericŭlum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hōste, sed ab homine amicissimo Ambiorĭge consilium datum, longissĭmo agmĭne maxĭmisque impedimentis[99].

32. At hostes, posteaquam ex nocturno fremĭtu vigiliisque de profectiōne eorum sensērunt, collocatis insidiis bipartīto[100] in silvis opportūno atque occulto loco, a milibus passuum circĭter duobus, Romanorum adventum exspectabant: et, quum se maior pars agmĭnis in magnam convallem demisisset, ex utrāque parte eius vallis subĭto se ostendērunt, novissimosque premĕre et primos prohibēre adscensu atque iniquissimo nostris loco proelium committĕre coeperunt.

---

94. *primis ordinibus*, i. e. Centurionibus primorum ordinum.

95. *neque is sum, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear*, nor am I that one among you, who fears death the most; here *qui* governs the subjunctive, which is the case when it can be translated by *so that, such that, the man to, such a man as*, &c.

96. *consurgitur*, used for *consurgunt*. An impersonal passive may be elegantly used for any person active of the same mood and tense.

97. *comprehendunt utrumque*, they catch hold of both, &c. *comprehendere aliquem*, to lay hold of the hand of any one to address him.

98. *dat Cotta permotus manus*, Cotta being prevailed on, at length, yields (*dat manus*). An expression applied to such as surrender themselves when conquered.

99. *maximis* (permultis) *impedimentis*.

100. *bipartito*, in two bodies.

33. Tum demum Titurius, ut qui[101] nihil ante providisset, trepidare, concursare, cohortesque disponĕre; haec tamen ipsa timīde atque ut[102] eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidĕre consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui[103] cogitasset, haec posse in itinĕre accidĕre, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi salūti deerat, et in appellandis cohortandisque militibus imperatōris et in pugna milītis officia praestabat. Quumque propter longitudĭnem agmĭnis minus facile per se omnia obīre[104] et, quid quoque loco faciendum esset, providēre possent, iussērunt pronunciare, ut impedimenta relinquĕrent atque in orbem[105] consistĕrent. Quod consilium etsi in eiusmŏdi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnam alacriōres effĕcit, quod non sine summo timōre et desperatione id factum videbatur. Praeterea accĭdit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milītes ab signis discedĕrent, quae quisque eorum carissima habēret, ab impedimentis petĕre atque abripĕre properaret, clamōre ac fletu omnia complerentur.

34. At barbăris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciare iussērunt, ne quis ab loco discedĕret: illorum esse praedam, atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant[106] et virtūte et numĕro pugnando pares, nostri tamen etsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salūtis in virtūte ponebant et, quoties quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numĕrus cadebat. Qua re animadversa, Ambiŏrix pronunciari iubet, ut procul tela coniiciant, neu propius accēdant et, quam in partem Romani impĕtum fecerint, cedant: levitāte armorum et quotidiana exercitatiōne nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

---

101. *ut qui providisset,* as one who has, &c. See on this government note 95.

102. *atque ut eum omnia deficere viderentur,* and as if all things would seem to fail him, *or* as a man without resources. Some here read *ei*; see B. III. c. 5.

103. *qui cogitasset,* because he had thought, &c. The relative *Qui,* when its clause is introduced to assign the reason of the action or event announced by the antecedent clause, requires the subjunctive.

104. *minus facile per se omnia abire,* and since they could less easily perform every thing themselves.

105. *in orbem.* See B. IV. c. 37.

106. *Erant et virtute et numero pugnando pares,* the enemy were a match for our men, both by their bravery and numbers.

35. Quo praecepto ab iis diligentissime observato, quum quaepiam cohors ex orbe excesserat atque impĕtum fecĕrat, hostes velocissime refugiebant. Intĕrim eam partem nudari necesse erat et ab latĕre aperto tela recīpi. Rursus, quum in eum locum, unde erant progressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proxīmi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenēre vellent, nec virtūti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudīne coniecta tela conferti vitare potĕrant. Tamen tot incommŏdis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistēbant et, magna parte diēi consumta, quum a prima luce ad horam octavam[107] pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiōre anno primum pilum[108] duxerat, viro forti et magnae auctoritātis, utrumque femur tragŭla transiicitur; Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficĭtur: L. Cotta, Legātus, omnes cohortes ordĭnesque adhortans, in adversum os[109] funda vulneratur.

36. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorīgem suos cohortantem conspexisset, interprĕtem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit: si velit secum collŏqui, licēre; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communĭcat, si videatur, pugna ut excēdant et cum Ambiorīge una colloquantur: sperare, ab eo de sua ac milĭtum salūte impetrare posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo constĭtit.[110]

37. Sabinus, quos in praesentia Tribūnos milĭtum circum se habebat et primorum ordĭnum Centuriōnes, se sequi iubet et, quum propius Ambiorīgem accessisset, iussus arma abiicēre, imperātum facit, suisque, ut idem faciant, impĕrat. Intĕrim, dum de conditionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorīge instituĭtur sermo, paullatim circumventus interficĭtur. Tum vero suo more victoriam conclāmant atque ululatum tollunt, impĕtuque in nostros facto, ordĭnes perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficĭtur cum maxima parte milĭtum, relĭqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer,[111] quum magna multitudĭne

---

107. *horam octavam.* That is, about two o'clock in the afternoon.

108. *primum pilum,* the former century of the first maniple of the *Triarii.*

109. *in adversum os,* on the face.

110. *constitit,* he persisted in his purpose.

111. *aquilifer.* A silver eagle, with expanded wings, on the top of a

hostium premerētur, aquilam intra vallum proiēcit, ipse pro castris fortissime pugnans occidītur. Illi[112] aegre ad noctem oppugnationem sustĭnent: noctu ad unum omnes, desperata salūte, se ipsi[113] interficiunt. Pauci ex proelio elapsi, incertis itinerĭbus per silvas ad T. Labienum Legātum in hiberna perveniunt atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

38. Hac victoria sublatus Ambiŏrix, statim cum equitātu in Aduatūcos, qui erant eius regno finitŭmi, proficiscītur; neque noctem neque diem intermittit peditātumque se subsĕqui iubet. Re demonstrata, Aduatūcisque concitatis,[114] postĕro die in Nervios pervĕnit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romānos, pro iis, quas accepĕrint, iniuriis, occasiōnem dimittant: interfectos esse Legātos duo magnamque partem exercĭtus interisse demonstrat; nihil esse negotii,[115] subĭto oppressam legiōnem, quae cum Cicerōne hiemet, interfĭci; se ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Nerviis persuādet.

39. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Ceutrōnes, Grudios, Levăcos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maxĭmas manus possunt, cogunt et de improvĭso ad Ciceronis hiberna advŏlant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlāta. Huic quoque accĭdit,[116] quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussa in silvas discessissent, repentīno equĭtum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburōnes, Nervii, Aduatūci atque horum omnium socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt: nostri celerĭter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies sustentatur, quod[117] omnem spem hostes in celeritāte ponebant atque, hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victōres confidebant.

40. Mittuntur ad Caesărem confestim ab Cicerōne littĕrae, magnis proposĭtis praemiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia,[118] quam

---

spear, sometimes holding a thunderbolt in its claws, with the figure of a small chapel above it, was the common standard of the legion.

112. *Illi*, they, (who had retreated to the camp.)

113. *ipsi*. When *self* or *selves* relates to the nominative case, *ipse* must be used in the nominative.

114. *concitatis*, being persuaded to take the same course with him.

115. *nihil esse negotii*, that there was no difficulty; that it was an easy matter.

116. *Huic quoque accidit*, sc. that which had lately happened to Sabinus and Cotta. See above, c. 26.

117. *quod*. This word refers to this expression understood, "the enemy fought with great alacrity because" (*quod*), &c.

118. *munitionis caussa*, that they might collect materials, such as stakes (*valli* or *pali*) for fortifying their quarters.

munitiōnis caussa comportaverant, turres admŏdum CXX excitantur incredibĭli celeritāte: quae deesse opĕri videbantur, perficiuntur. Hostes postĕro die, multo maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eādem ratione, qua pridie, resistĭtur: hoc idem deinceps relĭquis fit diebus. Nulla pars nocturni tempŏris ad labōrem intermittitur: non aegris, non vulneratis, facultas quiētis datur: quaecumque ad proxĭmi diei oppugnatiōnem opus sunt, noctu comparantur: multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum[119] numĕrus instituitur; turres contabulantur,[120] pinnae[121] lorĭcaeque[122] ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima valetudĭne esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quiētem relinquebat, ut ultro[123] milĭtum concursu ac vocibus sibi parcĕre cogerētur.

41. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermōnis adĭtum caussamque amicitiae cum Cicerone habebant, collŏqui sese velle dicunt. Facta potestāte, eadem, quae Ambiŏrix cum Titurio egerat, commemŏrant, omnem esse in armis Galliam, Germānos Rhenum transisse, Caesăris relĭquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorĭgem ostentant fidei faciundae caussa: errare eos dicunt, si quidquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffĭdant; sese tamen hoc esse in Ciceronem Populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recūsent atque hanc inveterascere consuetudĭnem nolint: licēre illis incolumibus per se ex hibernis discedĕre, et, quascumque in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: Non esse consuetudĭnem Populi Romani, ullam accipĕre ab hoste armato conditiōnem: si ab armis discedĕre velint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant: sperare, pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos.

42. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI et fossa pedum XV hiberna cingunt. Haec et superiorum annorum consuetudĭne a nostris cognoverant et, quosdam de exercĭtu nacti captivos, ab his docebantur: sed, nulla ferramentorum

---

119. *muralium pilorum.* These *pila* were used for throwing from the wall at the enemy, to prevent them from climbing into the fortification.
120. *turres contabulantur*, towers are raised and planked over, (from which the soldiers might fight.)
121. *pinnae*, battlements, *i. e.* small buildings, the height of a man, erected on the top of the wall, and separated by narrow spaces.
122. *lorica*, a parapet or breast-work, without spaces between as the *pinnae.*
123. *ut ultro*, &c., that at the spontaneous and urgent entreaties of the soldiery, &c.

copia,[124] quae sunt ad hunc usum idonea, gladiis cespītem circumcidĕre, manibus sagŭlisque terram exhaurīre cogebantur. Qua quidem ex re homĭnum multitūdo cognosci potuit: nam minus horis tribus milium decem in circuĭtu munitiōnem perfecerunt: relĭquisque diebus turres ad altitudĭnem[125] valli, falces[126] testudĭnesque, quas iidem captīvi docuerant, parare ac facere coepĕrunt.

43. Septimo oppugnatiōnis die, maxĭmo coorto vento, ferventes[127] fusĭli ex argilla glandes fundis et fervefacta iacŭla in casas,[128] quae more Gallĭco stramentis erant tectae, iacĕre coepĕrunt. Hae celerĭter ignem comprehendĕrunt et venti magnitudĭne in omnem castrorum locum distulĕrunt. Hostes, maxĭmo clamōre insecuti, quasi parta iam atque explorata victoria,[129] turres testudĭnesque agere et scalis vallum adscendĕre coepĕrunt. At tanta milĭtum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut, quum undīque flamma torrerentur maximaque telorum multitudĭne premerentur suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegĕrent, non modo[130] demigrandi caussa de vallo decedĕret nemo, sed paene ne respicĕret quidem quisquam; ac tum omnes acerrĭme fortissĭmeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissĭmus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipavĕrant recessumque primis ultĭmi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri [131] adacta et contingente vallum, tertiae cohortis Centuriones ex eo, quo stabant, loco recessĕrunt suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coepĕrunt, quorum

---

124. *nulla—copia.* These words are in the ablative placed absolutely, instead of *propter nullam copiam.*

125. *ad altitudinem,* equal to the height.

126. *falces.* These seem to have been poles with an iron head bent in the form of a hook, and used for pulling down the walls of a fortified place.

127. *ferventes fusili ex argilla glandes,* hot pellets of cast clay. The opinions on this passage are various; one is of opinion that earthen pots were filled with red-hot substances called *glandes,* which the Nervii launched at their enemies; another thinks that hot pellets of clay were thrown with slings at the Romans.

128. *casas,* the tents in the winter-quarters of the Romans.

129. *explorata victoria,* a sure victory.

130. *non modo—sed ne respiceret quidem.* See B. II. c. 17. note 53.

131. *turri adacta et contingente vallum,* the mount or turret being pushed forward close to the wall. It has been already mentioned that the turrets were erected at some distance from the wall, and were pushed forward on wheels or rollers placed below them.

progrĕdi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati turrisque succensa est.

44. Erant in ea legione fortissĭmi viri Centuriōnes, qui iam primis ordinibus[132] appropinquārent, T. Pulfio et L. Varēnus. Hi perpetuas controversias inter se habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de loco[133] summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrĭme ad munitiōnes pugnaretur, Quid dubĭtas, inquit, Varēne? aut quem locum probandae virtutis tuae spectas? hic, hic dies de nostris controversiis iudicabit. Haec quum dixisset, procēdit extra munitiōnes, quaque pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varēnus quidem vallo sese continet, sed omnium verĭtus existimatiōnem subsequĭtur. Tum, mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hostes mittit atque unum ex multitudĭne procurrentem transiĭcit, quo percusso et exanimāto, hunc scutis protĕgunt hostes, in illum universi tela coniiciunt neque dant regrediundi facultātem. Transfigĭtur scutum Pulfioni et verūtum in balteo defigĭtur. Avertit hic casus vaginam et gladium educĕre conanti dextram morātur manum; impeditum hostes circumsistunt. Succurrit inimĭcus illi Varēnus et laboranti subvĕnit. Ad hunc se confestim a Pulfiōne omnis multitūdo convertit; illum verūto transfixum arbitrantur. Occursat ocius gladio comĭnusque rem gerit Varēnus atque, uno interfecto, relĭquos paullum propellit, dum cupidius instat, in locum deiectus inferiōrem concĭdit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio atque ambo incolūmes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortūna in contentiōne et certamĭne utrumque versavit, ut alter altĕri inimĭcus auxilio salūtique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtūte anteferendus viderētur.

45. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maxĭme quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitātem defensorum pervenĕrat, tanto crebriōres littĕrae nunciique ad Caesărem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum milĭtum cum cruciātu necabatur. Erat unus[134] intus Nervius, nomĭne Vertĭco, loco natus honesto, qui a prima obsidiōne ad Cicerōnem perfugĕrat suamque ei fidem praestitĕrat. Hic servo spe lĭbertātis magnisque persuādet praemiis, ut littĕras ad Caesarem defĕrat. Has ille in iacŭlo illigatas effert et, Gallus inter Gallos sine ulla suspiciōne versatus, ad Caesarem pervĕnit. Ab eo de pericŭlis Cicerōnis legiōnisque cognoscĭtur.

---

132. *primis ordinibus.* See B. V. c. 30. note 94.
133. *de loco*, sc. *honestiore, priore.*
134. *Erat unus*, for *quidam.* See B. II. c. 25.

46. Caesar, acceptis littĕris hora circĭter undecĭma[135] diēi, statim nuncium in Bellovăcos ad M. Crassum[136] Quaestōrem mittit, cuius hiberna abĕrant ab eo milia passuum XXV. Iubet media nocte legiōnem proficisci celerĭterque ad se venīre. Exiit cum nuncio Crassus. Altĕrum ad C. Fabium Legātum mittit, ut in Atrebatium fines legiōnem addūcat, qua sibi iter faciundum sciebat. Scribit Labiēno, si reipublĭcae commŏdo facĕre posset, cum legiōne ad fines Nerviorum veniat: relĭquam partem exercĭtus, quod paullo abĕrat longius, non putat exspectandam; equĭtes circĭter quadringentos ex proxĭmis hibernis cogit.

47. Hora circĭter tertia[137] ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die milia passuum viginti progredĭtur. Crassum Samărobrīvae praefĭcit legiōnemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercĭtus, obsĭdes civitātum, litteras publĭcas frumentumque omne, quod eo tolerandae hiĕmis caussa devexĕrat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinĕre cum legiōne occurrit. Labiēnus, interĭtu Sabīni et caede cohortium cognĭta, quum omnes ad eum Trevĭrorum copiae venissent, verĭtus, ne, si ex hibernis fugae simĭlem profectionem fecisset,[138] hostium impĕtum sustinēre non posset, praesertim quos recenti victoria efferri sciret, littĕras Caesări remittit, quanto cum pericŭlo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam[139] in Eburōnibus perscribit: docet, omnes[140] peditātus equitātusque copias Trevīrorum[141] tria milia passuum longe ab suis castris consedisse.

48. Caesar, consilio eius probāto, etsi, opiniōne[142] trium legiōnum deiectus, ad duas redierat, tamen unum commūnis salūtis auxilium in celeritāte ponebat. Venit magnis itinerĭ-

---

135. *hora undecima,* about five o'clock in the afternoon.

136. *ad M. Crassum.* See B. V. c. 24.

137. *Hora tertia.* As the Romans reckoned from sun-rise, *hora tertia* would be about nine o'clock in the morning.

138. *veritus, ne, si—fecisset,* afraid lest, if he *should* make. In the two expressions, *fearing lest he shall make,* and *afraid lest he should make,* the reader will observe the peculiar use of the pluperfect subjunctive in Latin, which has the same relation to the future as the imperfect has to the present. See an exemplification of this subject in Patterson's edition of Mair's Introduction, under pluperfect subjunctive, page 21.

139. *rem gestam in Eburonibus.* That is, the disaster of Sabinus and Cotta, who had wintered among the Eburones. See B. V. c. 24. and what follows that chapter.

140. *omnes peditatus equitatusque copias.* Another instance of the *pleonasm* of Caesar. See VI. c. 7. 75. 76.

141. *Trevirorum.* The Treviri were the instigators of the Eburones. See B. V. c. 26.

142. *opinione—redierat,* though frustrated in his hopes of having three legions, yet determined to set out with the two, because, &c.

bus in Nerviorum fines. Ibi ex captīvis cognoscit, quae apud Cicerōnem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuādet, uti ad Cicerōnem epistŏlam defĕrat. Hanc Graecis[143] conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistŏla, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragŭlam cum epistŏla, ad amentum deligata, intra munitiōnes castrorum abiiciat. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celerĭter affŏre: hortatur, ut pristĭnam virtūtem retineat. Gallus, pericŭlum verĭtus, ut erat praeceptum, tragŭlam mittit. Haec casu ad turrim adhaesit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milĭte conspicĭtur; demta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu milĭtum recĭtat, maxĭmaque omnes laetitia affĭcit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus legiōnum expŭlit.

49. Galli, re cognĭta per exploratōres, obsidiōnem relinquunt, ad Caesărem omnibus copiis contendunt; eae erant armatorum circĭter milia LX. Cicero, data facultāte, Gallum ab eodem Verticōne, quem supra demonstravimus,[144] repĕtit, qui[145] litteras ad Caesărem refĕrat: hunc admŏnet, iter caute diligenterque faciat: perscrībit in littĕris, hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudĭnem convertisse. Quibus litteris circĭter media nocte Caesar allatis suos facit certiōres, eosque ad dimicandum animo confirmat: postĕro die luce prima movet castra, et circĭter milia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam et rivum multitudĭnem hostium conspicatur. Erat magni pericŭli res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum,[146] quoniam liberatum obsidiōne Cicerōnem sciebat, eoque omnīno remittendum de celeritāte existimabat, consēdit et, quam aequissimo potest loco, castra commūnit. Atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium VII, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum,[147] quam maxĭme potest, contrăhit, eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. Intĕrim,

---

143. *Graecis conscriptam litteris,* written in the Greek tongue. See B. I. c. 29. Though the southern parts of Gaul seem to have been acquainted with the Greek language, yet it is probable, from the expedient adopted by Caesar, that the knowledge of that tongue had not penetrated to the northern parts.

144. *demonstravimus.* See c. 45.

145. *qui,* equivalent to *ut ille.*

146. *Tum* has here the power of *ergo tum quidem.*

147. *angustiis viarum.* In a camp the different divisions of the troops were separated by intervals called *viae.* Of these there were five longwise, and three across.

speculatoribus in omnes partes dimissis, explōrat, quo commodissimo itinēre vallem transīre possit.

50. Eo die, parvūlis equestribus proeliis ad aquam factis, utrīque sese suo loco contīnent; Galli, quod ampliōres copias, quae nondum convenērant, exspectabant; Caesar, si forte timōris simulatione hostes in suum locum[148] elicēre posset, ut citra vallem pro castris proelio contendĕret; si id efficere non posset, ut, explorātis itinerībus, minōre cum pericūlo vallem rivumque transīret. Prima luce hostium equitātus ad castra accēdit proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equītes cedēre seque in castra recipēre iubet; simul ex omnibus partibus castra altiōre vallo muniri portasque obstrŭi atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione timōris agi iubet.

51. Quibus omnibus rebus hostes invitāti copias transdūcunt aciemque inīquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accēdunt et tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt; praeconibusque circummissis pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu Romānus velit ante horam tertiam ad se transire, sine pericūlo licēre; post id tempus non fore potestatem: ac sic nostros contemsērunt, ut, obstructis in speciem portis singūlis ordinibus cespītum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindēre, alii fossas complēre incipĕrent. Tum Caesar, omnibus portis eruptiōne facta equitātuque emisso, celerīter hostes dat in fugam, sic, uti omnino pugnandi caussa resistēret nemo; magnumque ex eis numĕrum occīdit atque omnes armis exuit.

52. Longius prosĕqui verītus, quod silvae palūdesque intercedēbant, neque etiam parvūlo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eōdem die ad Ciceronem pervenit. Institūtas turres, testudīnes munitionesque hostium admiratur: producta legiōne[149] cognoscit, non decimum quemque esse relictum milītem sine vulnēre. Ex his omnibus iudīcat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae: Ciceronem pro eius merīto legiōnemque collaudat: Centuriōnes singillātim Tribūnosque milītum appellat, quorum egregiam fuisse virtūtem testimonio Cicerōnis cognōverat. De casu Sabīni et Cottae certius ex captīvis cognoscit. Postēro die conciōne habīta rem gestam propōnit, milītes consōlatur et confirmat: quod detrimentum culpa[150] et temerītate Legāti sit acceptum, hoc

148. *in suum locum,* to his own ground, *i. e.* to ground favourable for himself.

149. *producta legione,* the legion being led forth; on reviewing the legion.

150. *culpa,* by the misconduct.

aequiore animo ferundum docet, quod, beneficio Deorum immortālium et virtūte eorum expiato incommŏdo, neque hostibus diutĭna laetatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

53. Intĕrim ad Labiēnum per Remos incredibĭli celeritāte de victoria Caesăris fama perfertur, ut, quum ab hibernis Cicerōnis abesset milia passuum circĭter LX, eoque post horam nonam[151] diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor orirētur, quo clamōre significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labiēno fiĕret. Hac fama ad Trevĭros[152] perlāta, Indutiomārus, qui postĕro die castra Labiēni oppugnare decreverat, noctu profūgit copiasque omnes in Trevĭros redūcit. Caesar Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samārobrivam trinis hibernis[153] hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstitĕrant, totam hiĕmem ipse ad exercĭtum manēre decrēvit. Nam illo incommŏdo de Sabini morte perlāto, omnes fere Galliae civitātes de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid relĭqui consilii capĕrent atque unde initium belli fiĕret, explorabant nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiĕmis tempus sine sollicitudĭne Caesăris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium accipĕret. In his ab L. Roscio Legato, quem legioni XIII praefecĕrat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitātum, quae Armorĭcae[154] appellantur, oppugnandi sui caussa convenisse: neque longius milia passuum VIII ab hibernis suis afuisse; sed nuncio allāto de victoria Caesăris, discessisse, adeo, ut fugae simĭlis discessus videretur.

54. At Caesar, principĭbus cuiusque civitātis ad se evocātis, alias territando, quum se scire, quae fiĕrent, denunciaret, alias cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senŏnes, quae est civitas in primis firma et magnae inter Gallos auctoritātis, Cavarĭnum, quem Caesar apud eos Regem constituerat, (cuius frater Moritasgus, adventu in Galliam Caesaris, cuiusque maiōres Regnum obtinuerant,) interficĕre publĭco consilio conati, quum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, Regno domoque expulĕrunt:

151. *horam nonam*. About three o' clock in the afternoon.

152. *ad Treviros*. See B. V. c. 24 and 47.

153. *trinis hibernis*, in three different quarters.

154. *Armoricae*. Armorĭca, a name originally applied by the Romans to the entire coast of Gaul, from the Pyrenees to the Rhine; it was afterwards, upon the conquest of the country, given in particular to that part of the coast which lies between the Liger and the Sequana, and at last exclusively confined to the coast of Bretagne. The term is derived from the Celtic *Ar—Mor*, i. e. *on the sea*.

et, missis ad Caesărem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes[155] non fuerunt. Tantum apud homĭnes barbăros valuit, esse repertos alĭquos princĭpes belli inferendi, tantamque omnibus voluntătum commutationem attulit, ut, praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, altĕros pro vetere ac perpetua erga Popŭlum Romănum fide, altĕros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civĭtas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtūte belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opiniōnis deperdidisse, ut Popŭli Romăni imperia perferrent gravissime dolebant.

55. Trevĭri vero atque Indutiomărus totīus hiĕmis nullum tempus intermisĕrunt, quin trans Rhenum legātos mittĕrent, civĭtātes sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercĭtus nostri interfecta, multo minŏrem superesse dicĕrent partem. Neque tamen ulli civĭtāti Germanorum persuadēri potuit,[156] ut Rhenum transire, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tenchthĕrorum transĭtu, non esse amplius fortūnam tentandam. Hac spe lapsus Indutiomărus, nihilo mĭnus copias cogĕre, exercēre, a finitŭmis equos parare, exsūles damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicĕre coepit. Ac tantam sibi iam iis rebus in Gallia auctoritātem comparaverat, ut undīque ad eum legatiōnes concurrĕrent, gratiam atque amicitiam publĭce privātimque peterent.

56. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altĕra ex parte Senŏnes Carnūtesque conscientia facinŏris[157] instigari, altera Nervios Aduatŭcosque bellum Romănis parare, neque sibi voluntariorum copias defŏre, si ex finibus suis progrĕdi coepisset: armatum concilium indīcit, (hoc more Gallorum est initium belli,) quo lege commūni omnes pubĕres armati convenire consuērunt; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necātur. In eo concilio Cingetorīgem, alterīus princĭpem factionis, generum suum, (quem supra demonstravimus,[158] Caesăris secutum fidem, ab eo non discessisse,) hostem iudīcat bonaque eius publĭcat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus, huc[159] iter facturum per fines Remorum, eorumque

155. *dicto audientes*, obedient.
156. *persuadēri potuit*. When the verbs *potest, coepit, incipit, desinit, debet*, and *solet* are joined with impersonal verbs, they are used *impersonally*.
157. *conscientia facinoris*. These actions are described B. V. c. 25 and 54.
158. *supra demonstravimus*. See B. V. c. 3.
159. *huc*, instead of *illuc*.

Google

agros populaturum ac prius, quam id faciat, Labiēni castra oppugnaturum: quae fiĕri velit, praecĭpit.

57. Labiēnus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese tenēret, de suo ac legiōnis pericŭlo nihil timebat; ne quam occasiōnem rei bene gerendae dimittĕret, cogitabat. Ităque a Cingetorĭge atque eius propinquis oratione Indutiomări cognĭta, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitŭmas civitātes equĭtesque undĭque evŏcat: iis certum diem conveniendi dicit. Intĕrim prope quotidie cum omni equitātu Indutiomărus sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognoscĕret, alias colloquendi aut territandi caussa: equĭtes plerumque omnes tela intra vallum coniiciebant. Labiēnus suos intra munitiones continebat timōrisque opiniōnem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

58. Quum maiore in dies contemtione Indutiomărus ad castra accedĕret, nocte una, intromissis equitibus omnium finitŭmarum civitātum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari aut ad Trevĭros perferri posset. Intĕrim ex consuetudine quotidiāna Indutiomărus ad castra accēdit atque ibi magnam partem diei consŭmit; equĭtes tela coniiciunt et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evŏcant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vespĕrum dispersi ac dissipati discēdunt. Subĭto Labiēnus duabus portis omnem equitatum emittit; praecĭpit atque interdicit,[161] proterrĭtis[162] hostibus atque in fugam coniectis, (quod fore, sicut accĭdit, videbat,) unum omnes petant Indutiomărum; neu quis quem prius vulnĕret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugĕre nolebat: magna propōnit iis, qui[163] occidĕrint, praemia: submittit cohortes equitibus subsidio. Comprŏbat hominis consilium fortŭna et, quum unum omnes petĕrent, in ipso flumĭnis vado[164] deprehensus Indutiomărus interficitur caputque eius refertur in castra: redeuntes equĭtes, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognĭta, omnes Eburōnum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discēdunt; paulloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

---

160. *intromissis*, being admitted (into the camp of Labienus.)

161 *praecipit atque interdicit; praecipit* may refer to the *orders* of Labienus to his soldiers to aim at Indutiomarus alone, and *interdicit* to his *debarring* them from attacking any one before they had killed Indutiomarus.

162. *proterritis*, being driven off by fear.

163. *qui* is construed with the subjunctive, because, combined with the antecedent, it has the power of *such persons as*.

164. *in ipso fluminis vado*, i. e. of the *Maese* or *Meuse*, which separated the Remi from the Treviri.

C. IULII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO.

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

I. Motus in omni fere Gallia, Titurio caeso.

Cap. 1. *Romanorum copiae in Gallia auctae.* 2. 3. *Motus Trevirorum. Nervii oppressi, concilium Lutetiae Parisiorum.* 4. *Senones et Carnutes pacati.* 5. 6. *Menapii subacti.* 7. 8. *Treviri ab Labieno dolo et ratione.*

II. Expeditio Caesaris in Suevos.

Cap. 9. *Iter Caesaris in Germaniam. Ubiorum legatio sui purgandi caussa.* 10. *Receptus Suevorum in ultimos fines suos.* 11—20. *Mores Gallorum.* 21—24. *Germanorum.* 25. *Hercynia silva.* 26—28. *Genera ferarum in Hercynia silva memoranda.*

III. Poena Ambiorigis et Eburonum.

Cap. 29—31. *Reditus Caesaris in Galliam. Ambiorix oppressus. Cativolci regis mors.* 32—34. *Partito exercitu Eburonum fines devastati.* 35—42. *Castra Romana a Sigambris oppugnata. periculum Romanorum, qui frumentandi caussa castris egressi. Romanorum terror adventu Caesaris sublatus.* 43. *Eburones denuo vexati.* 44. *Quaestio de coniuratione Senonum instituta. Acconis supplicium. hiberna Caesaris. iter in Italiam.*

Multis de caussis Caesar, maiōrem Galliae motum exspectans, per M. Silānum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, Legātos, dilectum habere[1] instituit: simul ab Cn. Pompeio[2] Proconsūle, petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reipublīcae caussa remanēret, quos[3] ex Cisalpīna Gallia Consŭlis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci iubēret: magni interesse etiam in relīquum tempŭs ad opinionem Galliae existīmans, tantas videri Italiae facultātes, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempŏre sarciri, sed etiam maioribus adaugēri copiis posset. Quod quum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuisset,

---

1. *dilectum* (militum) *habere*, to hold a levy, to enlist soldiers.
2. *ad urbem*, near the city (of Rome). Those invested with military power (*cum imperio*) were not permitted by the laws either to enter or remain in Rome.
3. *quos sacramento rogavisset*, i. e. *asstrinxisset* or *obligâsset*, those whom he had bound by the oath to the consul, *or* those to whom he had administered the military oath.

celeriter confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid Populi Romani disciplina atque opes possent.

2. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus,[4] ad eius propinquos a Treviris imperium defertur. Illi finitumos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt:[5] quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis civitatibus, iureiurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia[6] cavent: Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Caesar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones[7] ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitumisque civitatibus concilia communicare, a Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit.

3. Itaque nondum hieme confecta, proximis quatuor coactis legionibus, de improviso in fines Nerviorum contendit et prius, quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris, in deditionem venire atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliae primo vere,[8] uti instituerat, indicto, quum reliqui, praeter Senones, Carnutes Trevirosque, venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxerant; sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu[9] pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

4. Cognito eius adventu, Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire; conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur; necessario sententia desistunt legatosque deprecandi caussa ad Caesarem mittunt; adeunt per Aeduos, quorum[10] antiquitus

---

4. *ut docuimus*, as we have stated. See B. V. c. 58.
5. *non desistunt*. See B. V. c. 55.
6. *de pecunia cavent*, they take security for the money by hostages.
7. *Senones—venire*. See B. V. c. 54.
8. *primo vere, uti instituerat*, in the beginning of spring, as he was accustomed to do yearly.
9. *pro suggestu*, from the tribunal.
10. *quorum—erat in fide civitas*. The Senones were allies, and under the protection of the Aedui.

erat in fide civĭtas. Libenter Caesar petentibus Aeduis dat veniam excusationemque accĭpit; quod aestivum tempus instantis belli, non quaestionis,[11] esse arbitrabatur. Obsidĭbus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit. Eōdem Carnūtes legātos obsĭdesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientēla: eādem ferunt responsa. Perăgit concilium Caesar equĭtesque[11] impĕrat civitatibus.

5. Hac parte Galliae pacāta, totus et mente et animo in bellum Trevĭrorum et Ambiorĭgis insistit. Cavarīnum[12] cum equitātu Senŏnum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitātis,[13] motus exsistat. His rebus constitutis, quod pro explorato[14] habebat, Ambiorĭgem proelio non esse concertaturum, relĭqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburōnum finibus, perpĕtuis paludibus silvisque munīti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesārem legātos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorĭgi sciebat: item per Trevĭros venisse Germānis in amicitiam, cognovĕrat. Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessĕret; ne, desperata salūte, aut se in Menapios abdĕret, aut cum transrhenānis[15] congrĕdi cogerētur. Hoc inīto consilio, totīus exercĭtus impedimenta ad Labiēnum in Trevĭros mittit, duasque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expedītis quinque in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci praesidio freti, in silvas palūdesque confugiunt suaque eodem confĕrunt.

6. Caesar, partītis copiis cum C. Fabio Legāto et M. Crasso Quaestōre, celerĭterque effectis pontibus, adit tripartīto, aedificia vicosque incendit, magno pecŏris atque homĭnum numĕro potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legātos ad eum pacis petendae caussa mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numĕro confirmat, si aut Ambiorĭgem aut eius legātos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus,[16] Commium Atrebātem[17] cum equitatu custōdis loco in Menapiis relinquit; ipse in Trevĭros proficiscĭtur.

---

11. *instantis belli non quaestionis,* for prosecuting the war, not for legal investigation.
12. *Cavarinum.* See B. V. c. 54.
13. *odio civitatis.* Cavarinus had incurred the hatred of the state because Caesar had made him king.
14. *pro explorato,* for certain.
15. *cum transrhenanis congredi,* to go to their country and join himself with them, for he was on friendly terms with the Treviri.
16. *His rebus confirmatis,* these things being arranged.
17. *Commium Atrebatem.* See B. IV. c. 21.

7. Dum haec a Caesăre geruntur, Trevĭri, magnis coactis peditātus equitātusque copiis, Labiēnum cum una legiōne, quae in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: iamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiōnes missu Caesăris cognoscunt. Posĭtis castris a milibus[18] passuum XV auxilia Germānorum exspectare constituunt. Labiēnus, hostium cognĭto consilio, sperans, temeritāte eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio cohortium quinque impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscĭtur et, M passuum intermisso spatio, castra commūnit. Erat inter Labiēnum atque hostem difficĭli transĭtu flumen ripisque praeruptis: hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquĭtur in consilio palam, quoniam Germāni appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortūnas in dubium non devocaturum[19] et postĕro die prima luce castra moturum. Celerĭter haec ad hostes defĕruntur, ut ex magno Gallorum equitātus numero nonnullos Gallĭcis rebus favēre natūra cogebat.[20] Labiēnus noctu, Tribūnis[21] militum primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, propōnit et, quo facilius hostibus timōris det suspicionem, maiore strepĭtu et tumultu, quam Popŭli Romāni fert consuetūdo, castra moveri iubet. His rebus fugae simĭlem profectionem effĭcit. Haec quoque per exploratōres ante lucem, in tanta propinquitāte castrorum, ad hostes defĕruntur.

8. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, quum Galli, cohortāti inter se, ne speratam praedam ex manibus dimittĕrent; longum esse, perterrĭtis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, praesertim fugientem atque impedĭtam, adoriri non audeant; flumen transire et inĭquo loco proelium committĕre non dubĭtant. Quae fore suspicatus Labiēnus, ut omnes citra flumen elicĕret, eādem usus simulatione itinĕris, placĭde progrediebatur. Tum, praemissis paullum impedimentis atque in tumŭlo quodam collocatis, Habetis, inquit, milĭtes, quam petistis, facultātem: hostem impedĭto atque inīquo loco tenētis: praestāte eamdem nobis ducibus virtūtem, quam saepenumero Imperatōri praestitistis: adesse eum et haec coram cernĕre, existimāte. Simul signa ad hostem converti aciemque dirĭgi iubet et,

---

18. *a milibus.* Thus also B. IV. c. 22.
19. *in dubium non devocaturum,* that he would not expose to danger.
20. *natura cogebat,* it was natural.
21. *Tribunis militum primusque ordinibus.* See B. V. c. 30.

paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, relĭquos equĭtes ad latĕra dispōnit. Celerĭter nostri clamōre sublāto pila in hostes immittunt. Illi, ubi praeter spem, quos fugĕre credebant, infestis signis[22] ad se ire viderunt, impĕtum modo ferre non potuerunt ac, primo concursu in fugam coniecti, proxĭmas silvas petivĕrunt: quos Labiēnus equitātu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitātem recēpit: nam Germāni, qui auxilio veniebant, percepta Trevīrorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomări,[23] qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitāte excessēre. Cingetorĭgi,[24] quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, Principatus atque imperium est tradĭtum.

9. Caesar, postquam ex Menapiis in Trevīros venit,[25] duabus de caussis Rhenum transire constituit: quarum erat altĕra, quod auxilia contra se Trevīris miserant;[26] altera, ne Ambiŏrix ad eos receptum habēret. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo ante exercĭtum transduxerat, facĕre pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus effĭcĭtur. Firmo in Trevīris praesidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subĭto motus oriretur, relĭquas copias equitātumque transdūcit. Ubii,[27] qui ante obsĭdes dederant atque in deditiōnem venĕrant, purgandi sui caussa ad eum legātos mittunt, qui[28] doceant, neque ex sua civitāte auxilia in Trevīros missa, neque ab se fidem laesam[29] petunt atque orant, ut sibi parcát, ne commūni odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant: si amplius obsĭdum velit, dare pollicentur. Cognĭta Caesar caussa repĕrit, ab Suevis auxilia missa esse, Ubiorum satisfactiōnem accēpit, adĭtus viasque in Suevos perquīrit.

10. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes unum in locum copias cogĕre atque iis nationibus, quae sub eorum sint imperio, denunciare, uti auxilia peditātus equitātusque mittant. His cognĭtis rebus, rem frumentariam provĭdet, castris idoneum locum delĭgit, Ubiis impĕrat,

22. *infestis signis*, with hostile standards, i. e. pointed against the enemy, (shewing that an army is prepared to fight).

23. *propinqui Indutiomari.* See B. VI. c. 2.

24. *Cingetorigi.* See B. V. c. 3 and 56.

25. *in Treviros venit.* The narration returns now to chapter 6th near the end.

26. *miserant*, sc. *Germani.*

27. *Ubii.* See B. IV. c. 16. In the same place also see concerning the Suevi.

28. *qui* is equivalent to *ut illi.*

29. *neque fidem laesam*, nor was their promise violated.

ut pecŏra dedūcant suaque omnia ex agris in oppĭda confĕrant, sperans, barbăros atque imperītos homines, inopia cibariorum afflictos, ad inīquam pugnandi conditiōnem posse dedūci: mandat, ut crebros exploratōres in Suevos mittant, quaeque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperāta faciunt et paucis diebus intermissis refĕrunt, Suevos omnes, posteaquam certiōres nuncii de exercĭtu Romānorum venĕrint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penĭtus ad extrēmos fines sese recepisse: silvam esse ibi infinita magnitudĭne, quae appellatur Bacēnis,[30] hanc longe introrsus pertinēre et, pro natīvo muro obiectam, Cheruscos ab Suevis, Suevosque ab Cheruscis, iniuriis incursionibusque prohibēre: ad eius initium silvae Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse.

11. Quoniam ad hunc locum perventum est, non aliēnum esse videtur, de Galliae Germaniaeque moribus, et quo diffĕrant eae natiōnes inter sese, propōnere. In Gallia non solum in omnibus civitatĭbus atque in omnibus pagis partibusque,[31] sed paene etiam in singulis domibus factiōnes sunt: earumque factionum princĭpes sunt, qui summam auctoritātem eorum iudicio habēre existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat.[32] Idque eius rei caussa antiquĭtus institūtum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egēret: suos enim quisque opprĭmi et circumveniri non patĭtur, neque, alĭter si faciant, ullam inter suos habent auctoritātem. Haec eădem ratio est in summa totīus Galliae:[33] namque omnes civitātes in partes divisae sunt duas.

12. Quum Caesar in Galliam venit, alterīus factiōnis princĭpes erant Aedui, alterīus Sequăni. Hi quum per se minus valērent, quod summa auctorĭtas antiquĭtus erat in Aeduis, magnaeque eorum erant clientēlae, Germānos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iactūris[34] pollicitationibusque perduxĕrant. Proeliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitāte Aeduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aedu-

30. *Bacenis*, a wood in Germany, generally supposed to be a part of the Hercynia Silva, and to have been situate in the vicinity of the Fulda or Vol, which flows into the Visurgis.

31. *partibusque*, sc. *pagōrum*.

32. *redeat*, i. e. *redire jure possit ac debeat*, may and ought to be decided, &c.

33. *in summa totius Galliae*, i. e. in summa rerum publicarum, sive in administratione et forma universae civitatis Gallicae.

34. *jacturis*, expenses, gifts.

is ad se transducĕrent obsīdesque ab iis princĭpum filios accipĕrent et publĭce iurare cogĕrent, nihil se contra Sequănos consilii initūros; et partem finitŭmi agri, per vim occupatam, possidērent Galliaeque totius principatum obtinērent. Qua necessitāte adductus Divitiăcus, auxilii petendi caussa Romam ad Senatum profectus, infecta re rediĕrat. Adventu Caesăris facta commutatiōne rerum,[35] obsidibus Aeduis reddĭtis, veteribus clientēlis restitūtis, novis per Caesărem comparatis, (quod hi, quī se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliōre conditiōne atque aequiōre imperio se uti videbant) relĭquis rebus eorum, gratia, dignitāte amplificata, Sequăni princĭpātum dimisĕrant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare[36] apud Caesărem gratia intellegebatur, ii, qui propter vetĕres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Remis inclientēlam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut, longe princĭpes haberentur Aedui, secundum locum dignitātis Remi obtinērent.

13. In omni Gallia eorum homĭnum, qui[37] aliquo sunt numero atque honōre, genĕra sunt duo: nam plebes paene servorum habētur loco, quae per se nihil audet et nullo[38] adhibētur consilio. Plerique, quum aut aere aliēno, aut magnitudĭne tribūtorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitūtem dicant nobilibus: in hos eădem omnia sunt iura, quae domĭnis in servos. Sed de his duobus generibus altĕrum est Druĭdum, altĕrum equĭtum. Illi rebus Divīnis intersunt, sacrificia publica ac privata procūrant, religiōnes interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numĕrus disciplīnae caussa concurrit, magnoque ii sunt apud eos honōre. Nam fere de omnibus controversiis publicis privātisque constituunt; et, si quod est admissum facĭnus, si caedes facta, si de haereditāte, si de finibus controversia est, iidem decernunt; praemia poenasque constitŭunt: si qui aut privātus aut publicus eorum decrēto non stetit, sacrificiis interdĭcunt. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decēdunt, adĭtum eorum sermōnemque defugiunt, ne quid ex contagiōne incommŏdi accipiant: neque iis petentibus ius

---

35. *facta commutatione rerum*, sc. by the victory obtained over Ariovistus, which is described in B. I. c. 35. &c.
36. *adaequare*, i. e. the Rheni were accounted to stand as high in Caesar's favour as the Aedui.
37. *qui—honore*, who are of any account and consideration.
38. *nullo*, the obsolete form for *nulli*.

redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritātem. Hoc mortuo, si qui ex relĭquis excellit dignitate, succedit: at, si sunt plures pares, suffragio Druĭdum deligitur, nonnumquam etiam de principatu armis contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnūtum, quae regio totius Galliae media habetur, consīdunt in loco consecrato. Huc omnes undĭque, qui controversias habent, conveniunt eorumque decrētis iudiciisque parent. Disciplīna in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoscĕre volunt, plerumque illo discendi caussa proficiscuntur.

14. Druĭdes a bello abesse consuērunt, neque tribūta una cum relĭquis pendunt; militiae vacationem omniumque rerum habent immunitātem. Tantis excitāti praemiis, et sua sponte multi in disciplīnam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numĕrum versuum ediscere dicuntur; itaque annos nonnulli vicēnos in disciplīna permănent. Neque fas esse existĭmant, ea littĕris mandare,[39] quum in relĭquis fere rebus, publĭcis privātisque rationibus, Graecis utantur littĕris. Id mihi duabus de caussis instituisse videntur; quod neque in vulgum disciplīnam efferri velint, neque eos, qui discant, litteris confisos, minus memoriae studēre; quod fere plerisque accĭdit, ut[40] praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadēre, non interire anĭmas, sed ab aliis post mortem transire ad alios: atque hoc maxĭme ad virtūtem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudĭne, de rerum natura, de Deorum immortalium vi ac potestāte dispūtant et iuventuti transdunt.

15. Altĕrum genus est Equĭtum. Hi, quum est usus atque aliquod bellum incĭdit, (quod ante Caesaris adventum fere quotannis accidĕre solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent,) omnes in bello versantur: atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos[41] clientesque habent. Hanc[42] unam gratiam potentiamque noverunt.

---

39. *litteris mandare*, to commit to writing.

40. *ut—remittant*, that by things being written many remit the application to study, and the exercise of memory.

41. *ambactos*. The *ambacti* are the same as the *soldurii*. See B. III. c. 22.

42. *Hanc—noverunt*, this is the only mark of distinction which they recognize.

16. Natio est omnium Gallorum admŏdum dedita religionibus;[43] atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victĭmis homĭnes immŏlant, aut se immolaturos vovent administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod, pro vita homĭnis nisi hominis vita reddatur, non posse alĭter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque eiusdem generis habent institūta sacrificia. Alii[44] immani magnitudĭne simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent, quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homĭnes. Supplicia[45] eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum eius generis copia defĭcit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

17. Deum maxĭme Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinĕrum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habēre vim maxĭmam arbitrantur. Post hunc, Apollĭnem et Martem et Iovem et Minervam: de his eamdem fere, quam relĭquae gentes, habent opinionem; Apollĭnem morbos depellĕre, Minervam opĕrum atque artificiorum initia transdĕre; Iovem imperium caelestium tenēre; Martem bella regĕre. Huic, quum proelio dimicare constituĕrunt, ea, quae bello cepĕrint, plerumque devŏvent. Quae[46] superavĕrint, animalia capta immŏlant; relĭquas res in unum locum confĕrunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumŭlos locis consecratis conspicari licet: neque saepe accĭdit, ut, neglecta[47] quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita[48] tollĕre audēret; gravissimumque ei rei supplicium cum cruciātu constitutum est.

18. Galli se omnes ab Dite patre[49] prognātos praedĭcant, idque ab Druidibus prodĭtum dicunt. Ob eam caussam spatia[50] omnis tempŏris non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natāles et mensium et annorum initia sic observant, ut

43. *religionibus,* to sacred rites and superstitions.

44. *Alii—complent,* others have statues of osier, of an enormous size, which they fill with living men, &c.

45. *Supplicia eorum, qui—sint comprehensi,* they imagine that a sacrifice composed of such as are caught in, &c.

46. *Quae superaverint, animalia capta immolant,* they immolate such captured animals as they, &c.

47. *neglecta religione,* setting religion at nought.

48. *posita,* what has been consecrated.

49. *ab Dite patre,* i. e. that they were the aborigines of the country. See Cic. N. D. 2, 26. de Plutone.

50. *spatia omnis temporis—finiunt,* they measure all their periods of time.

noctem dies subsĕquātur. In relĭquis vitae institūtis hoc fere ab relĭquis diffĕrunt, quod suos libĕros, nisi quum adoleverint, ut munus militiae sustinēre possint, palam ad se adire non patiuntur; filiumque puerili aetāte in publĭco, in conspectu patris, adsistēre, turpe ducunt.

19. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomĭne accepērunt, tantas ex suis bonis, aestimatiōne facta, cum dotibus communĭcant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur, fructusque[51] servantur: uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiōrum temporum pervēnit. Viri in uxores, sicut in libĕros, vitae necisque habent potestatem: et, quum pater familiae, illustriore loco natus, decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem[52] habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciātas interficiunt. Funĕra sunt pro cultu[53] Gallorum magnifĭca et sumtuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem infĕrunt, etiam animalia: ac paullo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, una cremabantur.

20. Quae civitātes commodius suam rem publĭcam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitŭmis rumōre ac fama acceperit, uti ad magistrātum defĕrat, neve cum quo alio communĭcet: quod saepe homĭnes temerarios atque imperītos falsis rumoribus terrēri et ad facĭnus impelli et de summis rebus consilium capĕre cognitum est. Magistrātus, quae visa sunt, occultant; quaeque esse ex usu iudicaverint, multitudĭni produnt. De re publica nisi per[54] concilium loqui non concedĭtur.

21. Germāni multum ab hac consuetudĭne diffĕrunt: nam neque Druĭdes habent, qui[55] rebus Divĭnis praesint, neque sacrificiis student.[56] Deorum numĕro eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcānum et Lunam: relĭquos ne fama quidem accepĕrunt. Vita

---

51. *fructus*, the interest.

52. *quaestionem habere*, they examine them by torture, as they would slaves. In a trial the proofs were of three kinds: the declarations of slaves extorted by torture (*quaestiones*), the testimony of free citizens (*testes*), and writings (*tabulae*).

53. *pro cultu Gallorum*, considering the condition of the Gauls. See B. IV. c. 3. ut est captus Germanorum.

54. *per* has here the same power as in the phrases, *per tempus*, *per hiemem*, &c.

55. *qui* is equivalent to *ut illi*.

56. *neque sacrificiis student*, they do not pay attention to sacrifices.

omnis in venationibus atque in studiis rei militāris consistit: ab parvŭlis labōri ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permansērunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc vires nervosque confirmari, putant. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus; cuius[57] rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis rhenōnum[58] tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

22. Agricultūrae non student;[59] maiorque pars victus eorum in lacte, caseo, carne consistit: neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistrātus ac Princĭpes in annos singŭlos gentibus cognationibusque hominum, qui[60] una coierint, quantum, et quo loco visum est, agri attribuunt atque anno post alio transire cogunt. Eius rei multas affĕrunt caussas; ne, assidua consuetudĭne capti, studium belli gerundi agricultūra commūtent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigŏra atque aestus vitandos aedifĭcent; ne qua oriatur pecuniae cupidĭtas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut anĭmi aequitāte plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

23. Civitatibus maxĭma laus est, quam latissĭmas[61] circum se vastatis finibus solitudĭnes habere. Hoc proprium[62] virtūtis existimant, expulsos agris finitŭmos cedĕre, neque quemquam prope audēre consistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentīnae incursionis timōre sublato. Quum bellum civĭtas aut illātum defendit, aut infert: magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est commūnis magistratus, sed Princĭpes regiōnum atque pagorum inter suos ius dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitātis fiunt; atque ea inventūtis exercendae ac desidiae minuendae caussa fiĕri praedĭcant. Atque, ubi quis ex Principibus in concilio dixit, se ducem fore; qui[63] sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui et

---

57. *cujus rei non est occultatio*, i. e. *non occultant sexum*.
58. *rhenonum*. This is generally thought to be the animal called the *rein-deer*.
59. *Agriculturae non student*, they do not apply much to agriculture.
60. *qui una coierint*, such clans and families as may, &c. When the relative with its antecedent can be translated by *such as*, it is construed with the subjunctive.
61. *latissimas solitudines habere*. See B. IV. c. 3.
62. *proprium*, peculiar to, a proof of.
63. *qui sequi velint, profiteantur*, in order that such as wish to follow him may declare their names to be registered.

caussam et homĭnem probant suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ad proditorum numero ducuntur omniumque iis rerum postea fides derŏgātur. Hospĭtes violare, fas non putant; qui quaque de caussa ad eos venerint, ab iniuria prohĭbent sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

24. Ac fuit antea tempus,[64] quum Germānos Galli virtūte superārent, ultro bella inferrent, propter homĭnum multitudĭnem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Ităque ea, quae fertilissima sunt, Germaniae loca circum Hercyniam silvam, (quam Eratosthĕni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant,) Volcae Tectosăges[65] occupaverunt atque ibi consedĕrunt. Quae gens ad hoc tempus iis sedibus sese contĭnet summamque habet iustitiae et bellĭcae laudis opiniōnem: nunc quoque in eădem inopia, egestāte, patientia, qua Germāni, permănent, eōdem victu et cultu corpŏris utuntur; Gallis autem[66] Provinciae propinquĭtas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largĭtur. Paullatim adsuefacti superări, multisque victi proeliis, ne se quidem ipsi cum illis virtūte compărant.

25. Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitūdo novem dierum iter expedito patet: non enim alĭter finīri[68] potest, neque mensūras itinĕrum noverunt. Orĭtur ab Helvetiorum et Nemĕtum et Raurăcorum finibus, rectaque flumĭnis Danubii regione pertĭnet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumĭne regiōnibus, multarumque gentium fines propter magnitudĭnem attingit: neque quisquam est huius Germaniae,[69] qui[70] se aut adisse ad initium eius silvae dicat, quum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, accepĕrit. Multa in eă genera ferarum nasci constat, quae relĭquis in locis visa non sint: ex quibus, quae maxime diffĕrant ab cetĕris et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

---

64. *Ac fuit tempus antea,* but there was a time formerly.

65. *Volcae Tectosages,* i. e. the Tectosages, a clan or a part of the nation of the Volcae.

66. *Gallis autem,* i. e. to those who remained in Gaul and did not emigrate.

67. *illis,* i. e. *Germanis.*

68. *finiri,* i. e. *definiri,* measured.

69. *hujus Germaniae,* of the part of Germany last mentioned by Caesar.

70. *neque quisquam, qui—dicat.* The relative *qui,* when it refers to an *Interrogative, Negative,* or *Indefinite* word, requires the subjunctive, when the relative clause expresses the predicate of the sentence.

26. Est bos cervi figūra,[71] cuius a media fronte inter aures unum cornu exsistit, excelsius magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. Ab eius summo, sicut palmae,[72] rami quam late diffunduntur. Eădem est feminae marisque natura, eădem forma magnitūdoque cornuum.

27. Sunt item, quae appellantur Alces.[73] Harum est consimĭlis capreis[74] figūra et varietas pellium; sed magnitudĭne paullo antecēdunt mutĭlaeque[76] sunt cornibus et crura[77] sine nodis articŭlisque habent; neque quiētis caussa procumbunt, neque, si quo afflictae casu concidĕrint, erigĕre sese aut sublevare possunt. His sunt arbŏres pro cubilibus: ad eas se applĭcant, atque ita, paullum modo reclinatae, quiētem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quo se recipĕre consuērint, omnes eo loco aut a radicibus subrŭunt, aut accidunt arbŏres tantum, ut summa species[78] earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudĭne reclinaverint, infirmas arbŏres pondĕre afflīgunt atque una ipsae concĭdunt.

28. Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. Hi sunt magnitudĭne paullo infra elephantos; specie et colōre et figūra tauri. Magna vis eorum et magna velocĭtas: neque homĭni, neque ferae, quam conspexĕrint, parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labōre durant homĭnes adolescentes atque hoc genĕre venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecērunt, relātis in publicum cornibus, quae[79] sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescĕre ad homĭnes et mansuefieri, ne[80] parvŭli quidem excepti, possunt. Amplitūdo cornuum et figūra et species multum a nostrorum

---

71. *Est bos cervi figura.* Some think this to be the *bison,* a sort of buffalo; others the rein-deer.

72. *sicut palmae.* This is generally understood to signify *the leaves of the palm tree;* however, some translate it by *the broad end of oars.*

73. *Alces.* The Elk—the *alces cervus* of Linnaeus.

74. *capreis.* The Roe.

75. *varietas pellium.* The spots of their skin vary according to the season of the year.

76. *mutilae sunt cornibus,* they want horns. As the male elk has horns, Buffon thinks that Caesar had seen only the female.

77. *et crura sine nodis.—possunt.* In this assertion Caesar must have followed some false account, since what is advanced is repugnant both to nature and truth.

78. *summa species, &c.* the whole of the appearance of their standing is left; i. e. the trees are entirely cut through, unless as much as will barely maintain their upright position.

79. *quae* is here equivalent to *ut illa.*

80. *ne—quidem.* These two words are always separated by the word or words upon which the emphasis falls.

boum cornibus differt. Haec studiōse conquisita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epūlis pro poecūlis utuntur.

29. Caesar, postquam per Ubios explorātōres compĕrit, Suevos sese in silvas recepisse, inopiam frumentis verĭtus, quod, ut supra[81] demonstravimus, minĭme omnes Germāni agricultūrae student, constituit, non progrĕdi longius: sed, ne omnīno metum redĭtus sui barbăris tolleret, atque ut eorum auxilia tardāret, reducto exercĭtu, partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudĭnem pedum CC rescindit; atque in extrēmo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, praesidiumque cohortium XII pontis tuendi caussa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcatium Tullum adolescentem praefĕcit: ipse, quum maturescere frumenta incipĕrent, ad bellum Ambiorĭgis profectus, (per[82] Arduennam silvam, quae est totĭus Galliae maxĭma atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, milibusque amplius D in longitudĭnem patet,) L. Minucium Basĭlum cum omni equitātu praemittit, si quid celeritāte itinĕris atque opportunitate tempŏris proficere possit; monet, ut ignes fiĕri in castris prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat; sese confestim subsĕqui dicit.

30. Basĭlus, ut imperatum est, facit; celerĭter contraque omnium opiniōnem confecto itinĕre, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorĭgem contendit, quo in loco eum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militāri potest fortuna. Nam sicut magno accĭdit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparātum incidĕret, priusque eius adventus ab hominibus viderētur, quam fama ac nuncius adventus afferretur: sic magnae fuit fortūnae, omni militāri instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugĕre mortem. Sed hoc eo factum est, quod, aedificio circumdāto silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi aestus caussa, plerumque silvarum ac flumĭnum petunt propinquitātes,) comĭtes[83] familiāresque eius angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuērunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intŭlit: fugientem silvae texērunt. Sic et ad subeundum pericŭlum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

---

81. *supra*. See B. VI. c. 22.
82. *per Arduennam silvam—patet*. These words are at variance with what is advanced in B. V. c. 3. and are generally believed to have been originally a marginal note which has found its way into the text.
83. *comites familiaresque ejus*, his retainers and dependants.

31. Ambiŏrix copias[84] suas iudiciōne non conduxĕrit, quod proelio dimicandum non existimārit,[85] an tempŏre exclūsus et repentīno equĭtum adventu prohibĭtus, quum relĭquum exercĭtum subsĕqui credĕret, dubium est: sed certe, dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulĕre[86] iussit: quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes palūdes profugit; qui proxĭmi Oceănum fuerunt, hi insŭlis sese occultaverunt, quas aestus efficĕre consuērunt: multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis credidērunt. Cativolcus[87] rex dimidiae partis Eburōnum, qui una cum Ambiorīge consilium inierat, aetāte iam confectus, quum labōrem aut belli aut fugae ferre non posset, omnibus[88] precibus detestatus Ambiorīgem, qui[89] eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit.

32. Segni Condrūsique, ex gente et numĕro Germanorum, qui sunt inter Eburōnes Trevīrosque, legatos ad Caesarem misērunt, orātum, ne se in hostium numero ducĕret, neve omnium Germanorum, qui[90] essent citra Rhenum, unam esse caussam iudicāret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorīgi auxilia misisse. Caesar, explorāta re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburōnes ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tris partes distributis, impedimenta omnium legiōnum Aduatŭcam contŭlit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburōnum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi caussa consederant. Hunc quum relĭquis rebus locum probabat, tum quod superiōris anni munitiōnes intĕgrae manebant, ut milĭtum labōrem sublevaret. Praesidio[91] impedimentis legiōnem XIIII relīquit, unam ex iis tribus, quas proxĭme conscriptas ex Ita-

---

84. *copias suas judicione non conduxerit,* &c. it is doubtful whether Ambiorix did not carry along with him his troops from choice, because, &c.

85. *quod—existimarit.* Quod is followed by the subjunctive when a subjunctive in the same period, according to the order of construction, immediately precedes, and the sentence which begins with *quod* is closely connected with the subjunctive that precedes.

86. *sibi—consulere,* to consult his own safety.

87. *Cativolcus—exanimavit.* The reader will remark the beautiful structure of this sentence.

88. *omnibus—Ambiorigem,* having cursed Ambiorix with every imprecation.

89. *qui—fuisset,* because he had been, &c. When *qui* assigns a reason of the action announced by the antecedent clause, it governs the subjunctive.

90. *qui essent.* See last note.

91. *Praesidio impedimentis reliquit.* The verb *reliquit* here governs two datives.

lia transduxĕrat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem praefĭcit ducentosque equĭtes attribuit.

33. Partito exercĭtu, T. Labiēnum cum legionibus tribus ad Oceănum versus in eas partes, quae Menapios attingunt, proficisci iubet: C. Trebonium cum pari legiōnum numĕro ad eam regiōnem, quae Aduatŭcis adiăcet, depopulandam mittit: ipse cum relĭquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extrēmasque Arduennae partis ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorĭgem audiebat. Discedens, post diem septĭmum sese reversurum, confirmat: quam ad diem ei legiōni, quae in praesidio relinquebatur, frumentum debēri sciebat. Labiēnum Treboniumque hortatur, si reipublĭcae commŏdo facĕre possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capĕre possent.

34. Erat, ut supra demonstravimus,[92] manus certa nulla,[93] non oppĭdum, non praesidium, quod se armis defendĕret; sed omnis in partis dispersa multitūdo. Ubi cuique aut vallis abdĭta, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem praesidii aut salūtis alĭquam offerēbat, consedĕrat. Haec loca vicinĭtatibus erant nota, magnamque res diligentiam[94] requirēbat, non in summa[95] exercĭtus tuenda, (nullum enim poterat universis ab perterrĭtis ac dispersis pericŭlum accidĕre) sed in singŭlis militibus conservandis: quae tamen ex parte res ad salūtem exercĭtus pertinebat. Nam et praedae cupidĭtas multos longius evocabat et silvae incertis occultisque itinerĭbus confertos adire prohibebant. Si negotium confĭci stirpemque hominum sceleratorum interfĭci vellet, dimittendae plures manus diducendique erant milĭtes; si continēre ad signa manipŭlos vellet, ut institūta[96] ratio et consuetūdo exercĭtus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbăris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singŭlis deerat audacia. At in eiusmŏdi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat,[97] providebatur; ut[98] potius in no-

92. *supra demonstravimus.* See B. VI. c. 31.

93. *manus certa nulla.* Because Ambiorix had not carried with him his forces, but had ordered them to conceal themselves.

94. *diligentiam,* sc. Caesaris.

95. *summa exercitus,* the whole of the army.

96. *ut instituta ratio et consuetudo,* as the established discipline and practice of, &c.

97. *poterat.* This word is impersonal when joined to an impersonal verb.

98. *ut potius—noceretur,* though the minds of all were burning for revenge, yet they would rather forego the opportunity to injure their enemies than expose their own soldiery to any hurt.

cendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardēbant, quam cum alĭquo milĭtum detrimento noceretur. Caesar ad finitŭmas civitates nuncios dimittit, omnes ad se evŏcat spe praedae, ad diripiendos Eburōnes, ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitētur; simul ut, magna multitudĭne circumfusa, pro tali facinŏre, stirps ac nomen[99] civitatis tollatur. Magnus undĭque numerus celerĭter convēnit.

35. Haec in omnibus Eburōnum partibus gerebantur, diesque appetebat septĭmus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legiōnemque reverti[100] constituĕrat. Hic, quantum in bello fortūna possit et quantos affĕrat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterrĭtis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quae parvam modo caussam timōris afferret. Trans Rhenum ad Germānos pervenit fama, dirĭpi Eburōnes, atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equĭtum duo milia Sigambri, qui sunt proxĭmi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchthĕros atque Usipĕtes supra[101] docuimus: transeunt Rhenum navibus ratibusque, XXX milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus[102] praesidiumque ab Caesăre relictum: primos Eburōnum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecŏris numĕro, cuius sunt cupidissĭmi barbări, potiuntur. Invitati praeda, longius procēdunt; non hos palus, in bello latrociniisque natos, non silvae morantur: quibus in locis sit Caesar, ex captīvis quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercĭtum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captīvis, Quid vos, inquit, hanc misĕram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimis? Tribus horis Aduatŭcam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercĭtus Romanorum contŭlit:[103] praesidii tantum[104] est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egrĕdi extra munitiōnes audeat. Oblata spe, Germāni, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt;[105] ipsi Aduatŭcam contendunt, usi eōdem duce, cuius haec indicio cognoverant.

36. Cicero, qui per omnes superiōres dies praeceptis Cae-

---

99. *nomen civitatis tollatur.* Those of the Eburones who escaped retired to the nation of the Tungri, and their own name became extinct.
100. *reverti constitueral.* See B. VI. c. 33.
101. *supra docuimus.* See B. IV. c. 16.
102. *imperfectus.* See B. VI c. 29.
103. *fortunas contulit.* See. B. VI. c. 32.
104. *tantum est.* i. e. tam parum.
105. *in occulto relinquunt,* i. e. in silvis. See B. VI. c. 41.

sāris summa diligentia milĭtes in castris continuisset ac ne calōnem quidem quemquam extra munitiōnem egrēdi passus esset, septĭmo die diffīdens, de numĕro dierum Caesărem fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de redĭtu eius fama afferebatur; simul eorum permōtus vocibus, qui[106] illīus patientiam paene obsessionem appellabant, si quidem ex castris egrĕdi non licēret; nullum eiusmōdi casum exspectans, quo, novem[107] oppositis legionibus maximoque equitātu, dispersis ac paene deletis hostibus, milibus[108] passuum III offendi posset; quinque cohortes frumentatum in proxĭmas segĕtes misit, quas inter et castra unus omnīno collis interĕrat. Complūres erant in castris ex legionibus aegri relicti; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circĭter CCC sub vexillio una mittuntur: magna praeterea multitūdo calōnum, magna vis iumentorum, quae in castris subsedĕrat, facta potestāte, sequĭtur.

37. Hoc ipso tempŏre et casu Germāni equĭtes interveniunt, protĭnusque eōdem illo, quo venĕrant, cursu ab decumāna portà in castra irrumpĕre conantur: nec prius sunt visi, obiectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquārent, usque eo, ut, qui sub vallo tendĕrent mercatōres,[109] recipiendi sui facultātem non habērent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impĕtum cohors in statione sustĭnet. Circumfunduntur ex relĭquis hostes partibus, si quem adĭtum reperire possent. Aegre portas nostri tuentur, relĭquos adĭtus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumŭltus quaerit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provĭdent. Alius capta iam castra pronunciat; alius, delēto exercĭtu atque imperatōre, victōres barbăros venisse contendit; plerique[110] novas sibi ex loco religiōnes fingunt, Cottaeque et Titurii calamitātem, qui[111] in eodem occĭdĕrint castello,

---

106. *qui illius patientiam—appellabant,* they were saying that he kept himself so patiently within the camp, that his contiuance there differed in no respect from a siege.

107. *novem legionibus,* nine legions were opposed to the enemy in various places. See B. VI. c. 33.

108. *in milibus passuum tribus,* within three miles.

109. *qui—mercatores,* that such sutlers as had their tents near the ramparts.

110. *plerique—fingunt,* many began to entertain superstitious notions from the location of the camp; *i. e.* because they had acted contrary to their religious rites in having encamped in an ill-omened place, a place where the Romans had already suffered reverses. He says *novas,* because that opinion had only now occurred to them.

111. *qui occiderint,* because they had fallen, &c. When *qui* assigns a reason for what is stated in the antecedent clause, it is construed with the subjunctive. See B. VI. c. 32. and B. V. c. 28, &c.

ante ocŭlos ponunt. Tali timōre omnibus perterrĭtis, confirmatur opinio barbăris, ut ex captivo audierant, nullum[112] esse intus praesidium. Perrumpĕre nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

38. Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Bacŭlus, qui primum pilum ad Caesărem duxerat, cuius mentiōnem[113] superioribus proeliis fecĭmus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic, diffīsus suae atque omnium salūti, inermis ex tabernacŭlo prodit: videt immiнēre hostes atque in summo esse rem discrimĭne: capit arma a proxĭmis atque in porta consistit. Consequuntur hunc Centuriōnes eius cohortis, quae in statiōne erat: paullisper una proelium sustĭnent. Relinquit[114] anĭmus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito, relĭqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistĕre audeant speciemque defensorum praebeant.

39. Intĕrim confecta frumentatiōne, milĭtes nostri clamōrem exaudiunt; praecurrunt equĭtes, quanto sit res in pericŭlo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quae perterrĭtos recipiat:[115] modo conscripti, atque usus militāris imperiti, ad Tribūnum militum Centuriōnesque ora convertunt: quid ab his praecipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitāte peturbetur. Barbări, signa procul conspicati, oppugnatiōne desistunt: redisse primo legiōnes credunt, quas longius discessisse ex captīvis cognoverant: postea, despecta paucitāte, ex omnibus partibus impĕtum faciunt.

40. Calōnes in proxĭmum tumŭlum procurrunt: hinc celerĭter deiecti se in signa manipŭlosque coniiciunt: eo magis timĭdos perterrent milĭtes. Alii, cuneo facto[116] ut celerĭter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra; et, si pars alĭqua circumventa cecidĕrit, at relĭquos[117] servari posse confidunt: alii, ut in iugo consistant atque eumdem omnes ferant casum. Hoc vetĕres non probant milĭtes, quos sub vexillo una profectos docuimus. Ităque inter se cohortati, duce C. Trebonio, Equĭte Romāno, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolŭmesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecūti calōnes equĭtes-

---

112. *nullum praesidium*, i. e. that it was very small. See B. VI. c. 35.
113. *mentionem fecimus*. See B. II. c. 25. and B. III. c. 5.
114. *Relinquit animus Sextium*, Sextius fainted.
115. *nulla munitio, quae recipiat*. When *qui* refers to a negative clause, it governs the subjunctive.
116. *cuneo facto*. *Cuneus* was an order of battle, in which the soldiers stood in the form of a wedge or triangle.
117. *at reliquos*, scil. tum saltem.

que eōdem impĕtu milĭtum virtūte servantur. At ii, qui in iugo constitĕrant, nullo etiam nunc usu rei militāris percepto,[118] neque in eo, quod probaverant, consilio permanēre, ut se loco superiōre defendĕrent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritātemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipĕre conati, inīquum in locum demiserant. Centuriōnes, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus[119] reliquarum legionum virtūtis caussa in superiōres erant ordĭnes huius legiōnis transducti, ne ante partam rei militāris laudem amittĕrent, fortissĭme pugnantes concidērunt. Milĭtum pars, horum virtūte submotis hostibus, praeter spem incolŭmis in castra pervēnit; pars a barbaris circumventa periit.

41. Germāni, desperāta expugnatiōne castrorum, quod nostros iam constitisse in munitiōnibus vidēbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese recepērunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusēnus missus cum equitātu ad castra venisset, fidem non facĕret, adesse cum incolŭmi Caesărem exercĭtu. Sic omnium anĭmos timor praeoccupaverat, ut, paene alienata mente, deletis omnibus copiis equitātum tantum se ex fuga recepisse, dicĕrent, neque, incolŭmi exercĭtu, Germānos castra oppugnaturos fuisse contendĕrent. Quem timōrem Caesăris adventus sustŭlit.

42. Reversus ille, eventus belli[120] non ignōrans, unum, quod cohortes ex statiōne et praesidio essent emissae, questus, ne minĭmo quidem casu[121] locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentīno hostium adventu potuisse indicavit; multo etiam amplius, quod[122] paene ab ipso vallo portisque castrorum barbăros avertisset. Quarum omnium rerum maxĭme admirandum videbatur, quod Germāni, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorĭgis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorĭgi beneficium obtulerint.[123]

---

118. *nullo usu rei militaris percepto,* having obtained no experience in military affairs.

119. *ex inferioribus ordinibus,* &c. There was a large field for promotion in the Roman army, from a common soldier to a centurion, from being the lowest centurion of the tenth maniple of *Hastati* (*decimus hastatus posterior*), to the rank of *Primipilus,* the centurion of the first century of the first maniple of the *Triarii.*

120. *eventus belli,* &c. i. e. that the issues and events of war were frequently not under the control of a general.

121. *casu,* in the dative case. See B. I. c. 16.

122. *quod—avertisset.* In *oblique narration* the verbs employed in the subordinate or explanatory clauses must always be put in the subjunctive mood.

123. *quod—obtulerint.* See last note.

43. Caesar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numěro ex finitŭmis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexěrat, incendebantur: praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudĭne iumentorum atque homĭnum consumebantur, sed etiam anni tempŏre atque imbribus procubuerant; ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen iis, deducto exercĭtu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est, tanto in omnis partis divĭso equitātu, ut modo visum ab se Ambiorĭgem in fuga captivi, nec plane etiam abisse ex conspectu contenděrent, ut, spe consequendi illata atque infinīto labōre suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putārent, paene natūram studio vincěrent,[124] semperque paullum ad summam felicitātem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eripěret et noctu occultatus alias regiōnes partesque petěret, non maiore equĭtum praesidio, quam quatuor, quibus solis vitam suam committěre audebat.

44. Tali modo vastātis regionibus, exercĭtum Caesar duarum cohortium damno Durocortŏrum Remorum redūcit, concilioque in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senŏnum et Carnūtum quaestionem habere instituit; et de Accōne,[125] qui princeps eius consilii fuerat, graviōre sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumsit.[126] Nonnulli iudicium verĭti profugěrunt; quibus quum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Trevĭrorum, in Lingŏnibus, sex relĭquas in Senŏnum finibus Agendici in hibernis collocavit; frumentoque exercĭtu provīso, ut instituerat, in Italiam ad conventus[127] agendos profectus est.

---

124. *paene naturam studio vincerent*, they almost overcame nature by exertion, they did every thing short of impossibility.
125. *de Accone*. See B. VI. c. 4.
126. *more majorum supplicium sumsit*. See B. VII. c. 38. where Gutruatus, who had raised war, was beaten with rods and then beheaded.
127. *ad conventus*. See B. V. c. 1.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Bellum Vercingetorigis.

Cap. 1. *Nova consilia Gallorum de bello.* 2. 3. *Bellum a Carnutibus susceptum.* 4. 5. *ab Arvernis, auctore Vercingetorige.* 6. *Periculosum iter Caesaris ad exercitum.* 7. 8. *Arverni oppressi.* 9. *Gergovia ab Vercingetorige oppugnata.* 10. *Iter Caesaris ad ferendum auxilium.* 11—13. *Vellaunodunum, Genabum, Noviodunum a Caesare capta. iter ad Avaricum.* 14. 15. *Biturigum oppida praeter Avaricum a Gallis incensa.* 16. 17. *Inopia Romanorum ad Avaricum.* 18—21. *Vercingetorix proditionis insimulatus, absolutus.* 22. *Gallorum in defendendo oppido studium.* 23. *Muri Gallici.* 24. 25. *Ager Romanus incensus. eruptio Gallorum repressa.* 26. *Consilium Gallorum clam profugiendi ex oppido clamore muliebri impeditum.* 27. 28. *Avaricum expugnatum.* 29—31. *Bellum ab Vercingetorige continuatum.* 32. 33. *Motus in Aeduis a Caesare compositi.* 34. 35. *Exercitus Romanus trans Elaverem expositus. pars copiarum in Senones et Parisios missa.* 36. *Castra Caesaris ad Gergoviam.* 37—40. *Novae turbae in Aeduis, auctoribus Convictolitane et Litavico. Litavicus. qui subsidium, ab Aeduis Caesari missum, sollicitaverat, oppressus.* 41. *Romanorum castra interim oppugnata. aegre defensa.* 42. 43. *Aeduorum defectio.* 44—51. *Impetus Romanorum in Gergoviam. clades.* 52. 53. *Oratio Caesaris ad milites. obsessio Gergoviae soluta.* 54—56. *Bellum ab Aeduis susceptum. exercitus Caesaris per Ligerim transductus.* 57—62. *Labieni res feliciter in Parisiis gestae.* 63. 64. *Vercingetorix totius Galliae imperator.* 65. *Caesaris cura ad omnes casus.* 66. 67. *Vercingetorix equestri proelio superatus.* 68. 69. *Alesiae, in quam Vercingetorix, facto proelio, se contulerat, descriptio.* 70. *Nova clades Gallorum equitatui virtute Germanorum illata.* 71. *Equitatus a Vercingetorige dimissus. omnis Gallia ad bellum evocata.* 72—74. *Caesaris munitiones contra oppidanos et hostes exteriores.* 75. 76. *Subsidium Gallorum comparatum.* 77. 78. *Inopia Gallorum Alesiae. Critognati oratio. Mandubii ex oppido expulsi.* 79. 80. *Subsidium a Romanis repulsum.* 81. 82. *Castra Romana utraque ex parte oppugnata. Galli magno detrimento victi.* 83—88. *Nova consilia Gallorum. impetus in castra Romana ex colle, qui est ad septemtriones. eruptio ex oppido. Romanorum labor. victoria.* 89. 90. *Deditio oppidi. Aeduorum, Arvernorum. hiberna.*

QUIETA Gallia, Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscĭtur. Ibi cognoscit de Clodii caede: de senātusque consulto certior factus, ut omnes Italiae iuniores coniurarent,[1] dilectum tota provincia habēre instituit.

---

1. *conjurarent.* When soldiers were to be raised on any sudden emergency, the ordinary method was disregarded, and two flags were displayed from the Capitol; the one red to summon the infantry, and

Eae res in Galliam Transalpīnam celerĭter perfĕruntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscĕre videbatur, retinēri urbano motu Caesărem, neque in tantis dissensionibus ad exercĭtum venire posse. Hac impulsi occasiōne, qui[2] iam ante se Populi Romani imperio subiectos dolērent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se princĭpes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis, queruntur de Accōnis morte; hunc casum ad ipsos recidĕre posse demonstrant; miserantur commūnem Galliae fortūnam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui[3] belli initium faciant et sui capĭtis pericŭlo Galliam in libertātem vindĭcent. Eius in primis rationem habendam dicunt, priusquam eorum clandestīna consilia efferantur, ut Caesar ab exercĭtu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiōnes, absente imperatōre, audeant ex hibernis egrēdi; neque imperātor sine praesidio ad legiōnes pervenire possit: postremo in acie praestare interfĭci, quam non vetĕrem belli gloriam libertātemque, quam[4] a maioribus accepĕrint, recuperare.

2. His rebus agitatis, profitentur Carnūtes, se nullum pericŭlum commūnis salūtis caussa recusare, princĭpesque ex omnibus bellum facturos[5] pollicentur, et, quoniam in praesentia obsidibus[6] inter se cavēre non possint, ne res efferatur, ut iureiurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, (quo more eorum gravissimae cerimoniae continentur,) ne, facto initio belli, ab relĭquis desĕrantur. Tum, collaudatis Carnūtibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempŏre eius rei constitūto, ab concilio discedĭtur.

3. Ubi ea dies venit, Carnūtes, Cotuāto et Conetodūno ducibus, desperātis[7] hominibus, Genābum dato signo concurrunt civesque Romānos, qui negotiandi caussa ibi constitĕrant, in his C. Fusium Citam, honestum equĭtem Romānum, qui rei frumentariae iussu Caesăris praeerat, interficiunt bonaque

---

the other green to summon the cavalry. As there was no time to go through the usual forms, the consul said; *Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur:* This was called *conjuratio*, or *evocatio;* and the men thus raised (*conjurati,*) were not considered as regular soldiers.

2. *qui—dolerent*, because they were grieving, &c. The relative *qui* requires the subjunctive when its clause is introduced to assign the reason of the action or event announced in the antecedent clause.

3. *qui—faciant* is here equivalent to *ut illi.*

4. *quam—acceperint.* Here the relative requires the subjunctive, because the discourse is *oblique*, depending on *dicunt.*

5. *facturos*, sc. *se.*

6. *obsidibus inter se cavere*, to give security to one another by hostages.

7. *desperatis*, desperate.

eorum diripiunt. Celerĭter ad omnes Galliae civitātes fama perfertur: nam, ubi maior atque illustrior incĭdit res, clamōre per agros regiōnesque signifĭcant; hunc alii deinceps excipiunt et proxĭmis tradunt; ut tum accĭdit: nam, quae[8] Genābi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt; quod spatium est milium circĭter CLX.

4. Simili ratione ibi Vercingetŏrix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adolescens, (cuius pater principātum Galliae totius obtinuerat, et ob eam caussam, quod Regnum appetebat, ab civitāte erat interfectus,) convocatis suis clientibus, facĭle incendit.[9] Cognĭto eius consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, relĭquisque principibus, qui hanc tentandam fortūnam non existimabant, expellitur ex oppĭdo Gergovia: non destĭtit tamen atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitāte,[10] ad suam sententiam perdūcit: hortatur, ut commūnis libertātis caussa arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex civitāte. Rex ab suis appellatur; dimittit quoquoversus legatiōnes; obtestatur, ut in fide maneant. Celerĭter sibi Senŏnes, Parisios, Pictŏnes, Cadurcos, Turŏnes, Aulercos, Lemovĭces, Andes relĭquosque omnes, qui[11] Oceănum attingunt, adiungit; omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestāte, omnibus his civitatibus obsĭdes impĕrat, certum numĕrum militum ad se celerĭter addūci iubet, armorum quantum quaeque civĭtas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit: in primis equitatui studet. Summae diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudĭne supplicii dubitantes cogit: nam maiore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leviore de caussa, auribus desectis, aut singŭlis effossis oculis, domum remittit, ut sint relĭquis documento et magnitudĭne poenae perterreant alios.

5. His suppliciis celerĭter coacta exercĭtu, Lucterium Cadurcum, summae homĭnem audaciae, cum parte copiarum in Rutēnos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Eius adventu Bitŭriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinēre possint. Aedui de consilio Legātorum, quos Caesar ad exercĭ-

---

8. *quae—gesta essent*, such things as, &c. When *qui* combines with its signification as a relative, a force equal to, *so that, such that, the man to, such a man as*, &c., it requires the subjunctive.

9. *incendit*, sc. *eos*.

10. *ex civitate*, i. e. tota regione.

11. *qui Oceanum attingunt*. These are the *Armoricae civitates*, of which mention is made above, B. V. c. 53.

tum reliquerat, copias equitātus peditatusque subsidio Bituriḡibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligĕrim venissent, quod Bituriges ab Aeduis divīdit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur legātisque nostris renunciant, se[12] Bituriḡum perfidiam verĭtos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altĕra Arverni se circumsistĕrent. Id cāne de caussa, quam legātis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriḡes eorum discessu statim se cum Arvernis coniungunt.

6. His rebus in Italiam Caesāri nunciatis, quum iam ille urbānas res virtūte Cn. Pompeii commodiōrem in statum pervenisse intellegĕret, in Transalpīnam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultāte afficiebatur, qua ratiōne ad exercĭtum pervenire posset. Nam, si legiōnes in Provinciam arcessĕret, se absente in itinĕre proelio dimicaturas intellegebat: si ipse ad exercĭtum contendĕret, ne iis quidem, qui[13] eo tempŏre pacati viderentur, suam salūtem recte committi videbat.

7. Interim Lucterius Cadurcus, in Rutēnos missus, eam civitātem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobrĭges et Gabălos, ab utrisque obsĭdes accĭpit et, magna coacta manu, in Provinciam Narbōnem versus eruptiōnem facere contendit. Qua re nunciata, Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbōnem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutēnis[14] provincialibus, Volcis Arecomĭcis,[15] Tolosatibus, circumque Narbōnem, quae loca erant hostibus finitŭma, constituit: partem copiarum ex Provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

8. His rebus comparatis, represso iam Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscĭtur: etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis disclūdit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediebat: tamen discĭsa nive sex in altitudĭnem pedum atque ita viis patefactis, summo militum labōre ad fines Arverno-

12. *se Biturigum—circumsisterent.* This passage is placed in *oblique narration*, wherein only the subjunctive and infinitive moods are used.

13. *ne iis quidem, qui—viderentur.* See B. VII. note 8.

14. *Rutenis provincialibus.* The Ruteni are situated on the limits of the *Provincia Romana* on the west; partly within the *Provincia*, and partly without it.

15. *Volcis Arecomicis,* by that part of the Volcae, which are called Arecomici. See B. VI. c. 24. Volcas Tectosages.

rum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homĭni eo tempŏre anni semĭtae patuerant, equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur et quam maximum hostibus terrōrem infĕrant. Celerĭter haec fama ac nunciis ad Vercingetorĭgem perferuntur: quem perterrĭti omnes Arverni circumsistunt atque obsĕcrant, ut suis fortūnis consŭlat,[16] neu se ab hostibus dirĭpi patiatur; praesertim quum videat, omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permōtus, castra ex Biturĭgibus movet in Arvernos versus.[17]

9. At Caesar, biduum in iis locis morātus, quod haec de Vercingetorĭge usu ventura[18] opiniōne praecepĕrat, per caussam supplementi equitātusque cogendi ab exercĭtu descēdit; Brutum adolescentem iis copiis praefĭcit; hunc monet, ut in omnis partes equĭtes quam latissĭme pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitūtis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitātum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinĕre intermisso, per fines Aeduorum in Lingŏnes contendit, ubi duae legiōnes hiemabant, ut, si quid etiam de sua salūte ab Aeduis iniretur consilii, celeritāte praecurreret. Eo quum pervenisset, ad relĭquas legiōnes mittit, priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernis nunciari posset.[19] Hac re cognita, Vercingetŏrix rursus in Bituriges exercĭtum redūcit atque, inde profectus Gergoviam, Boiorum oppĭdum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat,[20] oppugnare instituit.

10. Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si relĭquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia defecĕret, quod nullum amīcis in eo praesidium vidēret positum esse: sin maturius ex hibernis educĕret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen, omnes difficultātes perpĕti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque

---

16. *suis fortunis consulat*, to provide for their safety.

17. *in Arvernos versus*. *Versus* governs the accusative with a preposition, and is usually put after the word governed.

18. *haec de Vercingetorige usu ventura*, that these things would happen, concerning Vercingetorix.

19. *nunciari posset*. The verbs *potest*, *coepit*, *incipit*, *desinit*, *debet*, and *solet*, are used impersonally when joined with impersonal verbs.

20. *Aeduis attribuerat*, i. e. that they should pay them tribute.

cohortatus Aeduos de supportando commeatu, praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant[21] hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impĕtum magno animo sustineant. Duabus Agendĭci legionibus atque impedimentis totius exercĭtus relictis, ad Boios proficiscĭtur.

11. Altero die quum ad oppidum Senŏnum Vellaunodūnum venisset, ne quem post se hostem relinquĕret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit: tertio die missis ex oppido legātis de deditione, arma proferri, iumenta prodūci, DC obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium Legatum relinquit: ipse, ut quam primum iter conficĕret Genăbum Carnūtum, proficiscĭtur,[22] qui, tum primum allato nuncio de oppugnatione Vellaunodūni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genăbi tuendi caussa, quod eo mittĕrent,[23] comparabant. Huc biduo pervenit; castris ante oppĭdum positis, diei tempŏre exclusus, in postĕrum oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint, militibus impĕrat; et, quod oppĭdum Genăbum pons fluminis Ligĕris continebat,[24] verĭtus, ne noctu ex oppido profugĕrent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire coepĕrunt. Qua re per exploratores nunciata, Caesar legiones, quas expedītas esse iusserat, portis incensis, intromittit atque oppido potĭtur, perpaucis ex hostium numĕro desideratis, quin cuncti vivi caperentur, quod pontis atque itinĕrum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppĭdum dirĭpit atque incendit, praedam militibus donat, exercĭtum Ligĕrim transdūcit atque in Biturĭgum fines pervĕnit.

12. Vercingetŏrix, ubi de Caesaris adventu cognōvit, oppugnatione destĭtit atque obviam Caesări proficiscitur. Ille oppidum (Biturĭgum, positum in via,) Noviodūnum oppugnare instituerat. Quo ex oppĭdo quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignoscĕret suaeque vitae consulĕret;[25] ut celeritate relĭquas res conficĕret, qua plerăque erat consecutus, arma proferri, equos prodūci, obsĭdes dari iubet. Parte iam obsidum transdĭta, quum reliqua administrarentur, Centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumenta

21. *qui—doceant.* Qui is equivalent to ut illi.

22. *ut quam primum iter conficeret Genabum Carnutum, proficiscitur,* he sets out to reach Genabum as soon as possible.

23. *quod eo mitterent.* This expression seems quite superfluous.

24. *quod oppidum—continebat,* i. e. tangebat oppidum, ei vicinus erat, as a bridge over the Loire is at the town of Genabum.

25. *suaeque vitae consuleret,* and would spare their life.

que conquirĕrent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorīgis antecesserat. Quem simulatque oppidāni conspexērunt atque in spem auxilii venerunt;[26] clamore sublato arma capere, portas claudĕre, murum complēre coeperunt. Centuriones in oppido quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab his iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupaverunt, suosque omnes incolūmes receperunt.

13. Caesar ex castris equitatum edūci iubet proeliumque equestre committit: laborantibus iam suis Germānos equĭtes circĭter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impĕtum Galli sustinēre non potuerunt atque in fugam coniecti, multis amissis, se ad agmen recepērunt: quibus profligatis, rursus oppidāni perterrĭti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Avarĭcum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturīgum atque agri fertilissima regione, profectus est; quod, eo oppido recepto, civitatem Biturīgum se in potestatem redacturum confidebat.

14. Vercingetŏrix, tot continuis incommŏdis Vellaunodūni, Genăbi, Noviodūni acceptis, suos ad concilium convŏcat. Docet, longe alia ratione esse bellum gerendum,[27] atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romāni prohibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundent, et quod anni tempore subleventur: pabulum secari non posse: necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Praeterea salutis caussa rei familiaris commŏdo negligenda; vicos atque aedificia incendi oportēre hoc spatio, a Boia quoque versus, quo pabulandi caussa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur; Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius ab castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant,[28] quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad

---

26. *in spem auxilii venerunt*, and conceived hope of aid.

27. *esse bellum gerendum.* The reader may be here reminded that the *infinitive* and *subjunctive* are the only moods admissible in a reported speech.

28. *neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant*, nor was it of any consequence whether they killed them, or stripped them of their baggage.

detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita[29] ad copiam commeatus praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare debere, libĕros, coniŭges in servitutem abstrăhi, ipsos interfīci; quae sit necesse accidĕre victis.

15. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX urbes Biturīgum incenduntur. Hoc idem fit in relīquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, [quod se, prope][30] explorata victoria, celerīter amissa reciperaturos [confidebant]. Deliberatur de Avarīco in commūni concilio, incendi placĕret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Biturīges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum adītum. Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorīge, post concedente et precibus ipsorum et misericordia volgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

16. Vercingetŏrix minoribus Caesărem itineribus subsequitur et locum castris delīgit, paludibus silvisque munitum, ab Avarīco longe milia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora,[31] quae ad Avarīcum agerentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommŏdo afficiebat: etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

17. Castris ad eam partem oppidi positis, Caesar, quae intermissa a flumine et a palūde[32] adītum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituĕre coepit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non destītit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, con-

29. *neu Romanis proposita,* nor ready for the Romans.

30. *quod se, prope.* Many annotators think that these words, and also *confidebant,* which immediately follows, should be omitted in the text.

31. *in singula diei tempora,* at every period of the day.

32. *pars intermissa a flumine et a palude,* the part not hemmed in by the river and marsh. See chap. 15.

sumserunt. Summa difficultate rei frumentariae affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint et, pecŏre e longinquioribus vicis adacto,[33] extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita, Populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar quum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se compluris annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, numquam infecta re discederent: hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: praestare, omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genăbi perfidia Gallorum interissent, parentarent.[34] Haec eădem Centurionibus Tribūnisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

18. Quum iam muro turres appropinquassent, ex captivis Caesar cognōvit, Vercingetorīgem consumto pabulo castra movisse propius Avarĭcum, atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent,[35] insidiarum caussa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito, carros impedimentaque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnis in loco aperto atque edito instruxerunt. Qua re nunciata, Caesar celerĭter sarcĭnas conferri, arma expediri iussit.

19. Collis erat, leniter ab infĭmo acclīvis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedīta cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates,[36] omnia vada ac saltus eius paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam palūdem Romani perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci vidēret, paratos prope aequo Marte[37] ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, ināni simulatione sese ostentare cognosceret. Indignan-

---

33. *adacto*, i. e. coacto, compulso.
34. *quam non civibus Romanis—parentarent*, than that they should not avenge the death of the Roman citizens. See chap. 3.
35. *qui—consuessent*. Qui is construed with the subjunctive because the narration is oblique, being the report of the captives.
36. *generatimque distributi in civitates*, separated in clans. The phrase *in civitates* seems superfluous.
37. *aequo Marte*, on equal terms.

tes milites Caesar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes, edŏcet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam: quos quum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus, eodem die redūcit in castra; relĭquaque, quae ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

20. Vercingetŏrix, quum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; Regnum illum Galliae malle Caesăris concessu, quam ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortūnae;[38] si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere, potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere,[39] si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Haec ut intellegatis, inquit, a me sincēre pronunciari, audite Romanos milites. Prodūcit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciaverat. Hi, iam ante edocti, quae interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt: fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecŏris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem[40] posse: itaque statuisse Imperatorem,

38. *fortunae* (*esset*).
39. *ipsis remittere,* that he left it to themselves.
40. *operis laborem,* i. e. eundi, muniendi, oppugnandi molestiam.

si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Haec, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame paene consumtum videtis; quem, turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.

21. Conclāmat omnis multitudo et suo more armis concrĕpat; quod facere in eo consuērunt, cuius orationem apprŏbant; summum esse Vercingetorīgem ducem, nec de eius fide dubitandum; nec maiore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur, nec solis Biturigibus commūnem salutem committendam censent; quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

22. Singulari militum nostrorum virtuti[41] consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus solertiae atque ad omnia imitanda atque efficienda, quae ab quoque tradantur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant,[42] quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant; et aggerem cunicŭlis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae,[43] atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant[44] atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat,[45] commissis suarum turrium malis, adaequabant; et apertos cunicŭlos praeusta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur, moenibusque appropinquare prohibebant.

23. Muris autem omnibus Gallĭcis haec fere forma est. Trabes directae,[46] perpetuae in longitudinem,[47] paribus inter-

---

41. *Singulari—virtuti*, viz. in assaulting the town Avaricum.

42. *Nam et laqueis—subtrahebant*, for they both intercepted with snares the hooks (used for pulling down the walls); and, having made them fast, they drew them within by engines, and also withdrew the earth from below the mount by mines.

43. *ferrariae*. See B. III. c. 21.

44. *totum murum—turribus contabulaverant*, they covered the wall with towers, they built them on all parts of it.

45. *quantum—expresserat*, as the daily addition made to our mounts had elevated them.

46. *Trabes directae*, straight beams.

47. *perpetuae in longitudinem*, joined in a continued series lengthwise.

vallis distantes[48] inter se binos pedes, in solo collocantur;[49] hae revinciuntur[50] introrsus et multo aggere[51] vestiuntur. Ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis alius insŭper ordo adiicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis, singulae singulis saxis[52] interiectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant; tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis et ab ariete materia[53] defendit, quae, perpetuis trabibus pedes quadragēnos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi, neque distrāhi potest.

24. Iis tot rebus impedīta oppugnatione, milites, quum toto tempore luto, frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggĕrem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium paene contingĕret, et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque cohortaretur, ne quod omnīno tempus ab opere intermitteretur: paullo ante tertiam vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latĕre turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem emĭnus iaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant;[54] ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris duae semper legiones pro castris excubabant, pluresque partītis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

25. Quum in omnibus locis, consumta iam relĭqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redin-

---

48. *distantes*, quoad altitudinem.
49. *in solo collocantur*, placed on the ground.
50. *hae revinciuntur*, these were bound (by cross beams, placed obliquely to the horizontal ones).
51. *aggere*, with earth heaped up.
52. *singulis saxis*, each row of stones.
53. *materia*, whatever entered into the composition of the wall besides stones.
54. *fundebant*, sc. alii.

tegraretur; eo magis, quod deustos pluteos[55] turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum advertebant; semperque ipsi recentes defessis succedĕrent, omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis[56] positam arbitrarentur: accĭdit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transdĭtas glebas in ignem e regione turris proiiciebat, scorpione[57] ab latere dextro transiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius et tertio quartus; nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

26. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugĕre, hortante et iubente Vercingetorĭge. Id, silentio noctis conati, non magna iactūra suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorĭgis aberant, et palus perpetua, quae intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familiae repente in publicum procurrerunt flentesque, proiectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et commūnes libĕros[58] hostibus ad supplicium dedĕrent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas impedīret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recĭpit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterrĭti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destitĕrunt.

27. Postĕro die Caesar, promota turri directisque operibus,[59] quae facere instituerat, magno coorto imbri, non inutĭlem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legiōnes intra vineas in occulto[60] expedītas[61] cohortatur, ut ali-

55. *pluteos*, sheds (made of hurdles or planks, and covered with raw hides that they might not be set on fire).
56. *vestigio temporis*, a point *or* moment of time.
57. *scorpione*, a scorpion (an engine for throwing darts).
58. *communes liberos*, all the children.
59. *promota turri directisque operibus*, the tower being moved forward, and the other machines (*destined for the siege*) being arranged (*near the city*).
60. *intra vineas in occulto*, concealed within the sheds. The words *in occulto* are a mere explanation of *intra vineas*.
61. *expeditas*, ready for battle and the enterprize.

quando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent;[62] his, qui primi murum adscendissent, praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celerĭter compleverunt.

28. Hostes, re nova perterrĭti, muro turribusque deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, verĭti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui praedae studēret. Sic et Genabensi caede[63] et labore operis incitati, non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denĭque ex omni eo numero, qui fuit circiter XXXX milium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolūmes ad Vercingetorĭgem pervenerunt. Quos ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excēpit, (verĭtus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio orirетur,) ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos[64] deducendosque ad suos[65] curāret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

29. Postĕro die concilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se admŏdum animo demitterent, neve perturbarentur incommŏdo: non virtute, neque in acie vicisse Romānos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperĭti: errare, si qui in bello omnis secundos rerum proventus[66] exspectent: sibi numquam placuisse, Avarĭcum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturĭgum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommŏdum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commŏdis sanaturum. Nam, quae ab relĭquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensu[67] ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope iam effectum habere. Interea aequum esse, ab iis commūnis salūtis

---

62. *fructum perciperent*, to reap the fruit.
63. *Genabensi caede*. See above, chap. 3.
64. *disparandos*, should be separated.
65. *ad suos*, to their own clan. It is evident from these words that each of the clans or nations, of which the Gallic armies were composed, was placed apart in the camp.
66. *omnis proventus*, every issue.
67. *consensu:* the old form of the dative. See B. I. c. 16.

caussa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentīnos hostium impetus sustinēre possent.

30. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommŏdo, neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providēre et praesentire existimabatur, quod, re intĕgra, primo incendendum Avarīcum, post deserendum censuerat.[68] Itaque, ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignītas, incommŏdo accepto, in dies augebatur: simul in spem veniebant eius affirmatione de relĭquis adiungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent.

31. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetŏrix animo laborabat, ut relĭquas civitates adiungĕret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdŏla aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarīco expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul ut deminutae copiae redintegrarentur, impĕrat certum numerum militum civitatibus, quem, et quam ante diem in castra addūci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquīri et ad se mitti iubet. His rebus celerĭter id, quod Avarīci deperierat, expletur. Interim Teutomătus, Ollovīconis filius, rex Nitiobrīgum, cuius pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

32. Caesar, Avarīci complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et relĭqui commeatus nactus, exercĭtum ex labore atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicĕre, sive obsidione premĕre posset; legati ad eum princīpes Aeduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquĭtus creari atque regiam potestatem annum obtinēre consuessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitānem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis; cuius frater Valetiăcus proximo anno eumdem magis-

68. *Avaricum—censuerat.* See above, c. 14.

iratum gesserit: civitatem omnem esse in armis, divisum senatum, divisum populum; suas cuiusque eorum clientēlas.[69] Quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars cum parte civitatis confligat; id ne accĭdat positum in eius diligentia atque auctoritate.

33. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans, quanta ex dissensionibus incommŏda oriri consuessent, ne tanta et tam coniuncta Populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet, atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei praevertendum existimavit; et quod legibus Aeduorum iis,[70] qui summum magistratum obtinērent, excedĕre ex finibus non licēret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse videreter, ipse in Aeduos proficisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controversia esset, ad se Decetiam evocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis[71] clam convocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum, quum leges duo ex una familia, vivo utrŏque,[72] non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senātu esse prohiberent: Cotum imperium deponĕre coegit; Convictolitānem, qui per sacerdotes more civitatis, intermissis magistratibus,[73] esset creatus, potestatem obtinēre iussit.

34. Hoc decrēto interposito, cohortatus Aeduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur atque, omnibus omissis his rebus, huic bello servirent, eaque, quae meruissent, praemia ab se, devicta Gallia, exspectarent equitatumque omnem et peditum milia X sibi celerĭter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae caussa disponeret, exercĭtum in duas partes divisit; IIII legiones in Senŏnes Parisiosque Labieno ducendas dedit; VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elāver duxit: equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetŏrix,

---

69. *clientelas*, scil. esse.

70. The construction is, *et quod non liceret iis, qui obtinerent summum magistratum, excedere*, &c.

71. *paucis clam—renunciatum*, that one brother had been appointed by the other, with the concurrence only of a few of the electors secretly convened for that purpose, without regard either to the proper time or place.

72. *utroque*, scil. existente.

73. *intermissis magistratibus*, when the magistracy was vacant. But it is better to read *intromissis magistratibus*, the magistrates being present.

omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elăvĕris parte iter facere coepit.

35. Quum uterque utrique esset exercĭtus in conspectu fereque e regione castra ponĕret, dispositis exploratoribus, necŭbi effecto ponte Romāni copias transducerent, erat in magnis Caesări difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumĭne impediretur; quod non fere ante autumnum Elăver vado transiri solet. Ităque, ne id accideret, silvestri loco castris positis, e regione unīus eorum pontium, quos Vercingetŏrix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis (quartis) quibusque cohortibus,[74] uti numerus legionum constare videretur. His, quam longissime possent, progrĕdi iussis, quum iam ex diei tempore coniecturum caperet, in castra perventum, iisdem sublĭcis, quarum pars inferior intĕgra remanebat, pontem reficere coepit. Celerĭter effecto opere legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, relĭquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

36. Caesar ex eo loco quintis castris[75] Gergoviam pervenit, equestrique proelio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quae, posita in altissimo monte, omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit; de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatium copias collocaverat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despĭci poterat,[76] horribilem speciem praebebat: principesque earum civitatium, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se iubebat convenire, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri proelio, interiectis sagittariis,[77] quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus atque ex omni parte circumcisus: (quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur; sed is

---

74. *captis quartis quibusque cohortibus,* every fourth cohort being withdrawn. Of this number the two legions were composed.

75. *quintis castris,* in five days, (for the Romans encamped every night.)

76. *qua despici poterat,* viz. in castra Romana.

77. *interjectis sagittariis,* archers being placed between (his troops of cavalry).

locus praesidio ab iis non nimis firmo tenebatur :) tamen silentio noctis Caesar, ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido veniri posset,[78] deiecto praesidio potitus loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplĭcem duodēnum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

37. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitānis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus,[79] sollicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavĭcus atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis praemium communicat[80] hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint : unam esse Aeduorum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat ;[81] eius auctoritate reliquas contineri ; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore : esse nonnullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum caussam obtinuerit ; sed plus communi libertati tribuere : cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos, veniant? Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, quum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum addūci posse non confidebat. Placuit, uti Litavĭcus decem illis milibus,[82] quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt.

38. Litavĭcus, accepto exercitu, quum milia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans, Quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit : principes civitatis, Eporedĭrix et Virdumărus,[83] insimulati proditionis, ab Romanis indicta caussa interfecti sunt. Haec ab iis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt : nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronunciare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eădem, quae Litavĭcus pronunciaverat, multitudini expōnunt : omnes equites Aeduorum interfectos, quod collo-

78. *posset* is here used impersonally.
79. *demonstravimus.* See chap. 33.
80. *praemium communicat,* i. e. pecuniam, qua sollicitatus fuerat.
81. *distineat,* i. e. moretur.
82. *decem illis milibus.* See chap. 34.
83. *Eporedorix et Virdumarus.* These chiefs had set out before to Caesar with the cavalry. See chap. 39.

cuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede profugisse. Conclamant Aedui et Litavĭcum, ut sibi consulat,[84] obsĕcrant. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernis nosmet coniungere. An dubitamus, quin, nefario facinŏre admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt atque hos latrones interficiamus. Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant.[85] Continuo magnum numerum frumenti commeatusque dirĭpit, ipsos crudeliter excruciatos interfĭcit: nuncios tota civitate Aeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permŏvet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persĕquantur.

39. Eporedĭrix Aeduus, summo loco natus adolescens et summae domi potentiae et una Virdumărus, pari aetate et gratia, se genere dispări, quem Caesar, sibi ab Divitiăco transdĭtum,[86] ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominātim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitāne, alter pro Coto, summis opibus pugnaverant. Ex iis Eporedĭrix, cognito Litavĭci consilio, media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur, civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia Populi Romani deficere, quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui neglegĕre, neque civitas levi momento aestimare posset.[87]

40. Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, quod semper Aeduorum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expedītas quatuor equitatumque omnem ex castris edūcit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra,[88] quod res posita in celeritate videbatur. C. Fabium Legatum cum legionibus II castris praesidio relinquit. Fratres Litavĭci quum comprehendi iussisset, paullo ante re-

---

84. *ut sibi consulat*, that he would take measures for their safety.

85. *ejus praesidia fiducia una erant*, who were with him under the confidence of his protection.

86. *sibi transditum*, recommended to him.

87. *quorum salutem—posset*, whose safety the neighbours neither could disregard, nor could the state estimate it so low. Wherefore the Ædui would not abandon so many thousand of their people, nor would they join Caesar against them.

88. *ad contrahenda castra*. See the following chap.—also B. V. c. 49.

pĕrit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus, progressus milia passuum XXV, agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impĕdit interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedirīgem et Virdumărum, quos illi interfectos existimābant, inter equites versari suosque appellare iubet. Iis cognitis et Litavīci fraude perspecta, Aedui manus tendere, deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litavīcus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est, etiam in extrema fortuna deserere patrōnos, Gergoviam profugit.

41. Caesar, nunciis ad civitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites, ab Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, expōnunt; summis copiis castra oppugnata demonstrant; quum crebro integri defessis succederent nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset eisdem[89] in vallo permanendum; multitudine sagittarum atque omni genere telorum multos vulneratos: ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras pluteosque[90] vallo addere et se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitis, Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

42. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui, primis nunciis ab Litavīco acceptis[91] nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temerītas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrăhunt. Adiuvat rem proclinatam Convictolitānis plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem pudeat reverti. M. Aristium Tribunum militum, iter ad legionem facientem, data fide ex oppido Cabillono edūcunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsīdent; multis utrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concītant.

---

89. *eisdem*, scil. militibus.
90. *pluteos*, mantelets.
91. *nunciis ab Litavico acceptis*. See above, chap. 38.

43. Interim nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium; nihil publico factum consilio demonstrant; quaestionem de bonis direptis decernunt; Litavĭci fratrumque bona publĭcant; legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. Haec faciunt recuperandorum suorum caussa: sed, contaminati facinŏre et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore poenae exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque relĭquas legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare, neque de sua in Aeduos benevolentia deminuere. Ipse, maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret,[92] ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugae videretur.

44. Haec cogitandi accidĕre visa est facultas bene gerendae rei. Nam, quum minora in castra[93] operis[94] perspiciendi caussa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfŭgis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum; sed hinc silvestre et angustum, qua esset aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorĭge evocatos.

45. Hac re cognita, Caesar mittit complures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum[95] ex castris mulorumque[96] prodūci, eque iis stramenta[97] detrāhi mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvĕhi iubet. His paucos

---

92. *omnem exercitum* (suas et Labieni copias) *contraheret*. See chap. 34.
93. *minora in castra*. See chap. 36, near the end.
94. *operis*, i. e. munitionis.
95. *impedimenta*, beasts of burden.
96. *mulorumque*. It is generally thought that this word has been inadvertently incorporated with the text from a marginal note.
97. *stramenta*, the baggage (carried by the beast of burden).

addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra; neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo[98] mittit et paullo progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio atque omnes illo ad munitionem copiae transducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus, tectis insignibus[99] suorum occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris in minora transdūcit Legatisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommŏdi, propōnit: hoc una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non proelii. His rebus expositis, signum dat et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Aeduos mittit.

46. Oppidi murus ab planitie atque initio adscensus, recta regione,[100] si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic[101] circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. At medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui[102] nostrorum impĕtum tardaret, praeduxerant Galli atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris[103] potiuntur. Ac tanta fuit in castris capiendis celerĭtas, ut Teutomătus, rex Nitiobrĭgum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

47. Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, qua tum erat comitatus, signa constitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubae sono, quod satis magno valles intercedebat, tamen ab Tribūnis militum Legatisque, ut erat a Caesare praecep-

---

98. *eodem jugo*, towards the same hill.

99. *insignibus*, the ornaments of the helmets (which caused them to shine).

100. *recta regione*. This is a superfluous interpretation, inserted by some person to explain the words, *si nullus anfractus intercederet*.

101. *huic*, scil. adscensui.

102. *qui*, equivalent to *ut ille*.

103. *trinis castris*. It was said above, chap. 36, that the forces of each state were placed apart by themselves; therefore, though there was but one army, there might be various camps.

tum, retinebantur: sed, elati spe celeris victoriae et hostium fuga superiorumque temporum secundis proeliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent; neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarent. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamōre, qui longius aberant, repentīno tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant et, pectoris fine[104] prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Avarĭci fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullae, de muris per manus demissae, sese militibus transdebant. L. Fabius, Centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus praemiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus murum adscendit. Eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

48. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis caussa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, praemissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo convenisset, matres familiae, quae paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, aequa contentio: simul, et cursu et spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant.

49. Caesar, quum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis, ad T. Sextium Legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infĭmo colle ab dextro latĕre hostium constitueret: ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae exspectabat.

50. Quum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Aedui visi, ab latere nostris aperto,[105] quos Caesar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendae caussa, miserat. Hi similitudine

104, *fine*, scil. tenus.
105. *ab latere nostris aperto*, viz. where they could go to our men.

armorum[106] vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exsertis[107] animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consuerat, tamen ad ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius Centurio, quique una murum adscenderant, circumventi atque interfecti de muro praecipitantur. M. Petreius, eiusdem legionis Centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite. Simul in medios hostis irrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submovit. Conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt: proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite. Ita pugnans post paullulum concidit ac suis saluti fuit.

51. Nostri, quum undique premerentur, XLVI Centurionibus amissis, deiecti sunt loco: sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quae pro subsidio paullo aequiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quae, ex castris minoribus eductae, cum T. Sextio Legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis[108] constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones[109] reduxit. Eo die milites sunt paullo minus DCC desiderati.

52. Postero die Caesar, concione advocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent, neque a Tribunis militum Legatisque retineri potuissent: exposito,[110] quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avarĭcum[111] sensisset, quum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare

---

106. *similitudine armorum.* They had arms like those of the Gauls, and they therefore seemed to be enemies.
107. *dextris humeris exsertis,* having their right shoulders naked.
108. *infestis signis,* with the standards pointed against the enemy (showing they were prepared to fight).
109. *ab radicibus—intra munitiones.* See above, chap. 46.
110. *exposito,* i. e. exposito simul illo.
111. *ad Avaricum.* See chap. 18. 19.

potuisset; tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam et continentiam, quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

53. Hac habita concione et ad extremum orationem confirmatis militibus, ne ob hanc caussam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent; eadem de profectione cogitans, quae ante senserat,[112] legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetŏrix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit.[113] Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans, in Aeduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elăver pontem refecit atque exercitum transduxit.

54. Ibi a Virdumăro atque Eporedirĭge[114] Aeduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavĭcum ad sollicitandos Aeduos profectum esse: opus esse, et ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat: tamen eos retinendos non censuit, ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Aeduos merita exponit: quos et quam humiles[115] accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis; et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristĭnum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit.

55. Noviodunum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligĕris opportuno loco positum. Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli caussa in Italia atque Hispania coemtum, miserat. Eo quum Eporedĭrix Virdumărusque venissent et de statu civitatis cognovissent, Litavĭcum Bi-

---

112. *quae ante senserat.* See chap. 43, at the end. Caesar was considering how he could lead away his army, that his departure might not seem like flight.

113. *reduxit,* scil. Caesar.

114. *Eporedirige.* See above, chap. 38.

115. *quam humiles accepisset.* See B. VI. c. 12.

bracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Convictolitānem magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorīgem de pace et amicitia concilianda publice missos: non praetermittendum tantum commŏdum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris[116] caussa convenerant, pecuniam atque equos inter se partīti sunt; obsīdes civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romānis, incenderunt; frumenti quod subīto potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt; ipsi ex finitumis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligĕris disponere equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris caussa, ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere [aut adductos inopia ex Provincia excludere] possent. Quam ad spem multum eos adiuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

56. Quibus rebus cognitis, Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam, ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, id nemo tunc quidem necessario faciundum existimabat, quum[117] quod infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus,[118] quas una miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligĕrim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret,[119] atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senŏnas facere instituit.

57. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labiēnus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendīci, ut esset impedimentis praesidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequānae. Cuius adventu ab hostibus cogni-

---

116. *aut itineris.* Many of the MSS. want these words.
117. *quum—tum*, both—and.
118. *atque iis legionibus.* See chap. 34. where it is said he gave four legions to Labienus to be led to the Senones and Parisii.
119. *qui* is equivalent to ut ille.

to, magnae ex finitŭmis civitatibus copiae convenerunt. Summa imperii transditur Camulogēno Aulerco, qui, prope confectus aetate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is quum animum advertisset, perpetuam esse palūdem, quae influeret[120] in Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibēre instituit.

58. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere palūdem explere atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodūnum pervenit. Id est oppidum Senōnum, in insŭla Sequănae positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L celeriterque coniunctis, atque eo militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit et secundo flumine[121] ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes, re cognita ab iis, qui a Melodūno profugerant, Lutetiam incendunt pontesque eius oppidi rescindi iubent: ipsi profecti a palude, in ripis Sequănae, e regione[122] Lutetiae, contra Labiēni castra considunt.

59. Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur: iam de Aeduorum defectione et secundo Galliae motu[123] rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere et Ligĕri[124] Caesarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovăci autem, defectione Aeduorum cognita, qui ante erant per se infidēles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labiēnus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat: neque iam ut aliquid acquireret, proelioque hostes lacesseret; sed ut incolumem exercitum Agendĭcum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovăci, quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis,[125] instabant; alteram Camulogēnus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones, a praesidio atque impedimentis interclusas, maxi-

---

120. *perpetuam esse palūdem, quae influeret.* *Qui* commonly requires the subjunctive when *esse* and the other portions of this verb denote *existence* merely, and are followed by no other predicate than the Relative clause.
121. *secundo flumine,* down the river.
122. *e regione,* over against.
123. *secundo motu,* the favourable commotion.
124. *itinere et Ligeri,* by the passage of the Loire.
125. *maximam opinionem virtutis,* a very high character for bravery.

mum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

60. Itaque sub vesperum consilio convocato, cohortatus, ut ea, quae imperasset,[126] diligenter industrieque administrarent, naves, quas a Melodūno deduxerat, singulas equitibus Romānis attribuit et, prima confecta vigilia, quatuor milia passuum secundo flumine progrĕdi silentio ibique se exspectari iubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine[127] magno tumultu proficisci imperat. Conquīrit etiam lintres: has, magno sonitu remorum incitatas, in eamdem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus, cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves appelli iusserat.

61. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus equitatusque,[128] equitibus Romanis[129] administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et paullo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes, perturbatos defectione Aeduorum, fugam parare, suas quoque copias in tris partes distribuerunt. Nam, et praesidio e regione castrorum relicto, et parva manu Metiosēdum versus[130] missa, quae tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

62. Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium acies cernebatur. Labiēnus, milites cohortatus, ut suae pristĭnae virtutis et tot secundissimorum proeliorum memoriam retinerent, atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, praesentem adesse existimarent,

---

126. *ea, quae imperassent*, such things as he should command. When the relative and the antecedent can be translated by *so that, such that, the man to, such a man as*, &c., the verb in the relative clause is put in the subjunctive.

127. *adverso flumine*, up the river.

128. *exercitus* (pedites) *equitatusque*.

129. *equitibus Romanis*. See last chapter, *naves singulas equitibus Romanis attribuit*.

130. *Metiosedum versus*. The adverb *versus* governs the accusative with the preposition *ad* understood, and is usually placed after the word which it governs.

dat signum proelii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniiciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime relĭqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogēnus suis aderat atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriae, quum septimae legionis tribunis esset nunciatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eamdem fortunam tulit Camulogēnus. At ii, qui praesidio contra castra Labieni[131] erant relicti, quum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendĭcum, ubi impedimenta totĭus exercitus relicta erant: inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

63. Defectione Aeduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides,[132] quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur; et, re in controversiam deducta, totĭus Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorĭgem probant Imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingŏnes, Trevĭri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur: quae fuit caussa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Aedui ferunt, se deiectos principatu;[133] queruntur fortunae commutationem et Caesaris in se indulgentiam requĭrunt;[134] neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab relĭquis separare audent. Inviti, summae spei adolescentes, Eporedĭrix et Virdumărus, Vercingetorĭgi parent.

---

131. *contra castra Labieni.* See chap. 61. e regione castrorum.
132. *Nacti obsides.* See chap. 55.
133. *se dejectos principatu,* that they had been dispossessed of the supremacy.
134. *requirunt,* they feel the loss of.

64. Ille imperat reliquis civitatibus obsides: denique[135] ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV milia numero, celeriter convenire iubet: peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque incendant, qua[136] rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consĕqui videant. His constitutis rebus, Aeduis Segusianisque, qui sunt finitumi Provinciae, X milia pedítum imperat: huc addit equites DCCC. His praefĭcit fratrem Eporedirĭgis bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabălos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutēnos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomĭcorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobrŏgas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse[137] sperabat. Horum Principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae pollicetur.

65. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa coacta provincia ab L. Caesare Legato ad omnes partes opponebantur. Helvii, sua sponte cum finitumis proelio congressi, pelluntur et, C. Valerio Donotauro. Cabūri filio, Principe civitatis compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobrŏges, crebris ad Rhodănun dispositis praesidiis, magna cum cura et diligentia suos tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueverant.[138] Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a Tribunis militum relĭquisque, sed et Equitibus[139] Romanis atque evocatis, equos sumit Germanisque distribuit.

66. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernis equitesque, qui toti Galliae[140] erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Caesar in Sequănos per

---

135. *denique*, in short.
136. *qua* is equivalent to *ut illa*.
137. *quorum mentes nondum resedisse*, whose minds had not yet subsided.
138. *pedites qui—consueverant*. See B. I. chap. 48.
139. *Equitibus*, i. e. civibus ordinis equestris.
140. *toti Galliae*, i. e. per totam Galliam.

extremos Lingŏnum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciae ferri posset, circiter milia passuum X ab Romanis trinis castris Vercingetŏrix consedit: convocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse tempus victoriae demonstrat: fugere in Provinciam Romanos Galliaque excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profĭci: maioribus enim coactis copiis reversuros, neque finem belli facturos. Proinde in agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo[141] morentur, iter confĭci non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suae saluti consŭlant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progrĕdi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. Conclāmant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit.

67. Probata re atque omnibus ad iusiurandum adactis,[142] postero die in tris partes distributo equitatu, duae se acies ab duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nunciata, Caesar suum quoque equitatum, tripartīto divisum, contra hostem ire iubet. Pugnatur una tunc omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque converti iubebat: quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latĕre, summum iugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Qua re animadversa, relĭqui, ne circumvenirentur, veriti, se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes: tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perdŭcuntur: Cotus,[143] praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui post defectionem Litavĭci pedestribus copiis praefuerat; et Eporedĭrix, quo duce ante adventum Caesaris Aedui cum Sequănis bello contenderant.

68. Fugato omni equitatu, Vercingetŏrix copias suas, ut

141. *in eo*, scil. agmine.
142. *omnibus ad jusjurandum adactis*, all being forced to swear.
143. *Cotus.* See above, chap. 33.

pro castris collocaverat, reduxit; protĭnusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit; celeriterque impedimenta ex castris edūci et se subsĕqui iussit. Caesar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus praesidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circĭter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

69. Ipsum erat oppidum in colle summo, admŏdum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari posse non videretur. Cuius collis radīces quo duabus ex partibus flumina[144] subluebant. Ante id oppidum planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita ibique castella XXIII[145] facta; quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret: haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

70. Opere instituto, fit equestre proelium in ea planitie, quam intermissam collibus[146] III milia passuum in longitudinem patēre, supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Caesar Germanos submittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes, in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt atque angustioribus portis relictis coartantur.[147] Tum Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna caedes: nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transscendere conantur. Paullum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant. Galli perturbantur; veniri ad se con-

---

144. *duo flumina*, Lutosa and Osera.

145. *castella XXIII.* Caesar erected twenty-three fortresses at proper distances around the mountain, which the troops of Vercingetorix had occupied.

146. *intermissam collibus*, on that plain intervening between the hills.

147. *angustioribus portis relictis coartantur*, they were crowded because there were none but narrow gates remaining, by which they could enter.

festim existimantes, ad arma conclāmant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetŏrix portas iubet claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

71. Vercingetŏrix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant; sua in illos merita proponit, obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant, neu se, de communi libertate optime meritum, hostibus in cruciatum dedant: quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat; ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum,[148] secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se referri iubet; capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cuius magna erat ab Mandubiis compulsa copia, virītim distribuit; frumentum parce et paullatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recĭpit. His rationibus auxilia Galliae exspectare et bellum administrare parat.

72. Quibus rebus ex perfŭgis et captivis cognitis, Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit, et eius fossae solum tantumdem patēret, quantum summa labra distabant.[149] Reliquas omnes munitiones ab ea fossa passus CD reduxit: id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessario spatium complexus; nec facile totum corpus corōna militum[150] cingeretur,) ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret; aut interdiu tela in nostros, operi destinatos, coniicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, XV pedes latas, eadem altitudine perduxit: quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum exstruxit; huic lorīcam[151] pinnasque adiecit, grandibus cervis[152] eminentibus ad commissuras pluteo-

---

148. *qua erat nostrum opus intermissum*, where there was no fortification of ours (for the Romans had not yet completed their works).

149. *ut ejus—distabant*, that the bottom of the ditch was as wide as the brinks of it at the top were apart; or, the width of the ditch was the same at the bottom as at the top.

150. *corona militum*, with a line of troops.

151. *lorica* and *plutei*. These two words in this place express the same thing, viz. *a parapet*.

152. *cervi*. At the foot of the parapet, or at its junction with the rampart (*ad commissuras pluteorum atque aggeris*) there sometimes was

rum[151] atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent; et turres toto opere circumdĕdit, quae pedes LXXX inter se distarent.

73. Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur: ac nonnumquam opera nostra Galli tentare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus, perpetuae fossae, quinos pedes altae, ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines, coniuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos[152] appellabant. Ante hos, oblīquis ordinibus in quincuncem dispositos, scrobes[152] trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad infĭmum fastigio. Huc terĕtes stipites, feminis crassitudine, ab summo praeacuti et praeusti, demittebantur ita, ut non amplius digitis quatuor ex terra eminerent: simul, confirmandi et stabiliendi caussa, singuli ab infĭmo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidīas viminibus ac virgultis integebatur. Huius generis octōni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium[152] appellabant. Ante haec taleae,[152] pedem longae, ferreis hamis infixis, totae in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos stimŭlos[152] nominabant.

74. His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura, XIIII milia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diversas[153] ab his, contra exteriorem hostem[154] perfecit, ut ne magna quidem multitu-

---

a palisade, made of large stakes cut in the form of stag's horns; hence called *cervi*, to prevent the ascent of the enemy. Before that, there were several rows of trunks of trees, or large branches sharpened at the ends (*praeacutis cacuminibus*), called *cippi*, fixed in trenches (*fossae*) about five feet deep. In front of these were dug pits (*scrobes*) of three feet deep, intersecting one another in the form of a *quincunx*, stuck thick with strong sharp stakes, and covered over with bushes (*lilia*). Before these were placed up and down (*omnibus locis disserebantur*) sharp stakes, about a foot long (*talĕae*), fixed to the ground with iron hooks (*stimuli*).

153. *diversas ab his*, different (*in place*) from these (*which have been described*).

154. *exteriorem hostem*, the enemy from without, viz. the cavalry,

dine, si ita accĭdat eius[155] discessu, munitionum praesidia circumfundi possent: neu cum periculo ex castris egrĕdi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum iubet.

75. Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli, concilio princĭpum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix,[156] convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Impĕrant Aeduis atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivarĕtis, Aulercis Brannovīcibus, [Brannoviis,] milia XXXV; parem numerum Arvernis, adiunctis Eleuthĕris Cadurcis, Gabălis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt; Senŏnibus, Sequănis, Biturĭgibus, Santŏnis, Rutĕnis, Carnūtibus duodēna milia; Bellovăcis X; totĭdem Lemovīcibus; octōna Pictŏnibus et Turŏnis et Parisiis et Helviis; Suessionibus, Ambiănis, Mediomatrĭcis, Petrocoriis, Nerviis, Morĭnis, Nitiobrĭgibus quina milia; Aulercis Cenomănis totĭdem; Atrebătibus IV; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburŏnibus terna; Rauracis et Boiis XXX; universis civitatibus, quae Oceănum attingunt, quaeque eorum consuetudine Armorĭcae appellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedŏnes, Ambibări, Calĕtes, Osismii, Lemovīces, Venĕti, Unelli) sex. Ex his Bellovăci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen ab Commio, pro eius hospitio bina milia miserunt.

76. Huius opera Commii, ita ut antea demonstravimus,[157] fidēli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar: quibus ille pro merĭtis civitatem eius inmūnem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morĭnos attribuerat. Tanta tamen universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae, et pristĭnae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis, neque amicitiae memoria, moverentur; omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII milibus et peditum circĭter CCXL. Haec in Aeduorum finibus recensebantur numerŭsque inibatur:[158]

---

which Vercingetorix had dismissed (c. 71), and the troops collected by them, whose sudden approach Caesar dreaded.

155. *ejus*, i. e. hostis *or* equitatus.

156. *ut censuit Vercingetorix*. See c. 71.

157. *demonstravimus*. See B. IV. c. 21.

158. *recensebantur numerusque inibatur*, these were reviewed and their number computed.

praefecti[159] constituebantur: Commio Atrebāti, Virdumāro et Eporedirīgi, Aeduis Vergasillauno Arverno, consobrīno Vercingetorīgis, summa imperii transdītur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alăcres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur: neque erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur; praesertim ancipīti proelio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

77. At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua suorum auxilia exspectaverant, consumto omni frumento, inscii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non praetereunda videtur oratio Critognāti, propter eius singularem ac nefariam crudelitatem. Hic, summo in Arvernis ortus loco et magnae habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitūtem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos, censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristīnae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me tantum dignitas potest,) si nullam, praeterquam vitae nostrae, iacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum milibus LXXX[160] uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis,[161] si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur? Nolīte hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salūtis caussa suum periculum neglexerint; nec stultitia[162] ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternĕre et perpetuae servitūti addicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine caussa quotidie exerceri

159. *praefecti*, c. 83. duces.

160. *milibus LXXX*. Vercingetorix had this number of men with him. See c. 71.

161. The construction is, *quid animi existimatis fore propinquis consanguineisque nostris.*

162. *Nolite nec stultitia.* There occurs here a double negative, as in Greek, unless *velitis* be understood.

putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu praesepto; iis[163] utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterrĭti diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutŏnumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui aetate inutĭles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus transdiderunt. Cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis caussa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit?[164] Depopulata Gallia, Cimbri, magnaque illata calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his aeternam iniungere servitūtem? Neque enim umquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis: respicĭte finitŭmam Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur servitūte.

78. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valitudine aut aetate inutĭles sint bello, oppido excēdant atque omnia prius experiantur, quam ad Critognāti sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se, in servitūtem receptos, cibo iuvarent. At Caesar, dispositis in vallo custodiis, recĭpi prohibebat.

79. Interea Commius et relĭqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et, colle exteriore occupato, non longius M passibus ab nostris munitionibus consīdunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem,[165] quam in longitudinem III milia passuum patēre demonstravimus, complent pedestresque copias paullum ab eo loco abditas[166] in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque pro-

163. *iis.* This pronoun refers to *Romanos.*
164. *Nam quid illi bello* (a Cimbribus illato) *simile fuit* (cum his rebus, quibus nunc utimur, cum his miseriis, quibus nunc vexamur?
165. *planitiem.* See c. 69.
166. *abditas,* i. e. sejunctas, abstractas, removed.

ductis copiis ante oppidum consīdunt et proximam fossam cratibus intĕgunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes casus compărant.

80. Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit equitatum ex castris edūci et proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnae proventum[167] exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios expedītosque levis armatūrae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrĕrent et nostrorum equĭtum impĕtus sustinērent. Ab his complures de improviso vulnerati proelio excēdebant. Quum suos pugnae superiores esse Galli confidĕrent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte ac turpiter factum celari poterat: utrosque et laudis cupidĭtas et timor ignominiae ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impĕtum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex relĭquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, moesti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

81. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio magno cratium scalarum harpăgōnum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accēdunt. Subĭto clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates proiicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quae ad oppugnationem pertĭnent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido edūcit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique locus erat definītus, ad munitiones accēdunt: fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris ademto, multa utrimque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius, Legati, quibus eae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

167. *proventum*, the issue.

82. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimŭlis[168] inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo ac turribus transiecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux appeteret, verĭti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores,[169] dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita, re infecta, in oppidum reverterunt.

83. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consŭlunt: locorum perītos adhĭbent: ab his superiorum castrorum[170] situs munitionesque cognoscunt. Erat a septemtrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri, necessarioque paene iniquo loco et lenĭter declīvi castra fecerant. Haec C. Antistius Regīnus et C. Caninius Rebĭlus, Legati, cum duabus legionibus, obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, Duces hostium LX milia ex omni numero delĕgunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto[171] agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex quatuor Ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Quum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

84. Vercingetŏrix ex arce Alesiae suos conspicatus, ex oppido egredĭtur; a castris longurios musculos falces relĭquaque, quae eruptionis caussa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter atque omnia tentantur: qua minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post

168. *se ipsi stimulis induebant,* they fell upon, or entangled themselves among the caltrops.
169. *interiores,* i. e. oppido inclusi.
170. *superiorum castrorum,* of the higher camp.
171. *quoque pacto,* in every conjuncture.

tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute constare: omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

85. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus auxilium submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem[172] fastigium magnum habet momentum. Alii tela coniiciunt; alii testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri succēdunt. Agger, ab universis in munitionem coniectus, et adscensum dat Gallis, et ea, quae in terram[173] occultaverant Romani, contĕgit: nec iam arma nostris, nec vires suppĕtunt.

85. His rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit: impĕrat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id, nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labōri succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores,[174] desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adscensu tentant: huc ea, quae paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus fossas explent, aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam rescindunt.

87. Caesar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum aliis septem C. Fabium Legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnarent, intĕgros subsidio addūcit. Restituto proelio ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, cȏntendit; cohortes quatuor ex proximo castello dedūcit; equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesărem per nuncios facit certiorem, quid faciundum existimet. Accelĕrat Caesar, ut proelio intersit.

88. Eius adventu ex colore vestītus cognīto, [quo insigni

---

172. *ad declivitatem.* These words seem to have been a marginal note in explanation of *fastigium*, and to have inadvertently creeped into the text.

173. *quae in terram*, i. e. the *lilia* and *stimuli*. See c. 73.

174. *Interiores.* See c. 82.

in proeliis uti consueverat,][175] turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium committunt. Utrimque clamore sublato, excĭpit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt; fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIIII ad Caesarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolŭmes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protĭnus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diēi labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discēdunt.

89. Postero die Vercingetŏrix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa, demonstrat; et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma transdi, principes prodūci. Ipse in munitione pro castris consēdit: eo duces producuntur. Vercingetŏrix deditur, arma proiiciuntur. Reservatis Aeduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula praedae nomine distribuit.

90. His rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; civitatem recĭpit. Eo legati ab Arvernis missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Impĕrat magnum numerum obsĭdum. Legiones in hiberna mittit: captivorum circiter XX milia Aeduis Arvernisque reddit: T. Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequănos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutĭlum attribuit: C. Fabium et L. Minucium Basilum cum duabus legionibus in Remis collocat, ne quam ab finitumis Bellovăcis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivarētos, T. Sextium in Biturĭges, C. Caninium Rebĭlum in Rutēnos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Aeduis ad Arărim, rei frumentariae caussa, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus litteris Caesaris cognitis, Romae dierum XX supplicatio indicitur.

175. *quo—consueverat.* This expression no doubt has been originally a marginal note.

COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVUS.
SCRIPTORE AULO HIRTIO.

ARGUMENTUM.

I. Praefatio A. Hirtii.

II. Res gestae C. Iulii Caesaris a. VIII. Proconsulatus.

Cap. 1. *Nova coniuratio Gallorum.* 2. 3. *Receptio Biturigum.* 4. 5. *Carnutes debellati.* 6—22. *Bellovaci.* 23. *Commius Atrebas insidiis petitus.* 24. 25. *Exercitus Romanus in plures partes divisus. fines Ambiorigis iterum vexati. T. Labienus in Treviros missus.* 26—29. *Lemonum a Dumnaco, Andium duce, oppugnatum. Dumnacus victus.* 30. *C. Caninius Drappetem et Lucterium persequitur* 31. *Carnutes et finitimae civitates in fidem receptae.* 32. 33. *Drappetis et Lucterii fuga in oppidum Uxellodunum, quod obsidetur.* 34. 35. *Drappes et Lucterius, frumentum et commeatum adducturi, ex oppido egressi, a C. Caninio Legato repulsi.* 36. *Drappes captus.* 37. 38. *Uxellodunum operibus inclusum. de Gutruato supplicium sumtum.* 39—43. *Adventus Caesaris ad Uxellodunum. oppidani ab aqua prohibiti. opera Romanorum incensa. fons oppidi cuniculis intercisus.* 44. *Uxellodunt deditio. poena oppidanorum. Drappetis mors. Lucterius prehensus.* 45. *Treviri a Labieno victi.* 46. *Aquitania in fidem recepta. hiberna.* 47. 48. *Commius victus.*

III. Annus IX. Proconsulatus.

Cap. 49. *Praefatiuncula auctoris. Caesaris indulgentia in Gallos.* 50. *Eius iter in Italiam, Antonium ut in petitione sacerdotii adiuvet.* 51. *Caesar magnifice exceptus.* 52. 53. *Iter in ulteriorem Galliam. Labienus Galliae togatae praefectus. initia belli civilis.* 54. 55. *Legiones a Caesare per caussam belli Parthici deductae, Pompeio traditae.*

A. Hirtius, Balbo S.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui novissimumque ac imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam qui legent, scire possint, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus

deesset; adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita, facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem: quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sint nota; tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

Omni Gallia devicta, Caesar quum a superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet: complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur coniurationesque facere. Cuius rei verisimilis caussa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine, in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore inissent civitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum Populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem.

2. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar M. Antonium Quaestorem suis praefecit hibernis: ipse cum equitatus praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Aeduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

3. Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent: namque etiam illud, vulgare incursionibus, signum hostium, quod incendiis aedificiorum intellegi consue-

vit, Caesaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum milibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitumas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi: qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam, finitumasque civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

4. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, Centurionibus II milia nummum praedae nomine condonanda pollicetur; legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XXXX Bibracte. Ibi quum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae caussa, superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

5. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis, incolebant, (nuper enim devicti complura oppida demiserant,) dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae, coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia, erant inaedificata, milites contegit: equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitumas civitates.

6. Caesar tempore anni difficillimo quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur

ur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflari: C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit; ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitumasque his civitates, duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate, exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

7. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renunciant, paucos in aedificiis esse inventos atque hos, non qui agrorum colendorum caussa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum,) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse; itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocasses, Atrebatas locum castris excelsum, in silva, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse Principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen Populi Romani intellexissent; paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium Principum consensu, summa plebis cupiditate, si (ut dicebatur) Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, quae propter anni tempus quum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

8. Quae Caesar consentientibus pluribus quum cognovisset,

atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis, contemta suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII et VIIII habebat; summae spei delectaeque iuventutis XI, quae, octavo iam stipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eamdem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato, rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, VIIII ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

9. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late petente, castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum XII muniri coronisque loriculam pro ratione eius altitudinis inaedificari; fossam duplicem pedum quinum denum lateribus directis deprimi; turris crebras excitari in altitudinem III tabulatorum, pontibus transiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea loricula munirentur, ut hostis a duplici fossa duplici propugnatorum ordine defenderetur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

10. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum: et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes inse-

quebantur; aut vicissim hostes, eamdem transgressi, nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, quum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quae res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum; atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat: qui tamen etsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

11. Caesar, quum animum adverteret, hostem complures dies castris, palude et loci natura munitis, se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu, posse: litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio Legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret, atque ita cum III legionibus quam magnis itineribus ad se veniret: ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

12. Quod quum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci, delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumventos aggrederentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repente hostium equites animum advertissent ac numero superiores paucitatem contemsissent, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt, amisso Vertisco, Principe civitatis, Praefecto equitum: qui quum vix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda Praefectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, Principe et Praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

13. Non intermittuntur interim quotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea

Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, quum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt; nec prius finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnullo pudore coacti, longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores, essent.

14. Compluribus diebus iisdem in castris consumtis, quum propius accessisse legiones et C. Trebonium Legatum cognovissent: Duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce, copiis armatorum vias pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes aggrediundos, neque cedentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent. Ita, quum palude impedita a castris castra dividerentur, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret: pontibus palude constrata, legiones transducit celeriterque in summam planitiem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum iugum pervenit, aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos coniici possent.

15. Barbari, confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia, Caesar, cognita, viginti cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri iubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites renatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare sine periculo, aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium

sui recipiendi inierunt. Fasces, uti consederant, stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt, extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

16. Caesar, etsi discessum hostium animum advertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugae caussa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes adverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga, timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento milia non amplius X progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Inde, quum saepe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

17. Quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Caesar, Correum, Bellovacorum Ducem, fortissimorum milia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero M, quos in insidiis eo loco collocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Caesar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidia consuerat, praemittit. Huic interponit auxilia levis armaturae: ipse cum legionibus, quam potest maxime, appropinquat.

18. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio, nostri, ad proeliandum animo atque armis parati, quum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus proeliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

19. Quum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur, neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri, Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod quum diutius pari Marte iniretur, paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, praesidio cohortium confisi nostri, acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur: victi tamen perculsique, maiore parte amissa, quo fors tulerat, consternati profugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus excedere proelio silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime proeliando compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela coniicere.

20. Tali modo re gesta, recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus octo milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu transducto progreditur. At Bellovaci reliquaeque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

21. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos, petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes

equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse; vix refugisse nuncios caedis; tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus; numquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse.

22. Haec orantibus legatis, commemorat Caesar, eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intellegere se, caussam peccati facillime mortuis delegari; neminem vero tantum pollere, ut, invitis Principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

23. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatium legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio, quem timor prohibebat, cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente, quum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit Centuriones. Quum in colloquium ventum esset et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset; Centurio, vel ut insueta re permotus, vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii destricti essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

24. Bellicosissimis gentibus devictis, Caesar, quum videret, nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad praesens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit; M. Antonium Quaestorem cum legione XI sibi coniungit; C. Fabium Legatum cum

cohortibus XXV mittit in diversissimam Galliae partem; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum, Legatum, qui in illis regionibus praeerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat, legionemque XII, quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

25. Quum in omnis partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum duabus legionibus in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat, neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

26. Interim C. Caninius, Legatus, quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nunciisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quaedam civitatis eius defecisset; ad oppidum Lemonum contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, Duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumsisset et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

27. Eodem tempore C. Fabius, Legatus, complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset et Romanorum externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem trans-

eundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eumdem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et, fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

28. Insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, Praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine: namque nostri, contemtis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi proelii, fortissime contra pedites proeliabantur; hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

29. Quum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio. Tum repente confertae legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsae barbarorum turmae, perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

30. Qua ex fuga, quum constaret, Drappeten Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatium adscitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat non amplius hominum II-

milibus ex fuga collectis, Provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario, prima defectione Galliae, facere in Provinciam impetum voluisse, cognitum est:) Caninius Legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de detrimento aut timore Provinciae magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

31. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat: non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteraeque civitates, positae in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum, adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitansque solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

32. At Drappes unaque Lucterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciae fines intrare posse; nec iam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi, quum Lucterius apud suos cives, quondam integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

33. Quo quum confestim C. Caninius venisset animadverteretque, omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripartito cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

34. Quod quum animum adverterent oppidani, miserrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur; maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse ha-

bendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, duobus milibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare contatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis locis infirma disponat praesidia.

35. Magna copia frumenti comparata, considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido X milibus, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen iumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi praesidiis, hora noctis circiter X, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quae agerentur, renunciassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia: quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

36. Re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, quum intellegeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse: magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed in experiundo quum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa: at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improviso advolasse et proelium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehe-

mentissime proeliantur : confestim cohortes undique impetum faciunt, omnibusque aut interfectis, aut captis, magna praeda potiuntur : capitur ipse eo proelio Drappes.

37. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo paene militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur; externoque hoste deleto, cuius timore antea augere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

38. Caesar interim M. Antonium Quaestorem cum cohortibus XV in Bellovacis reliquit, ne qua rursus novorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animum advertebat, quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli, Gutruatum, ad supplicium deposcit : qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium cura quaesitus, in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum concursu, qui ei omnia pericula et detrimenta belli, a Gutruato accepta, referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

39. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse afficiendam iudicabat; ne universa Gallia, non defuisse vires sibi ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceterae civitates, locorum opportunitate fretae, se vindicarent in libertatem : quum omnibus Gallis notum sciret, reliquam esse unam aestatem suae provinciae; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum Legatum cum legionibus duabus relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

40. Quum contra exspectationem omnium Caesar Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animum adverteret ; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse ; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosset ; aqua prohibere hostem tentare coepit. Flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc flumen averti loci natura prohibebat ;

sic enim in imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Caesar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat.

41. Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons aquae prorumpebat, ab ea parte, quae fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Caesar unus videret; e regione eius vineas agere adversus montem, et aggeres instruere coepit, magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim, loco superiore decurrentes, eminus sine periculo proeliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum VIIII, collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quae moenibus adaequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superaret fontis fastigium. Ex ea quum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus, ne sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

42. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo, pice, scindulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea, vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo: res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri; magnusque utrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus eius esset, telis hostium flammaeque se offerebant.

43. Caesar quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere et, simulatione moenium occupandorum, clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid agere-

tur in locis reliquis, essent ignari, suspensi revocant ab impugnandis operibus armatos murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani et, iam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt atque aversae. Quo facto exhaustus repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque, necessitate coacti, se transdiderunt.

44. Caesar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animum adverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare consilia inissent; exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit; vitam concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignatione et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus se cibo abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere,) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus Populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

45. Labienus interim in Treviris equestre proelium secundum fecit; compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, Principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Aeduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis.

46. Ea re cognita, Caesar, quum in omnibus Galliae partibus bene res gestas videret iudicaretque, superioribus aestivis Galliam devictam et subactam esse; Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum: quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit: namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad eum miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipsi cum equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per Legatos in hiberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocavit cum M. Anto-

nio et C. Trebonio et P. Vatinio et Q. Tullio, Legatis: duas in Aeduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem regionem coniunctam Oceano continerent: duas reliquas in Lemovicum finis, non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis praemia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis Provinciae illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennae.

47. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. Nam, quum Antonius in hiberna venisset civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

48. Erat attributus Antonio Praefectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum hostium equitatum mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quae singularis in eo erat, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, saepius eius equites aggressus, secunda proelia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur ac Volusenus, ipsius intercipiendi Commii cupiditate, pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conversoque equo, se a ceteris incautius permittit in Praefectum. Faciunt idem omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur eius magnis viribus transiicit. Praefecto vulnerato, non dubitant nostri resistere et conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu perculsi, vulnerantur et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum Dux equi velocitate evitavit, graviter vulneratus Praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magna

parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperaverit, obsidibus datis firmat. Unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio, Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paullo C. Marcello Coss. nullas res Galliae habet magno opere gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda coniungendaque huic commentario statui.

---

49. Caesar, in Belgio quum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut caussam dare armorum: nihil enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. Itaque, honorifice civitates appellando, Principes maximis praemiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis proeliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit.

50. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, Quaestoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia quum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paullo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi Augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat: tamen non minus iustam sibi caussam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent; simulque se et honorem suum in sequentis anni commendaret petitione, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum coss. creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris exspoliarent; ereptum Sergio Galbae

Consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

51. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore: tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: hostiae omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

52. Quum omnes regiones Galliae Togatae Caesar percucurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit: legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad Consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita Senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque, contra Senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci; iudicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. Nam C. Curio, Tribunus plebis, quum Caesaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, et, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret, fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se discessionem facere coepit: (quod ne fieret, Consules amicique Pompeii iusserunt,) atque ita rem moderando discesserunt.

53. Magnum hoc testimonium Senatus erat universi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi retulerat ante tempus ad Senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, Senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituissent.

a (in ci-

54. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio u[illegible] se Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitterentur: neque obscure hae duae legiones uni Caesari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, et suo nomine XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet transdi. In eius locum XIII legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueatur, ex quibus praesidiis XV deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, et Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

55. Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum Consulem, legiones duas, ab se remissas, quae ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quam belli gerundi. Contendit * *

IULII CAESARIS
COMMENTARII
E BELLO CIVILI

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. *Causa et origo belli civilis. De litteris Caesaris ad Senatum non refertur, obstantibus Lentulo Cos. et Scipione.* 2. *Caesar exercitum iubetur dimittere.* 3. *Senatus Pompeio aperte favet coactus, refragantibus Tribunis plebis.* 4. *Pompeius se Caesari infensum ostendit.* 5. *S. C. Videant Coss. Praetores, Tribuni plebis, ne quid R. P. detrimenti capiat.* 6. *Provinciae Pompeianis commissae. Tota Italia delectus habentur.* 7. *Caesar, de militum voluntate certus.* 8—10. *Ariminum tendit. Tribunos plebis convenit, pacem servare tentat.* 11. *Iniqua conditione Pompeii reiecta occupat Arretium, Pisaurum, Fanum, Anconam.* 12. *Iguvium. toto Piceno dilectus habet.* 13. *Auximo potitur.*

Cap. 14. *Roma trepidat. Pompeius ex urbe excedit. Lentulus aperto aerario fugit, gladiatores Caesaris Capuae armat.* 15. *Caesar Asculum recipit. ex dilectibus Pompeianis suas cohortes auget.* 16. *Corfinii obsidet Domitium, qui* 17. *frustra a Pompeio auxilium petit.* 18. *Sulmonenses Caesari portas aperiunt.* 19. *Corfinii trepidatur.* 20. *Domitius fugam moliens impeditur.* 21. 22. *De tradendo oppido agitur.* 23. *Eo tradito Pompeii Duces Caesar dimittit. milites sacramento adigit. in Apuliam transit.* 24. *Pompeius ipse Brundisium fugit, copias contrahit, servos, pastores armat. Pompeianorum cohortes ad Caesarem transeunt, qui rursus de pace cum Pompeio coram agere cupit.* 25. *Hunc Caesar Brundisii obsidet.* 26. *colloquium recusantem.*

Cap. 27. *Pompeius Dyrrhachium transiicit.* 28. *Brundisini se Caesari reddunt.* 29. *Hic Hispaniam confirmare statuit.* 30. 31. *E Sardinia Cottam Valerius, e Sicilia Catonem Curio eiicit, Tuberoni in Africa resistit Varus.*

Cap. 32. *Caesar Romae in Senatu de pace agit. legatos ad Pompeium mitti suadet.* 33. *Legationem nemo suscipit. Caesar in Galliam ulteriorem abit.* 34. *Domitii suasu Massilia portas Caesari claudit, qui* 35. *frustra eam a bello dehortatur.* 36. *Domitius Massiliam pervenit. hanc Caesar oppugnare parat.* 37. *Pyrenaeos saltus occupat.* 38. *Afranius et Petreius, Pompeii Legati, Hispaniam obtinent.* 39—42. *Cum iis certatur pluribus proeliis.* 43—52. *potissimum ad Ilerdam bellum geritur.* 53. *Res Afranii et Petreii prosperae gestae, Romam nuntiatae, Pompeianorum partes firmant.* 54. 55. *Caesar strenue resistit.* 56. 57. *Pugna ad Massiliam.* 58. *Prospero Bruti proelio,* 59. *nunciato Caesari ad Ilerdam, fortuna mutatur.* 60. *Hispaniae populi, Oscenses, Calagurritani, alii, desciscunt ab Afranio.* 61—63. *Caesar, Sicoris parte aversa, Afranium et Petreium terret.* 64—70. *cum his prospere pugnat.* 71—73. *Afranianis parcit, misericordia motus, sine proelio iis se potiturum sperans.* 74. *Agitur cum Caesare de Afranii et Petreii vita. pax videtur coitura.* 75. 76. *Petreius Caesarianos per inducias receptos perfide trucidari curat.* 77. *Caesar contra Pompeianos salvos dimittit.* 78. *Afraniani, omnis generis inopia pressi, castra relinquunt.* 79—83. *in itinera impediuntur a Caesare.* 84. *omnibus rebus obsessi colloquium petunt.* 85. *Afranium reprehendit Caesar.* 86. 87. *Dimittitur exercitus. Duces libere abeunt.*

Litteris a C. Caesare Consulibus redditis, aegre ab iis impetratum est, summa Tribunorum plebis contentione, ut in Senatu recitarentur: ut vero ex litteris ad Senatum referretur, im-

petrari non potuit. Referunt Consules de Republica (in civitate). L. Lentulus Consul Senatu Reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Caesarem respiciant atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum neque Senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum. In eamdem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, Reipublicae non deesse, si Senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, Senatum imploraturum.

2. Haec Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad Senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti et exercitus conscripti essent; quo praesidio tuto et libere Senatus, quae vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum caussa; timere Caesarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere mutatis rebus sequebatur: hi omnes, convicio L. Lentuli Consulis correpti, exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus, perterritus conviciis, a sua sententia discessit. Sic vocibus Consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti Scipionis sententiam sequuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum dimittat; si non faciat, eum adversus Rempublicam facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, Tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione Tribunorum: dicuntur sententiae graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Caesaris collaudatur.

3. Misso ad vesperum Senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius atque in posterum confirmat; segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus spe praemiorum atque ordinum evocantur: multi ex duabus legionibus, quae sunt transditae a Caesare, arcessuntur: completur urbs et eius comitium Tribunis, Centurionibus, evocatis. Omnes amici Consulum, necessarii Pompeii atque eorum, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in Senatum coguntur, quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur,

plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Caesarem; item L. Roscius Praetor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem Senatus ei proponant.

4. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio Consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus aeris alieni magnitudine et spe exercitus ac provinciarum et Regum appellandorum largitionibus movetur, seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur; simul iudiciorum metus, adulatio atque ostentatio sui et potentium, qui in Republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus et, quod neminem secum dignitate exaequari volebat, totum se ab eius amicitia averterat et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore iniunxerat Caesari. Simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

5. His de caussis aguntur omnia raptim atque turbate; nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur; nec Tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute septimo die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus Tribuni plebis octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia numquam ante discessum est; dent operam Consules, Praetores, Tribuni plebis, quique Consulares sunt ad urbem, ne quid Respublica detrimenti capiat. Haec S. C. perscribuntur a. d. VIII. Idus Ianuarias. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Caesaris et de amplissimis viris, Tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe Tribuni plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum aequitate res ad otium deduci posset.

6. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pom-

peius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; Senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas decem; praeterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Caesarem milites, neque iis posse persuaderi, uti eum defendant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad Senatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla Propraetor in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur. Refertur etiam de Rege Iuba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero passurum se in praesentia negat. De Fausto impedit Philippus, Tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perscribuntur, provinciae privatis decernuntur, duae Consulares, reliquae Praetoriae: Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Marcellus privato consilio praetereuntur, neque eorum sortes deiiciuntur. In reliquas provincias Praetores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad Populum feratur, paludatique, votis nuncupatis, exeant, quod ante id tempus acciderat numquam. Consules ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia Divina humanaque iura permiscentur.

7. Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, a quibus seductum ac depravatum Pompeium queritur, invidia atque obtrectatione laudis suae, cuius ipse honori et dignitati semper faverit adiutorque fuerit. Novum in Republica introductum exemplum queritur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quae superioribus annis armis esset restituta. Sullam, nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissa restituisse videatur, dona etiam, quae ante habuerit, ademisse. Quotiescumque sit decretum, darent Magistratus operam, ne quid Respublica detrimenti caperet, (qua voce et quo S. C. Populus Romanus ad arma sit vocatus,) factum in perniciosis legibus, in vi Tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis. Atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet. Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta. Hortatur, cuius Imperatoris ductu novem annis Rempublicam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut eius existimationem dignita-

temque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quae aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquae nondum convenerant) sese paratos esse, Imperatoris sui Tribunorumque plebis iniurias defendere.

8. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat et subsequi iubet. Eo L. Caesar adolescens venit, cuius pater Caesaris erat Legatus. Is, reliquo sermone confecto, cuius rei caussa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat: velle Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae Reipublicae caussa egerit, in suam contumeliam vertat; semper se Reipublicae commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Caesarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam Reipublicae dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne, quum illis nocere se speret, Reipublicae noceat. Pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeii coniuncta. Eadem fere atque eisdem rebus Praetor Roscius agit cum Caesare sibique Pompeium commemorasse demonstrat.

9. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere atque omnem Italiam metu liberare possint: sibi semper Reipublicae primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem; doluisse se, quod Populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis Populus iussisset; tamen hanc iacturam honoris sui Reipublicae caussa aequo animo tulisse: quum litteras ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse: tota Italia dilectus haberi, retineri legiones duas, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae: civitatem esse in armis. Quonam haec omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum atque omnia pati Reipublicae caussa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias; ipsi exercitus dimittant; discedant in Italia omnes ab armis; metus e civitate tollatur; libera comitia atque omnis Respublica Senatui Populoque Romano permittatur. Haec quo facilius certisque conditionibus fiant et iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controversiae componantur.

10. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Caesare Capuam pervenit ibique Consules Pompeiumque invenit. Postulata Caesaris renunciat. Illi deliberata re respondent scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum haec erat summa: Caesar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quod fides esset data, Caesarem facturum, quae polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumque dilectus.

11. Erat iniqua conditio, postulare, ut Caesar Arimino excederet atque in provinciam reverteretur; ipsum et provincias et legiones alienas tenere: exercitum Caesaris velle dimitti; dilectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Caesaris Consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur: tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit: ipse Arimini cum duabus subsistit ibique dilectum haberet instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

12. Interea certior factus, Iguvium Thermum Praetorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cuius adventu cognito, diffisus municipii voluntate Thermus, cohortes ex urbe educit et profugit: milites in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio omnium summa voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Caesar, cohortes legionis XIII ex praesidiis deducit Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, dilectumque toto Piceno circummissis Senatoribus habebat.

13. Adventu Caesaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent, sui iudicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Caesarem, Imperatorem bene de Republica meritum, tantis rebus gestis, oppido moenibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, praesidium, quod introduxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites consistere cogunt: commisso proelio, deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius, primipili Centurio, adducitur, qui hunc eumdem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At

Caesar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

14. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus Consul ad aperiendum aerarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore aerario, ex urbe profugeret: Caesar enim adventare, iam iamque et adesse eius equites falso nunciabantur. Hunc Marcellus collega et plerique Magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum caussa disposuerat. Dilectus intra urbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt, dilectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat atque iis equos attribuit et se sequi iussit: quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani custodiae caussa distribuit.

15. Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctae earum regionum Praefecturae libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exaedificaverat, ad eum legati veniunt, quaeque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Caesaris adventu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa: a quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitumis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex dilectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirrum, cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit; quibus coactis XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Caesaremque adesse cum legionibus duabus nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis et Pelignis et finitumis ab regionibus coegerat.

16. Recepto Asculo expulsoque Lentulo, Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui iubet: ipse, unum diem ibi rei frumentariae caussa moratus, Corfi-

nium contendit. Eo quum venisset, cohortes quinque, praemissae a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido milia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Caesar, legionibus transductis, ad oppidum constitit iuxtaque murum castra posuit.

17. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito praemio, cum litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Caesarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX, magnumque numerum Senatorum atque Equitum Romanorum, in periculum esse venturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera et pro rata parte Centurionibus evocatisque.

18. Interim Caesari nunciatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea facere, quae vellet; sed a Q. Lucretio, Senatore, et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis octavae cohortibus quinque. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, universique et oppidani et milites obviam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius et Attius de muro se deiecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Attiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire et ex finitumis municipiis frumentum comportare reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohortesque ex novis Galliae dilectibus XXII equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem praefecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur.

19. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque usui ad defendendum oppidum sint, parent: ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur consiliumque fugae capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret atque omnia trepi-

dantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi caussa secreto praeter consuetudinem colloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

20. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt: atque ita inter se per Tribunos militum Centurionesque atque honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se a Caesare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio exsistit, ut manum conserere atque armis dimicare conentur: post paullo tamen, iternunciis ultro citroque missis, quae ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium, productum in publicum, circumsistunt et custodiunt legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quaeque imperaverit, facere et L. Domitium vivum in eius potestatem transdere.

21. Quibus rebus cognitis, Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat atque in oppidum dimittit; portas murosque adservari iubet. Ipse iis operibus, quae facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se atque omnem munitionem expleant: Tribunos militum et Praefectos circummittit atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit: tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperent.

22. Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Caesarem convenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, sibi ut parcat, veteremque amicitiam commemorat Caesarisque in se beneficia exponit, quae erant maxima; quod per eum in collegium Pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam ex Praetura habuerat, quod in petitione Consulatus ab eo erat sublevatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii caussa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut Tribunos plebis ea re ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret; ut se et Populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, uti in oppidum reverti liceat, petit; quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae durius consulere cogantur. Facta potestate discedit.

23. Caesar, ubi illuxit, omnes Senatores Senatorumque liberos, Tribunos militum Equitesque Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus, Quaestor, L. Rubrius: praeterea filius Domitii aliique complures adolescentes et magnus numerus Equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod advexerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab duumviris Corfiniensibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet atque eo die castra movet, iustumque iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

24. Pompeius, iis rebus cognitis, quae erant ad Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis dilectibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius Praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus Praetor Tarracina cum tribus: quae procul equitatum Caesaris conspicatae,

cui praeerat Bivius Curius, relicto Praetore, signa ad Curium transferunt atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremona, Praefectus fabrum Cn. Pompeii, quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse reipublicae et communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque vero idem profici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur.

25. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex pervenit, veteranis tribus, reliquis, quas ex novo dilectu confecerat atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit, Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus viginti: (neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii caussa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; an inopia navium ibi restitisset:) veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum mare. Longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquoversus pedum triginta, e regione molis collocabat. Has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

26. Contra haec Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque, multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Caesaris appellebat, ut rates perrumperet atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis reliquisque telis pugnabatur. Atque haec ita Caesar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat,

ad se non remitti; atque ea res saepe tentata etsi impetus eius consiliaque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum Legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii caussa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut aequis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur: paullo post renunciat, quod Consules absint, sine illis de compositione agi non posse. Ita saepius rem frustra tentatam Caesar aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

27. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta, diebusque in ea re consumtis novem, naves, a Consulibus Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Caesaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit: et, quo facilius impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transversas viis praeducit atque ibi sudes stipitesque praeacutos defigit. Haec levibus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praesepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere iubet; expeditos autem ex evocatis, sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

28. Brundisini, Pompeianorum militum iniuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Caesaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Caesar scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiae caussa collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti a Brundisinis, ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt et, longo itinere ab his circumducti, ad portum perveniunt duasque naves cum militibus, quae ad moles Caesaris

adhaeserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas excipiunt.

29. Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret: tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis navibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae Picenique et a freto naves essent exspectandae. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat.

30. Itaque in praesentia Pompeii insequendi rationem omittit; in Hispaniam proficisci constituit; duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium Legatum; in Siciliam Curionem Propraetorem cum legionibus quatuor; eumdem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intellegeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Brutiisque per legatos suos civium Romanorum dilectus habebat: equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione, sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset et, ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. Haec in concione questus ex provincia fugit.

31. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam occupaverat, dilectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante

annis ex Praetura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur; sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

32. His rebus confectis, Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat, docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed exspectato legitimo tempore Consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab decem Tribunis plebis, contra dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et, pristina consuetudine, dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso Consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat: crudelitatem et insolentiam in circumscribendis Tribunis plebis, conditiones a se latas et expetita colloquia et denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, Rempublicam suscipiant atque una secum administrent: sin timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se Rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in Senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi haec animi videri: se vero, ut operibus anteire studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

33. Probat rem Senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent et qui in castris Caesaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediat. Cuius cognito consilio, Caesar, frustra diebus aliquot consumtis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam pervenit.

34. Quo quum venisset, cognoscit, missum in Hispaniam

a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam: navibus actuariis septem, quas Igilii et in Cosano a privatis coactas servis, libertis, colonis suis compleverat: praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitumis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portas reficiebant.

35. Evocat ad se Caesar Massiliensium quindecim primos: cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem legati domum referunt; atque ex auctoritate haec Caesari renunciant: intellegere se, divisum esse Populum Romanum in partes duas; neque sui iudicii, neque suarum esse virium, decernere, utra pars iustiorem habeat caussam: principes vero esse earum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe aut portibus recipere.

36. Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit atque, ab iis receptus, urbi praeficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquoversus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt: parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus iniuriis permotus Caesar, legiones tres Massiliam adducit; turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus triginta, a qua die materia caesa est adductisque Massiliam, his D. Brutum praeficit: C. Trebonium Legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit.

37. Dum haec parat atque administrat, C. Fabium Legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumque ea loca hiemandi caussa disposuerat, in Hispaniam praemittit, celeriterque Pyrenaeos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio Legato praesidiis tenebantur: reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

38. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, Legati Pompeii, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus; tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio; Celtiberis, Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

39. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duae, praeterea scutatae citerioris provinciae et cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter octoginta, equitum utriusque provinciae circiter quinque milia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat, ad sex milia auxilia peditum, equitum tria milia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat, Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum: simul a Tribunis militum Centurionibusque mutuas pecunias sumsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos Centurionum devinxit et largitione redemit militum voluntates.

40. Fabius finitumarum civitatum animos litteris nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes milia passuum quatuor. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa, Pompeiani exercitus Duces faciebant, crebroque inter se

equestribus proeliis contendebant. Huc quum *quotidiana* consuetudine congressae pabulatoribus praesidio proprio legiones Fabianae duae flumen transisssent, impedimentaque et omnis equitatus sequeretur: subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones quatuor equitatumque omnem transiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio, signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut Duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu proelium dirimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

41. Eo biduo Caesar cum equitibus nongentis, quos sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus; hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque praesidio sex cohortis relinquit atque omnia impedimenta, et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii constitit: et, ibi paullisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit et in medio colle sub castris constituit. Caesar, ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: et, ne in opere faciundo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat; sed a fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam intellegeretur ab Afranio, castra muniri.

42. Sub vesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit atqui ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit, singulaque latera castrorum singulis attribuit legioni.

bus munienda fossasque ad eamdem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi caussa atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt et proelio lacessunt. Neque idcirco Caesar opus intermittit, confisus praesidio legionum trium et munitione fossae. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. Tertio die Caesar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci iubet.

43. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum trecentorum: atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Caesar et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones tres ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere atque occupare eum tumulum iubet. Qua re cognita, celeriter, quae in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eumdem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis subsidiis, terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

44. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnae adsuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteravit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec tamen ratio nostros perturbavit, insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

45. Caesar, paene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio ducit: hostem, insolenter atque acriter nostros insequentem, supprimit, rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit.

Sed nonae legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Praeruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent et, neque subsidia a lateribus submitti, neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CD. Hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere cogebatur, ut, submissis in eumdem locum cohortibus, defessos reciperet.

46. Hoc quum esset modo pugnatum continenter horis quinque nostrique gravius a multitudine premerentur, consumtis omnibus telis, gladiis destrictis, impetum adversus montem in cohortis faciunt, paucisque deiectis, reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum cohortibus ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen summum in iugum virtute connititur atque, inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIIII, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pili Centurio, et praeter eum Centuriones quatuor, milites amplius ducenti.

47. Sed haec eius diei praefertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, quum esse omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tam diu stetissent et nostrorum impetum sustinuissent et initio locum tumulumque tenuissent, quae caussa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coegissent: nostri autem, quod, iniquo loco atque impari congressi numero, quinque horis proelium sustinuissent, quod montem gladiis destrictis

adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt praesidiumque ibi posuerunt.

48. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut, numquam illis locis maiores aquas fuisse, constaret: tum autem ex omnibus montibus nivis proluit ac summas ripas fluminis superavit, pontisque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat anni difficilimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitumae civitates longius removerant: qui erant pabulandi aut frumentandi caussa progressi, hos levis armaturae Lusitani peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae, consectabantur, quibus erat proclive transnare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

49. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus: multum ex omni Provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

50. Hae permanserunt aquae dies complures. Conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

51. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo

sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circiter sex cum servis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur atque omnes sine timore iter facerent, usu superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, Senatorum filii et ordinis Equestris; erant legationes civitatum; erant Legati Caesaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur imprudentesque ante missis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt proeliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amicis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

52. His tamen omnibus annona crevit: quae fere res non solum inopia praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Iamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat et militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus superioresque haberentur. Caesar iis civitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat; ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

53. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat, ut paene bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli expectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

54. Quum in his angustiis res esset atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Caesar, ut naves faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat.

Carinae primum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis devehit noctu milia passuum a castris XXII, militesque his navibus flumen transportat continentemque ripae collem improviso occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adversariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transiicit; atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. Ita comitatus, et qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

55. Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit, qui, inopinantis pabulatores et sine ullo dissipatos timore aggressi, quam magnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt; cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut praedae praesidio sint; alii, ut venientibus resistant atque eos propellant: unamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt, incolumesque cum magna praeda eodem ponte in castra revertuntur.

56. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domilii consilio, navis longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc minora navigia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus praeerat D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant.

57. Erat multo inferior navium numero Brutus; sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos Centuriones Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id numeris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum utrimque est fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis: atque ii, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

58. Ipsi Massilienses, et celeritate navium, et scientia

gubernatorum confisi, nostros eludebant impetusque eorum excipiebant; et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant; quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, (qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis,) tum etiam gravitate et tarditate navium impediebantur: factae enim subito ex humida materia non eumdem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis navibus obiiciebant atque iniecta manu ferrea, et retenta utraque nave, diversi pugnabant atque in hostium naves transscendebant: et, magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium cum iis, quae sunt captae, intereunt novem.

59. Hoc primum Caesari ad Ilerdam nunciatur; simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur; alias, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu: custodias stationesque equitum vitabant, aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies et, praeter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

60. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent: pollicentur atque, omnibus undique conquisitis iumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

61. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset

mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt ipsi iis locis excedere et in Celtiberiam bellum transferre. Huic concilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quae superiore bello cum L. Sertorio steterant civitates, victae nomen atque imperium absentis timebant; quae in amicitia manserant, Pompeii magnis affectae beneficiis eum diligebant: Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero navis conquirere et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, miliaque passuum a castris aberat viginti. Ad eum locum fluminis, navibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim tranducunt castraque muniunt vallo pedum duodecim.

62. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Caesar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc iam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare, et quum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur et in Sicori vadum reperiebatur.

63. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet; pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt et, quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt et, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt.

64. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri proelio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi: alias inferri signa

et universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum non necessario longius duci: Centuriones Tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua transductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus Caesar, etsi timebat tantae magnitudinis flumini exercitum obiicere, conandum tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse: hos cum legione una praesidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit triplicemque aciem ducere incipit. At tantum fuit in militibus studii, ut, milium VI ad iter addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur.

65. Quos ubi Afranius procul viso cum Petreio conspexit, nova re perterritus locis superioribus consistit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum proelio obiiciat. Rursus conantis progredi insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt: suberant enim montes atque a milibus passuum quinque itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris, praesidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum atque omni ratione efficiendum. Sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

66. Media circiter nocte iis, qui adaquandi caussa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, Duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex Caesaris

castris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat, quinque milia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotii.

67. Disputatur in consilio a Petreio et Afranio et tempus profectionis quaeritur. Plerique consebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Caesaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri; circumfundi noctu equitatum Caesaris atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni consulere consuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam Tribunorum militum et Centurionum praesentiam afferre: quibus rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse. Haec evicit in consilio sententia et prima luce postridie constituunt proficisci.

68. Caesar, exploratis regionibus, albente coelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit: nam, quae itinera ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendae valles maximae ac difficillimae; saxa multis locis praerupta iter impediebant; ut arma per manus necessario transderentur militesque inermi sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

69. Ac primo Afraniani milites visendi caussa laeti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequebantur, nec non necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti: erat enim iter a proposito diversum contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent, multumque eorum opinionem adiuvabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putarent. Conclamatur ad arma atque omnes

copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt rectoque ad Iberum itinere contendunt.

70. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montis, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque, in castris relictas, servare non possent, quibus, interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar atque, ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur et ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortis in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet et, mutato itinere, iugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris, in cohortis impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

71. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, quum in loco aequo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant Legati, Centuriones, Tribunique militum, ne dubitaret proelium committere; omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent, collatisque in unum locum signis, conferti, neque ordines, neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.

72. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios interclusisset: cur etiam secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim quum non minus esset Imperatoris, consilio superare, quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus, rem

obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris a plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam quum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat et paullulum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praesidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

73. Postero die Duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Haec consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interiiciunt cohortis, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, et sine timore et sine stationibus, aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur, ipsique perficiendi operis caussa longius progrediuntur.

74. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt et, quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: deinde Imperatoris fidem quaerunt, rectene se illi sint commissuri; et, quod non ab initio fecerint armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, queruntur. His provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii et Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse, videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant legatosque de pace primorum ordinum Centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi caussa adducunt; alii ab suis adducuntur, adeo ut una castra iam facta ex binis viderentur: compluresque Tribuni militum et Centuriones ad Caesarem veniunt seque ei commendant. Idem hoc fit a Principibus Hispaniae, quos illi evocaverant et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium Legatum agebat. Erant plena laetitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suae pristinae

lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat consiliumque eius a cunctis probabatur.

75. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hac et praetoria cohorte cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae caussa habere consuerat, improviso ad vallum advolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter se et, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt gladiosque destringunt atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur.

76. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem, Imperatorem suum, adversariis ad supplicium transdant, obsecrat. Fit celeriter concursus in Praetorium. Postulat, ut iurent omnes, se exercitum Ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem iusiurandum adigit Afranium; subsequuntur Tribuni militum Centurionesque; centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles, ut producatur: productos palam in Praetorio interficiunt. Sed plerosque hi, qui receperant, celant noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus a Ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio iurisiurandi, spem praesentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit et rem ad pristinam belli rationem redegit.

77. Caesar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri et remitti iubet: sed ex numero Tribunorum militum Centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit: Centuriones in ampliores ordines, Equites Romanos in Tribunitium restituit honorem.

78. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre, frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre; cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae, et corpora insueta ad onera portanda: itaque magnus eorum quotidie numerus ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustiis res; sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reverti, quod ibi

paullulum frumenti reliquerant: ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Caesar, equitatu praemisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

79. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissimum agmen claudebant; pluriesque in locis campestribus subsistebant: si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, desuper suos adscendentes protegebant. Quum vallis aut locus declivis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos tela coniiciebant: tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, quum eiusmodi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere iuberent magnoque impetu equitatum repellerent; eo submoto, repente incitati cursu sese in valles universi demitterent atque, ita transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos proeliis, in medium reciperent agmen ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperentur.

80. Tali dum pugnatur modo, lente atque paullatim proceditur crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt: ut tum accidit. Milia enim progressi quatuor, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt ibique una fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra posita tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi caussa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta eiusdem diei et, spem nacti morae, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadversa, Caesar relictis legionibus subsequitur, praesidio impedimentis paucas cohortis relinquit: hora decima subsequi pabulatores, equitesque revocari iubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur: pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo, ut paene terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli Centuriones interficiuntur. Instabat agmen Caesaris atque universum imminebat.

81. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt.

Sed iisdem de caussis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio amplius non lacessit et eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi enim, adverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius et praesenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi caussa nemo egreditur ex castris: proximo die, praesidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis haberi Caesar et necessariam subire deditionem, quam proelio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat. Illi, et inopia pabuli adducti, et, quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

82. In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae rei, hora circiter octava signo dato, legiones educunt aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de caussis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam coniectis adversariis, non multum ad summam victoriae iuvare poterat: non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de caussa constituerat, signa inferentibus resistere, prior proelio non lacessere.

83. Acies erat Afraniana duplex legionum quinque; tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant: Caesaris triplex: sed primam aciem quaternae cohortes ex quinque legionibus tenebant; has subsidiariae ternae et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Caesar nisi coactus proelium non committere; ille, ut opera Caesaris impediret. Producitur tamen res aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra disce-

dunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere ; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animum adversa, Caesar Germanos levis armaturae equitumque partem flumen transiicit crebrasque in ripis custodias disponit.

84. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Caesare negatum et, palam si colloqui vellent, concessum est ; datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Caesar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius : Non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint, sed satis iam fecisse officio satisque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam : nunc vero, paene ut feras, circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse : itaque se victos confiteri : orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Haec quam potest demisissime atque subiectissime exponit.

85. Ad ea Caesar respondit : Nulli omnium has partis vel querimoniae, vel miserationis, minus convenisse : reliquos enim omnis suum officium praestitisse ; se, qui etiam bona conditione, et loco et tempore aequo, confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia ; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservarit et texerit ; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint : qua in re omnium suorum vitae consulendum putarint. Sic omnium ordinum partis in misericordia constitisse ; ipsos Duces a pace abhorruisse, eos neque colloquii neque induciarum iura servasse, et homines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominum nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, et id cupidissime petant, quod paullo ante contemserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suae ; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones alia de caussa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classis paratas, neque submissos Duces, rei militaris peritos : nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provisum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit ; omnia haec iam pridem

contra se parari, in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis praesidia rebus, et duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat : in se iura magistratuum commutari, ne ex Praetura et Consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur : in se aetatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur : in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper Imperatoribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur exercitumque dimittant. Quae tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum ; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit ; sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent exercitumque dimitterent : si id sit factum, nociturum se nemini : hanc unam atque extremam pacis esse conditionem.

86. Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci ; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro praemium missionis ferrent. Nam, quum de loco et tempore eius rei controversia inferretur : et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum ; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim ; reliqui ad Varum flumen dimittantur : ne quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere cogatur a Caesare, cavetur.

87. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur : addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur : militibus, aequa facta aestimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascumque postea controversias inter se milites habuerint, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius, quum stipendium ab legionibus paene seditione facta flagitaretur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulant ; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent ; eique negotio Q. Fufium Calenum Legatum praeficit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

CAII IULII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO CIVILI

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. 2. *C. Trebonius Massiliam oppugnat.* 3. 4. *Nasidius cum classe adventans animum incolis addit, sed* 5—7. *hi navali proelio superati et* 8—11. *machinas magnae molis, a Trebonio exstructas, diruere frustra adorti* 12. 13. *inducias petunt et impetrant.* 14. *obtentas violant, erumpunt, opera Trebonii disiiciunt.* 15. *His cito reparatis* 16. *territi ad easdem deditionis recurrunt.*

Cap. 17. *Interim M. Varro in ulteriore Hispania, cognitis rebus, quae in Italia gestae sunt, in amicitiam Caesaris inclinat; mox hunc ad Massiliam detineri audit et* 18. *defensionem parat, sed* 19. 20. *desertus ab omnibus ad Caesarem transit, qui* 21. *omni Hispanos sibi devincit.*

Cap. 22. *Massilienses quoque sese dedunt.* 23—37. *Curio, Caesaris Legatus, ad Uticam bene rem gerit contra Varum, mox,* 38—42. *proelio temere commisso ad Bagradam, a Varo et Sabura, Iubae Praefecto, superatus interficitur.* 43. 44. *Exercitus reliquiae partim in Siciliam se recipiunt, partim Varo se dedunt; multos Iuba necat.*

Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius Legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur; reliqua quarta est, quae aditum habet a terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit.

2. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus praefixi atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaque, pedalibus lignis coniunctis inter se, porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, aequandi loci caus-

sa, facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebrae per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur, quae facile nostri repellebant milites magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiiciebant.

3. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe navium sedecim, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, pervehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta, ex navalibus eorum navem unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; praemissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

4. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eumdem numerum ex navalibus productas naves refecerant summaque industria armaverant, (remigum gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiae, virginum precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturae, ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus vehementiusque exterreamur: ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuventus, quae in op-

pido remanserat, omnesque superioris aetatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad coelum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent et, ante simulacra proiecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex iuventute, et cuiusque aetatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

6. Commisso proelio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant: conspicataeque naves triremes duae navem D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraeque ex concursu laborarent; altera vero praefracto rostro tota collabefieret. Qua re animum adversa, quae proximae ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriae aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressae, quatuor captae, una cum Nasidianis profugit: quae omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una praemissa Massiliam, huius nuncii perferendi gratia, quum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta co-

dem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt.

8. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse praesidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est, magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium adhaeresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa iniecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegimento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes iniecerunt easque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erat, effecerunt, ut esset, ubi tegimenta praependere possent ad defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus partibus, quae ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim praependentes religaverunt: quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transiici posse. Ubi vero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere coeperunt: ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra haec tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursusque alia prehensione ad aedificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, ut primo, tecta extre-

mis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

10. Ubi ex ea turri, quae circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cuius musculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo aeque longae, distantes inter se pedes quatuor, collocantur inque eis columellae pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae musculi tegendi caussa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia iniiciunt eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, quatuor patentis digitos, defigunt, quae lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur.

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent praecipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas, taeda ac pice refertas, incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutae labuntur, delapsae ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

12. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati. Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad Legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque,

aversi a proelio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad Legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes proiiciunt : orant, ut adventus Caesaris exspectetur : captam suam urbem videri, opera perfecta, turrem subrutam ; itaque a defensione desistere : nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem irrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

13. Quibus rebus commoti Legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Caesaris exspectatur : nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum : ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur ; ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemtione sui et diutino labore omnes puberes interficerent : quod se facturos minabantur : aegreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt ; interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quae possunt, arripiunt : alii ex castris sese incitant : fit in hostis impetus ; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die : eamdem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alterum turrem aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

15. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, aequa fere latitudine, atque ille congestitius ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur, transversaria tigna iniiciuntur, quae firmamento esse possint: et, quidquid est contignatum, cratibus consternitur cratesque luto integuntur. Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur: portae, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum paene inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur ac tela manu coniicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adaequare non posse intellegunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Caesare loquebatur: praeoccupatum sese Legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere; neque se ignorare, quod esset officium Legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae. Haec omnibus ferebat sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Caesarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem ci-

teriorem provinciam; quaeque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit; atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunae movere coepit.

18. Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures praeterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes praesidii caussa ex Provincia misit; Caiumque Gallonium, Equitem Romanum, familiarem, Domitii, qui eo procurandae hereditatis caussa venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Caesarem conciones. Saepe ex tribunali praedicavit, adversa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, haec se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos civis Romanos eius provinciae sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Caesari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera iniungebat praesidiaque eo deducebat; et iudicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba iusiurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem haec erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Caesaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

19. Itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, Tribuno plebis, ipse cum sexcentis equitibus magnis itineribus progreditur edictumque praemittit, ad quam diem Magistratus principesque omnium civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad statutum diem conveniret. Simul ipse Cordubae

conventus per se portas Varroni clausit, custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit. Cohortes duas, quae colonicae appellabantur, quum eo casu venissent, tuendi oppidi caussa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius provinciae civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit portasque praeclusit.

20. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gadis contenderet, ne itinere aut transiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas provinciae reperiebatur. Progresso ei paullo longius litterae a Gadibus redduntur, simul atque sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quae vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit seseque Hispalin recepit atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo eius conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum, itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior ab suis factus est, praeclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Caesarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Caesarem mittit atque huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Caesarem venit: relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniae, transdit et, quod ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

21. Caesar, concione habita Cordubae, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent seseque in libertatem vindicassent; Tribunis militum Centurionibusque, qui eo praesidii caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos ac poenam tulisse cognoverat: tributis quibusdam publicis privatisque praemiis, reliquos in posterum bona spe complet, biduumque Cordubae commoratus Gadis proficiscitur: pecunias monumentaque, quae ex fano Her-

culis collata erant in privatam domum, referri in templum iubet: provinciae Q. Cassium praeficit, huic quatuor legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciae legationes Caesaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam pervenit: ibi, legem de Dictatore latam seseque Dictatorem dictum a M. Lepido Praetore, cognoscit.

22. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus, (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatae naves, quae iussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris, sequi coeperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt; navis ex portu navalibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Caesar magis eos pro nomine et vestutate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, duas ibi legiones praesidio relinquit, caeteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

23. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas a Caesare acceperat, et quingentos equites transportabat; biduoque et noctibus tribus navigatione consumtis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII milia, habetque non incommodam aestate stationem et duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius adventum L. Caesar filius cum decem longis navibus ad Clupeam praestolans, quas naves Uticae, ex praedonum bello subductas, P. Attius reficiendas huius belli caussa curaverat, veritusque navium

multitudinem ex alto refugerat, appulsaque ad proximum littus trireme constrata et in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat: (id oppidum C. Considius Longus unius legionis praesidio tuebatur:) reliquae Caesaris naves eius fuga Adrumetum se receperunt. Hanc secutus M. Rufus Quaestor navibus duodecim, quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in littore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

24. Curio Marcum Uticam navibus praemittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum Legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed tamen paullo leniore fastigio ab ea parte, quae ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mile. Sed hoc itinere est fons,, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si qui vitare voluerit, sex milium circuitu in oppidum perveniet.

25. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque coniuncta, ad portam, quae appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit, multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae. Eodemque tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidae ex oppido peditesque quadringenti mittuntur a Varo, quos auxilii caussa Rex Iuba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum Curione intercedebat; quod Tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege Regnum Iubae publicaverat. Concurrunt equites inter se, neque vero primum impetum nostrorum Numidae ferre potuerunt; sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciare onerariis navibus iubet, quae stabant ad Uticam numero circiter ducentae, se in hostium habiturum loco, qui non ex vestigio ad castra Corneliana vela direxisset. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis ancoris, omnes Uticam relinquunt et, quo imperatum est, transeunt: quae res omnium rerum copia complevit exercitum.

26. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit atque universi exercitus conclamatione Imperator appellatur: posteroque die Uticam exercitum ducit et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque, ab Rege missa, Uticam venire: eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus, praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equites committunt proelium: et prius, quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia Regis, impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

27. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis duobus et viginti ad Attium Varum perfugiunt. Hi seu vere, quam habuerant, opinionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt, (nam quae volumus, et credimus libenter; et, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum venire et colloquendi dari facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio atque, una valle non magna interiecta, suas uterque copias instruit.

28. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Caesare, in Africam venerat; legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar; adeo ut, paucis mutatis Centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellationis caussam Quinctilius, circumire aciem Curionis atque obsecrare milites coepit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se Quaestorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugae appellarentur. His pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

29. Atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur:

unusquisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores eius rei videbatur. [Civile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, et sequi, quod vellet; legiones eae, quae paullo ante apud adversarios fuerant; nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur municipia etiam diversis partibus coniuncta: neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis; commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

30. Quibus de caussis consilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent; quod huiusmodi consiliis militum otium maxime contrarium esse arbitrarentur: postremo praestare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, desertos et circumventos ab suis, gravissimum supplicium pati. Porro erant, qui censerent, de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum, ut, maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid gravius accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

31. Curio, utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat; hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere et natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut vero quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non et felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam Imperatoribus, et res adversae odia, concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam et desperationem omnium et alienationem exercitus? Nam neque pudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat noster; his studia deminuat. Quod si iam, inquit, haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, haec dissimulare et occultare, quam per nos confirmari, praestat? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversa.

ria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me una vobiscum de re iudicium facturum confido.

32. Dimisso consilio, concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar: ut magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine caussa et Caesar amicissime de vobis, et illi gravissime, iudicaverunt. Pompeius enim, nullo proelio pulsus, vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit: Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant; in eorum potestatem veniatis, qui se per vos periisse existimant? An vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? haec acta diebus quadraginta, quibus in conspectum adversariorum venerit Caesar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem, incerta victoria Caesarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, victum sequamini, quum vestri officii praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petivit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, quum, proiectis fascibus et deposito imperio, privatus et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione Ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra exspectatione leviora; sed tamen sui laboris milites semper eventu belli praemia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur praeteream? An poenitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla

omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri proelio superaverim? quod ex portu sinuque adversariorum ducentas naves onerarias abduxerim, eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu iuvari possint? Hac vos fortuna atque his Ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praeiudicia sequimini? Equidem me Caesaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cuius si vos poenitet, vestrum vobis beneficium remitto: mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.

33. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet proelium committere, et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate et opinione, consensu suo constituit Curio, quum primum sit data potestas, proelio rem committere. Postero die productos, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat: ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites, sive aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat.

34. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo adscensu. Hanc uterque si adversariorum copiae transire conarentur, exspectabat, quo aequiore loco proelium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et una levis armaturae interiecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum cohortis mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab his, qui una procurrerant, levis armaturae circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus, Legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet et praecurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. Sed praeoccupatus animus Attianorum militum timore et fuga et caede suorum, nihil de resistendo cogitabat, omnesque iam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adiici posset,

aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

35. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat: uti unus esse ex eius militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille, saepius appellatus, adspexit ac restitit et, quis esset, aut quid vellet, quaesivit; humerum apertum gladio appetit paullumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, vitavit. Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portae castrorum occupantur atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in proelio aut fuga, intereunt, neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed, quum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebat; tum quod ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter sexcentis interfectis ac mile vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique praeterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animum adversa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

36. Postero die Curio Uticam obsidere et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Uticenses pro quibusdam Caesaris in se beneficiis illi amicissimi: conventus is, qui ex variis generibus constaret: terror ex superioribus proeliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Haec quum agerentur, nuncii praemissi ab Rege Iuba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent et de custodia ac defensione urbis hortarentur: quae res eorum perterritos animos confirmavit.

37. Nunciabantur haec eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam: iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed, ubi certis auctoribus comperit, minus quinque et viginti milibus longe ab Utica eius copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra

Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre coepit statimque in Siciliam misit, uti duae legiones reliquusque equitatus ad se mitterentur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura loci et munitione et maris propinquitate et aquae et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare et bellum ducere parabat.

38. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, revocatum finitimo bello et controversiis Leptitanorum, restitisse in Regno; Saburam, eius Praefectum, cum mediocribus copiis missum, Uticae appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat et proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed Rex omnibus copiis insequebatur et sex milium passuum intervallo a Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentis atque inopinantis hostes aggrediuntur: Numidae enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt.

39. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus quinque castris praesidio relictis. Progressus milia passuum sex, equites convenit, rem gestam cognovit; ex captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit? respondent, Saburam. Reliqua studio itineris conficiundi quaerere praetermittit, proximaque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse Regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerunt? Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis vestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur; haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, capti homines equitesque producebantur: ut, quidquid interce-

deret temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur.

40. Iuba, certior factus a Sabura de nocturno proelio, duo milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae caussa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburae submittit: ipse cum reliquis copiis elephantisque sexaginta lentius subsequitur, suspicatus, praemissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum proelii daturum et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum Curio, ad superiorum spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

41. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, sedecim milium spatio constitit. Dat suis signum Sabura, aciem constituit et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero ducenti, reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant; sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare, poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram et aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare, neque procurrere et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiae, submissis ab rege auxiliis, crebro augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant: simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de sua salute desperantes, ut extremo vitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

42. Curio ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes su-

as, neque preces audiri intellegit, unam, ut miseris in rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos atque eo signa inferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, Praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra contendat; et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, numquam, amisso exercitu, quem a Caesare fidei suae commissum acceperit, se in eius conspectum reversurum confirmat atque ita proelians interficitur. Equites perpauci ex proelio se recipiunt: sed ii, quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum caussa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

43. His rebus cognitis, M. Rufus Quaestor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum, iamque se pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant: horum fuga navium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant: sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

44. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent: reliquae copiae, missis ad Varum noctu legatorum numero Centurionibus, sese ei dediderunt: quorum cohortes militum postero die ante oppidum Iuba conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit; paucos electos in Regnum remisit. Quum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus Senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis diebus, quae fieri vellet Uticae, constituit atque imperavit, diebus aeque post paucis se in Regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IULII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO CIVILI

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. *Caesar Dictator res urbanas ordinat;* 2. *Consul Brundisium abit.* 3—5. *Pompeius ex oriente magnam vim colligit.* 6—8. *Caesar in Graeciam, parte classis amissa, transiicit, Bibulo incassum obstante.* 9. *M. Octavius, Pompeii Legatus, frustra Salonas oppugnat.* 10. *Caesar pacem tentat.* 11—13. *Captis Orico et Apollonia ad Apsum castra ponit. Dyrrhachium Pompeius occupat.* 14. 15. *Bibulus mari portibusque Caesarem; hic illum terra prohibet.* 16—19. *Bibulus in classe moritur. Labinus, ad Pompeium transfuga, nisi Caesaris capite relato, componi pacem posse negat.*

Cap. 20—22. *In Italia Coelii et Milonis motus horum caede sedantur.*

Cap. 23. 24. *Libo, Pompeii Legatus, Brundisinum portum frustra obsidet.* 25—30. *Reliquae Caesaris legiones aegre ab Antonio transvehuntur.* 31—33. *Scipio, detrimentis circa Amanum acceptis, ad Pompeium adducit exercitum, quem largitionibus et rapinis et vexatione Graecorum in officio tenet. Ephesinus pecunias aegre servat Caesar.* 34. 35. *Cassium in Thessaliam, Calvisium in Aetoliam, Domitium in Macedoniam mittit.* 35—38. *Huic oppositus Scipio male rem gerit.* 39. 40. *Pompeii filius Oricum et Lissum tentat.* 41—51. *Caesar Pompeium ad Dyrrhachium obsidet; uterque magnam bellandi scientiam prodit.*

Cap. 52—56. *Pluribus proeliis Pompeio devicto, Caesar per Fusium Aetoliam, Acarnaniam, Boeotiam occupat, Achaiae inhiat, quam Rutilius Lupus tuetur.* 57. 58. *Caesar denuo cum Scipione de pace agit, frustra. Pabuli inopia Pompeium premit.* 59—71. *Ad hunc Allobroges duo fratres, relicto Caesare, transeunt, eius consilia Pompeio produnt, qui duplici clade Caesarem ad Dyrrhachium afficit. Labienus captivos trucidari iubet.*

Cap. 72. *Fiducia magna Pompeianis accedit.* 73—81. *Fugiens Caesar cum Domitio coniunctus Thessaliam occupat.* 82. 83. *Sequitur Pompeius. Victoriae quasi certi Pompeiani de praemiis et honoribus et de persequendis inimicitiis agunt.* 84—89. *Proelium utrimque paratur* 90.—100. *Pugna ad Pharsalum, Pompeio fatalis. castra eius, luxu plena, a Caesare capta. Domitius caesus. Pompeius fuga elabitur.* 101. *Cassius in Sicilia Caesaris classem incendit.* 102. *Fugientem Pompeium persequitur Caesar.* 103. 104. *Iste in Aegyptum se recipit, ubi ab Achilla, Regio praefecto, et Septimio Tribuno militum interficitur.* 105. *Caesar Ephesiae pecuniae, a T. Ampio spoliandae, iterum auxilium affert. Portenta victoriae nuncia.*

Cap. 106—108. *Caesar Alexandriam venit, de Pompeii nece cognoscit, controversias Ptolemaei et Cleopatrae dirimere parat.* 109. *Excitatur ab Achilla tumultus. Is Dioscoridem et Serapionem Regis legatos interfici iubet. Rege potitur Caesar.* 110—112. *Achillas Caesarem adoritur, fit pugna ad portum. Caesar naves incendit, ad Pharum milites exponit; pugnatur in urbe. Filia minor Ptolemaei ad Achillam transit e Regia, oritur inter eos de principatu controversia. Pothinus, Regni procurator, in parte Caesaris, clam cum Achilla agit et a Caesare interficitur. Haec initia belli Alexandrini.*

DICTATORE habente comitia Caesare Consules creantur Iulius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per

leges ei Consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque illarum ante bellum fuissent, atque eae creditoribus transderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, Praetoribus Tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, (quae iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde aestimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem: statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

2. His rebus, et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiundis, undecim dies tribuit, Dictaturaque se abdicat et ab urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones duodecim et equitatum omnem venire iusserat; sed tantum navium reperit, ut anguste quindecim milia legionariorum militum, quingentos equites transportare possent. Hoc unum, [inopia navium] Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

3. Pompeius, annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice et Aegypto classem coegerat; magnam omnibus locis aedificandam curaverat; magnam imperatam Asiae, Syriae, Regibusque omnibus et Dynastis et Tetrarchis et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat; magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

4. Legiones effecerat civium Romanorum novem; quinque ex Italia quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex

Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimissi a superioribus Imperatoribus, in iis provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus Consul conscribendas curaverat. Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Praeter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones duas; sagittarios ex Creta, Lacedaemone, Ponto atque Syria reliquisque civitatibus, tria milia numero habebat; funditorum cohortes sexcenarias duas; equitum septem milia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eumdem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat. Ex Macedonia ducenti erant, quibus Rhascypolis praeerat, excellenti virtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii caussa apud Regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; octingentos, quos ex servis suis pastorumque suorum coegerat: trecentos Tarcondarius Castor et Donilaus ex Gallograecia dederant. Horum alter una venerat, alter filium miserat. Ducenti ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant; in his plerique hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos ac reliquarum gentium t civitatum adiecerat, atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

5. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat: hiemare Dyrrhachii, Apolloniae omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Caesarem transire prohiberet: eiusque rei caussa omni ora marituma classem disposuerat. Praeerat Aegyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis D. Laelius et C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius: toti tamen officio maritumo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

6. Caesar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites: quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent: conclamantibus omnibus, imperaret quod vellet; quodcumque imperavisset, se aequo animo esse facturos; pridie Nonas Ianuarias naves solvit, impositis.

ut supra demonstratum est, legionibus septem. Postridie terram attigit. Ceauniorum saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem et portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Palaeste, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

7. Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus duodeviginti, quibus iussu D. Laelii praeerant; M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque illi, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi, quum Caesar omnino duodecim naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae quatuor: neque Bibulus, impeditis navibus dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

8. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equitatusque transportari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Kalenus, Legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectae naves, neque usae nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de adventu Caesaris, sperans, alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit et, nactus circiter triginta, in eas indiligentiae suae ac doloris iracundia erupit omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine poenae reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Caesaris complexum venire posset.

9. Discessu Liburnarum ex Illyrico, M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam a Caesaris amicitia avertit: conventum Salonis quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi, permovere posset, oppidum oppugnare instituit; est autem oppidum et loci natura et colle munitum: sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt et, quum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, servosque omnes puberes liberaverunt et, praesectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris oppidum circumdedit atque uno tempore obsidione et op-

pugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: et longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hiems appropinquabat, et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

10. Demonstravimus, L. Vibullium Rufum, Pompeii Praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eumdemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec summa mandatorum, debere utrumque pertinaciae finem facere et ab armis discedere neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum Italia expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum centum atque triginta; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac Reipublicae parcerent; quantum in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romae ab Senatu et a Populo peti debere: interea et Reipublicae et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim iuravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario Populi Senatusque iudicio fore utrumque contentum. Haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.

11. Vibullius, his expositis a Caesare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato et nocte et die itinere atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Caesarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re nova perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne Caesar orae maritumae civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeii oppido praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere; quum Graecos murum adscendere atque arma capere iuberet; illi autem se contra imperium Populi Romani pugnaturos esse negarent; oppidani autem etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit et se atque oppidum Caesari dedidit incolumisque ab eo conservatus est.

12. Recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius adventu audito, L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire obsidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. Illi vero daturos se negare, neque portas Consuli praeclusuros; neque sibi iudicium sumturos contra, atque omnis Italia Populusque Romanus iudicavisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani et reliquae finitumae civitates, totaque Epiros et, legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur.

13. At Pompeius, cognitis iis rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Quo simul ac Caesar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, ut paene omnes in Epiro finitumisque regionibus signa relinquerent, complures arma proiicerent ac fugae simile iter videretur. Sed, quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset castraque metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit iuratque, se eum non deserturum eumdemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant Legati: hos Tribuni militum Centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Caesar, praeoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apol-

loniatium, ut castellis vigiliisque bene meritae civitates tutae essent praesidio; ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius fecit et, trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

14. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paullumque progressus a portu, litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit navesque omnes revocat. Una ex iis, quae perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatosque consilio administrabatur, delata Oricum atque a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad inpuberes supplicium sumit et ad unum interficit. Ita exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus constitit.

15. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et, sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: praesidiis enim dispositis omnia litora a Caesare tenebantur, neque lignandi atque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate summisque angustiis rerum necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter atque aequo animo ferebant, neque sibi nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed quum essent, in quibus demonstravi, angustiis ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio et Statio Murco, Legatis, quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus praeerat; velle se maximis de rebus cum Caesare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae caussa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciae, atque ab iis impetrant: magnum enim, quod afferebant, videbatur, et Caesarem id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

16. Caesar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse

Oricum revertitur.* Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat inimicitiasque habebat etiam privatas cum Caesare, ex Aedilitate et Praetura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componerentur atque ab armis discederetur: sed potestatem eius rei se nullam habere, propterea quod de concilii sententia summa belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed, postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de caussa et de copiis auxiliisque suis.

17. Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodantur, satis caussae putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritumis custodiis; si illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut haec non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reiicere: unum instare, de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vitandae caussa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

18. Bibulus, multos dies terra prohibitus et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Caesaris concitaverat, ubi primum, rursus adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane, quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Caesaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut civitate opus est, quem beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit,

quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. Bello perfecto, ab iis Caesar haec dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est, aliis rationibus per colloquia de pace agere.

19. Inter bina castra Pompeii atque Caesaris unum flumen tantum intererat, Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transiiciebatur. Mittit P. Vatinium Legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret et crebro magna voce pronunciaret, liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset: praesertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent? Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atque una etiam ubi utrimque admodum tuto legati venire et, quae vellent, exponere possent, certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit, magnaque erat eius rei exspectatio atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, submissa oratione loqui de pace atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa, quae ille obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, Centuriones militesque nonnulli. Tum Labienus, Definite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nulla potest.

20. Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus Praetor, caussa debitorum suscepta, initio Magistratus tribunal suum iuxta C. Tribonii Praetoris urbani sellam collocavit et, si quis appellasset de aestimatione et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi; integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Coelius et, ab hoc profectus initio, ne

frustra ingressus turpem caussam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditae pecuniae solvantur.

21. Quum resisteret Servilius Consul reliquique Magistratus, et minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit, Senatusque Coelium ab Republica removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit et concionari conantem de rostris deduxit. Ille, ignominia et dolore permotus, palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam, nunciis ad Milonem missis, (qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus,) atque eo in Italiam evocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse quum Casilinum venisset, unoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa et familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret, patefactis consiliis, exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

22. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompeii, quae mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam sôlutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppugnare coepit. Eo quum a Q. Pedio Praetore cum legione ** lapide ictus ex muro, periit: et Coelius, profectus, ut dictitabat, ad Caesarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam eius municipii sollicitaret, equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii caussa missi erant, pecuniam polliceretur ab iis est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupatione Magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

23. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, navium quinquaginta, Brundisium venit insulamque, quae contra Brundisinum portum est, occupavit; quod praestare arbitrabatur, unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit et unam frumento onustam abduxit, magnumque nostris terrorem iniecit et noctu, militibus et sagittariis in terram expo-

sitis, praesidium equitum deiecit et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

24. Erat eo tempore Antonius Brundisii, qui, virtuti militum confisus, scaphas navium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos imposuit, atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit, navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit. Quae cum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant: illi, studio incitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae, signo dato, se in hostes incitaverunt, primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritumam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

25. Multi iam menses transierant et hiems iam praecipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant: ac nonnullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certe saepe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat: quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praeerant; maioremque fiduciam prohibendi habebant et crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniatium cursum dirigere atque eo naves eiicere possent. Haec a custodibus classium loca maxime vacabant, quod se longius portibus committere non auderent.

26. Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fufio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti austrum, naves solvunt atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque praetervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae prae-

erat, naves ex portu educit et, quum iam nostris remissiore vento appropinquassent, idem auster increbuit nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam caussam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat, praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri, usi fortunae beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum milia passuum tria, eo naves introduxerunt, (qui portus ab africo tegebatur, ab austro non erat tutus,) leviusque tempestatis, quam classis, periculum aestimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum flaverat, in africum se vertit.

27. Hic subitam commutationem fortunae videre licuit. Qui modo sibi timuerant hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas et nostros texit, et naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam omnes constratae, numero sedecim, eliderentur et naufragio interirent et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur: quos omnes conservatos Caesar domum remisit.

28. Nostrae naves duae, tardius cursu confecto, in noctem coniectae, quum ignorarent, quem locum reliquae cepissent contra Lissum in ancoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus submissis, Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti et salo nauseaque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum producti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt: sed, tractandis conditionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem eiicere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritumae asservabant, circiter quadringentis, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt et, nonnullis eorum interfectis, incolumes sese ad nostros receperunt.

29. Quo facto, conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat muniendumque curaverat, Antonium recepit omnibusque rebus iuvit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit et ad Pompeium pervenit. Expositis omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum uniusque tironum et equitum octingentorum plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos : pontones quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius, vacuam existimans Italiam, eo transiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet ; nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset et quid militum transvexisset.

30. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt : nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant ; ipsi iter secundum eas terra direxerant ; sed, quo essent eae delatae, primis diebus ignorabant : cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt : Caesar, ut quam primum se cum Antonio coniungeret ; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, si imprudentes ex insidiis adoriri posset : eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt ; Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset : Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit ; atque, eum ubi appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit, suosque omnes castris continuit ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille, missis ad Caesarem nunciis, unum diem sese castris tenuit ; altero die ad eum pervenit Caesar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit.

31. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias : item a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat et ab eisdem insequentis anni mutuam praeceperat equitesque toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, finitumis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum Imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria dedux-

erat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullae militum voces tum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et Consulem arma non laturos; deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit et confirmandorum militum caussa diripiundas iis civitates dedit.

32. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota provincia exigebantur: multa praeterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur: columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed paene vicis castellisque singuli cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia; differta praeceptis atque exactoribus, qui, praeter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam caussam civibus Romanis eius provinciae, in singulos conventus singulasque civitates, certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

33. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, certaque eius rei die constituta, quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litterare ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Caesarem: properaret ad se cum exercitu venire omniaque posthaberet. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit, ipse iter in Macedoniam parare incipit paucisque post diebus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

34. Caesar, Antonii exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritumae caussa posuerat, tentandas sibi provincias longiusque procedendum existimabat; et, quum ad eum ex Thessalia Aetoliaque legati venissent, qui praesidio misso pollicerentur, earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum,

quae appellabatur septima vigesima, atque equitibus ducentis in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus quinque paucisque equitibus in Aetoliam misit, maximeque eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, undecima et duodecima, et equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet: cuius provinciae ab ea parte, quae Libera appellatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

35. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis adversariorum Calydone et Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic quum essent factiones duae, varia voluntate civitatum utebatur. Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat; Preteus, summae nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvabat.

36. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire coepissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu tetendit ad Domitium et, quum ab eo milia passuum viginti abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nunciaretur. Et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus octo praesidio impedimentis legionum reliquit castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Cotys ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At Scipionem, properantem sequi, litterae sunt consecutae a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipiones celeritas, salutem attulit.

37. Scipio, biduum castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem tertio die prima luce exercitum vado transducit et, castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin, productis legionibus, proelio decertaret. Sed, quum esset inter bina castra campus circiter milium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille a vallo non discedere perseveravit: attamen, aegre retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; et maxime, quod rivus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit atque in eamdem partem, ex qua venerat, redit ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et, quum quotidiana consuetudine Q. Varus, Praefectus equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt; sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt celeriterque ad suos quisque ordines rediit atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

38. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei frumentariae adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus milia passuum tria, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturae ad explorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit. Qui quum essent progressi primaeque turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere coeperunt: quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: (in his fuit M. Opimius, Praefectus equitum) reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt.

39. Deductis orae maritumae praesidiis, Caesar, ut supra demonstratum est, tres cohortes Orici oppidi tuendi caussa reliquit iisdemque custodiam navium longarum transdidit, quas

ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque praeerat C. Acilius Legatus. Is naves nostras interiorem in partem post oppidum reduxit et ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit.

40. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navim, remulco multisque contendens funibus, adduxit ; atque alteram navem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis submittens, et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi tentans, uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit : defectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, eam navem expugnavit ; eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam contra oppidum effecerat, qua quatuor biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat : ipse, Lissum profectus, naves onerarias triginta, a M. Antonio relictas, intra portum aggressus omnes incendit : Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui eius conventus erant, militibusque, quos praesidii caussa miserat Caesar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

41. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, iuxtaque eum castra posuit et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animum advertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli apparatum is eo contulisset : ut accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angus-

tiis rei frumentariae compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra movit, breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Caesar militesque adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

42. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar, longius bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae caussa Q. Tullium et L. Canuleium Legatos misit: quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti finitumis civitatibus descripsit; item Lisso Parthinisque et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa ac plerumque frumento utuntur importato; tum quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportarat.

43. Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles: hos primum praesidiis tenuit castellaque ibi communiit. Inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit: haec spectans, quo angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset; simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

44. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio

decertare vellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut, extremam rationem belli sequens, quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis tenere, Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret: id quod accidit. Castellis enim quatuor et viginti effectis, quindecim milia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani et nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero militum praestabant et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae quum erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

45. In occupandis praesidiis magna vi uterque nitebatur, Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam caussam proelia fiebant. In his quum legio Caesaris nona praesidium quoddam occupavisset et munire coepisset; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit nostrosque opere prohibere coepit; et, quum una ex parte prope aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumiectis, postea levis armaturae magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile nostris, uno tempore propugnare et munire. Caesar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit et loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae.

46. Caesar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri et adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit locumque in omnes partes quam maxime impediri; ipse ido-

neis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere et instare coeperunt cratesque, pro munitione obiectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Caesar, veritus, ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba signum dari atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis nonae subito conspirati pila coniecerunt et, ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, praecipites Pompeianos egerunt et terga vertere coegerunt: quibus ad recipiendum crates directae longuriique obiecti et institutae fossae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloque citra eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

47. Erat nova et inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut proelio superatos, aut aliqua obsensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumque praestarent: caussa autem obsidionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Caesar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quae commeatum supportarent; neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumtis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis: sed tamen haec singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore et patientia maximum bellum confecisse: meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

48. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Eius erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famen nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent.

49. Iamque frumenta maturescere incipiebant atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant: crebraeque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, et odore tetro ex multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus, insuetos operum, tum aquae summa inopia affectos: omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montuosa et ad specus angustiae vallium, has sublicis in terram demissis praesepserat terramque aggesserat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant longius et celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima valetudine summaque aquae copia utebatur; tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

50. In novo genere belli novae ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animum advertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi universas, intra multitudinem sagittas coniiciebant et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, haec reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, [alio excubarent]. * * *

51. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus, cuius adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque deiectis, reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non videtur; aliae enim sunt Legati partes, aliae Imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, a Caesare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque proelio decertare voluit, (quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum) ne Imperatorias sibi partes sumsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. Nam, ex ini-

quo progressi loco, in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum supererat temporis: spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita, necessario atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quemdam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumve missum adigi non posset. Hoc consedit loco atque eum communiit omnesque ibi copias continuit.

52. Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est: nam plura castella Pompeius pariter, distinendae manus caussa, tentaverat, ne ex proximis praesidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus tribus atque eam loco depulit; altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

53. Ita uno die sex proeliis factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos Centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui Praetor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius viginti omnibus sunt proeliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte Centuriones oculos amiserunt. Et, quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, milia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Caesari renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scaevae Centurionis, inventa sunt in eo foramina CXX. Quem Caesar, ut erat de se meritus et de Republica, donatum milibus ducentis aeris, ab octavis ordinibus ad primum pilum se transducere pronunciavit: eius enim opera castellum magna ex parte conservatum esse constabat: cohortemque postea duplici stipendio frumentove et speciariis militaribusque donis amplissime donavit.

54. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit et, in altitudinem pedum quindecim effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; et, quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus castrorum portis et ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.

55. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaiam ac paullo longius progrediendum

existimabat Caesar. Itaque eo Fufium Kalenum misit et Q. Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaia Fufium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitia Caesari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

56. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompeii legiones subiiceret: tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adigi posset. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret; omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset.

57. Haec quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem, ab illo transditum initio et commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum: nihil adhuc arbitrari factum vitio eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam magna ex parte compellere atque errantem regere posset: praeesse autem suo nomine exercitui, ut, praeter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur; castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus: infectaque re sese ad Caesarem recepit.

58. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit, castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris arundinum radicibus contusis, equos alerent: frumenta enim, quae fuer-

rant intra munitiones sata, consumserant et cogebantur, Corcyra atque Acarnania, longo interiecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere atque his rationibus equitatum tolerare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque defectae, sed etiam frondes ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

59. Erant apud Caesarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus et Aegus, Adbucilli filii, qui Principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has caussas amplissimos Magistratus mandaverat atque eos extra ordinem in Senatum legendos curaverat, agrosque in Gallia, ex hostibus captos praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur: sed freti amicitia Caesaris, et stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos stipendiumque equitum fraudabant et praedam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Caesarem adierunt palamque de eorum iniuriis sunt questi; et ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

60. Caesar neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit; illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent; monuitque, ut ex sua amicitia omnia exspectarent et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offensionem et contemtionem ad omnes attulit: idque ita esse quum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atque animi conscientia intellegebant. Quo pudore adducti et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis et novam tentare fortunam novasque experiri amicitias constituerunt: et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt, Praefectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent, multis coemtis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

61. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instruc-

ti liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant, virique fortes habebantur et in honore apud Caesarem fuerant, quodque novum et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit atque ostentavit: nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, quum paene quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque Aetolia conscripti milites earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum et spatiis locorum et custodiarum viribus ac diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerant.

62. Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturae et sagittariorum aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuarias imponit et de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris praesidiisque deductas, ad eam partem munitionem ducit, quae pertinebant ad mare longissimeque a maximis castris Caesaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus aggere et levis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit et, quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum Quaestorem cum legione nona positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem submiserat.

63. Erat eo loco fossa pedum quindecim et vallus contra hostem in altitudinem pedum decem, tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione: hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo et continens omnium dierum labor, quod milia passuum in circuitu septemdecim munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostrae cohortes nonae legionis excubaverant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, novusque eorum adventus exstitit; si-

imul ex navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant, fossaeque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cuiusque generis telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur atque aegre resisterent, animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in adversos nostros impetum fecerunt atque ex utraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.

64. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus submittit: quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque, quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo proelio, quum gravi vulnere esset affectus aquilifer, et a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, hanc ego, inquit, et vivus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc casu aquila conservatur, omnibus primae cohortis Centurionibus interfectis, praeter Principem priorem.

65. Iamque Pompeiani, magna caede nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: et M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nunciata, cum cohortibus duodecim descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertisset, Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit.

66. Qua perfecta munitione, animadversum est ab speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, nona Caesaris legio

quum se obiecisset Pompeianis copiis atque opera, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam quamdam contingebant, neque longius a mari passibus quadringentis aberant. Post, mutato consilio quibusdam de caussis, Caesar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus eadem haec Pompeius occupaverat et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa maioribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus quadringentos, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur: sed is quoque, mutato consilio quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integrae omnes erant.

67. Eo signo legionis illato, speculatores Caesari renunciarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, et cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero tres et triginta, in quibus erat legio nona, multis amissis Centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset: et, tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat obiectus portis ericius. Hic paullisper est pugnatum, quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

68. Sed fortuna, quae plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutae, quum portam quaererent castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

69. Interim Pompeius, hac satis longa interiecta mora, et re nunciata, quintam legionem, ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, decem-pedum munitionis se in fossas praecipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, quum Caesar signa fugientium manu prehenderet et consistere iuberet, alii dimissis equis eumdem cursum conficerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

70. His tantis malis haec subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, (credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat,) munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius, angustis portis atque his a Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, a castris ad flumen perductae, expugnatis iam castris Pompeii, prope iam expeditam Caesaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.

71. Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit millites DCCCCLX et notos Equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Granium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; Tribunos militum et Centuriones XXXII. Sed horum omnium pars magna, in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo proelio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit atque ita se postea salutari passus est; sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureae praetulit. At Labienus,

quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi iuberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, caussa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit.

72. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias, praeoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partis exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset, caussae fuisse cogitabant. Non ad haec addebant, non ex concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibique ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulae saepe caussae vel falsae suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectae religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa Ducis, vel Tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed, proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant.

73. Caesar, ab superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore praesidiis omnibus deductis et oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit hortatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur, multisque secundis proeliis unum adversum, et id mediocre, opponerent: habendam Fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis Ducibus, pacavissent; quod finitumas frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportari: si non omnia caderent secunda, Fortunam esse industria sublevandam: quod esset acceptum detrimenti, eius iuri potius, quam suae culpae, debere tribui: locum se aequum ad dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes: sed, sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam Fortuna partam iam praesentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, et acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent.

74. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium infamiae sarciendae, ut nemo aut Tribuni aut Centurionis imperium desideraret, et sibi quisque etiam poenae loco graviores imponeret labores simulque omnes arderent cupiditate pugnandi : quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco et rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus magnopere rei frumentariae timebat.

75. Itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo et aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere praemisit ; parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur, et quam serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit ; statimque egressus et novissimum agmen consecutus celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio eius, moram ullam ad insequendum intulit : sed eadem spectans, si itinere impedito perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen demorandum ; neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Caesar. Sed, quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos admiscuit quadringentos, qui tantum profecerunt, ut, equestri proelio commisso, pellerent omnes compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

76. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Caesar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit militesque omnes intra vallum castrorum continuit equitatumque, per caussam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique caussa longius progrediebantur : alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis

in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, octo milia passuum ex eo loco procedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

77. Postero die Caesar, similiter praemissis prima nocte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet et praegressos consequi cuperet, quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

78. Caesari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii camparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret; coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni marituma ora excludere conaretur; obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque, praemissis nunciis ad Cn. Domitium, Caesar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus quatuor, Lissi una, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora marituma Oriciaque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

79. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et, ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia a directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures cas-

tris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae caussa ab eo discesserat et Heracleam, quae est subiecta Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obiicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul, a Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Caesarem, paene omnibus copiis amissis: haec itinera infesta reddiderat, haec civitates nonnullas ab eius amicitia averterat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus, a Caesare ad Domitium, et ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt et Caesaris profectionem et adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix quatuor horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit et ad Aeginium, quod est obiectum oppositumque Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

80. Coniuncto exercitu, Caesar Gomphos pervenit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro, quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, Praetor Thessaliae, quum se victoriae Pompeii comitem esse mallet, quam socium Caesaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit portasque praecludit et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant; se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliae appropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri et crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus huius urbis exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare aggressus,

ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

81. Metropolitae, primum eodem usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt murosque armatis compleverunt: sed postea, casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliae fuit civitas, praeter Larissaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent atque imperata facerent. Ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quae prope iam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii eoque omnem rationem belli conferre constituit.

82. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias; Scipionis milites cohortatur, ut, parta iam victoria, praedae ac praemiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et Consulares Praetoriosque servorum habere numero, dicerent. Iamque inter se palam de praemiis ac Sacerdotiis contendebant, in annosque Consulatum definiebant; alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis Praetoriis absentis rationem haberi: quum eius necessarii fidem implorarent Pompeii, praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent.

83. Iam de Sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L.

Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent Senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent, quique intra praesidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent, tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de praemiis pecuniae, aut de persequendis inimicitiis agebant; nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

84. Re frumentaria praeparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subiiceret. Quae res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites proeliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mile apertioribus etiam locis septem milium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit, atque Aegum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

85. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subiiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur: simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam,

ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar apud suos, quum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in praesentia nobis et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus : animo simus ad dimicandum parati ; non facile occasionem postea reperiemus : confestimque expeditas copias educit.

86. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore, uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, Scio me, inquit, paene incredibilem rem polliceri ; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum, et paene sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum ; et, quonam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent.

87. Hunc Labienus excepit, et, quum Caesaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret, Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui proeliis, neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperiit : quod accidere tot proeliis fuit necesse : multos autumni pestilentia in Italia consumsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non exaudistis, ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas ? Hae copiae, quas videtis, ex dilectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectae, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis : attamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrhachinis interiit. Haec quum dixisset, iuravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum : reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iuravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec quum facta essent in consilio, magna spe et laetitia omnium discessum est : ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re tanta et a tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

88. Caesar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animum advertit. Erant in-

sinistro cornu legiones duae, transditae a Caesare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat, numeroque cohortes CX expleverat. Haec erant milia XLV, evocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quae tota acie disperserat. Reliquas cohortes septem castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu obiecerat.

89. Caesar, superius institutum servans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer attenuata. Huic sic adiunxit octavam, ut paene unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri praesidio esse iusserat. Cohortes in acie octoginta constitutas habebat, quae summa erat milium XXII. Cohortes duas castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium praeposuerat: ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam instituit equitatuique opposuit et, quid fieri vellet, ostendit monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne iniussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

90. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quae per Vatinium in colloquiis, quae per A. Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se umquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse. Haec habita oratione, exposcentibus militibus et studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit.

91. Erat Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me,

inquit, manipulares mei qui fuistis, et vestro Imperatori, quam constituistis, operam date: unum hoc proelium superest, quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Caesarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. Haec quum dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum electi milites circiter centum et viginti voluntariis eiusdem centuriae sunt prosecuti.

92. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus: sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent, neve se loco moverent aciemque eius distrahi paterentur: idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: leniusque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cursu, Caesaris milites exanimarentur et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere Imperatores debent, neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent clamoremque universi tollerent: quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

93. Sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent atque animadvertissent, non concurri a Pompeianis: usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumtis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt et ordines conservaverunt, pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque nostram a latere aperto circuire coeperunt. Quod ubi Caesar animum advertit, quartae aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret omnesque conversi non solum loco ex-

cederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine praesidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

94. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt atque universi terga verterunt. Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab iisdem factae caedes sagittariorum atque funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis diffisus acie excessit protinusque se in castra equo contulit et iis Centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tuemini, inquit, castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia confirmo. Haec quum dixisset, se in praetorium contulit: summae rei diffidens et tamen eventum exspectans.

95. Caesar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur castraque oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam, qui acie refugerant milites et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usi Centurionibus Tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

96. In castris Pompeii videre licuit trichilas stratas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula

protecta edera: multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam designarent: ut facile aestimari posset, nihil eos de eventu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriem obiiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoriis, decumana porta se ex castris eiecit protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum triginta ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit; saepe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugae facto, paene proditus videretur.

97. Caesar, castris potitus, a militibus contendit, ne, in praeda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi iuris eius Larissam versus se recipere coeperunt. Qua re animadversa, Caesar copias suas divisit, partemque legionum in castris Pompeii remanere iussit, partem in sua castra remisit; quatuor secum legiones duxit commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit et, progressus milia passuum sex, aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Caesar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere coeperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

98. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma proiicere iussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, proiecti ad terram, flentes ab eo salutem petierunt; consolatus consurgere iussit et, pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit: militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere et eas, quas secum duxerat, invicem requiescere atque in castra reverti iussit: eodemque die Larissam pervenit.

99. In eo proelio non amplius ducentos milites desideravit; sed Centuriones, fortes viros, circiter triginta amisit. Inter-

fectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat: sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter milia quindecim cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius milia quatuor et viginti: (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt:) multi praeterea in finitumas civitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLXXX, et aquilae novem. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

100. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Laelianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in angustiis portus cepit; itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Laelius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat, neque a proposito deterrebatur, neque, ante proelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

101. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit. Et, quum esset Caesaris classis divisa in duas partes, et dimidiae parti praeesset P. Sulpicius Praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam: prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de eius adventu cognosceret; perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves taeda et pice et stupa reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit atque omnes naves incendit quinque et triginta: e quibus erant viginti constratae: tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur: et, nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique, futurum fuisse, uti amitteretur. Sed opportunissime nunciis allatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, applicatisque nostri ad terram navibus, propter eumdem timorem pari, atque antea, ratione egerunt. Cas-

sius secundum nactus ventum, onerarias naves circiter quadraginta, praeparatas ad incendium, immisit et, flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustae quinque. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti praesidio navibus, ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt et a terra solvérunt, impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, excèptus scapha, refugit. Praeterea duae sunt deprehensae triremes. Neque multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a Legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

102. Caesar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset: et, quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius provinciae iuniores, Graeci civesque Romani, iurandi caussa convenirent; sed utrum avertendae suspicionis caussa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit et, vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumtus corrogata, cognito Caesaris adventu, ex eo loco discessit et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciciliam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse, excludendi sui caussa, nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitumas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno Consul fuerat, et P. Lentulo Consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi: qui, quum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Iamque de Caesaris adventu fama ad civitates perferebatur.

103. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundae Syriae consilio, pecunia societatis sublata et a quibusdam pri-

vatis sumta, et aeris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque milibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu Rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos Regno expulerat; castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui coeperunt eosque hortari, ut suum officium Pompeio praestarent neve eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto, apud Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat.

104. His tunc cognitis rebus, amici Regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant Regni, sive timore adducti, ut postea praedicabant, ne, sollicitato exercitu Regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet; sive despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt; iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque ad Regem venire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillan, Praefectum Regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, Tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; et ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab Rege et in custodia necatur.

105. Caesar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianae, eiusque rei caussa Senatores omnes ex provincia evocasse, ut iis testibus in summa pecuniae uteretur; sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium secundum fecisset Caesar, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam collocatum erat et ante ad simulacrum Minervae spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit.

Pergami in occultis ac reconditis templi, quo praeter Sacerdotes adire fas non est, quae Graeci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

106. Caesar, paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans, eum Aegyptum iter habere, propter necessitudines Regni reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio Legato evocaverat, equitibusque octingentis et navibus longis Rhodiis decem et Asiaticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum tria milia CC; reliqui, vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Caesar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriae de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos Rex in oppido praesidii caussa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem Regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius urbis omnibus partibus interficiebatur.

107. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias Regum ad Populum Romanum et ad se, quod esset Consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore Consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. societas erat facta, ostendit, sibi placere. Regem Ptolemaeum atque sororem eius Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et de controversiis iure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

108. Erat in procuratione Regni propter aetatem pueri nutricius eius, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari coepit, Regem ad dicendam caussam evocari: deinde adiutores quosdam, conscios sui, nactus ex Regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit atque eumdem Achillan, cuius supra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc, incitatum suis, et Regis inflatum pollicitationibus, quae fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior, et ex duabus ea, quae aetate

antecedebat. Haec uti fierent, per omnes Deos, perque foedera, quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus Populum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti unae per legatos eius Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur, (hae quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae) alterae, eodem exemplo, relictae atque obsignatae Alexandriae proferebantur.

109. De his rebus quum ageretur apud Caesarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias Regum componere: subito exercitus Regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit, Regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret et, quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum eius venissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei caussa missi essent, cognosceret, corripi ac interfici iussit: quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, Regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit, magnamque Regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et latronum, quam Regio consilio, susceptum bellum videretur.

110. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendae viderentur: milia enim viginti in armis habebat. Hae constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinae vitae ac licentiae venerant, et nomen disciplinamque Populi Romani dedidicerant uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque Syriae Ciliciaeque provinciae finitumarumque regionum. Multi praeterea capitis damnati exsulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus certaque vitae conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino prehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi Regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi caussa, Regis domum obsidere, Regno expellere alios, alios arcessere, vetere quo-

dam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. Erant praeterea equitum milia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandriae bellis. Ptolemaeum patrem in Regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

111. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Caesaris despiciens, occupabat Alexandriam, praeter eam oppidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus: sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum; ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur et magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio missae ad Pompeium, proelioque in Thessalia facto domum redierant. Illae triremes omnes et quinqueremes, aptae instructaeque omnibus rebus ad navigandum. Praeter has duae et viginti, quae praesidii caussa Alexandriae esse consueverant, constratae omnes: quas si occupavissent, classe Caesari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas naves et reliquas, quae erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri tam parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

112. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quae nomen ab insula accepit. Haec insula, obiecta Alexandriae, portum efficit: sed a superioribus Regibus in longitudinem passuum nongentorum in mare iactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et vicus, oppidi magnitudine: quaeque ubique naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharos tenetur, non potest esse propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharon apprehendit atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio discederetur et neutri pellerentur, (id efficiebant angustiae loci) paucisque utrimque inter-

fectis, Caesar, loca maxime necessaria complexus, noctu praemunit. Hoc tractu oppidi pars erat Regiae exigua, in quam ipse habitandi caussa initio erat inductus, et theatrum, coniunctum domui, quod arcis tenebat locum aditusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei Regis, vacuam possessionem Regni sperans, ad Achillan sese ex Regia transiecit unaque bellum administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quae res apud milites largitiones auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri et procurator Regni, in parte Caesaris, cum ad Achillan nuncios mitteret hortareturque, ne negotio desisteret neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, a Caesare est interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

INDEX

HISTORICUS ET GEOGRAPHICUS

IN

CAESAREM.

Acarnānĭa, æ, *f.* a country of Græcĭa, *Greece*, bounded on the E. by Ætōlĭa, on the N. by Sĭnus Ambrăcĭus, the *Gulf of Arta*, and part of Epīrus, *Lower Albania*, and Thessălĭa, *Thessaly*, and on the other side, by that part of the *Mediterranean* called Măre Iōnĭcum, the *Ionian Sea.*

Acco, ōnis, a general of the Gauls, who was at the head of the confederacy formed against the Romans by the Sĕnŏnes, Cărnūtes, and Trĕvĭri.

Achāĭa, æ, *f.* a district of Pĕlŏpŏnnēsus, the *Morea*, bounded on the N. by Sĭnus Cŏrinthĭăcus, the *Gulf of Lepanto*, on the W. by that part of the *Mediterranean sea* which was anciently called Măre Ionĭum, on the S. by Elis and Arcădĭa, and on the E. by Sĭcyŏnĭa.

Achillas, æ, a general of Ptolemy, king of Ægyptus, *Egypt*, who, with the assistance of Septĭmĭus, a Tribune, murdered Pompey by order of his sovereign.

Achōlla, æ, *v.* Acilla, æ, *f.* a free town on the sea coast of Byzăcĭum, *Tunis*, a district of *Africa*, to the E. of Africa Prōprĭa. *q. v.*

Acilĭus, i, a lieutenant of Caesar, to whom he gave three cohorts, to protect the town of Orĭcum and the ships which he brought from *Italy* to that port.

Adbucillus, i, a nobleman of great influence among the Allŏbrŏges, the father of Rōscillus and Ægus.

Adcantuannus, i, the chief man, for many years, among the Allŏbrŏges.

Adrūmētum, i, *n.* the capital of Byzăcĭum, a district of Afrĭca, which Sallust says, was built by the Phœnicians. It had a good harbour. *Inh.* Adrūmētāni, orum.

Adŭătŭca, æ, *f.* a fort nearly in the middle of the country possessed by the Ebūrŏnes, or, according to others, a town, now known by the name of *Tongres.* The latter appears to have been the idea of Ptolemy. A small part of the town only may have been built when Caesar was in that country. Hence he mentioned it merely as a castle, or fort. It stood near the river Mŏsa, the *Meuse*, between *Liege*, and *Mastricht.*

Adŭătŭci, orum, *m.* a people of Gallĭa Belgĭca, whose country lay on the west bank of Mŏsa, the *Meuse*, between *Namur* and *Liege.*

Ædilis, is, *m.* an Edile, an inferior Roman Magistrate. The duty of the Tribunes of the people increasing with the population of the city, to relieve them from the inferior parts of their office, two Ediles were chosen in the year 493 B. C. and the election naturally fell on their own order. Besides the power of judging in trivial matters, it belonged to these new magistrates to inspect all buildings, both public and private, to see that the former were in complete repair, and that the latter did not project into the streets, or, from decay, endanger the lives of the citizens. From this part of their duty the name is evidently derived.

Ædilĭtas, ātis, *v.* Ædilĭtĭa, æ, *f.* et, Ædilātus, ūs, *m.* (not much used), the office or dignity of Edile, the Edileship. *Adj.* Ædilĭtĭus, *v.* Ædilĭcĭus, a, um, of, or belonging to, an Edile, or the Edileship. Ædilĭtĭus, i, one who has borne the office of Edile.

Ædŭi, orum, (*sing.* Ædŭus, i,) one of the most powerful and wealthy nations of Gallĭa Celtĭca, who lived on the W. of Arar, the *Saone*, between that river and Lĭgĕris, the *Loire*, a little to the N. of the junction of the former with Rhŏdănus, the *Rhone.*

Æginium, i, *n.* a town on the confines of Thessălĭa, *Thessaly*, and Măcĕdŏnĭa, generally included in the former district, although that does not appear to have been the idea of Cæsar.

Ægus, i, a son of Adbucillus, who, with his brother Rōscillus, in consequence of being privately reprimanded by Cæsar, for defrauding the Gallic cavalry of their pay, and making false returns, went over with a party of their friends to Pompey.

Ægyptus, i, f. *Egypt*, a large country of Afrĭca, bounded on the E. by that part of Arăbĭa Pĕtræa, *Stony Arabia*, called the Isthmus of *Suez*, and Sĭnus Arăbĭcus, the *Red Sea*, which separate it from Arabia; on the S. by Æthĭŏpĭa; on the W. by Lĭbya, *Barca*, and the eastern part of the Desert of *Sahara;* and on the N. by the *Mediterranean.* Its length from N. to S. was about 600 miles, and its breadth from 100 to 200. *Egypt* was divided into Upper, Middle, and Lower. The first, Thēbāis, ĭdos, *f.* so called from its chief city Thēbæ, or Ægyptus Sŭpĕrĭor, included all the country to the south of Hermŏpŏlis; the second, Heptănŏmis, extended from Thēbāis nearly to the city of Memphis; and the last, Ægyptus Infĕrĭor, stretched from Heptănŏmis to the shore of the *Mediterranean*, comprehending the *Delta*, and was the most beautiful and valuable part of *Egypt. Adj.* Ægyptĭus, Ægyptĭăcus, *et*, Ægyptĭnus, a, um, Ægyptian, of, or belonging to

Egypt. Adv. Ægyptĭăcè, after the manner of the Egyptians.

Æmĭlĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Æmĭlĭi, an officer in Cæsar's army, who commanded a part of the Gallic cavalry.

Æquĭnoctĭum, i, *n.* (from *Æquus*, equal, and *Nox*, night,) the Equinox, or time when the days and nights are equal, over all the globe. This happens twice a-year, on 22d March, and 22d September. The former is called the Vernal, the latter, the Autumnal, Equinox.

Ætōlĭa, æ, *f. Despotato*, a country of *Greece*, bounded on the S. by Sinus Cŏrinthĭăcus, the *Gulf of Lepanto*, on the W. by Acarnānĭa, on the N. by *Thessaly*, and on the E. by *Thessaly*, Dŏris, and Locris. *Inh.* Ætōli, orum, (*sing.* Ætōlus, i).

Afrānĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Afrānĭi, one of Pompey's lieutenants in Hispānia Citerior.

Afrĭca, æ, *f. Africa*, called by the Greeks Lĭbўa, æ, *f.* was commonly reckoned the third division of the ancient world. But the ancient geographers were not agreed on this point. By some, the world was divided into four parts; *Europe*, *Asia*, *Africa*, and *Egypt*; and by others into two, *Europe* and *Asia*, including *Africa* in *Europe*. In general, *Africa*, which seems originally to have been the name of but a small part of the country, was reckoned a third part. Respecting its eastern boundary, we also find a diversity of opinion. According to some, *Egypt* formed part of *Asia*; but it was more naturally, and therefore, more commonly, considered as belonging to *Africa*. On the E. *Africa* is bounded by Măre Rubrum, *v.* Sinus Arăbĭcus, the *Red Sea* and *Isthmus of Suez*, which separate it from Asia; on the N. by the *Mediterranean*, called by the Romans *Nŏstrum Măre*, by the Greeks, *Măre Intĕrnum*, an appellation which also occurs in Latin authors, and by the Jews, the Great Sea, which divides it from *Europe*; on the W. by Ocĕănus Atlāntĭcus, *sæpius*, Mare, *v.* Æquor Atlāntĭcum, the *Atlantic Ocean*, and on the S. by the *Indian Ocean*.

Afrĭca Prŏprĭa, a district of Africa, washed by the *Mediterranean* on the N.; but respecting its eastern and western boundaries, ancient geographers are not agreed.

Agēndĭcum, i, *n. Sens*, the chief city of the Sĕnŏnes, a brave and powerful people of Gāllĭa, *France*, who inhabited the left bank of Sēquăna, the *Seine*. It stood below the confluence of the *Vanne* and Icauna, *v.* Itumna, the *Yonne*, a southern branch of the *Seine*.

Alba Lŏnga, Albæ Lŏngæ, a city of Lătĭum, built by Ascănius, a son of Ænēas (1152 *B. C.*)

Albĭci, ōrum, a barbarous nation (*barbaros homines*, B. C. I, 34.) of Prŏvĭncĭa, *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*, in ancient times had been under the protection of the Māssĭlĭēnses, the inhabitants of Māssĭlĭa, *Marseilles*.

Alēsĭa, æ, *f. Alise*, (Alēsĭa, Strabo,) a town of the Măndŭbii, near the source of Sēquăna, the *Seine*, situated on the summit of Mount *Auxois*, which was of considerable height, and washed on two sides by that river.

Alĕxāndrĭa, æ, *f. Alexandria*, a city of Lower *Egypt*, which had the *Mediterranean* on the N.E. and the Lake about twelve miles west of the branch of the *Nile*, called Ostĭum Cănŏpĭcum, now dry, on the S. E. founded 331 *B. C.* by Alexander the Great, from whom it had its name.

Alpes, ium, *f.* (sing. Alpes, is, *acc.* Alpem, *v.* Alpen) a vast chain of mountains, the highest, not only in Eurŏpa, *Europe*, but in the world, the altitude of which has not yet been ascertained by correct measurement, lye in the form of a crescent and separate Itălĭa, *Italy*, from Gĕrmānĭa, *Germany*, Hĕlvĕtĭa, *Swisserland*, and Gāllĭa, *France*. They extend from Sĭnus Flanatĭcus, the *Gulf of Carnero*, near the top of Măre Hădrĭătĭcum, *v.* Adrĭătĭcum, quod et Sŭpĕrum, the *Gulf of Venice*, and the sources of Cŏlăpis, the *Kulpe*, to Văda Săbătĭa, *Savona*, on Sinus Lĭgŭstĭcus, the *Gulf of Genoa*; a distance, according to Livy, of only 250 miles.

Amāntĭa, æ, *f.* a city of Macedŏnĭa, on Măre Adrĭătĭcum, the *Gulf of Venice*, to the S of Bullis *Inh.* Amāntes, um; Amāntĭani, *et*, Amāntĭni, orum.

Amānus, i, *m.* a mountain between Cĭlĭcĭa and Syrĭa. It is a branch of mount Taurus, and overhangs the Eastern frontier of Cĭlĭcĭa.

Ambărri, orum, a people of Gāllĭa, *France*, related to the Ædŭi, supposed to have lived on Arar, the *Saone*, a little to the N. of its junction with Rhŏdănus, the *Rhone*.

Ambĭānum, *v.* Ambĭānum, i, *n.* anciently Samarŏbrĭva, now *Amiens*, a town of the Belgae.

Ambibări, orum, a nation of the Celts *inter Armŏrĭcas Civitātes*, who seem to have bordered with the Rhĕdŏnes and Cadĕtes or Calĕtes. Their history and exact situation are unknown.

Ambĭlĭāti, orum, *m.* a nation of Gāllĭa Cĕltĭca, whose geographical position is not precisely ascertained. They are mentioned (B. G. III. 9.) along with the Osĭsmĭi, Lĕxŏvĭi, Nānnĕtes, &c. and therefore their country must have been included in the province of *Bretagne* or *Normandy*. Some editions have Ambĭāni.

Ambĭŏrix, ĭgis, king of one half of the Ebŭrŏnes, as Cativŏlcus was of the other, had an inveterate hatred at the Romans. After many narrow escapes, he at last evaded the pursuit of Caesar's men who followed him closely, when only four of his attendants remained. (B. G. VI. 43.) —See Cativŏlcus.

Ambivarĕti, orum, a people of Prŏvĭncĭa, *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*, who lived on the west bank of the *Rhone*.

Ambivarĭti, orum, a nation of Gallia, *France*, between Mŏsa, the *Meuse* and Rhēnus, the *Rhine*, who were subject to the Ædŭi.

Ambrăcĭa, æ, *f.* a town of Epīrus, *Lower*

Albania, on Arĕthon, the *Arta*. The *Gulf of Arta*, into which this river the *Arta* falls, was, from the town, called *Sinus Ambrăcius*. *Inh.* Ambrăcĭōtae, arum, *et*, Ambrăcĭenses, ium. *Adj.* Ambrăcĭus, a, um.

Amphĭlŏchi, orum, a people of Acarnānĭa, whose chief city was, according to Pliny, called Argos. Amphĭlŏchĭum stood on the south of Sinus Ambracius, the *Gulf of Arta*, near the top of the gulf.

Amphĭpŏlis, is, *acc.* im, *f.* a town of Măcĕdŏnĭa, on the river Strȳmon, the *Strumona*, by which it is nearly surrounded; hence its name.

Ampĭus (Tĭtus), Tĭti Ampĭi, an officer in the interest of Pompey.

Anărtes, ium, *et*, Anarti, *v.* Anartĭi, orum, a people of Dăcĭa, who inhabited the eastern bank of the river Tĭbiscus, the *Teissk*, or, the *Teyss*, one of the northern branches of the *Danube*. Their country now forms part of *Hungary*.

Anas, æ, *m.* the *Guadiana*, a considerable river of *Spain*, which has its source in some lakes or marshes, in that part of Hispānĭa Citerior, now *New Castile*, flows westward, passing through the province of *Estremadura*, and entering Lūsĭtānĭa, *Portugal*, traverses part of the kingdom of *Algarva*, in which, changing its direction, and running south, falls, after a course of 300 miles, into Mare Gāditānum, *v.* Bæticum, the *Gulf of Cadiz*.

Ancălites, ium, a people of *South Britain*, who were neighbours to the Trĭnŏbantes.

Ancon, ōnis, *v.* Ancōna, æ, *f.* *Ancona*, a sea-port town on Mare Hadrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*, belonging to the Pĭcēni, whose country was between that of the Umbri and the Săbīni.

Andes, ium, ibus, a nation of the Celtae in Gallĭa, *France*. Their territory lay on the north bank, and near the mouth, of the river Lĭgĕris, the *Loire*.

Andrŏsthĕnes, is, a Praetor of *Thessaly*, who embraced the interest of Pompey, but was defeated by Jūlius Cæsar.

Antebrŏgĭus, i, *m.* a man of great influence amongst the Rēmi, who was sent ambassador to Cæsar in the second year of the Gallic war.

Antĭŏchĭa, æ, *f.* *Antioch*, the capital of Sȳrĭa, and one of the most celebrated cities of antiquity. According to some, it was built by Antĭŏchus and his son, Sĕleucus, from whom the name is derived, and, according to others, by the latter, who gave it that name in honour of his father. It stood upon the Orōntes, about 20 miles from the place where that river falls into the *Mediterranean*. At *Antioch* the Orontes is 40 paces broad.

Antĭŏchus, surnamed Cŏmāgēnus, i, from his being king of Cŏmāgēna, æ, *v.* Cŏmāgēnē, es, *f.* a district of Sȳrĭa, on the *Euphrates* (3 syl.), who was under great obligations to Pompey, and sent him, during the civil war, 200 men, most of whom were archers, who fought on horseback.

Antistĭus (Caius A. Rēgīnus), Caii Antistĭi Rēgīni, one of Caesar's lieutenant generals in Gallĭa, *France*.

Antistĭus, see Tūrpio,

Antōnĭus (Mārcus), Mārci Antōnĭi, the son of M. Antōnĭus, surnamed Crētĭcus, was a man of great talents, inordinate ambition, and consummate profligacy. His undaunted courage and martial abilities procured him the esteem and friendship of Cæsar, in whose army he held the commission of a lieutenant general in the war in Gallĭa, *France*.

Apŏllōnĭa, æ, *Pollina*, a maritime town in Măcĕdŏnĭa, on Æas, *v.* Aous, the *Viosa* (Holland), where it falls into the *Gulf of Venice*. Pliny says it was about 7 miles from the sea, but we have the authority of Caesar for calling it a sea-port (*B. C.* Lib. III. 5.)

Apsus, i, *m.* the *Crevasta*, a small river of Măcĕdŏnĭa, which running westward, falls into Măre Hadrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*, to the N. of Apŏllōnĭa.

Apūlĭa, æ, *f.* a district of Itălĭa, *Italy*, bounded on the N. by the river *Frento*, on the W. by Cămpānĭa and Lūcānĭa, on the S. by Călăbrĭa, and on the E. by Măre Hadrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*. *Inh.* Apūli, orum (*sing.* Apūlus, i.) *Adj.* Apūlĭcus, *et*, Apūlus, a, um.

Aquila, æ, *m.* an Eagle; also the standard of a Roman legion. From the 2d consulship of Mărius, and under the Emperors, the standards were most commonly of silver, seldom of gold, in the form of an Eagle, from which the name is derived.

Aquĭlārĭa, æ, *f.* a considerable place in Afrĭca mentioned by Caesar (*B. C.* II. 23.) about 22 miles from Clūpĕa. It had a harbour, protected by two promontories, which was convenient for shipping in the summer months. Here C. Curio from Sicilĭa, *Sicily*, landed two legions, and 500 horses.

Aquĭlēĭa, *v.* Aquĭleia (4 syl.) æ, *f.* a sea-port of the Vĕnĕti on Măre Hadrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*.

Aquĭtānĭa, æ, *f.* one of three principal divisions of Gallĭa, *France*, bounded on the E. by Prŏvincĭa, *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*, on the N. by the river Gărumna, the *Garonne*, which separates it from Gallĭa Celtĭca, on the W. by Oceănus Cantabrĭcus, the *Bay of Biscay*, and on the S. by Pyrēnaei Montes, the *Pyrenees*, or *Pyrenĕan Mountains*, which divide *France* from Hispānĭa, *Spain*. As Aquĭtānĭa was much less than either of the other two divisions, Augūstus extended its northern boundary to Lĭgĕris, the *Loire*. *Inh.* Aquĭtāni, orum (*sing.* Aquĭtānus, i). *Adj.* Aquĭtānĭcus, *et*, Aquĭtānus, a, um. Măre Aquĭtānĭcum, the *Bay of Biscay*.

Arar, ăris, *acc.* im, *v.* in, *ab*, e, *v.* i, *m.* the *Saone*, a very slow smooth running river of Gallĭa, *France*, which takes its rise near Vŏgĕsus, *Mount Vauge*, runs southward, and after receiving several streams, falls into the river Rhŏdănus, the *Rhone*, at Lūgdūnum, *Lyon*, or *Lyons*.

Ardŭenna, æ, *f.* *Ardennes*, a forest of Gallĭa, *France*, the largest in that country, reaching, according to Caesar, from Rhēnus, the *Rhine*, and territory of the Trēvĭri, to that of the Nērvĭi, upwards of 50 miles in length.

Arĕcŏmĭci, orum, a people of Gallĭa, *France*, who lived on Gallĭcus Sĭnus, the *Gulf of Lyons*, to the west of Rhŏdănus, the *Rhone*. See Vŏlscae.

Arĕlātum, i, *n. et*, Arĕlas, ātis, *Arles*, a town of the Salyes, on the east side of Rhŏdănus, the *Rhone*, at no great distance from the mouth of that river.

Arĭes, ĕtis, *m.* a ram, also a military engine for battering down walls. It is said to have been first used by the Carthaginians at the siege of Gădes, *Cadiz*. This instrument was originally very simple. To the end of a beam, varying in length and thickness according to circumstances, was affixed a piece of iron in the form of a *ram's* head, to which it owes its name.

Arimĭnum, i, *n. Rimini*, a city of Umbrĭa, on the south bank of Arĭminus, i, *m* the *Marechia*, near the place where it falls into Măre Adrĭătĭcum, the *Gulf of Venice*.

Arĭŏbarzānes, is, a king of Căppădŏcĭa. Caesar, from his fidelity to the Romans, restored him to the throne, after Mĭthrĭdātes had expelled him from his kingdom, and took his brother Ariarātes under his protection, at the time he passed through that country, when he marched against the king of Pontus.

Arĭŏvistus, i, king of the Germans, who invaded Găllĭa, *France*, conquered a considerable part of that country, and subjected the inhabitants to the most cruel and oppressive treatment.

Arĭstĭus (Mărcus), Mărci Arĭstĭi, *m.* a tribune of the soldiers under Caesar, during the Gallic war

Arpĭnēĭus (Caius), Caii Arpĭnēĭi, a Roman Knight, whom L. Aurŭncŭleius Cŏtta and Quĭntus Titŭrĭus sent along with Quĭntus Jūnĭus, a Spaniard, to converse with Ambĭŏrix, after that prince had made an attack on their camp.

Arrētĭum, i, *n. Arezzo*, one of the 12 Towns of Hĕtrūrĭa, *Tuscany*, in *Italy*, on the river Clănis, or, Clănĭus, the *Chiana*, one of the northern branches of the *Tiber*.

Arsĭnŏē, es, a daughter of Ptolemy Aulētes, king of *Egypt*. To gain the favour of her elder sister, Clĕŏpătra, Antony put her to death.

Arvĕrni, orum (*sing.* Arvĕrnus, i), a people of Găllĭa Cĕltĭca, whose territories lay between the sources of Elcăver, the *Allier*, and Dūrănĭus, the *Dordogne*, branches of Ligĕris, the *Loire*, and Gărumna, the *Garonne*.

Ascŭlum Pĭcēnum, Ascŭli Pĭcēni, *n. Ascla*, the chief city of the Pĭcēni, on the river Trŭĕntus, the *Tronto*, at which Pyrrhus, king of Epīrus, *Lower Albania*, was defeated by Făbrĭcĭus.

Aspărāgium, i, *n.* a town of Macĕdŏnĭa, on the south bank of the river Apsus, the *Crevasta*.

Asĭa, æ, *f. Asia*, one of the three divisions of the ancient world. It is bounded on the W. by Măre Ægēum, the *Archipelago*, Hĕllĕspŏntus, the *Dardanelles*, Prŏpŏntis, the *Sea of Marmora*, Thrăcĭus Bŏsphŏrus, the *Strait of Constantinople*, Pontus Euxinus, the *Black Sea*, Cimmĕrĭus Bŏsphŏrus, the *Strait of Caffa*, Pălus Mæŏtis, the *Sea of Asoph*, and Tănăis, the *Don*, which separate it from *Europe*. The other western boundaries of Asia are the *Mediterranean*, the *Isthmus of Suez*, and Măre Rubrum, *v.* Sĭnus Arăbĭcus, the *Red Sea*. The last two divide it from *Africa*. On the remaining three sides Asia is encompassed by the ocean.

Atrĕbātes, ium *v.* um, a people of Găllĭa Bĕlgĭca, the neighbours of the Mŏrĭni, whose country lay along the *English Channel*, opposite to *Dover*. Their chief city Nemetacum, *v.* Nemetocenna, afterwards Atrĕbātes, *Arras*, called by the Flemings, *Atrecht*. *Adj.* Atrĕbātĭcus, a, um.

Atrĭus (Quĭntus,) Quĭnti Atrĭi, an officer to whom Caesar gave the command of the shipping, which had carried him and his army to the coast of *Britain*.

Attĭus, i, a friend of Pompey, who took possession of Auxĭmum, *Osimo*, but fled at the approach of Caesar.

Attĭus, i, one of the Pĕlĭgni, hence called Pĕlĭgnus, who, with Lŭcrĕtĭus, restrained the inhabitants of Sŭlmo, *Sulmona*, a town of the Pĕlĭgni, from putting themselves under the protection of Caesar.

Attĭus Rūfus, a partisan of Pompey, who impeached L. Afrănĭus before that general, for the loss of the army in *Spain*.

Atuatŭci, *v.* Aduatŭci, orum, a people of Găllĭa, *France*, whose territories lying between the rivers Mŏsa, *Meuse*, and Scăldis, the *Scheld*, were adjoining to those of the Nĕrvĭi and Tŏxăndri. Their capital was Atuatŭca, æ, *f. Tongres*, in Brabant.

Avărĭcum, i, *n. Bourges*, was the chief city of the Bĭtūriges, and afterwards known by their name. It had its former appellation from the river Avăra, the *Eure*, one of the S. branches of Liger, the *Loire*.

Aulĕrci, orum; of this name some reckon four nations of Găllĭa, *France*. *Aulĕrci Brannovices*, whose territories, *Morienne*, were adjoining to those of the Ædŭi, Sĕgŭsĭāni, and Ambivarĭti. *Aulĕrci Cenŏmāni*, whose country, *Mans*, lay between the rivers Sărta, the *Sarte*, and Laedus, two of the northern branches of the *Loire*. Suindĭnum, *v.* Sŭbdĭnĭum, i, *n.* afterwards Cĕnŏmāni, on the *Sarte*, was their chief city. *Aulĕrci Eburŏnes* (*B. G.* VII. 75.) inhabited the left bank of Săquăna, the *Seine*, below Lŭtĕtĭa, *Paris*. Their chief town was Mediolānum, afterwards Ebŭrŏvĭces, *Evreux*.

Aurŭncŭleius (5 syl.) (Lŭcĭus A. Cŏtta), Lŭcĭi Aurŭncŭleii Cŏttae, one of Caesar's lieutenants in the Gallic War. He opposed the rash measure of his colleague, in wishing to leave their winter-quarters, at the deceitful suggestion of Ambĭŏrix, but at last yielded to the timidity of Titūrĭus, which cost him his life. He is frequently called L. Cŏtta, and sometimes Cŏtta.

Ausci, orum, a people of Aquĭtānĭa, in Găllĭa, *France*. Their capital was Climbĕrris, *v.* Climbĕrrum, Augusta, and at a later period, Ausci, *Auch*, which stood on the west bank of the *Ger*, one of the

Southern branches of Gărŭmna, the *Garonne.*

Ausĕtāni, orum, a maritime people who inhabited the N. E. part of *Spain.* Their territories lay between the rivers Rubricātus, the *Llobregat,* and Sāmbrŏca, the *Fer.* The *Pyrĕnces* were their northern boundary, and their principal city was Gerŭnda, *Gerona. Adj.* Ausĕtānus, a, um.

Auxĭmon, *v.* um, i, *n. Osimo,* a town of the Pīcēni, near Măre Sŭpĕrum, the *Gulf of Venice,* to the south of Ancōna. *Inh.* Auxīmātes, um (*Sing.* Auxĭmas, ătis).

Aviēnus (Caius), Caii Aviēni, a military tribune of the tenth legion, whom Caesar broke at Thăpsus, on account of his rapine, and licentious behaviour in *Italy,* and filling one of the ships from *Sicily* with his own equipage and attendants.

Axŏna, æ. m. the *Aine,* or, *Aisne,* a river of Gallĭa, which Ausŏnĭus calls *Praeceps,* from its rapidity. Its course was in the territories of the Rēmi, which form the department of the *Meuse.* It runs in a south-west direction, joins Isăra, the *Isere,* a little below *Campaigne,* and both fall into Sēquăna, the *Seine,* about 5 miles south of *Pointoise.*

B

Băcŭlus. See Sĕxtĭus.

Băgrăda, *v.* as, æ, *m.* the *Megrada,* or *Megerda,* a slow running (*Lentus*) river of Afrĭca, between Utĭca and Carthage, which has its rise in a chain of mountains to the W. of the city Măscŭla.

Bălĕāres, ium, *f.* (insŭlae.) the islands Major, et, Minor, *Majorca,* and, *Minorca,* off the east coast of *Spain,* from which they are distant about 100 miles. The former is 60 miles long, and 45 broad; but the latter is not above 30 in length, and 12 in breadth.

Băllista, æ, *f.* a military engine used by the Romans for throwing darts, hence the name (Βαλλω, jacio).

Bălvĕntius (Tĭtus), Tĭti Bălvĕntii, a man of distinguished courage, who had both his thighs pierced with a dart, in the attack which Ambĭŏrix made upon the legions which he had deceitfully persuaded to leave their camp.

Bătāvĭa, *v.* Bătāvĭa, æ, *f. v.* Insŭla Bătavōrum, the *United Provinces,* often called *Holland,* from its being the largest of them; a country at the mouth of the *Rhine.* It was denominated an island, from being bounded on two sides, by the southern and northern branches of the *Rhine,* and on the third by the sea.

Bĕlgae, arum, a people originally of *German* extraction, who inhabited the third division of Găllĭa, *France,* which was bounded on the S. by Mătrŏna, the *Marne,* and Sēquăna, the *Seine;* on the E. and N. by Rhēnus, the *Rhine,* on the W. by Frĕtum Brĭtānnĭcum, the *English Channel.*

Bĕlgĭum, i, *n.* is, in general, used by Caesar to denote a part of Găllĭa Bĕlgĭca, not the whole country.

Bĕllĭca, æ, *f.* the name of one of the gates of Utĭca.

Bĕllŏcăssi, orum, *v.* Vĕllŏcăsses, ium, a nation of the Bĕlgae, whose territories were of considerable extent, and bounded on the E. by the river Isăra, the *Isere,* on the S. by Sēquăna, the *Seine,* on the W. by the district of the Calĕti, and on the N. by that of the Bellŏvăci.

Bĕllŏvăci, orum, were a numerous and powerful tribe of the Bĕlgae, adjoining to the Bellŏcăssi, Calĕti, Ambĭāni, Vĕrŏmăndŭi, and Silvanectes.

Bĕssi, orum, a ferocious people of Thrăcĭa, *Romania,* who lived upon Hĕbrus, the *Maritza,* near the source of that river.

Bĭbrăcte, is, *n.* afterwards Augŭstŏdŭnum, i, *n, Autun,* a town of the Æduĭ, upon the *Arroux,* one of the northern branches of Lĭgĕris, the *Loire,* towards the source of that river.

Bĭbrax, ăcis, *f. Bievre,* a town of the Rēmi on Axŏna, the *Aisne.*

Bibrŏci, orum, a *British* nation, who inhabited what now forms the N. W. part of *Berkshire.* Their chief town was Bibracte, *Bray.*

Bĭbŭlus (M. Călpŭrnĭus), Mărci Călpŭrnĭi Bĭbŭli, Caesar's colleague in the consulship.

Bĭbŭlus, i, one of Pompey's Admirals, who protected the coast of Orĭcum with great bravery, intercepted some of Caesar's supplies, and captured 30 of his transports. Caesar charges him with an act of great cruelty when on that service.

Bigĕrriōnes, *v.* Bigĕrrŏnes, ium, a people of Aquĭtānĭa, who, with several other adjoining tribes, surrendered to Crăssus, one of Caesar's lieutenant-generals. Their territory was bounded on the S. by the *Pyrenees,* and was nearly at equal distances from the *Mediterranean* and the *Bay of Biscay.*

Bĭthȳnĭa, æ. *f.* anciently called Bĕbrȳcĭa, æ, a considerable country of Asĭa Mĭnor, *Natolia,* which had Pŏntus Euxīnus, the *Black Sea,* on the N. Bŏsphŏrus Thrăcĭus, the *Strait of Constantinople,* Prŏpŏntis, the *Sea of Marmora,* and Mȳsĭa on the W. Mȳsĭa, Phrȳgĭa, and Gălătĭa on the S. and Păphlăgŏnĭa on the E.

Bitŭriges, um, a nation of Găllĭa Celtĭca, who lived on the west side of Lĭgĕris, the *Loire,* which separated them from the *Æ*dŭi. Their chief city, Avărĭcum, was afterwards called from its inhabitants Bitŭrĭges, hence the modern name *Bourges.* They burnt 20 of their own towns in one day, to distress the Romans.

Bĭvĭus Cŭrĭus, Bĭvĭi Cŭrĭi, an officer of the cavalry in Caesar's army.

Bŏdŭŏgnătus, i, the commander of the Nĕrvĭi, at the time they attacked the Roman army under Caesar.

Bŏia, æ, a town in Găllĭa Cĕltĭca, the site of which is now unknown.

Bŏĭi, *v.* Bŏji, orum, a people of Găllĭa Cĕltĭca, who inhabited the country watered by the river Sigmănus, Signatius, *v.* Igmănus, the *Sollac.*

Brănnŏvĭces, ium, a tribe of the Aulĕrci, *q. v.*

Brănnŏvĭi, orum, a Gallic nation probably

adjoining to the tribe mentioned in last article.

Bratuspāntium, i, *n.* a town of the Bĕllŏvăci. It is supposed to have stood between Caesărŏmăgnus, afterwards Bĕlvăcus, *v.* um, *Beauvais*, and Samarobriva, *Amiens*.

Britānnia, æ, *et.* Britānnis, ĭdis, *v.* ĭdos, *f.* *Britain*, or, *Great Britain*, anciently called Albĭon, ĭi, *n.* is the largest island in Măre Atlānticum, the *Atlantic Ocean*, belonging to Eurōpa, *Europe*. That part of the *Atlantic*, which separates *Britain* from *France*, was called Frĕtum Britānnicum, strictly speaking, the *Strait of Dover*, but its signification seems often to have been more extensive, and to have corresponded nearly with the modern appellation the *English Channel;* Ocĕănus Vĕrgĭnius, *St George's Channel*, flows between *Britain*, and Hĭbērnia, *Ireland*, on the W. Ocĕănus Călĕdŏnicus, the Scottish Sea, washed the W. and N. W. parts of *Scotland*, Ocĕănus Hўpĕrbereus, the *Northern Sea*, the northern coast, and Ocĕănus Gĕrmānicus, the *German Ocean*, which is more properly called a sea, formed its boundary on the E. Caesar's account, both of the form and extent of this island, is not very far from the truth.

Brundisium, i, *n.* *Brundisi*, a city of Calabria in *Italy*.

Brūtii, orum, a people of Măgna Graecia, sprung from the Lūcāni.

Brūtus (Dĕcĭmus), Dĕcĭmi Brūti, one of Caesar's officers to whom he gave the command of his fleet in the Gallic war, with which he defeated the *Venetians* (*B. G.* III. 15), and afterwards the people of *Marseilles*, in two engagements during the Civil war.

Būllis, ĭdis, *f.* a town of Măcĕdŏnia on Măre Hădriăticum, the *Gulf of Venice*, nearly opposite to Hўdrus in *Italy*. *Inh.* Būllĭdenses, ium, *v.* Būllīni, orum (Livy). *Adj.* Būllīnus, a, um.

Būthrōtum, i, *n. v.* Būthrōtus, i, *m.* *Butrinto*, a sea-port town of Epirus, *Lower Albania*, in *Greece*, opposite to the island Cŏrcўra, *Corfu*. Ænēas landed at Būthrōtum, as he cruised along the coast of *Greece*, on his way from Trōja, Troy, to Itălia, *Italy*.

C

Căbillŏnum, i, *n.* *Chalon*, or, *Chalons*, a town of the Ædŭi, on the left bank of Arar, the *Saone*, about 70 miles N. of Lŭgdŭnum, *Lyons*. *Inh.* Căbillŏnes, um (*sing.* Căbillo, ŏnis).

Cabūrus, i, the chief man among the Hĕlvii, and father of C. Vălĕrius Dŏnŏtaurus, *q. v.*

Cadĕtes, um, a people of Găllia Cĕltica (*B. G.* VII. 75).

Cădŭrci, orum, a people of Găllia Cĕltica, who lived between Oldus, *v.* Oltis, the *Olt*, and Durānius, the *Dordogne*, two of the northern branches of Gărumna, the *Garonne*. *Adj.* Cădŭrcus, a, um.

Caecilius (Titus). Titi Caecilii, a centurion of the first rank, in the army of Afrānius, who was killed in an engagement with Caesar, near Ilĕrda, *Lerida*.

Caecilius Niger, Caecilii Nigri, surnamed Bărbărus, commanded a considerable body of Lusitanians at Lĕnium, whom the friends of Pompey solicited to assist them in the recovery of Hispălis, *Seville*.

Caeraesi, orum, a nation of Găllia Bĕlgica who, with the Cŏndrŭsi, Ebŭrŏnes, and Paemāni, went under the general appellation of *Germans*, and were supposed to send 40,000 men to the Belgic army, which was raised against the Roman dominion in Găllia, *France*. Their territory was situated between that of the Trĕvĭri, and Mŏsa, the *Meuse*.

Caesar (Caius Jūlius), Caii Jūlii Caesăris, the first distinguished character of the Caesars, was the son of Caius Caesar, and Aurĕlia the daughter of Cŏtta. He was born in the 6th consulship of Mărius, 99 years *B. C.*

Caesar (Lūcius), Lūcii Caesăris, one of Caesar's lieutenant-generals in the Gallic war.

Caesar (Lūcius), Lūcii Caesăris, the son of L. Caesar, who met Caesar at Arimĭnum, *Rimini*, when that ambitious statesman raised the standard of rebellion against his country.

Caesar (Sĕxtus), Sĕxti Caesăris, an officer in Caesar's army, whom that general sent to receive the legion commanded by Vărro, after the latter had been expelled from Gădes, *Cadiz*, and the gates of Itălica, *Sevilla la Vieja*, had been shut against him.

Caius (2 syl.), i, seldom Căius, i, a common praenŏmen among the Romans.

Călăgūrritāni, orum, the inhabitants of Călăgūrris, is, *f.* *Loharre*, a free town of the Vascŏnes, on the south bank of Ibĕrus, the *Ebro*, above its junction with the *Arragon*. To distinguish it from Călăgūrris Fibularĕnsis, *Calahorra*, a town of the Vescitāni, it was called Năsica. During the terrible famine which this city underwent in the Sertorian war, the Călăgūrrităni ate their wives and children, rather than submit to Pompey. To this Juvenal alludes, Sat. XV. 93—96.

Calĕtes, ium, *v.* Calĕti, orum, a people of Găllia, *France*, whose country lay a little to the north of the mouth of Sĕquăna, the *Seine*.

Calidius (Mărcus), Mărci Calidii, a senator who was of opinion, that Pompey should be sent to his provinces, to prevent all discord between him and Caesar. But the consul Lĕntŭlus refused to put the motion of Calidius to the vote.

Călvisius. See Săbīnus.

Călўdon, ŏnis, Călāta, *v.* Gălăta, æ. *f.* *Ayton*, a city of Ætŏlia, in *Greece*, which stood on both banks of Evēnus, the *Fidari*. Near the city, Mĕlĕăger slew the famous wild boar. Here Hĕrcŭles married Dējănīra, who afterwards caused his death by means of a poisoned shirt. *Inh.* Călўdŏnii, orum. *Adj.* Călўdŏnius, a, um.

Cămpānia, æ, *f.* a district of Itălia, *Italy*, bounded on the south by Silărus, the *Sele*,

which separated it from Lūcānĭa; on the E. by Sāmnĭum; on the north by Lātĭum; and on the west by Māre Tīrrhē-num, v. Tūscum, quod et Infĕrum, the Tuscan Sea, i. e. that part of the *Mediterranean* which washes the western coast of *Italy.*

Cămērĭnum, i. *n.* *Camerino*, a city of Umbrĭa, a district of *Italy*, on the confines of Pīcēnum, the *Marquisate of Ancona.*

Cămūlŏgĕnus, i, an Aulercian (*Aulĕrcus*) who, in consequence of his splendid military talents, was requested, although of a great age, to take the command of the troops in Lūtētĭa, *Paris*, on the approach of the Roman army.

Cāndāvĭa, æ, *f.* (found also written Caudāvĭa, Gāndāvĭa, Gaudēvĭa, et, Scāndērĭa), is supposed, by some, to have been a tract of Măcēdŏnĭa, by others, a chain of mountains which bounded that country on the W., and by others, a mountain in Epīrus.

Canīnĭus. See Rĕbĭlus.

Cāntabri, orum (*sing.* Cāntăber, ri), a very brave and warlike people, who inhabited the northern part of *Spain.* They seem to have extended from the mouths of Ibērus, the *Ebro*, to the shores of the *Bay of Biscay*, which was, from them, called Ocĕānus Cāntabrĭcus. The term is often used to denote the *Spaniards* in general. *Adj.* Cāntabrĭcus, a, um.

Cāntĭum, i. *n.* *Kent*, a district of *England* which, in modern times, is bounded by the *Strait of Dover* (Frētum Gallĭcum, v. Brĭtānnĭcum,) on the E.; by *Sussex* on the S.; on the W. by *Surry;* and on the N. by Tămĕsis, the *Thames*, which separates it from *Essex.* But the ancient boundaries of *Kent* are not precisely ascertained.

Canuleius (Lūcĭus), Lūcĭi Canuleii a lieutenant, in Pompey's army during the Civil War.

Cănūsĭum i, *n.* *Canosa*, a town of some note in Apūlĭa, *Capitanata*, on the banks of Aufĭdus, the *Ofanto*, whither the Romans fled after the battle of Cānnae, which stood between that town and the coast of Māre Adrĭātĭcum, the *Gulf of Venice.* Dĭŏmēdes, with the Greeks who accompanied him to *Italy*, after the Trojan war, built this city.

Căppădŏcĭa, æ, *f.* a country of Asĭa Mĭnor, *Natolia*, said to have received that name from the river Căppădox, which divides it from Gălātĭa. From this river too, Pliny informs us, that the natives were called Căppădŏces, anciently Leucŏsȳri, *i. e.* White Syrians. It was bounded on the N. by Pŏntus and Gălātĭa, on the W. by Phrygĭa, on the S. by Cĭlĭcĭa, and on the E. by Armĕnĭa Mĭnor.

Căpŭa, æ, *f.* the capital of Cāmpānĭa, a maritime district between Lătĭum and Lūcānĭa on the W. of *Italy*, of which, Căpys, a Trojan, who came into *Italy* with Ænēas, was said to be the founder; yet Pliny derives the name not from Căpys, but from its situation in a plain, *Căpŭa a campo dicta.*

Cărāles, is, *v.* Cărāles, ium, *f.* (Cărālis, Strabo, Ptolemy, and Mela,) *Cagliari;* the capital of Sărdĭnĭa, situated on a cognominal bay, Sĭnus Cărālitānus, *the gulf of Cagliari*, on the S. E. of the island. It is a town of considerable magnitude and population, has a safe harbour, a castle and other strong fortifications. *Adj.* Cărālitānus, a, um.

Cărcăso, onis, *f.* *Carcassone*, a town of that part of Prōvĭncĭa, now called *Languedoc*, on Atax, the *Aude*, which divides it into the old and new town.

Cărfulēnus, i, an officer of Caesar, who was despatched to attack the highest part of the camp of the Alexandrians, which he carried. He was afterwards killed in an engagement at Mŭtĭna, *Modĕna*, fighting against Antony.

Cărmōna, æ, *f.* *Carmona*, a town of *Seville*, in the S. of *Spain*, or the *Carbones*, near its junction with Bætis, the *Guadalquivir.*

Cărnūtes, um, *v.* ti, orum, a powerful nation of Gāllĭa, *France*, between the rivers Sēquăna, the *Seine*, and Lĭgĕris, the *Loire*, S. of Lūtētĭa.

Cărvĭlĭus, i, one of the four kings of Cāntĭum, *Kent*, who, at the command of Cāssivĕlaunus, made an attack on Caesar's naval camp, in which they were repulsed, and lost a great number of men.

Casilĭnum, i, *n.* *Casilino*, a considerable town of Cāmpānĭa, on the river Vūltūrnus, the *Volturno*, on, or near, the site of which the modern city called *Capŭa* stands.

Căssi, ōrum, *the hundred of Caishow*, a British nation, supposed to be subject to Cassivĕlaunus at the time Caesar invaded *Britain*, who submitted to that conqueror.

Cāssĭus (Caius), Caii Cāssĭi, a noble Roman who embraced the interest of Pompey, and, after the battle of Phārsālĭa, was indebted to the conqueror's clemency for his preservation. The ardent love of freedom overcame, in his mind, the principle of gratitude, and impelled him to join the conspiracy which was formed against Caesar's life.

Cāssĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Cāssĭi, a Roman consul, killed by the Hĕlvĕtĭi, who defeated his army, and obliged it to submit to the ignominy of passing under the yoke.

Cāssĭus Lōngīnus, Cāssĭi Lōngīni, sometimes called simply Cāssĭus, or, Lōngīnus, a Propraetor of Hĭspānĭa Ultĕrĭor, Farther *Spain.*

Cāssĭus (Lūcĭus Lōngīnus), Lūcĭi Lōngīni Cāssĭi, one of Caesar's officers.

Cāssĭus (Quīntus), Quīnti Cāssĭi, an officer in Caesar's army, to whom he gave the command of the south of *Spain.*

Cassivĕlaunus, i, one of the British kings, whose territories lay on the N. bank of Tămĕsis, the *Thames*, towards the mouth of that river. On the arrival of the Roman forces in *Britain* under Caesar, he was, by common consent, appointed Commander in chief. After making some attempts to check the progress of the enemy, he was obliged to submit, and accept of such terms as Caesar chose to offer.

Cāstĭcus, i, one of the Sēquăni, the son of

Catamântălēdes, whom Orgĕtŏrix persuaded to seize on the sovereignty of the state, which his father had formerly held.

Căstra Cŏrnēliāna, orum, *n.* an eminence of considerable height, about a mile distant from Utica, measuring in a straight line.

Căstra Pŏstŭmiāna, orum, *n.* This place, as the term imports, had its name, most probably, from Pŏstŭmius having encamped there.

Căstŭlōnēnsis, is, e, of Căstŭlo, ōnis, *f. Cazlona*, a town of Hispānia Ulterior, Farther *Spain*, on the right bank of Baetis, the *Guadalquiver*.

Catamântălēdes, is, a nobleman of the nation of the Sēquăni, who, for many years, enjoyed the supreme authority over that people.

Cătăpulta, æ, *f.* a military engine constructed chiefly for the purpose of throwing javelins. But some have supposed that stones, &c. were discharged from the Cătăpulta, as well as from the Bălista.

Cativolcus, i, king of one half of the Ebūrōnes.

Căto (Mārcus Pŏrtius), Mārci Pŏrtii Cătōnis, surnamed Uticēnsis, on account of his death at Utica, was the great-grandson of Căto the censor.

Catuatici, orum, supposed to be written corruptedly in place of Aduatŭci, *q. v.*

Catŭriges, gum, a Gallic nation, whom some have placed on Alpes Cŏttiae, and others on Alpes Graiae. There is also a difference of opinion respecting their principal city, some supposing it to have been Catŭriges, *Charges*, or, *Chorges*, others Ebrodunum, *Embrun*.

Cavarillus, i, one of the three noblemen of the first distinction among the Aedŭi, who were taken prisoners in that battle, in which Vĕrcingĕtŏrix was totally routed, and brought before Caesar. After the revolt of Litavicus, Cavarillus commanded the infantry.

Cavarinus, i, a nobleman whom Caesar, in prejudice of his brother Moritāsgus, the reigning sovereign, appointed king over his countrymen, the Sĕnōnes, an honour which his ancestors had long enjoyed.

Cĕltae, arum, the most powerful and numerous of all the nations of Gāllia, *France*, who occupied nearly one half of the country, and from whom that division was called *Cĕltica*. Their territories were bounded on the S. by Gărŭmna, the *Garonne;* on the N. by Sēquăna, the *Seine*, and Mātrŏna, the *Marne;* on the E. by mount Jūra; and on the W. by Măre Atlānticum, the *Atlantic Ocean*. *Adj.* Cĕlticus, a, um.

Cĕltibēria, æ, *f.* anciently included a great part of the north of Hispānia, *Spain*. After the conquest of that country by the Romans, its limits seem to have been much reduced.

Cĕltillus, i, the father of Vĕrcingĕtŏrix, and chief of the Arvĕrni.

Cĕnimāgni, orum, an ancient people of *Britain*, who, with the Sĕgontiāci, Ancălites, Bibrŏci, and Căssi, followed the example of the Trinŏbāntes, and submitted to Caesar. These nations are supposed to have inhabited the counties of *Essex*, *Middlesex*, *Norfolk*, *Hertford*, *Buckingham*, *Oxford*, and *Berkshire*.

Cĕnŏmāni, orum, one of the tribes of the Aulērci, whose country was watered by Laedus, the *Lez*, and Sărta, the *Sarte*, two of the northern branches of Lĭgĕris, the *Loire*. Their chief town was Suindīnum, afterwards Cĕnŏmāni, now *Mans*, at the junction of the rivers *Huine* and *Sarte*.

Cēnsōres, um (*sing.* Cēnsor, ōris), Censors, Roman magistrates, whose number, from their first election to the final suppression of the office, was uniformly two. To ascertain, with precision, the value of the fortune which each citizen possessed, and to inspect the morals of their fellow-citizens, formed the principal duty of the Censors. Their power, even at first, was very considerable, and their jurisdiction afterwards greatly enlarged. The different deparments of this office originally belonged to the Consuls: but the increase of the number of citizens, added to foreign wars and domestic contentions, rendered it necessary to relieve the chief magistrates of a part of their duty. Accordingly, in the year 440 B. C. two Censors were created at the Cŏmitia Cēntŭriāta, and at first they held their office during a *lustrum*, *i. e.* period of five years.

Cēnsus, ûs, *m.* was a general review of the people, estimating their estates, and proportioning their share of the public taxes. Every man was obliged to give in to the Censors his own name, residence, and occupation, his wife's name, and the names of his children, with their ages, the number of his slaves, and a minute and accurate account of his property. The goods of the person, who made a false return, were confiscated, and he himself, after being scourged, was sold for a slave.

Cĕntrŏnes, um (*B. G.* I. 10.), a nation of Gāllia, *France*, in Alpes Graiae, who, along with the Graiŏcĕli and Catŭriges, were defeated by Caesar in several engagements. Their chief city was called Fŏrum Claudii Cĕntrŏnum, *Centron*.

Cĕraunii (sc. Mŏntes), orum, *m.* et, Cĕraunia, orum, *n.* also Acrŏceraunia, orum *v.* Acrŏcĕraunium i, *n.* mountains in Epirus, *Lower Albania*, so called from being often struck with *lightning*.

Cĕtra, æ, *f.* a shield or target made of leather very light, and of a circular form. Salmon and Ainsworth make it a short square shield; but Nonnius, who is a much higher authority than either, maintains it was round.

Cĕvĕnna, æ, *v.* Cĕvĕnnae, arum, *Cevennes*, a chain of mountains in Gāllia, *France*, which separated the Hĕlvii from the Arvĕrni, in that part of Prŏvincia now called *Languedoc*.

Chĕrŭsci, orum, *m.* a nation of *Germany*, between the rivers Albis, the *Elbe*, and Visŭrgis, the *Weser*.

Cicĕro (Quintus Tŭllius), Quinti Tŭllii Cicĕrōnis, the brother of Mărcus Tŭllius Cicĕro, the celebrated orator, was, after the expiry of his praetorship, proconsul of Asia for three years. He gained con-

siderable reputation as one of Caesar's lieutenant-generals in Gălliă.

Cĭlĭcĭa, æ, *f.* a country on the S. E. coast of Asĭa Mĭnor, *Natolia*, nearly opposite to the island Cўprus, which is said to have received that name from Cĭlix, a son of Agēnor. It was bounded on the E. by Sўrĭa, on the N. by Căppădŏcĭa and Isaura, on the W. by Pĭsĭdĭa, and on the S. by the *Mediterranean*.

Cimbĕrĭus, i, the brother of Nasŭa, who headed the 100 cantons of the Sŭēvi, who had left their native country, and encamped on the banks of Rhēnus, the *Rhine*, with the view of crossing that river, and settling in Gălliă, *France*.

Cimbri, orum (*sing.* Cimber, ri), a German nation, supposed to be descended from the Asiatic Cimmerians, whose country was, from them, called Chĕrsŏnēsus Cimbrĭca, *Jutland*, which now forms part of the kingdom of *Denmark*.

Cinga, æ, *f.* the *Cinca*, one of the northern branches of Ibērus, the *Ebro*, which rises in mount *Bielsa*, among the *Pyrenees*, runs rapidly through the province of *Arragon*, and joins Sĭcŏris, the *Segre*, below Ilĕrda, the *Lerida*, and afterwards falls into the *Ebro*.

Cingĕtŏrix, igis, a nobleman who headed that party in the state of the Trēvĭri, which was formerly attached to Caesar. In consequence of his fidelity to the Romans, he was, by means of his father-in-law, Induciŏmărus, declared a public enemy, and his estate confiscated.

Cingĕtŏrix, igis, one of the four kings of Căntĭum, *Kent*, who by order of Cassivēlaunus, made an attack on Caesar's naval camp.

Cingŭlum, i, *Cingoli*, a town of Picēnum, to the west of Ancōna, built by T. Lăbiēnus (*B. C.* I. 15).

Cita (Caius Fūsĭus), Caii Fūsĭi Citae, a respectable Roman knight, to whom Caesar had given the superintendence of provisions at Gēnăbum, *Orleans*.

Clŏdĭus Aquĭtĭus, Clŏdĭi Aquĭtĭi, one of Caesar's officers, who was wounded in an engagement with Pompey, on the bank of Sălsum, the *Salado*, or, the *Guadajos*, a river in the south of *Spain*.

Clŏdĭus (Aulus), Auli Clŏdĭi, an officer in Caesar's army during the civil war, whom he sent to Scĭpĭo, to negotiate a peace, after the two armies had arrived in *Greece*, previously to the fatal battle of Phărsălĭa.

Clŏdĭus (Pŭblĭus), Pŭblĭi Clŏdĭi, a Roman of noble birth and great talents, but of the most licentious life, and most depraved morals.

Clŭpēa, *v.* Clўpēa, æ, *f.* a sea-port town of Africa, 22 miles S. E. from Carthage, called by the Greeks *Aspis*, from the hill upon which it stood resembling a *shield*.

Cneius (2 syl.), i, seldom Cnēĭus, i, a frequent praenōmen among the Romans.

Cŏcŏsătes, um, a people of Aquĭtānĭa in Gălliă, *France*, whose country lay along the coast of Ocĕănus Căntabrĭcus, the *Bay of Biscay*, to the N. of the territories of the Tarbĕlli. Their chief town was Cŏcŏsa.

Coelĭus Rŭfus (Mărcus), Mărci Coelĭi Rŭfi, a Praetor who passed a law in favour of debtors, for which he was expelled the senate. He was afterwards killed at Thŭrĭi, by the Spanish and Gallic cavalry in Caesar's army, for having attempted to seduce them from their allegiance to their General.

Cŏmĭus, i, one of the nation of the Atrĕbătes, hence called Atrĕbas, whom Caesar appointed king over that people in return for his important services.

Cŏmpsa, æ, *f.* *Conza*, a town of *Italy* in the *Apennines*, near the source of Aufĭdus, the *Ofanto*.

Cŏndrŭsi, orum, a people of Gallĭa Bĕlgĭca, who lived on the river Mŏsa, the *Meuse*, N. of Silva Ardŭēnna.

Cŏnētŏdŭnus, i, a nobleman of the most daring resolution, who along with Cŏtŭătus, a man of equal intrepidity, headed their countrymen the Cărnūtes, when they put to the sword all the Roman citizens, who had settled at Gēnăbum, *Orleans*, on account of trade, and seized on their property.

Cŏnsĭdĭus Lŏngus (Caius), Caii Cŏnsĭdĭi Lŏngi, a partisan of Pompey, who was at one time the governor of Adrŭmētum. He committed several acts of enormous cruelty. Cŏnsĭdĭus afterwards commanded at Tisdra a garrison of Gaetulians, and, on hearing of the defeat of his party, fled from that town with his treasures. Escaping from these barbarians, and taking the road for Nŭmĭdĭa, *Algiers*, he was pursued by them, and to obtain possession of his money, they put him to death.

Cŏnsĭdĭus (Pŭblĭus), Pŭblĭi Cŏnsĭdĭi, one of Caesar's officers in the Gallic war.

Cŏnsŭles, um (*sing.* Cŏnsul, ŭlis), *m.* Consuls, the two supreme magistrates in the Roman state. Various derivations of this term have been given. As they consulted or took the opinion of the senate on every important matter, there can be little doubt, that it ought to be referred to the verb *consulĕre*. It has been maintained that these magistrates were at first called Praetōres; but classic authors scarcely justify that assertion. Livy, in the conclusion of his first book, says, that on the expulsion of the kings, two *consŭles* were created at the *Cŏmĭtĭa Cĕntŭrĭāta*. The Romans appointed two, in order that they might mutually restrain each other; and, to check the insolence of power, they limited the continuance of this office to one year. On the authority of the same historian, beginning of book II, it may be stated, that their power was equal to that of the kings, and the badges of office the same, except that they wanted the crown. They wore the *toga prætexta*, held in their hand an ivory sceptre, sat on an ivory chair, and were preceded by twelve lictors, or public officers, who carried a bundle of rods, in the midst of which was an axe, hence called *fasces et secŭres*. This last badge of office seems to have been intended to deter the citizens from the commission of crimes, by showing the power of the consuls n[illegible]

only to beat with rods, but also to behead, or punish capitally. Pŏplĭcŏla lessened the authority of the consuls, by restricting their jurisdiction to scourging only. The same citizen made other entrenchments on the consular prerogative. He passed a law rendering an appeal from the sentence of the consuls, competent to the people. He also ordained, that when even the consuls entered an assembly of the people, they should own the supremacy of the Commons by lowering the fasces. The creation of the tribunes of the people most of all weakened the authority of these magistrates; since they could in every instance interpose their negative, which rendered the decision or law of the consuls nugatory. See Tribūnus.

Prōcōnsul, ŭlis, a proconsul, a person invested with consular authority for the government of a conquered country. The consuls, at the expiry of their office, were generally appointed proconsuls, and soon after quitted the city to take charge of their province. Their powers, though subject to the will of the senate and authority of the people, were very extensive. They had the appointment of the taxes and of the contributions imposed on the country.

Cŏnvictŏlitānis, is, a young nobleman of the Aedŭi, who disputed with Cōtus for the supreme power. The Aedŭi referred the matter to the decision of Caesar, who confirmed the election of Convictolitānis. Being gained over by the Arvĕrni, he afterwards induced his countrymen to revolt. (See Litavĭcus).

Copōnius (Caius), Caii Cŏpōnĭi, one of Pompey's officers, who had the command of the Rhodian squadron at Dyrrăchĭum, *Durazzo*.

Cŏrcўra, æ, *f. Corfu*, an island on the W. of *Greece*, off the coast of Epīrus, *Lower Albania*, from which it is only distant about 4 miles.

Cŏrdŭba, æ, *f. Cordova*, the principal city of Bœtĭca in *Spain*, of which Lucan, Martial, and the Senecas, were natives. According to Martial, it must have been a place of considerable opulence. It stood on the right bank of Bætis, the *Guadalquiver*, at the foot of a high mountain, one of the branches of *Sierra Morena*.

Cŏrfĭnium, i, *n. St. Perino*, a town of *Italy*, the chief city of the Pĕlīgni, on Atĕrnus, the *Pescara*, at no great distance from the source of that river.

Cŏrnēlĭus Bālbus, Cŏrnēlĭi Bālbi, a centurion in Caesar's army, who was wounded at the interview between his men and Pompey's, on the banks of Aspus, the *Crevasta*, at the time Caesar sent Vătĭnĭus to treat of peace.

Cōsa, æ, *f. Cassano*, a town of Etrūrĭa, *Tuscany*, on the sea coast. The island of Igĭlium, *Giglio*, is opposite to Cōsa, and not above ten miles from the continent. Cōsa occurs (*B. C.* III. 22.) as a town of Lūcānĭa in *Agro Tūrīno*, derived from Thūrĭae, ii, v. ium, a town on Sĭnus Tărentīnus, the *Gulf of Taranto*, built by a colony of Athenians, 444, *B. C. Adj.* Cŏsānus, a, um.

Cŏtta (Lūcĭus Aurūncŭleius, 5 syl.), Lūcĭi Aurūncŭleii Cŏttae, a lieutenant-general of Caesar.

Cŏtŭātus, i, a man of desperate resolution, who, along with Cŏnĕtŏdūnus, a similar character, headed their countrymen the Cărnūtes, and put to the sword the Romans who had settled, on account of trade, at Gĕnăbum, *Orleans*, and plundered their property.

Cōtus, i, a nobleman of ancient family, among the Ædŭi, whom Caesar compelled to resign the supreme magistracy of that state, in favour of Cŏnvĭctŏlitānis, who had been publicly and formally elected.

Cŏtys, yos, v. ys, a king of Thrācĭa, who sent about 500 cavalry to Pompey, in the civil war, under the command of his son Sadăla.

Crăssus (Mārcus Lĭcĭnĭus), Mārci Lĭcĭnĭi Crāssi, surnamed *Dīves*, on account of his prodigious wealth, was, in early life, very poor, but, by trafficking in slaves, and by other dishonourable practices, soon acquired great riches. To escape the cruelties of Cinna, he fled to *Spain*, where he had formerly passed some years with his father, when governor of that country; and remained eight months concealed in a cave. On hearing of Cinna's death, he raised 2,500 men, for whom he procured shipping, sailed to *Africa*, and attached himself to Mĕtĕllus Pĭus. The friendship of Crāssus with Mĕtĕllus was not of long continuance. He then formed an alliance with Sŭlla, and was of great service to him in the civil war. The military talents of Crāssus were greatly inferior to those of Pompey, who, on that account, necessarily stood higher in the favour of Sulla. Hence the enmity of these two powerful citizens, which all the address and eloquence of Caesar could scarcely subdue. The great object of Crāssus seems to have been the accumulation of wealth. Besides buying the estates of the proscribed, he had recourse to other base and scandalous means in order to increase his overgrown fortune.

Crāssus (Pūblĭus), Pūblĭi Crāssi, one of Caesar's lieutenant-generals in Gāllĭa, *France*, whom he despatched with one legion against the Vĕnĕti and other maritime nations, whom he subjected to the power of *Rome*. Equal success attended him in the following year, when he had the command of the troops sent to Aquĭtānĭa.

Crāstĭnus, i, a volunteer in Caesar's army, who was killed in the battle of Phārsālĭa. He was a man of great bravery, and, the year before had been first centurion of the tenth legion.

Crĕtēnses, ium, the inhabitants of Crēta, æ, v. Crētē, es, *f. Candia*, a large island in the *Mediterranean Sea*, opposite to Măre Ægēum, the *Archipelago*. It is said to have had in ancient times 100 cities.

Critŏgnātus, i, a nobleman of the first rank among the Arvĕrni.

Cūrĭo (Caius), Caii Cūrĭōnis, a tribune of the people, who warmly embraced the interest of Caesar. He compelled Căto to quit *Sicily*, and then sailed to *Africa*. But after some unimportant advantages, he and his whole army were, by a successful stratagem of the enemy, cut in pieces. *Adj.* Cūrĭōnĭānus, a, um.

Cūrĭŏsŏlĭtes, um, *acc.* as, a people of Gāllĭa Cēltĭca, *inter Armŏricas Cīvitātes*, whose country was afterwards called *Bretagne*.

Cyclădes, um, *acc.* as, *f.* a number of islands in Măre Ægēum, the *Archipelago*, which had that name, from being in the form of a *circle*.

Cȳprus, *v.* Cȳprus, i, *f. Cyprus*, an island in the eastern part of the *Mediterranean*, off the coast of Cĭlĭcĭa, about 150 miles long, and 70 broad.

Cȳrēnē, *v.* Cȳrēnē, ēs, *v.* Cyrēnae, arum, *f.* a city of Lĭbȳa, not far from the shores of the *Mediterranean*, to the east of Sȳrtis Major, the *Gulf of Zadic*, from which that part of Africa was called Cyrēnāĭca, *Kairoin*. *Inh.* Cyrēnēnses, ium, *m.* *Adj.* Cyrēnāĭcus, Cyrēnaeus, a, um, *et*, Cyrēnēnsis, is, e.

D

Dācĭa, æ, *f.* a large country of *Europe*, bounded on the S. by Dānūbĭus, the *Danube*, which separated it from Moesĭa; on the W. by Jazȳges Metanāstae; on the N. by Sārmātĭa, and on the E. by Tȳras, the *Dneister*, and Pōntus Euxīnus, the *Black Sea*. It corresponded nearly to *Valachia*, *Transylvania*, *Moldavia*, and that part of *Hungary* which lies to the E. of the river anciently called Tĭbĭscus, the *Teyss*, one of the northern branches of the *Danube*.

Dălmātĭa, æ, *f.* one of the principal divisions of Illȳrĭcum, which had Măre Hādrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*, on the west. In modern times, geographers in general employ *Dalmatia* to denote what was anciently called Illȳrĭcum.

Dānūbĭus, i, the *Danube*, the largest river in *Europe*, rises in the black forest in *Germany*, according to Strābo and Pliny, in the mountain Abnŏba, runs in an easterly direction, through *Austria*, *Germany*, *Hungary*, part of *Turkey in Europe*, and discharges itself into Pōntus Euxīnus, the *Black Sea*.

Dārdăni, orum, *v.* Dārdănĭdae, arum, the inhabitants of Troy and the adjacent district, who were so called, from Dārdănus, the son of Jŭpĭter and Elĕctra, who was a native of Etrūria, *Tuscany*.

Dĕcētĭa, æ, *f. Decise*, a town of the Ædŭi, on a rocky island in Lĭgĕris, the *Loire*, about 153 miles south-east from *Paris*.

Dĕcĭdĭus (Lūcĭus D. Săxa), Lūcĭi Dĕcĭdĭi Săxae, a native of Cĕltĭbērĭa, and a steady friend of Caesar, by whose interest he had been made tribune of the people. After Caesar's death he joined himself to Antony.

Dĕcĭmus Jūnĭus Brūtus, (Dĕcĭmi Jūnĭi Brūti,) a noble Roman, who, like Mārcus Jūnĭus Brūtus, was believed to be a lineal descendant from the father of Roman liberty. See Brūtus.

Dĕcĭus Laelĭus. See Laelĭus.

Dējŏtărus, i, a tetrarch of almost all Gallŏgraecĭa, and had been called by the senate king of Armĕnĭa Minor.

Dĕlphi, orum, *Castri*, a city of Phōcis, on Pārnāssus, *Liakūra* (Hobhouse), *Lakūra* (Clarke), *Lakoura* (Walpole), about a mile from the foot of the mountain, remarkable for the oracle of Apŏllo, which was long held in high estimation.

Dĕlta, æ, *f.* a considerable part of Lower *Egypt*, which, from its flatness, difference of soil from the adjacent country, and from its projecting so far beyond the line of the coast, was probably formed by the alluvions of the *Nile*.

Dĭāblĭntes, ium, a people of Găllĭa Cĕltĭca, on the river Mĕdŭāna, the *Mayenne*. Their chief town was Neodūnum, afterwards Dĭāblĭntes, now *Jublens*.

Dĭctātor, ōris, *m.* a Dictator, an extraordinary Magistrate at *Rome*, who possessed absolute authority over not only the lives and fortunes of his fellow-citizens, but even over the laws themselves. A free government could only admit of such an officer being appointed on important and alarming conjunctures. We find from Roman history, that the first Dĭctātor was chosen during the wars with the Latins (499. B. C.), and that his appointment was a consequence of the Plebeians refusing to enlist, and of the consuls being unable to protect the State. Unless when threatened with imminent danger either from domestic sedition or foreign wars, the consuls held the highest office, and the laws set bounds to their powers; but the Dĭctātor knew no restriction. Twenty-four Lictors preceded him, and, whilst he remained in office, the functions of the other Magistrates, with the exception of that of Tribunes of the people, were suspended. He proclaimed war, levied forces, and marched against the enemy; or made peace or disbanded them whenever he pleased. Execution followed his decision, and from his judgment lay no appeal. At the expiry of his office, which could not exceed six months, he might be called to an account for his conduct; but few instances of it occur in the annals of *Rome*.

Dis, ītis, the god of riches, Plūto.

Divĭco, ōnis, a nobleman of great influence among the Hĕlvētĭi, who commanded the army in the war against Cāssĭus, and was at the head of the embassy sent by that state to Caesar, after three-fourths of their forces had crossed Arar, the *Saone*, and he had attacked and killed a great part of the other fourth.

Divitĭăcus, i, a nobleman of the Ædŭi, who had great influence with Caesar, in consequence of his steady attachment to the Romans.

Dŏmĭtĭus Ahēnŏbārbus, Dŏmĭtĭi Ahēnŏbārbi, an officer in Pompey's army, who

Caesar besieged in Cŏrfīnium, *Perina*, and when attempting to escape from that town, was seized by his soldiers and delivered to Caesar, who set him at liberty.

Dŏmitius (Cneius D. Călvīnus), Cneii Dŏmitii Călvīni, an officer in Caesar's army, to whom he, in the Alexandrian war, intrusted the government of *Asia*. He was defeated in a pitched battle by Phārnăces, but effected, with the remains of his forces, a safe retreat into *Asia*.

Dŏmitius (Lūcius), Lūcii Dŏmitii, a consul to whose lot the province of Gallia had fallen. In the Civil war, he attached himself to the forces of the Republic under Pompey. After the defeat of his party at Phārsālia, the plain of *Pharsa*, in attempting to escape from the camp to the mountains, he fell into the hands of Caesar's cavalry, by whom he was killed.

Donilāus, i, a Gallo-graecian, or, Galatian, who with Tārcŏndārius Căstor, the grandson of Dējŏtărus, king of Gallo-graecia, contributed 300 horsemen to the assistance of Pompey in the Civil war.

Dŏnŏtaurus, See Valĕrius.

Drūĭdes, um, v. Drūĭdae, arum (a term of doubtful etymology), Druids, the priests of the ancient Britons, Gauls, and Germans. Besides supreme authority in all matters of religion, their power extended to all public and private differences, and, what is of much greater consequence, to making, explaining, and executing the laws. This exorbitant jurisdiction was necessarily attended with every mark of power. They were exempted from taxes and military service, and their persons were held sacred and inviolable. Among the Gauls, there were only two classes of any note, the Drūĭdes and Equĭtes, of which that of the Druids was the more illustrious.

Dūbis, is, *m.* the *Doubs*, or, *Doux*, a river of Gāllia, *France*, which has its source at the foot of mount *Jūra*, and after a course of 60 leagues, falls into Arar, the *Saone*, near to Căbillōnum, *Chalons*.

Dūmnŏrix, igis, one of the Ædŭi, and brother of Divitiăcus. He persuaded the noblemen of Gāllia, *France*, not to go with Caesar into *Britain*, withdrew privately from the Roman camp, and was killed by the soldiers who were sent in pursuit of him, in consequence of his obstinacy in refusing to return. His character will be found in *B. G.* I. 18.

Dūrŏcŏrtŏrum, i, *n.* (Dūrŏcŏrtŏra Athēnae Rēmŏrum), *Rheims*, on the *Vesle*, one of the branches of Axŏna, the *Aisne*.

Dyrrăchium, i, *n.* *Durazzo*, a sea-port town of Măcĕdŏnia on Măre Hădriătĭcum, *the Gulf of Venice*, by which it was nearly surrounded. The common passage between *Italy* and *Greece* was from Brūndisium, *Brindisi*, to Dyrrăchium, *Durazzo*. *Inh.* Dyrrăchīni, orum. *Adj.* Dyrrăchīnus, a, um.

E

Ebūrŏnes, um (Ebūrŏnes, in some Greek authors), a people of Gāllia Bĕlgĭca, the greater part of whose territories lay on the W. bank of Mŏsa, the *Meuse*. On their being dispossessed, they were succeeded by the Tūngri.

Ebūrŏvīces, um, a people of Gallia, *France*, on the left bank of Sēquăna, the *Seine*. The Lĕxŏvii were between them and the sea. Their chief city was at first called Mĕdĭŏlānum, and afterwards Ebūrŏvīces, now *Evreux*, on the *Iton* in *Normandy*.

Egesarĕtus, i, a Thessalian, a native of Lārissa, *Lerissa* (Greeks), and *Yeniseri* (Turks), who favoured the interest of Pompey.

Elăver, ĕris, *n.* the *Allier*, a river of Gallia, which rises at the foot of mount *Lozere*, runs nearly north, and, after a course of 72 leagues, falls into Lĭgĕris, the *Loire*, about three miles above *Nevers*.

Eleuthĕri, orum. This word occurs only twice in Caesar, and both times in *B. G.* VII. 75. It is applied, in the former instance, to the Cădūrci, who lived on Dūrānius, the *Dordogne*, probably to distinguish them from the Cădūrci, who lived on Oltis, *v.* Ottis, the *Olt*, and in the latter, to the Suessiōnes, a people whose territories lay between Mātrŏna, the *Marne*, and Isāra, the *Oise*, branches of Sēquăna, the *Seine*, perhaps to point them out from other tribes of the same name. The readings, in the chapter above quoted, are very different. That which seems most approved, and, on that account, adopted in the text, has Eleuthĕri only once, conjoined with Cădūrci.

Elis, is, *v.* ĭdos, *v.* Elēa, æ, *f.* a district of Pĕlŏpŏnnēsus, the *Morea*, bounded on the S. by Mĕssēnia; on the W. by the Ionian sea; on the N. by Achāia; and on the E. by Arcădia.

Elūsātes, ium, a people of Aquītānia, who lived on Atur, the *Adour*, whose principal city was Elūsa, æ, *f.* *Euse*, or, according to others, *Ciotat*.

Ephĕsus, i, *f.* *Aiosoluc*, a famous city of Iōnia in Asia Minor, *Natolia*, near the mouth of the river Căyster, the *Kutchuk Meinder*, built, according to Pliny and Mela, by the Amazons, *Ephĕsus Amazŏnum opus*; according to Strabo, by Andrŏclus, the son of Cŏdrus; and, according to others, by Ephĕsus, the son of Căyster.

Epĭdaurus (4 syl.), i, *f.* *v.* um, i, *n.* *Ragusa*, a sea-port of Illyricum, opposite to the island Mĕlita, *v.* Mĕlitē, now *Meleda*, or, *Melede*, on which the apostle Paul is thought by some to have been wrecked. See Acts of Apostles, ch. xxvii. 27. and xxviii. 1.

Epīrus, i, *f.* *Lower Albania*, a mountainous and barren district of *Greece*, bounded on the E. by Thĕssālia, *Thessaly*; on the N. by Măcĕdŏnia; on the S. by Acarnānia, *Carlelie*; and on the W. by the Ionian Sea; population 400,000.

Epŏrĕdŏrix, igis, one of the Ædŭi who revolted from Caesar, and exhorted his countrymen to take up arms against the Romans. He was taken prisoner in that engagement, in which Vĕrcingĕtŏrix was totally subdued.

Essŭi, orum, supposed to be also called Sali, orum, a people of Gāllia, *France*, whose

territories lay on Olina, the *Orne*, adjoining to the Dīăblīntes and Aulērci Ebūrōnes.

Esubĭi, orum. This word occurs only in *B. G.* III. 7. where the readings are very different. Some copies have Esubios, or, Eusubios, and others Lēxŏvĭos. The Greek has Unĕllos, to which Dr. Clarke, in a note, seems to give the preference, although he has retained Eusubĭos in the text.

Eurōpa, æ, *f. Europe* is bounded on the E. by Măre Ægēum, or simply, Ægēum, the *Archipelago*, Hĕllēspŏntus, the *Dardanelles*, Prŏpŏntis, the *Sea of Marmora*, Thrăcĭus Bŏsphŏrus, the *Strait of Constantinople*, Pŏntus Euxīnus, the *Black Sea*, Cīmmĕrĭus Bŏsphŏrus, the *Strait of Caffa*, and Palus Maeōtis, the *Sea of Azoph*, Tănăis, the *Don*, and other rivers of *Russia* which form the boundary between *Europe* and *Asia*. On the S. the *Mediterranean Sea*, called by the Romans, *Nŏstrum Măre*, and, by the Greeks, *Intĕrnum Măre*, separates it from *Africa*. Mare Atlantĭcum, the *Atlantic Ocean*, which was known among the Greeks by the appellation of *Măre Extĕrnum*, washes the western, and the *Frozen Ocean*, the northern shores of *Europe*. When geographers divided the ancient world into two parts, *Europe* included *Africa*.

F

Fānum, i, n. (*B. C.* I. 11.) now, according to some, *Fano*, and according to others, *Metro*, a sea-port town of *Italy* on Măre Hădrĭătĭcum, the *Gulf of Venice*, in the country of the Sĕnŏnes at the mouth of the rapid river Mĕtaurus (3 syl.), the *Metro*. This city had its name from containing a famous temple dedicated to Fortune. The Sĕnŏnes, in Umbrĭa, must not be confounded with those of Gallĭa, *France*, who lived on Sĕquăna, the *Seine*, above Lŭtĕtĭa, *Paris*.

Frentāni, orum, a people of *Italy*, who inhabited a considerable extent of country, called *Frĕntāna Rĕgio*, stretching along the coast of Adrĭa, the *Gulf of Venice*, opposite *Insulæ Diomēdis*. Their name was derived from the river Frĕnto, ŏnis, *m.* the *Fortore*, which traversed the country, and ran into Măre Sŭpĕrum, the *Gulf of Venice*. *Adj.* Frĕntānus, a, um.

G

Găbăli, orum, a people of Găllĭa, *France*, who lived on the S. E. of mount Cĕvĕnna, *Cevennes*, near the source of Oltis, the *Olt*, one of the northern branches of Gărŭmna, the *Garonne*. Their chief town was Anderitum, afterwards Găbăli, now *Javols*, or, *Javoux*.

Gădītāni, orum, (*sing.* Gădītānus, i), the inhabitants of Căles, oftener, Gădes, ium, sometimes found in the singular, Gădis, is, *f. Cadiz*, an island and town of *Spain*, near the mouth of the river Baetis, the *Guadalquivir*, and about 40 miles from the entrance of Frĕtum Gădītānum, the *Strait of Gibraltar*. At one part, this island is only about 700 feet from the continent, over which is the bridge *Suaco*, strongly fortified at both ends by redoubts and other works. The natives were, in ancient times, much given to music and dancing: hence Martial has *Jocōsae Gădes*.

Gălba, æ. the king of the Suessĭōnes at the time Caesar invaded Găllĭa, *France*.

Gălba (Sĕrgĭus), Sĕrgĭi Gălbae, was the son of P. Galba, and grandson of Sĕrvĭus, *v.* Sĕrgĭus Gălba, a celebrated orator and the first distinguished character of that family.

Gallĭae, arum, *f.* This word occurs several times in the Commentaries, and seems intended to denote the whole country. Caesar probably used the term in this number, when his object was both to suggest and include the three great divisions of Găllĭa. But, both with respect to the true reading, B. C. I. 35; and the import of the word *Gallias*, which occurs there, critics have advanced very different conjectures and opinions. Some contend that it is the name of a town; but this is not supported by good authority. Others have, with more probability, supposed that the true reading is *Victos Salyes*, which they support by Strabo, Florus, and Pliny.

Găllus (Mārcus Trĕbĭus), Mārci Trĕbĭi Gălli, a prefect or tribune of the soldiers, sent by P. Crāssus, to forage among the Cūrĭŏsŏlĭtes.

Garĭtes, um, a people of Aquĭtānĭa, to the north of the Ausci.

Gărŭmna, æ, *m.* the *Garonne*, a river of *France*, which rises in the valley of *Arran*, to the S. of *Bertrand*, runs with rapidity N. N. E. to Tŏlŏsa, *Toulouse*, afterwards N. N. W. to *Guienne*, and falls into Ocĕănus Căntabrĭcus, *v.* Măre Aquĭtānĭcum, the *Bay of Biscay*. The general course of this river, which extends to about 250 miles, is N. W. It receives a number of tributary streams both on the right and left bank, some of which are considerable. After its junction with Dūrānĭus, the *Dordogne*, below Būrdĕgālĭa, *Bourdeaux*, it assumes the name of *Gironde*. According to Jūlĭus Caesar's division of Găllĭa, *France*, the *Garonne* was the boundary of Aquĭtānĭa, and separated that district from Găllĭa Cĕltĭca.

Gĕnăbum, i, *n.* a town of the Aurĕlĭāni on Lĭgĕris, the *Loire*, which ran through it, from whom it was afterwards called Aurĕlĭānum, now *Orleans*.

Gĕnĕva, æ, *f. Geneva*, a town at the western extremity of Lăcus Lĕmānus, the *Lake of Geneva*, on the south bank of Rhŏdănus, the *Rhone*. From *Geneva* towards mount *Jura*, Caesar raised a mole or rampart of earth, nineteen miles in length.

Gĕnŭsus, i, *m.* the *Semno*, a river of Măcĕdŏnĭa, which falls into the Ionian Sea, between Apŏllŏnĭa and Dyrrăchĭum, *Durazzo*.

Gĕrgŏvĭa, æ, *f. Gergoie*, a strong town and fortress of Găllĭa, *France*, said to belong

Digitized by Google

to the Boii, *B. G.* VII. 9. but to the Arverni, *B. G.* VII. 34. situated on a very high mountain, and of difficult access on all sides, stood, on the W. of Elăver, the *Allier*, one of the southern branches of Lĭgĕris, the *Loire*.

Gĕrmānĭa, æ, *f. Germany*, a large country of *Europe*, bounded on the S. by Dānŭbĭus, the *Danube*; on the E. by Vĭstŭla, the *Vistula*; on the N. by Sĭnus Cŏdānus, *v.* Măre Sŭēvĭcum, the *Baltic Sea*; and on the W. by Rhēnus, the *Rhine*, and Ocĕănus Gĕrmānĭcus, the *German Sea*.

Gobanitĭo, ōnis, a leading man among the Arvĕrni, who, with the other principal men of the state, banished his nephew Vĕrcĭngĕtŏrix from Gĕrgŏvĭa, for exciting his dependents and followers to rebel against the Romans.

Gŏmphi, orum, *m. Gonfi*, a town on the frontiers of Thĕssălĭa, *Thessaly*, towards Epīrus, *Lower Albania*.

Gŏrdūni, orum, a people of the northern part of Gallĭa Bĕlgĭca, subject to the Nĕrvĭi, whose territories lay along the sea-coast, to the N. of the Mŏrĭni. Some copies *B. G.* V. 39, read Geidūnos (3 syl.)

Graecĭa, æ, *f. Greece*, a celebrated country of *Europe*, bounded on the N. by Thrācĭa, Thrace (1 syl), *Romania*; on the E. by Măre Ægēum, the *Archipelago*; on the S. by the *Mediterranean*; and on the W. by that part of the *Mediterranean* called the Ionian sea, and Măre Hădrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*.

Graiŏcĕli (4 syl.), orum, an ancient nation of Gallĭa, *France*, whose territories seem to have been adjacent to those of the Cĕntrŏnes and Catŭrĭges, a people who lived among the *Alps*. But the exact situation of the Graiŏcĕli is unknown.

Grānĭus (Aulus), Auli Grānĭi, a native of Pŭtĕŏli, *Puzzuolo*, who embraced the interest of Caesar, and fell at Dyrrhăchĭum, *Durazzo*.

Grūdĭi, orum, a neighbouring nation to the Gŏrdūni. Their country was bounded on the N. by the mouths of Scăldis, the *Scheld*.

H

Hălĭăcmon, ŏnis, *acc.* a, *m.* the *Specioto* (Holland), a river of Graecĭa, *Greece*, which, according to Caesar, divided Măcĕdŏnĭa from Thĕssălĭa, *Thessaly*. It had its source in mount Cĭtĭus, and running in an easterly direction fell into Thĕrmăĭcus Sĭnus, the *Gulf of Salonica*.

Hĕlvĕtĭi, orum, the inhabitants of Hĕlvĕtĭa, æ, *f. Swisserland*, a country of triangular form, bounded on the N. by Rhēnus, the *Rhine*, and Lăcus Brĭgāntĭnus, the *Lake of Constance*, which separated it from Vĭndĕlĭcĭa and Gĕrmānĭa, *Germany*; on the S. by Rhŏdănus, the *Rhone*, and Lăcus Lĕmānus, the *Lake of Geneva*, which divided it from Prŏvĭncĭa, afterwards Nārbŏnēnsis, *Dauphiné*, *Provence*, and *Languedoc*; and on the W. by mount *Jura* which protected them from the Gauls. Hence it is manifest that Hĕlvĕtĭa was of less extent than *Swisserland*.

Hĕlvĭi, orum, a people of Prŏvĭncĭa, *Provence*, *Languedoc*, and *Dauphiné*, on the W. bank of Rhŏdănus, the *Rhone*, to the N. of the Arĕcŏmĭci, and the river *Ardeche*. The mountain Cĕvĕnna, *Cevennes*, separated them from the Arvĕrni. Their country is now called *Vivarez*, and their capital Alba Augusta, *Viviers*.

Hĕrăclēa Sĕntĭca, a town of Măcĕdŏnĭa, on the W. of the *Marmora*, at a considerable distance to the N. of the place, where this large river joins Strȳmon, the *Strumona*. The latter falls into Sĭnus Strȳmŏnĭcus, the *Gulf of Contessa*. Some editors consider the word *Sentica* as spurious.

Hĕrcȳnĭa, æ, *f.* a very extensive forest of *Germany*, the breadth of which, according to Caesar, was nine days journey, and its length exceeded sixty. It extended from the territories of the Hĕlvĕtĭi, Nĕmĕtes, and Raurăci, along Dānŭbĭus, the *Danube*, to the country of the Dăci and Anărtes; then turning to the north, it spread over many large tracts of land, and is said to have contained many different animals, unknown in other countries, of which Caesar describes two or three kinds. Since the other forests of *Germany* were only branches of the Hercynian, some writers have considered it as covering nearly the whole of that extensive territory. On the country becoming more inhabited, the grounds were gradually cleared, and few vestiges of the ancient forest remain in modern times. In the writings of Erătŏsthĕnes and several other Greek authors it is called Orcȳnĭa.

Hĭbĕrnĭa, æ, *f. Ireland*, a considerable island in Măre Atlāntĭcum, the *Atlantic Ocean*. It is washed on the east by Ocĕănus Vĕrgĭnius, *St. George's Channel*, which separates it from *England*; on the north by Măre Hĭbĕrnĭcum, the Irish Sea, which divides it from *Scotland*; and on all other parts by Măre Atlāntĭcum, the *Atlantic Ocean*, of which *St. George's Channel*, and the Irish Sea, form but very small parts.

Hīspălis, is, *f. Seville*, (Hīspal *n.* Sil. Ital.) a celebrated town of Hīspānĭa, *Spain*, on Baetis, the *Guadalquivir*, above the place where that river is divided into two streams, which formed the island Tărtēssus.

Hīspānĭa, æ, *f. Spain*, a large country of *Europe*, bounded on the S. by Frĕtum Gādĭtānum, *v.* Hĕrcŭlĕum, the *Strait of Gibraltar*; on the E. by the *Mediterranean*, which was known, among the Romans, by the appellation of *Nŏstrum Măre*, and, among the Greeks, of *Măre Intĕrnum*, which may likewise be found in Roman authors, but not of frequent occurrence; on the N. by Pyrĕnaei Mŏntes, the *Pyrenees*, which separate it from Gallĭa, *France*, and Ocĕănus Căntăbrĭcus, the *Bay of Biscay*; on the W. by Lūsĭtānĭa, *Portugal*, (included in Hīspānĭa Ultĕrĭor,) and Măre Atlāntĭcum, the *At-*

lantic Ocean, which the Greeks called *Măre Extĕrnum*. It extends from 35° 50′, to 44° 40′, N. lat. and from 9° 30′, W. to 3° 15′, E. long. Its greatest length, from east to west, is 660 miles, and its greatest breadth 550. The superficial contents of this country are about 148,000 square miles. *Spain*, including *Portugal*, was, by the Romans, divided into two parts, Hīspānĭa Cĭtĕrĭor, Hither *Spain*, and Hīspānĭa Ultĕrĭor, Farther *Spain;* hence *duæ Hispaniæ*, the two *Spains*, or *Hispaniæ*, the Spains. The former, or northern, comprehending an extent of country equal to three-fourths of Modern *Spain*, the latter, or southern, the rest of the country. These two divisions were sometimes governed by proconsuls, but more commonly, by prætors.

I

Ibērus, i, *m.* the *Ebro*, a large and rapid river of Hīspānĭa, *Spain*, which has its source in the mountains of *Santillano* in *Old Castile*, runs in a south-east direction, and, after receiving a number of tributary streams, falls into the *Mediterranean*, nearly opposite Insŭlæ Bălĕāres, the islands *Majorca* and *Minorca*. From this river, *Spain* was called *Ibēria, æ, f.* and the Spaniards, *Ibēri, orum*, and from the adjacent country being inhabited by the Cĕltæ, Cĕltĭbērĭa, æ, *f.* Both these appellations, Ibērĭa and Cĕltĭbērĭa, particularly the latter, seem to have been chiefly applied by historians to the north of *Spain;* and Ibēri, orum, et, Cĕltĭbēri, orum, appear to have been used in a similar sense.

Iccĭus, i, *m.* a nobleman of the Rēmi. He and Antebrŏgĭus were sent ambassadors to Caesar in the second year of the Gallic war.

Igĭlĭum, i, *n. Giglio*, an island in the *Mediterranean* off the coast of Etrūrĭa, *v.* Hetrūrĭa, *Tuscany*, opposite Albĭnĭa, the *Albigna*.

Igŭvĭum, i, *Gubio*, a town of Umbrĭa, in Apennīnus, the *Apennines*. From the notice taken of this town by Silĭus, Italĭcus, it appears to have been subject to frequent rains.

Ilĕrda, æ, *f. Lerida*, a town of Hīspānĭa Cĭtĕrĭor, or, Tărrăcōnēnsis on Sĭcŏris, the *Segre*, about four miles above its junction with Cĭnga, the *Cinca*, both of which have their sources in the *Pyrenees*.

Illurgavonēnses, ium, a nation of *Spain*, near the mouth of the river Ibĕrus, the *Ebro*.

Illȳrĭcum, i, *n.* a country now included in *European Turkey*, was bounded on the S. by Măcĕdŏnĭa; on the E. by Moesĭa and Pănnŏnĭa; on the N. by Nŏrĭcum; and on the W. by Hĭstĭa and Măre Adrĭātĭcum, *v.* Sŭpĕrum, the *Gulf of Venice*.

Imanŭĕntĭus, i, *m.* a Briton, the father of Măndŭbrătĭus; and king of the Trinŏbāntes. He was killed by Cassivĕlaunus.

Inducĭŏmărus, i, a chief man among the Trēviri, father-in-law to Cingĕtŏrix; who attacked Lăbĭēnus, but was repulsed, and slain.

Issa, ae, *f. Lissa*, an island in Măre Adrĭătĭcum, the *Gulf of Venice*, near the coast of Illȳrĭcum.

Isthmus, i, *f.* an *isthmus*, a neck of land which joins a peninsula to a continent. The isthmus here (*B. C.* III. 55.) referred to, is that of *Corinth*, which connects Pĕlŏpŏnnēsus, the *Morea*, with the continent of *Greece*.

Itălĭa, æ, *f. Italy*, a large and celebrated country of *Europe*, situated between 7 and 19 degrees of E. longitude, and between 38 and 46 degrees of N. latitude; bounded on the S. by Frĕtum Sicŭlum, the *Strait of Messina*, which separates it from *Sicily;* and on the N. E. by Măre Adrĭătĭcum, *v.* Hădrĭătĭcum, quod et Supĕrum, the *Gulf of Venice*, which divides it from Græcĭa, *Greece*, now part of *Turkey in Europe*. Alpes, the *Alps*, form the boundary between *Italy* and *Germany*, on the N.; and on the S. W. it is washed by that part of the *Mediterranean*, formerly called Măre Tȳrrhēnum, *v.* Tŭscum, quod et Infĕrum, the Tuscan Sea, not in use. Apennīnus, the *Apennines*, form a ridge of mountains which extends from the *Alps* to Rhēgĭum, *Reggio*, the whole length of the country. The sources of all the rivers in *Italy* are found in these mountains. Rōma, *Rome*, for many years the seat of universal empire, was the capital of *Italy*. From it, the inhabitants of *Italy* were frequently called Rōmāni, a name originally given only to the natives of that city and its territory, which was long very small. Itălĭa contains 1200 square miles.

Itălĭca, æ, *f. Sevilla La Vieja*, a town of Baetĭca, about seven miles from Hīspălis, *Seville*, on the opposite bank of Baetis, the *Guadalquivir*, which afterwards changed its course.

Itĭus, i, (*sc.* portus), a harbour in the country of the Mŏrĭni, in Găllĭa Bĕlgĭca, which, according to some was *Boulogne*, and, according to others, *Vissant*, or *Calais*.

Itūraea, æ, *f.* a mountainous country of *Asia*, to the east of Gălilaea, from which it was separated by Jŏrdānus, *v.* Jŏrdănus, the *Jordan*, and Măre Tibĕrĭas.

J

Jacĕtāni, orum, a people of Hīspānĭa, *Spain*, at the foot of Pȳrēnæi Mŏntes, the *Pyrenees*, near the middle of that chain of mountains.

Jŭba, æ, a King of Maurĭtānĭa, *Morocco* and *Fez*, who in the civil war, joined the standard of the Republic, and almost annihilated the forces of Caesar under the command of Cŭrĭo. He added his troops to those of Scīpĭo, and continued

to oppose the interests of Caesar even after the battle of Phārsālia; but was at last vanquished at Thāpsus by that fortunate general, and procured his own death by the assistance of his slave. See Pētreius.

Jūlĭus, i, the name of a very celebrated Roman tribe, brought from Alba to *Rome* by Rōmŭlus who derived their origin from Iūlus, a son of Æneas. *Adj.* Jūlius, *et*, Jūlĭānus, a, um.

Jūnĭus (Quintus), Quinti Jūnĭi, a Spaniard whom Caesar frequently sent to treat with Ambĭŏrix.

Jūra, æ, *m. Jura*, a chain of mountains, which, extending from Rhŏdănus, the *Rhone*, to Rhēnus, the *Rhine*, separated Hēlvētia, *Swisserland*, from that part of Gāllia Cēltĭca which the Sēquāni possessed, now called *Franche Compte*. The highest summit of this range is about 440 toises above the level of the sea. Vŏgēsus, *Vauge*, is a branch of mount *Jura*.

K

Kălēnus, See Fūfius.

L

Lăbērĭus (Quintus L. Dūrus), Quinti Lăbērii Dūri, a tribune of the soldiers in Caesar's army. He was killed in *Britain*.

Lăbĭēnus (Titus), Titi Lăbĭēni, one of Caesar's lieutenants in the Gallic war. In the beginning of the civil war he deserted to Pompey, escaped from the battle of Phārsālia, and was killed in that of Mūnda.

Lacĕtānia, æ, *f.* a district of *Spain*, at the foot of Pȳrēnæus, the *Pyrenees*, near the middle of that chain of mountains.

Laelius (Dĕcius), Dĕcii Laelii, a noble Roman who, with C. Triārius, commanded the Asiatic ships under Pompey (*B. C.* III. 5). According to Appian, he was killed by the soldiers of Arăbĭo, a king of Afrĭca, during the second triumvirate.

Lārīnātes, um (*sing.* Lārīnas, ātis), the inhabitants of Lārīnum, *v.* Lārīnatum, i, *n. Larino*, a town in a district of the Frentāni, south of Tifērnus, the *Tiferno*, a river of *Italy* which runs into the *Gulf of Venice*.

Lārissa, æ, *f. Lerissa* (Greeks) and *Yeniseri* (Turks), a city of Thēssālia, *Thessaly*, on the right bank of the river Pēnēus, the *Salampria*, of which Achilles was a native, who is hence called Lārissaeus Achilles. There is another city of the same name towards the south of *Thessaly*, on Sĭnus Maliăcus, the *Strait of Negroponte*.

Latŏbrĭgi, orum, a neighbouring nation of the Tūlingi, Rauraci, and Hēlvētii, whose country lay on the bank of Rhēnus, the *Rhine*, about 90 miles to the W. of Lăcus Brigāntīnus, the *Lake of Constance*.

Lēgātus, i, *m.* a lieutenant-general, who was both appointed by, and acted immediately under, the consul, or commander-in-chief. The number of these officers varied in proportion to the greatness or importance of the war. Each legion had at least one, often two. When separated from the main army, sent into winter quarters, &c. the lieutenant-general, being the deputy of the commander, had the honour to be the highest officer.

Lĕmānus (Lăcus), the *Lake of Geneva*, is a most beautiful expanse of water, in the form of a crescent, the concave side of which is upwards of fifty-four miles long. Its hollow side is towards *Swisserland*, and its greatest breadth measures about twelve miles. Rhŏdănus, the *Rhone*, descending from the *Alps*, traverses the whole length of the lake, and renders the water at its entrance turbid, on account of the quantity of earth and mud brought down from these steep mountains.

Lĕmŏvĭces, um, a people of Gāllia Cēltĭca, between Gārŭmna, the *Garonne*, and Lĭgĕris, the *Loire*.

Lĕntŭlus, i, a quaestor in Caesar's army during the civil war. He was the son of P. Mārcēllus, on which account he had the surname of *Mārcēllinus*.

Lĕpidus (Mārcus Æmĭlius), Mārci Æmĭlii Lĕpĭdi, a Roman of an illustrious family, who, with Augūstus and Antony, formed the second triumvirate.

Lĕpōntii, orum, a people of the *Alps*, near the source of Rhŏdănus, the *Rhone*, on the S. of that river.

Lĕptis, is, *acc.* im, *f. Lebida*, a maritime town of *Afrĭca*, between the Sȳrtes, built, according to Sallust, by a colony of Phoenicians. There is another town in Bȳzăcium, *Tunis*, of this name, now *Lemta*, near Adrŭmētum, which appears to have been founded at a later period. Hence the former was called *Major*, and the latter, *Minor*.

Lĕvăci, orum, a people in the northern part of Gāllia Bēlgĭca, on Scāldis, the *Scheld*, between the Nērvii and Grūdii. The Cēntrŏnes, Grūdii, Lēvăci, Pleumŏsii, and Gŏrdūni, were vassals of the Nērvii.

Lĕxŏvii, orum, a people of Gāllia Cēltĭca, whose country was bounded on the N. by Sēquăna, the *Seine*, and on the W. by Frĕtum Gāllĭcum, *v.* Britānnĭcum, the *English Channel*. Their country now forms part of the province of *Normandy*.

Lĭbūrni, orum, a nation of pirates from whom the country was called Lĭbūrnia, æ, *f. Croatia*, which formed part of Illȳrĭcum, and lay on the E side, and towards the top of Măre Adriātĭcum, the *Gulf of Venice*.

Lĭgĕris, is, *v.* Lĭger, ĕris, *m.* the *Loire*, a large river of Gāllia, *France*, which takes its rise in the country of the Hēlvii in Cĕvēnna, the *Cevennes*, runs N. N. W. and, after a course of 200 miles, falls into Ocĕănus Căntabrĭcus, the *Bay of Biscay*.

Lĭgūres, um (*sing.* Lĭgus, *v* ur, ŭris), the inhabitants of Lĭgūria, æ, *f.* a country of *Italy* in Gāllia Cispădāna, which

formed the one part of Gāllĭa Cĭtĕrior, Gāllĭa Cisālpīna, *v.* Gāllĭa Tŏgāta, as Gāllĭa Trānspădāna did the other. Lĭgŭrĭa lay between the river Pădus, the *Po*, and that part of the *Mediterranean* called Măre Lĭgŭstĭcum, *v.* Sĭnus Lĭgŭstĭcus, the *Gulf of Genoa*.

Lĭlўbaeum, *v.* Lĭlўbēum, i, *n. Marsalla*, a town of Sicĭlĭa, *Sicily*, on a promontory of the same name, now *Cape Boeo*, the most westerly point of that island.

Lĭscus, i, the supreme magistrate of the Ædŭi, who, along with Divitĭăcus and other chiefs of that nation, was in Caesar's camp in the Gallic war, and informed him of the conduct and plans of Dŭmnŏrix.

Lĭssus i, *m. Alessio*, a town in the S. of Illўrĭcum, between the rivers Drilum Nĭgrum, the *Black Drino, et*, Drilum Album, the *White Drino*, at their junction.

Lĭtavĭcus, i, a nobleman of great influence and authority among the Ædŭi.

Lŭcāni, orum (*sing.* Lŭcānus, i), the inhabitants of Lŭcānĭa, æ, *f.* a district in the southern part of *Italy*, bounded by Sĭnus Tărĕntīnus, the *Gulf of Taranto*, Apŭlĭa, Sāmnĭum, Măre Tŭscum, Tўrrhēnum, quod et Infĕrum, the Tuscan Sea, and country of the Brŭtĭi.

Lŭcānĭus (Quĭntus), Quĭnti Lŭcānĭi, a centurion of the first rank, who was killed in attempting to rescue his son when surrounded by some of the troops of Ambĭŏrix.

Lŭcceius (3 syl.) (Lŭcĭus), Lŭcĭi Lŭcceii, one of the three intimate and confidential friends of Pompey, whom that general used to consult upon the most important affairs. Scrĭbōnĭus Lĭbo and Thĕŏphānes were the other two (*B. C.* III. 18).

Lŭcĕrĭa, æ, *f. Lucera*, a town of Apŭlĭa, a district of Magna Graecĭa, about thirty miles from the coast of Măre Adrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*.

Lŭcrētĭus, i, the name of a Roman tribe, or clan.

Lŭcrētĭus (Quĭntus L. Vēspĭllo), Quĭnti Lŭcrētĭi Vēspĭllōnis, a senator, who, with Attĭus Pēlignus, and the troops which they commanded, attempted to prevent the inhabitants of Sŭlmo, *Sulmona*, from submitting to Caesar.

Lŭctĕrĭus, i, one of the nation of the Cădŭrci, hence called *Cădŭrcus*, a man of great intrepidity, whom Caesar sent against the Rŭtēni.

Lugotŏrix, ĭgis, supposed to be one of the kings of Căntĭum, *Kent*.

Lŭsĭtānĭa, æ, *f. Portugal*, anciently a part of *Spain*, the boundaries of which were different at different times. It received this name from the Lŭsĭtāni, the most powerful tribe who inhabited that country at the time it was invaded by the Romans. At one period, Lŭsĭtānĭa seems to have extended nearly from Prŏmŏntŏrĭum Săcrum, *Cape St. Vincent*, to Prom. Trileucum, *Cape Ortogal*, including all the western part of the Peninsula of *Spain*. Its limits on the E. were not precisely ascertained. By a later division, Lŭsĭtānĭa was bounded on the W. and S. by the *Atlantic Ocean*, and on the N. by the river Dŭrĭus, the *Duro*. It then corresponded nearly to modern *Portugal*, only it included part of the provinces of *Leon* and *Estremadura*, which now belong to *Spain*.

Lŭtĕtĭa, æ, *f. v.* Lŭtĕtĭa Părĭsĭōrum, *Paris* now the capital of *France*, was originally a fortress on a small island in Sēquăna, the *Seine*.

M.

Măcĕdŏnĭa, æ, *f.* (the Latin poets lengthen the second syllable making Măcēdŏnĭa, as does also Dionysius in his Periēgēsis,) an extensive country to the N. of *Greece*; having Măre Ægēum, the *Archipelago*, and Thrăcĭa, *Romania*, on the E.; Moesĭa, Dardănĭa, and Illўrĭcum on the N.; Măre Hădrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*, on the W.; and Epĭrus and Thĕssălĭa, *Thessaly*, on the S.

Măgĭus, i, the name of a Roman tribe.

Măgĭus (Cneius), Cneii Măgĭi, a native of Crēmōna, Pompey's commander of artificers, or chief engineer (*Praefectus Fabrûm*), who was taken on his way to Brŭndĭsĭum, *Brindisi*, and brought before Caesar, who sent him back to Pompey with proposals for an interview.

Mălăca, æ, *f. Malaga*, a sea-port town of *Spain*, to the N. E. of *Gibraltar*. It stands at the bottom of a craggy mountain, and is said to have been founded by the Phoenicians, most probably on account of its excellent harbour.

Măndŭbĭi, orum, a people of Gāllĭa, *France*, whose country lay near the source of Sēquăna, the *Seine*. Their chief town was Alēsĭa, *Alise*.

Măndŭbrătĭus, i, one of the nation of the Trĭnŏbāntes, who, on his father being killed by Cassivĕlaunus, fled from *Britain* to Caesar then in Gāllĭa, *France*, who took him and the state under his protection.

Mănilĭus (Lŭcius), Lŭcĭi Mănĭlĭi, a proconsul, who was obliged to fly from Aquĭtānĭa, with the loss of all his baggage.

Mănilĭus (Lŭcius), Lŭcĭi Mănĭlĭi, a praetor in the interest of Pompey, who fled from Alba with six cohorts.

Mărcĭus (Quĭntus), Quĭnti Mărcĭi, a tribune of the soldiers in Pompey's army, during the civil war.

Mărcŏmăni, *v.* Mărcŏmānni, orum, a people of Gērmānĭa, *Germany*, whose territories were bounded on the W. by Rhēnus, the *Rhine*, and on the S. by Dănŭbĭus, the *Danube*, corresponding to part of the modern *Circle of Swabia*. They afterwards expelled the Bŏĭi, and took possession of their country, now called *Bohemia*.

Măre Nŏstrum, the *Mediterranean Sea*, to which the Romans gave this name, from its bounding their native country, Ităĭĭa, *Italy*, on three sides. By the Greeks it was called Măre Intērnum (a name which likewise occurs in Pliny), and the *Atlantic Ocean*, Măre Extērnum.

Măre Adrĭātĭcum, *v.* Hădrĭātĭcum, quod et Sŭpĕrum (seldom Adrĭa, æ, *m.*), the *Gulf*

of *Venice*, a part of the *Mediterranean*, which separated Itălĭa, *Italy*, from Illyrĭcum (hence sometimes called Măre Illyrĭcum); or Lĭburnĭa and Dalmătĭa, and Graecĭa, *Greece*, corresponding to part of *Hungary*, and to *Turkey in Europe*. The adjectives, *Adriātĭcum*, *v. Hadriātĭcum*, are derived from Adrĭa, *v.* Hădrĭa, ae, *f.* a small city of Găllĭa Cĭsalpīna, on the river Tartărus, *sive* Adriānus, near the top of the gulf. The epithet Sŭpĕrum was used from its being situated to the east of *Italy*, in consequence of the Romans, as well as the Greeks and other ancient nations, erroneously supposing that countries and seas to the east were higher than those to the west, or that the earth gradually declined from the east to the west. Hence the natives of *Rome* denominated that part of the *Mediterranean*, which washes the western coast of *Italy*, *Măre Infĕrum*, called also *Tyrrhēnum*, *Etrŭscum*, *v. Tŭscum*.

Mărius (Caius), Caii Mării, a native of Arpīnum, a town of the Volsci, who, in early life, was a ploughman, and wrought for hire. He afterwards went into the army, and distinguished himself under Scipĭo, at Nŭmantĭa in *Spain*. From being a common soldier he gradually rose to the command of the Roman army, and to the office of consul.

Marrŭcīni, orum, a people of Picēnum, a district of *Italy*, which extended from the territories of the Vestīni on the south, to those of the Sĕnŏnes on the north, and was bounded by Umbrĭa and the country of the Săbīni on the west.

Mărsi, orum, originally a German nation, whose territories now form part of the *Circle of Westphalia*. On migrating to *Italy*, they took possession of the country around Lăcus Fucīnus, *Lago di Celano*, to the east of Lătĭum. At first they were violent enemies to the Romans, and afterwards became their most faithful friends.

Măssilĭa, æ, *f. Marseilles*, an excellent seaport, and very opulent town, in that part of Prōvincĭa now called *Provence*, was washed by the sea, on nearly three sides. According to Străbo, a colony of Greeks from Phōcaea founded this city, and established a republic, adopting the Ionian laws, and the religious rites of the Ephesians.

Mătisco, ōnis, *f. Mascon*, or, *Macon*, a town of the Ædŭi, on the west bank of Arar, the *Saone*, between Căbillōnum, *Chalons*, and Lŭgdūnum, *Lyons*.

Mătrŏna, æ, *f.* the *Marne*, a river of Găllĭa, *France*, which formed part of the ancient boundary between Găllĭa Bĕlgĭca, and Găllĭa Cĕltĭca. It takes its rise at *Langres*, runs N. W. to *Chalons*, then westward, passes by *Meaux*, becomes navigable at *Vitry*, and at *Charenton*, a little above *Paris*, falls into Sĕquăna, the *Seine*, after a course of about ninety-two leagues.

Maurĭtānĭa, æ, *f. Morocco* and *Fez*, an extensive country on the N. W. part of Afrĭca, bounded on the E. by Nŭmĭdĭa, *Algiers*; on the S. by Gaetŭlĭa; on the N. by the *Mediterranean*, and Frĕtum Hĕrcŭlĕum, the *Strait of Gibraltar*; and on the W. by Măre Atlantĭcum, the *Atlantic Ocean*.

Mĕdiŏmătrices, um, *v.* Mĕdiŏmătrici, orum, a people of Găllĭa Bĕlgĭca, on Mŏsĕlla, the *Moselle*. The Trĕvĭri were their neighbours on the north. Their chief town was Divŏdūrum, afterwards Mĕdiŏmătrici, now *Metz*.

Mĕldae, arum, *f. Meaux*, a town of Găllĭa Cĕltĭca, belonging to the Mĕldi, whose country was included between the rivers Mătrŏna, the *Marne*, and Sĕquăna, the *Seine*.

Mĕlŏdūnum, i, *n. Melun*, a town of the Sĕnŏnes, on an island in Sĕquăna, the *Seine*, about 28 miles S. E. of *Paris*.

Mĕnăpĭi, orum, a people of Găllĭa Bĕlgĭca, whose territory was bounded on the N. by Mŏsa, the *Meuse*.

Mĕnĕdēmus, i, the chief man of Măcĕdŏnĭa, who came as ambassador to Caesar, and assured him of the assistance of his countrymen.

Mĕssāla (Mărcus), Mărci Mĕssālae, a noble Roman who was consul with Mărcus Pŭppius Piso, in the 60th year *B. C.*

Mĕssāna, æ, *v.* Mĕssēnē, es, *f. Messina*, a sea-port town of Sicilĭa, *Sicily*, built many centuries before the Christian Æra. It stands at the strait which separates that island from Itălĭa, *Italy*, called from the town, the *Strait of Messina*, anciently Frĕtum Sicŭlum.

Mĕtĕllus (Lŭcius), Lŭcii Mĕtĕlli, a tribune of the people, who endeavoured to prevent Caesar from taking the treasures from the temple of Saturn, which Pompey and his partisans had, by a most unaccountable oversight, left behind them. Caesar, after threatening to lay him dead at his feet, if he continued to resist, ordered the door of the temple to be opened by force.

Mĕtiŏsēdum, i, *n.* This word, according to the most approved readings, occurs only once in the Commentaries, viz. in the 61st chapter of VII. Book, *B. G.* where several good copies have Mĕlŏdūnum.

Mĕttius (Mărcus), Mărci Mĕttii, a man allied to Arĭŏvistus, by the rights of hospitality, whom Caesar joined in commission with C. Vălĕrius Prŏcillus, on an embassy to that king.

Mĕtrŏpŏlis, is, *acc.* im, *f.* a city of Thĕssălĭa, *Thessaly*, between Phărsălus, *Pharsala*, or, *Pharsa*, and Gŏmphi, *Gonfi*, on one of the northern branches of Pēnēus, the *Salampria*.

Minŭcius (Lŭcius M. Băsilus), Lŭcĭi Minŭcii Băsili, one of Caesar's officers. To C. Făbius, and L. Minŭcius Băsilus, he gave the joint command of two legions, which were stationed among the Rēmi.

Mitylēna, æ, *v.* Mitylēnē, es, *f. Plu.* Mitylēnae, arum, the principal city of Lĕsbos, which now gives name to the island. It was celebrated for its numerous magnificent buildings, but more remarkable for the many great characters who were natives

of it. Among the number were Alcaeus, Săppho, Tĕrpănder, &c. Mitylēnē was long eminent as a seat of learning, and many illustrious men, both Greeks and Romans, were educated at this city.

Mŏna, æ, *f.* the *Isle of Man*, an island in Oceănus Vergĭnius, *St. George's Channel*, nearly equidistant from *England*, *Scotland*, and *Ireland*. It is 30 miles long, and about 8 broad.

Mŏrĭni, orum, a people of Gallĭa Bĕlgĭca, whose country lay along the coast opposite to Căntĭum, *Kent*.

Morităsgus, i, the king of the Sĕnŏnes, at Caesar's arrival in Găllĭa, *France*.

Mŏsa, æ, *f.* the *Maese*, or *Meuse*, a river of Găllĭa, *France*, rising a little to the West of Mount Vŏgĕsus, *Vauge*, or, *Voges*, runs north, passes a number of celebrated towns, receives, at *Namur*, Săbis, the *Sambre*, joins Văhălis, the *Wahal*, or, *Waal*, below the island of *Bommel*, and falls into the *German Sea*. The course of this river, which extends to 160 leagues, is north.

Mŭnātĭus (Lŭcĭus M. Plăncus) Lŭcĭi Mŭnātĭi Plănci, one of Caesar's lieutenant-generals, who, with Caius Trĕbŏnĭus, had the command of three legions which were settled in Bĕlgĭum, during the winter.

Mŭrcus (Stătĭus), Stătĭi Mŭrci, a man to whom Caesar was indebted for information respecting the demands of Lĭbo and Bĭbŭlus.

N

Nămĕĭus, i, a nobleman of the Hĕlvĕtĭi, who, with Vĕrŭdŏctĭus, was at the head of the embassy which that nation sent to Caesar.

Nănnĕtes, *v.* Nămnĕtes, um, a people of Găllĭa Cĕltĭca, who lived on the north bank of Lĭgĕris, the *Loire*, where it falls into the sea.

Năntŭātes, um, a people whose country lay on the S. of Lăcus Lĕmănus, the *Lake of Geneva*.

Nărbo, ŏnis, *f.* *Narbonne*, a town of Prŏvincĭa to the S. of the river Atax, the *Aude*, near the sea-coast, which, afterwards, gave name to that division of Găllĭa, *France*, called Nărbŏnĕnsis.

Năsĭdĭus (Lŭcĭus), Lŭcĭi, Năsĭdĭi, sent by Pompey with 16 ships, to the relief of Măssĭlĭa, *Marseilles*, but Brŭtus, Caesar's admiral, sailed to meet the combined fleet of the Massilians and L. Năsĭdĭus, and came to an engagement, in which the Massilians fought on the right, and Năsĭdĭus on the left, but he behaved in a cowardly manner, fled out of the battle, and escaped, without the loss of a single ship, to the coast of *Spain*.

Nasŭa, æ, the brother of Cĭmbĕrĭus, who commanded the 100 Cantons of the Sŭēvi, who had encamped on the bank of Rhēnus, the *Rhine*, with the design of crossing that river.

Naupăctus, i, *f.* *Lepanto*, a city of *Greece*, on the most northern extremity of Sĭnus Cŏrinthĭăcus, to which it now gives name of the *Gulf of Lepanto*.

Nĕăpŏlis, is, *acc.* im, *v.* in *f.* *Naples*, a large and beautiful city in the south of *Italy*, at the top of a bay near 30 miles in circumference.

Nĕmĕtes, um, a people of Găllĭa Bĕlgĭca, probably a tribe of the Germans, on the W. bank of Rhēnus, the *Rhine*, between the Trĭbŏci, and Văngĭŏnes. Their principal city was Nŏvĭŏmăgus, *Spire*.

Nĕro (Tĭbĕrĭus), Tĭbĕrĭi Nĕrŏnis, a noble Roman, who in the civil war joined Caesar. He commanded the fleet which Caesar sent out with the Rhodiangalleys, under the Admiral Euphrănor, against the Alexandrian ships, which cruized off the Canopic mouth of the *Nile*, to intercept his supplies. The activity and success of Tĭbĕrĭus Nĕro contributed greatly to Caesar's victory over the Alexandrians, and to the speedy conclusion of the war.

Nĕrvĭi, orum, a powerful and warlike nation of Găllĭa Bĕlgĭca, whose country lay on both sides of Scăldis, the *Scheld*, near the source of that river, afterwards *Hainault*, and *Nord*. They revolted and attacked the Roman troops under Caesar; but were totally routed. The character of this nation will be found *B. G.* II. 15.

Nĭlus, i, *m.* the *Nile*, a large river of *Africa*, which takes its rise in *Abyssinia*, runs through *Abex*, *Nubia*, and *Egypt*, and pours its waters into the *Mediterranean Sea* by two channels.

Nitĭŏbriges, um, a people of Găllĭa, whose country was situated on both sides of Gărŭmna, the *Garonne*, where it is joined by Oltis, the *Olt*.

Nŏvĭŏdŭnum, i, *n.* (*B. G.* II. 12.) a town of the Suessĭŏnes, *Soisons*, or *Noyons*. Another of the Ædŭi, (*B. G.* VII. 55.) now *Nevers*, on the banks of Lĭgĕris, the *Loire*. And a third belonged to the Bĭtŭrĭges, (*B. G.* VII. 12.) now *Neuvy*, or *Neufry*, about twenty miles west from *Nevers*.

Nŭmĭdĭa, æ, *f.* *Algiers*, a country of Afrĭca, bounded on the N. by the *Mediterranean*; on the W. by Maurĭtānĭa, *Morocco* and *Fez*; on the S. by Gaetŭlĭa; and on the E. by Afrĭca Prŏpria, *Tunis*.

Nymphaeum, i, *n.* according to Caesar (*B. C.* III. 26.) a harbour of Illyrĭcum, exposed to the south wind, and distant about three miles from Lĭssus, *Alesso*; but Pliny makes it a promontory.

O

Ocĕlum, i, *n.* *Oux*, or *Exilles*, a town on the frontiers of Găllĭa Cĭsălpina, Cĭtĕrĭor, *v.* Tŏgăta, in Alpes Graiae (2 syl.), near the source of one of the N. branches of Pădus, the *Po*.

Octăvĭus (Mărcus), Mărci Octăvĭi, an officer under Pompey, who excited the Dalmatians and other nations to revolt from Caesar. He also withdrew Issa from Caesar's alliance, and besieged Sălŏnae, *Salonae*; but was repulsed by a sally from the town. Vătĭnĭus afterwards defeated him in a naval engagement off Tauris, an island in the *Gulf of Venice*,

near Issa. Scrībōnĭus Lĭbo and he had the command of the Liburnian and Achaian ships in the civil war.

Octŏdūrus, i, *f. Martigny*, a town or village of the Vĕrăgri (*Vicus Veragrorum*, *B. G.* III. 1.) on the *Drance*, near its junction with Rhŏdănus, the *Rhone*, at a considerable distance above the influx of the latter into Lăcus Lĕmānus, the *Lake of Geneva*.

Octogĕsa, æ, *f. Mequinensa*, a town of *Spain*, on the north bank of Ibērus, the *Ebro*, where it is joined by Sĭcŏris, the *Segre*.

Ollŏvĭco, ōnis, a nobleman of the Nitiŏbrĭges, whom the Romans had honoured with the appellation of Friend. His son, Teutŏmătus, was king of that nation, during the wars in Gallĭa, *France*.

Opĭmĭus (Mārcus), Mārci Opĭmĭi, a commander of Scĭpĭo's cavalry, who, with two troops of horse, fell into an ambush laid by Dŏmĭtĭus. They were all either killed or taken prisoners.

Orchŏmĕnus, i, *f. Screpû*, a town of Boeŏtĭa, north of the river Cēphīsus, the *Sindaliû*, to the west of its influx into the lake Cōpais, *Limo*.

Orcўnĭa, æ, *f.* a name given by Eratŏsthĕnes, and some other Greeks, to Hercўnĭa Silva.

Orgĕtŏrix, ĭgis, was, according to Caesar, the richest and most noble of the Hĕlvĕtĭi.

Orĭcum, i, *n. v.* Orĭcos, i. *f. Ric.* a maritime town of Epīrus, *Lower Albania*, to the north of Mōntes Acrŏcĕrauni.

Oscĕnses, ium, the inhabitants of Osca, *Huesca*, a town of the Illĕrgĕtes (Strabo), Illĕrgĕtes (Ptolemy), a people of Hĭspānĭa, *Spain*, whose territory was watered by Cĭnga, the *Cinca*, one of the northern branches of Ibērus, the *Ebro*.

Osismĭi, orum, a people of Gallĭa Cĕltĭca, one of the nations who went under the general name of *Armŏrĭcae Cīvĭtātes*. Their country afterwards formed part of the province of *Bretagne*. It is now called *Finisterre*.

Otăcĭlĭus Crāssus, Otăcĭlĭi Crāssi, an officer of Pompey, who had the command of Lissus, *Alesso*.

P.

Pădus, i, m. the *Po*, the largest river of Itălĭa, *Italy*, anciently called Erĭdănus, an appellation which is frequently used by Roman poets, and almost always by Grecian authors. It has its source near the bottom of mount Vĕsŭlus, *Viso*, as has also Drŭĕntĭus, *v.* Drŭĕntĭa, the *Durance*, runs in an eastern direction, and after a course of 300 miles, and receiving a number of streams on both banks, it falls into Māre Hădrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*, by seven mouths, of which two were formed by nature, and the other five by art. The northern branches of the *Po*, descending from the *Alps*, render it largest in the warmest months of summer, by the melting of the snow on these lofty mountains.

Pæmāni, orum, a people of Gallĭa Bĕlgĭca, on the east bank of Mŏsa, the *Meuse*. They had the Caeraesi on the S. the Trĕvĭri on the E. and Silva Ardŭĕnna on the N.

Paedĭus (Quintus), Quinti Paedĭi, the praetor who commanded at Cōsa, *v.* Cōsae, in that part of Lŭcānĭa called, from the town Thūrĭae, ii, *v.* ium, Thūrīnus *v.* Tūrīnus ager, at the time Milo attempted to besiege it.

Pălaestĕ, es, *f.* a sea-port town of Epīrus, *Lower Albania*, to the N. of Orĭcum, *Ric.*

Părīsĭi, orum, the inhabitants of Lŭtĕtĭa, from whom it was afterwards called Părīsĭi, now *Paris*, the capital of *France*.

Părthĭa, æ, *f. Chorasan*, was, at first, a very small country, bounded on the W. by Mēdĭa, and Măre Căspĭum, *v.* Hўrcānum, the *Caspian Sea*; on the S. by Pĕrsĭa; on the E. by Băctrĭa; and on the N. by Hўrcānĭa.

Părthĭni, orum, a people of Illўrĭcum, a district on the E. coast, and towards the top of Adrĭa, the *Gulf of Venice*.

Pĕdius (Quintus) Quinti Pĕdĭi, a grandson of one of Jūlĭus Caesar's sisters, was one of his lieutenant-generals in the Gallic war, and appointed in his will co-heir with Octāvĭus, who had Pĕdĭus for his colleague in his first consulship.

Pĕlĭgni, orum, a people of Itălĭa, *Italy*, whose country lay between the sources of the rivers Săgrus, the *Sangro*, and Atĕrnus, the *Pescara*, both of which fall into the *Gulf of Venice*.

Pĕlūsĭum, i, *n. Tinah*, an ancient and strong city of Ægўptus, *Egypt*, at the eastern extremity of the Delta, about 23 geographical miles to the E. of *Eummé fareggé*, which is now dry except during the swell.

Pĕrgămus, i, *f. v.* Pĕrgămum, i, *n. Bergamo*, a city of Mўsĭa in Asĭa Minor, *Natolia*, on the N. Bank of the river Cāĭcus, the *Germasti*, near the place where that river enters Ætōlĭa. This city was famous for an excellent library of 200,000 volumes, which Clĕŏpātra afterwards, by permit of Antony, added to the noble collection at Alĕxāndrĭa.

Pĕtra, æ, *f.* a rising ground (*edito loco*) near Dyrrhăchĭum, *Durazzo*, a sea-port of Măcĕdŏnĭa on Măre Hădrĭātĭcum, the *Gulf of Venice*, on which Pompey in the Civil war fortified his camp.

Pĕtreius (3 syl.), i, a lieutenant-general of of C. Antōnĭus, who, in consequence of the indisposition of the consul, led on the troops of the republic against Catiline, routed the rebel army, and left the traitor himself among the slain.

Pĕtreius, (3 syl.) (Mārcus), Mārci Pĕtreii, a centurion of the 8th legion, who was killed at the siege of Gĕrgŏvĭa, *Gergoie*.

Pĕtreius (3 syl.), i, a Thessalian nobleman, at the head of that party of his countrymen who had embraced the interests of Caesar.

Pĕtrŏcŏrĭi, orum, a people of Gallĭa Cĕltĭca, who lived on the river *Ille*. Their chief town was Vĕsūna, afterwards Pĕtrŏcŏrĭi, now *Perigueux*, the capital of *Perigord*.

Pĕtrŏsĭdĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Pĕtrŏsĭdĭi, a standard-bearer of the army which, under the command of Q. Tĭtūrĭus Săbīnus and Lūcĭus Aurŭncŭleius Cŏtta, wintered among the Ebūrŏnes.

Phărĭtae, arum, the inhabitants of Phărus.

Phărsālĭa, æ, *f.* a place on the west coast of *Greece*, where Caesar landed his forces, when he went to that country in pursuit of Pompey.

Phārsālos, *v.* us, i, *f.* ***Pharsa***, or ***Pharsala*** (Greeks), and *Tzatalze* (Turks), a town of Phthĭōtis, a district of Thĕssălĭa, *Thessaly*, on the east bank of the river Enīpeus (3 syl.), not far from its junction with Apĭdănus, the ***Epideno***, a southern branch of Pēnēus, the *Salampria*. Phārsālĭa, æ, *f.* a large plain in the vicinity of Phārsālus, noted for the victory which Caesar obtained there (12th May, 48, *B. C.*) over Pompey, and the forces of the republic.

Phărus, *v.* os, i, *f.* an island, said at one period to have been distant from the continent of *Egypt* a day's sailing, which may, among the ancients, be estimated at 50 miles. This assertion, although recorded by Pliny, surely exceeds the truth. It is now joined to the continent, and the modern town of *Alexandria* stands on the alluvions which has extended the Delta to that island.

Pīcēnum, i, *n.* *v.* Pīcēnus Ager, a district of Ĭtălĭa, *Italy*, which extended along the coast of Măre Hădrĭătĭcum, the *Gulf of Venice*, from Atērnum, *Pescara*, at the mouth of Atērnus, the *Pescara*, on the S. to Æsis; but, with respect to its western boundary, writers on ancient geography are not agreed.

Pīctŏnes, um, a people of Găllĭa Cĕltĭca, on the S. bank of Lĭgĕris, the *Loire*, where it falls into the sea.

Pĭsaurum, i, *n.* *Pesaro*, a town of Umbrĭa in Ĭtălĭa, *Italy*, pleasantly situated on the S. bank of Pĭsaurus, the *Fogliat*, where it falls into the *Gulf of Venice*.

Pīso, ōnis, surnamed from his country, Aquĭtānus, a nobleman of Aquĭtānĭa, whose grandfather had been supreme magistrate in that country, and called *Friend* by the Romans (*B. G.* IV. 12)

Pīso (Lūcĭus Călpūrnĭus), Lūcĭi Călpūrnĭi Pīsōnis, Caesar's father-in-law, who was consul with A. Găbīnĭus Paulus, in the year of the city 696.

Piso (Cneius), Cneii Pīsōnis, who commanded the cavalry of Adrūmētum, and 3,000 Moors. He afterwards joined Brūtus and Căssĭus, and was, notwithstanding, allowed to return to *Rome*, and made Consul.

Pīso (Lūcĭus), Lūcĭi Pīsōnis, the grandfather of Pīso above mentioned, was a lieutenant-general of Căssĭus, both of whom fell in an engagement with the Hĕlvētĭi.

Plāncus (L. Mūnātĭus), Lūcĭi Mūnātĭi Plānci, a lieutenant-general in Caesar's army, to whom he gave the joint command with C. Trĕbōnĭus, of three legions cantoned in Găllĭa Bĕlgĭca.

Pleumŏsĭi (4 syl.), orum, a people of Găllĭa Bĕlgĭca, supposed to have lived on Scăldis, the *Scheld*, near the place where the city *Tournay* now stands.

Plōtĭus (Mārcus), Mārci Plōtĭi, a centurion in Caesar's army, who was wounded at the interview respecting peace, which took place between T. Lăbĭēnus and Vătīnĭus, on different sides of Apsus, the *Aspro*, a river of Illyrĭcum, *or*, Măcĕdŏnĭa.

Pōmpeius (3 syl.) (Cneus, *v.* Cneius), Cneii Pōmpeii, surnamed *Magnus*, on account of his splendid achievements, the son of Cneus Pōmpeius Strābo and Lūcĭlĭa, was born 105, B. C.

Pōmpeius (3 syl.) (Cneius, *v.* Cneus), Cneii Pōmpeii, the elder son of Pompey the Great.

Pōmpeius (3 syl.) (Sextus), Sēxti Pōmpeii, the younger son of Pompey the Great.

Pōmpeius (3 syl.) (Cneius), Cneii Pōmpeii, a Roman who was well skilled in the language of the Gauls, and acted as interpreter to Quīntus Tĭtūrĭus.

Pōmpōnĭus (Mārcus), Mārci Pōmpōnĭi, one of Caesar's officers, who had the command of half his fleet, which, when lying at Mēssāna, *Messina*, Cāssĭus, by sending fire-ships among them, burned.

Pōstŭmus (C. Fŭlvĭus), Caii Fŭlvĭi Pōstŭmi, one of Caesar's officers, whom he joined in command at Dyrrhăchĭum, *Durazzo*, with Lēntŭlus Mārcēllīnus, on account of the latter being in an infirm state of health.

Praecōnīnus, i, a lieutenant-general, who was himself killed, and his army defeated at Apōllōnĭa, *Pollina*.

Praetor, ōris, *m.* a Praetor; in the early ages of the Roman State, this term is supposed by some to have been a general appellation of all the Roman magistrates, afterwards of the general of the army; and even the Emperors were ambitious to include it among their other titles. But the word, in its proper signification, denoted a Roman judge, who administered justice both among his fellow-citizens, and also among the foreigners who resided in *Rome*. In dignity the Praetor ranked next to the Consul. He had power to alter laws, repeal them, and enact new at pleasure.

Praetōrĭum, i, *n.* the place where the Praetor sat in judgment at *Rome*. It also frequently denoted a place without the city, where the Praetorian cohorts were lodged. In provinces, it signified the house, or palace of the governor, who most commonly had the title of Praetor.

Prōpraetor, ōris, *m. saep.* Pro praetore, a propraetor, which title at first denoted a Praetor whose authority was continued to him after the legal term of its expiry. Afterwards, it was frequently used to signify a person whom the general of an army had left to command it in his absence.

Prĕcĭāni, orum, a people of Aquĭtānĭa, who are supposed to have lived at the foot of Pyrēnaei Mōntes, the *Pyrenees*, near Măre Cāntabrĭcum, the *Bay of Biscay*.

Prīmĭpĭlus, *seldom*, Prīmōpĭlus, i, *m.* the

centurion of the first century of the first maniple of the Trĭārĭi, consequently the first centurion of the legion. He had authority over all the other centurions, gave the word of command in exercise, and in battles, by order of the tribunes, had the charge of Aquila, the eagle, or principal standard of the legion, and, in point of dignity, he ranked with the Equĭtes.

Prōvincĭa, æ, *f.* a large tract of country in Gallĭa, *France*, extending from Pyrēnaeus, the *Pyrenees*, to Alpes, the *Alps*. It comprehended *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*.

Ptŏlĕmaeus, i, surnamed *Aulētes*, from his fondness of *playing on the flute*, a king of *Egypt*.

Ptŏlĕmaeus, i, a son of Ptŏlĕmaeus Aulētes, surnamed *Nŏvus Dīŏnysius*.

Ptŏlĕmāis, ĭdis, *f.* anciently Akē, now *Acre*, a city of Syrĭa, so called from Ptolemy, king of *Egypt*, who either founded or enlarged it.

Pūlfĭo (Tĭtus), Tĭti Pūlfĭōnis, a Roman centurion of distinguished valour, who, to decide a dispute with L. Vārēnus respecting superiority of courage, rushed forth from the camp, when attacked by the Nērvĭi, and displayed great bravery without the fortifications.

Pūpĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Pūpĭi, a partisan of Pompey, the first centurion of a legion, who was taken at Igŭvĭum, *Gubio*, a town of Umbrĭa, and brought to Cæsar.

Pyrēnaeus, i, *m.* *saep.* Mŏntes Pyrēnaei (y doubtful), the *Pyrenees*, or *Pyrenēan Mountains*, extend from the *Mediterranean* to the *Bay of Biscay*, a distance of about 294 miles, and separate Gallĭa, *France*, from Hĭspānĭa, *Spain*. They are very steep, of difficult access, and only passable at five places: 1st, From *Languedoc* to *Catalonia*; 2d, From *Comminge* into *Arragon*; 3d, At *Taraffa*; 4th, At *Maya* and *Pampeluna* in *Navarre*; and 5th, At *Sebastian* in *Biscay*, which, of all the roads across these mountains, is reckoned the easiest.

Q.

Quīnctĭlĭus (Sēxtus Q. Vārus), Sēxti Quīnctĭlĭi Vāri, a quaestor of senatorian rank, who was at Cŏrfīnĭum, *St. Perino*, at the time the gates of that city were opened to Caesar.

R.

Răvēnna, æ, *f.* *Ravenna*, a town of Gallĭa Cĭsălpīna, at the mouth of Utis, the *Montonē*, with a very large harbour.

Rauraci, orum, a people of Gallĭa, *France*, on the N. extremity of mount Jūra. The chief town was, from its inhabitants, called Raurĭcum, afterwards Augusta Rauracōrum, *Augst*, an inconsiderable village near the modern town of *Basil*.

Rĕbĭlus (Caius Cănīnĭus), Caii Cănīnĭi Rĕbĭli, one of Caesar's lieutenant-generals, who, with C. Antistĭus Rĕgīnus, commanded two legions which guarded a particular place near Alēsĭa, *Alise*, when that city was stormed.

Rēgīnus (C. Antistĭus), Caii Antistĭi Rēgīni, a lieutenant-general, who, in conjunction with M. Sīlānus and T. Sēxtĭus, was ordered by Caesar to levy troops, in consequence of his expecting greater commotions in Gallĭa, *France*.

Rēmi, orum, a people of Gallĭa Bēlgĭca, whose country lay to the N. of Mātrŏna, the *Marne*. Their chief town was Dūrŏcŏrtŏrum, afterwards Rēmi, now *Rheims*.

Rhāscypŏlis, is, a native of Thrācĭa, *Romania*, was an officer of great merit, and, in the Civil war, commanded the Macedonian troops which joined Pompey.

Rhēdŏnes, um, a people of Gallĭa Cēltĭca. The Rhēdŏnes were one of those nations reckoned *inter Armŏrĭcas cīvĭtātes*.

Rhēnus, i, *m.* the *Rhine*, a celebrated river of *Europe*, which takes its rise in mount Adūla, *St. Gothard*, which some make *St. Bernard*. (*Rhaetĭcārum Alpĭum inaccesso ac praecipiti vertice ortus.* Tacit.), in the country of the *Grisons*, passes Lăcus Brĭgāntīnus, *v.* Lăcus Vēnētus, the *Lake of Constance*, afterwards through Acronĭus, *Lake Inferior*, or, the *Lake of Zell*, and continues to run nearly W. until it reaches *Basil*, when, taking a northern direction, it becomes the boundary between Gallĭa, *France*, and Gērmānĭa, *Germany*, then between the latter country and Bēlgĭum, the *Netherlands*. At *Schenck*, or *Schenken Schans*, the *Rhine* sends off its left-hand branch, Văhălis, the *Wahal*, or, the *Waal*, and, after running a few miles farther north, it divides into two streams, of which the one to the right hand had the name of Flevo, *v.* Flevus, *v.* Flevum, the *Yssal*, and the other that of Helĭum, the *Leck*. Lăcus Flevo, the *Zuyder Zee*, was so called from Flevus, the *Yssal*, spreading into that sea or lake, before its waters are lost in Ocēănus Gērmānĭcus, the *German Sea*. The *Yssal* and the *Leck*, or the *Wahal*, with the *German Sea*, formed Bătāvĭa, *v.* Bătāvĭa, rather, Insŭla Bătāvōrum, the *United Provinces*, or, *Holland*.

Rhēnus, i, *m.* the *Reno*, a small river of Ĭtălĭa, *Italy*, which rises in Apēnnīnus, the *Apennines*, and falls into the most southern channel of Pădus, the *Po*.

Rhŏdănus, i, *m.* the *Rhone*, a large and rapid river of *Europe*, which has its source in *Mount la Fourche*, near *St. Gothard*, in the canton of *Uri*, not more than two leagues south from that of Rhēnus, the *Rhine*, passes Lăcus Lĕmānus, the *Lake of Geneva*, five leagues below which it disappears between two rocks for a considerable way, rises again, flows with great rapidity in a southern direction, and discharges itself by three mouths into that part of the *Mediterranean*, formerly called Gallĭcus Sĭnus, the *Gulf of Lyons*.

Rhŏdus, i, *f.* *Rhodes* (one syl.), an island in the *Mediterranean*, about twenty miles distant from the coast of Dŏris, a district on the S. W. of Asĭa Mĭnor, *Natolia*.

Rōma, æ, *f.* *Rome*, one of the most celebrat-

ed cities of antiquity, stood on the banks of Tĭbĕris, the *Tiber*, which, after Pădus, the *Po*, is the largest river in *Italy*, about 15 miles (16,000 paces Plin.) from the sea. Sallust says, that the Trojans were the builders and first inhabitants of *Rome*; and Solinus, that the Greeks, after the Trojan war, by the advice of a noble captive, *Rŏmē*, founded this city, to which they gave her name. Livy, however, and most of the other historians who have given any account of *Rome*, inform us, that Rŏmŭlus, from whom he derives the name, laid the foundation of this city on Mōns Pălatīnus, 15th April, 753 B. C.

Rŏscĭllus, i, a son of Adbucĭllus, who had long held the chief sway among the Allŏbrŏges.

Rŏscĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Rŏscĭi, a lieutenant-general, to whom Caesar gave the command of the 3d legion, which he was to march into the territories of the Essŭi.

Rŭbrĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Rŭbrĭi, a Roman of senatorian dignity, who was taken prisoner along with many others at Cŏrfīnĭum, *Perino*.

Rūfus (Lūcĭus Vibŭllĭus), Lūcĭi Vibŭllĭi Rūfi, a Roman of senatorian dignity, a zealous friend of Pompey, who was first made prisoner at the taking of Cŏrfīnĭum, and afterwards in Hĭspānĭa, *Spain*.

Rūfus (Mārcus), Mārci Rūfi, a quaestor, who attached himself to Caesar during the Civil war, and had the command of 12 ships at Aquĭlārĭa.

Rūfus (P. Sŭlpĭcĭus), Pūblĭi Sŭlpĭcĭi Rūfi, one of Caesar's lieutenant-generals, to whom he gave the charge of the port in Găllĭa, *France*, from which he sailed for Brĭtānnĭa, *Britain*, and a garrison sufficient to protect it during his absence.

Rŭtĭlĭus, *v.* Rŭtĭlĭus (Lŭpus), Rutĭlĭi Lŭpi, a lieutenant-general of Pompey in Achāĭa, in *Greece*, who, to secure that province, resolved to fortify the Isthmus of *Corinth*.

Rŭtĭlus (M. Sĕmprōnĭus), Mārci Sĕmprōnĭi Rŭtĭli, an officer of Caesar, who had, with T. Lăbĭēnus, the joint command of the two legions which that general ordered to march into the territories of the Sēquăni.

S

Săbīnus (Caius Călvĭsĭus), Caii Călvĭsĭi Săbīni, an officer in Caesar's army, whom he sent into Ætŏlia, in Graecĭa, *Greece*, with five cohorts and a few men.

Săbīnus (Quīntus), Quīnti Săbīni, an officer whom Caesar sent into Achāĭa with part of his forces.

Săbīnus (Q. Titūrĭus), Quīnti Titūrĭi Săbīni, a lieutenant-general in Caesar's army. He and L. Aurūncŭleius Cŏtta had the command of the troops which were stationed among the Mĕnăpii, and in other parts of Găllĭa Bĕlgica.

Săbis, is, *m.* the *Sambre*, a river of Găllĭa Bĕlgica, which has its rise in what is now called *Picardy*, runs N. E. and after passing by *Landrecy*, *Maubeuge*, *Thun*, and *Charleroy*, falls into Mŏsa, the *Meuse*, near *Namur*.

Săbūra, æ, a praefect of Jūba, king of Maurĭtānĭa, *Morocco* and *Fez*.

Săcrātivir (Mārcus), Mārci Săcrātivĭri, one of Caesar's officers, a native of Căpŭa, who was killed at Dўrrhăchĭum, *Durazzo*.

Sadāla, æ, the son of Cŏtys, king of Thrācĭa, *Romania*, who was sent at the head of 500 cavalry to Pompey.

Sălōna, æ, *v.* Sălōnae, arum, *f.* a maritime town of Illўrĭcum.

Sămărŏbrĭva, æ. *f. Amiens*, a town of Găllĭa Bĕlgĭca, on the south bank of the river Sămāra, the *Somme*.

Săntŏnes, um, *rar.* Săntŏni, orum, a people of Găllĭa Cĕltĭca, to the north of the river Carāntŏnus, the *Charente*. Their chief town was Mĕdĭŏlānum, afterwards Săntŏnes, now *Saintes*.

Sārdĭnĭa, æ, *f. Sardinia*, an island in the *Mediterranean*, to the south of Cŏrsica, about 140 miles in length, and 70 in breadth, which contains nearly 420,000 inhabitants.

Scaeva, æ, a centurion, whose shield, at Dўrrhăchĭum, *Durazzo*, was pierced in 230 places in one day.

Scăldis, is, *acc.* im, *v.* in, *m.* the *Escaut*, oftener the *Scheld*, or the *Scheldt*, a river of Găllĭa Bĕlgĭca, which takes its rise about 15 miles south of Camerăcum, *Cambray*, in the province of *Picardy*, runs north, and dividing into two branches, *Wester Scheldt*, which separates *Flanders* from *Zealand*, and falls into the *German Sea* near the island *Walcheren*; and *Ooster*, or, *Easter Scheldt*, which passes *Bergen-op-Zoom*, and afterwards between the islands *Beveland* and *Schowen*, below which it is lost in the *German Sea*.

Scīpĭo, ōnis, (Pūblĭus S. Nāsīca), Pūblĭi Scīpĭōnis Nāsīcae, adopted son of Quīntus Mĕtĕllus Pĭus, on which account he assumed the name of Q. Caecĭlius Mĕtĕllus Pĭus Scīpĭo, but commonly called Mĕtĕllus Scīpĭo, was Pompey's father-in-law, by whose interest he was elected consul.

Sĕdūlĭus, i, the prince and commander of the Lĕmŏvīces, who was slain at Alĕsĭa, *Alise*.

Sĕdūni, orum, a nation on the south bank of Rhŏdănus, the *Rhone*, to the east of Lăcus Lĕmānus, the *Lake of Geneva*.

Sĕdūsĭi, orum, a nation of *Germany*, on the N. E. bank of Rhēnus, the *Rhine*. Their country was watered by Mœnus, the *Maine*.

Sĕgni, orum, a people of Găllĭa Bĕlgĭca, who lived in the vicinity of Sĭlva Ardŭēnna. A small town, *Sinei*, or, *Signei*, points out the place which they once inhabited.

Sĕgŏnax, ăcis, one of the four kings who reigned in Căntĭum, *Kent*, at the time Caesar invaded *Britain*.

Sĕgŏntĭăci, orum, a British nation who lived on the south of the river Tămĕsis, the *Thames*. They appear to have been subject to Cassivĕlaunus, at the time Cae-

sar attempted to add this island to the Roman empire. The scholar must not suppose that they were inhabitants of Sĕgŏntĭum, *Caernarvon*, opposite to *Anglesey*, on the strait which separates that island from the main land. Caesar did not penetrate so far into the country.

Sĕgŭsĭāni, ōrum, a people of Gāllĭa Cēltĭca, to the W. of Rhŏdănus, the *Rhone*. Their country was traversed by Lĭgĕris, the *Loire*, towards the source of that river.

Sĕnŏnes, um, a powerful and warlike nation of Gāllĭa Cēltĭca, who lived on Sēquăna, the *Seine*, about 70 miles above *Paris*.

Sĕptĭmĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Sĕptĭmĭi, a tribune of the soldiers, sent along with Achĭllas, by Ptŏlĕmæus, king of *Egypt*, to murder Pompey, in whose army, during the war against the pirates, he had been a centurion. (see Pŏmpeius).

Sēquăna, æ, *f.* the *Seine*, a river of Gāllĭa, *France*, has its source in the province of *Burgundy*, runs in a N. W. direction, and falls into that part of the *Atlantic* called Frĕtum Brĭtānnĭcum, the *British Channel*, at *Havre de Grace*.

Sēquăna, æ, *f.* a district of Gāllĭa, *France*, bounded on the E. by Mōns Jūra, *Mount Jura*, which separated it from the country of the Hĕlvĕtĭi, now *Swisserland;* on the N. by Mount Vŏgĕsus, *Vauge*, which divided it from that of the Leuci; on the W. by the country of the Ædŭi and Lĭngŏnes; and on the S. by that of the Ambărri and Allobrŏges.

Sĕrāpĭon, ōnis, an Egyptian who had been ambassador at *Rome*, was sent by Ptolemy with a message to Achĭllas, when he was marching the king's forces against Caesar then in Alĕxāndrĭa.

Sĕrtōrĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Sĕrtōrĭi, a Roman who carried on a war in Cēltĭbēria against the Romans (*B. C.* I. 61).

Sĕrtōrĭus (Quīntus), Quīnti Sĕrtōrĭi, a Roman general of distinguished merit and bravery, who served his first campaign under Mārĭus against the Teutŏnes and Cĭmbri.

Sĕrvĭlĭus (Pūblĭus S. Isaurĭcus), Pūblĭi Sĕrtōrĭi Isaurĭci, a Roman nobleman who was Caesar's colleague in the consulship in the 47th year, *B. C.*

Sĕsūvĭi, orum, a people of Gāllĭa Cēltĭca, who, although not named inter *Armŏrĭcas cīvĭtātes*, must either have been included under that denomination, or possessed an adjoining district (*B. G.* II. 34).

Sĕxtĭus (Pūblĭus S. Băcŭlus), Pūblĭi Sĕxtĭi Băcŭli, a centurion of the first rank in Caesar's army, in the Gallic wars.

Sĕxtĭus (Tĭtus), Tĭti Sĕxtĭi, one of the three lieutenant-generals whom Caesar sent to augment his army, in the sixth year of the war in Gāllĭa, *France*.

Sibūtzātes, um, a people of Aquĭtānĭa, whose country lay along Atur, the *Adour*. Of their history nothing is known. Their capital, in the 3d or 4th century, bore their name, now *Sobusse*.

Sĭcanĭa, *et*, Sĭcĭlĭa, æ, *f.* *Sicily*, an island in the *Mediterranean*, to the South of *Italy*, between 36° 40′ and 38° 20′, N. Lat. and 12° 13′ and 15° 55′, E. Long. It is of a triangular form, and in circumference about 471 miles.

Sĭcŏris, is, *acc.* im, *m.* the *Segre*, a river of Hĭspanĭa, *Spain*, which rises in the *Pyrenees*, is joined by Cinga, the *Cinca*, near Ilĕrda, *Lerida*, and empties itself into Ibĕrus, the *Ebro*, after a course of 40 miles.

Sĭgāmbri, orum, a German nation, who lived on the E. bank of the *Rhine*, to the S. of the river Rura, the *Roir*.

Sĭlānus (Mārcus), Mārci Sĭlāni, one of Caesar's lieutenant generals whom he ordered to levy troops for the war in Gāllĭa, *France*.

Sĭlĭus (Tĭtus), Tĭti Sĭlĭi, an officer whom P. Crāssus sent to the Vĕnĕti, to procure grain and forage with Vĕlānĭus. But the Vĕnĕti seized them in expectation of regaining their hostages by this measure.

Sŏtĭātes, ĭum, a people of Aquĭtānĭa, whose country extended along Gărŭmna, the *Garonne*, and whose chief town was Sŏtĭātum, *Sos*. Their territories formed part of what was afterwards called Nŏvĕmpŏpŭlāna, bounded by the *Garonne*, the *Pyrenees*, and the *Bay of Biscay*.

Spĭnther (Lĕntŭlus), Lĕntŭli Spĭnthĕris, a Roman of senatorian dignity, who, with several others of the same rank was brought before Caesar, after he had fled from Ascŭlum Picēnum, and set at liberty. He was killed during the civil wars.

Stābĕrĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Stābĕrĭi, the governor of Apŏllōnĭa, at the time Caesar advanced against that town.

Sŭessĭōnes, *et*, Suessĭōnes (4 syl.), um, a people of Gāllĭa Bĕlgĭca, whose country was bounded on the S. by Mātrŏna, the *Marne*. Their capital Augūsta, afterwards Suessĭōnes, now *Soissons*, stands on Axŏna, the *Aisne*.

Sŭēvi, *v.* Suevi (2 syl.), orum, a nation of Gĕrmānĭa, *Germany*, who inhabited a large tract of country (*Suevia, æ, f.*) lying between Albis, the *Elbe*, and Vĭstŭla, the *Vistula*, on the northern side of Sĭlva Hĕrcynĭa.

Sŭlla (Lūcĭus Cŏrnēlĭus), Lūcĭi Cŏrnēlĭi Sŭllae, a Roman of Patrician rank. His activity and address contributed greatly to bring the Jugurthan war to a successful termination.

Sŭlmo, ōnis, *f.* *Sulmona*, a town of the Pĕligni, on the east side of Apĕnnīnus, the *Apennines*, of which Ovid was a native.

Sŭlpĭcĭus (Pūblĭus), Pūblĭi Sŭlpĭcĭi, one of Caesar's lieutenant-generals.

Sŭlpĭcĭus (Sĕrvĭus), Sĕrvĭi Sŭlpĭcĭi, a senator who attended Jŭba at his entry into Utĭca, after the destruction of Cūrio and his army.

Sўrĭa, æ, *f.* a very extensive country of Asia, the boundaries of which are not precisely ascertained by ancient geographers. Taken in its largest sense, Sўrĭa was bounded by the *Mediterranean* on the W.; by Ărăbĭa on the S.; by Euphrātes on the E.; and by mount Taurus

on the N. It was divided into a number of districts, of which the most considerable were, Pălaestīna, Jŭdaea, Phœnīcĭa, Băbȳlōnĭa, and Mĕsŏpŏtāmĭa, *Jezirah*. It was reduced to a Roman province by Pompey. *Inh.* Sȳri, orum. Sȳrus is often used to signify a slave, from the number sent from Sȳrĭa to *Rome*.

T

Tāmĕsis, *v.* Thāmĕsis, is, *m.* the *Thames*, one of the largest rivers of *England*, rises in *Cotswold hills*, in the western extremity of *Gloucestershire*, runs eastward, and, after passing through *London*, falls into the *German Sea*.

Tārbelli, orum, a people of Aquĭtānĭa, whose country extended along the sea-coast, to the territories of the Cŏcŏsātes, from Pyrēnaei Montes, the *Pyrenees*.

Tārcōndārĭus Căstor, Tārcōndārĭi Căstŏris, the grandson of Dējŏtărus, king of Găllo-Graecĭa, *v.* Gălātĭa, who, with Donilāus, sent 300 men to Pompey.

Tărrăcīna, æ, *f.* *Tarracina*, a town of the Vōlsci, in Lătĭum, a few miles distant from the sea, and S. of Ufens, the *Aufente*.

Tărrăco, ōnis, *f.* *Tarragona*, a large town and sea-port of *Spain*, about 30 miles N. of Ibērus, the *Ebro*.

Tarūsātes, ium, a people of Aquĭtānĭa. The Tārbelli were between them and the *Bay of Biscay*.

Tāsgĕtĭus, i, a nobleman of the nation of the Cărnūtes, whose forefathers had possessed the sovereignty of that state.

Taurŏis, ĕntis, *acc.* ta, *f.* Caesar calls it a fortress of the Măssĭlĭĕnses, and as *Tauroëntis pŏrtus* occurs in ancient authors, it must have been a maritime town. It was about 12 miles from Măssĭlĭa, *Marseilles*, and nearly at the same distance from the modern town of *Toulon*.

Taximagŭlus, i, one of the four kings, or princes, who reigned over Căntĭum, *Kent*. They seem to have all been under the power of Cassivĕlaunus.

Tĕctŏsăges, um, *et*, Tĕctŏsăgi, orum, a very valiant people of Găllĭa, *France*, a branch of the Vōlscae, near Mōntes Pyrēnaei, the *Pyrenees*.

Tĕnchtĕri, orum, a people of *Germany* on the river Rhēnus, the *Rhine*. Their country was bounded on the N. by that of the Sĭgămbri.

Tĕrrasĭdĭus (Tĭtus), Tĭti Tĕrrasĭdĭi, one of Caesar's lieutenant-generals, whom he sent into the country of the Esubĭi.

Teutŏmătus, i, the son of Ollŏvĭco, king of the Nitĭŏbrĭges, who joined Vĕrcĭngĕtŏrix in the Gallic wars with a great number of his own cavalry, and those whom he had hired from Aquĭtānĭa.

Teutŏni, orum, *v.* Teutŏnes, um, a German nation, who inhabited *Zealand* and *Funen*, islands at the entrance of Măre Sŭēvĭcum, *v.* Sĭnus Cŏdānus, the *Baltic*.

Thēbae, arum, *f.* Thebes (2 syl. English), the capital of Bœōtĭa, which stood on the banks of Ismēnus.

Thĕŏphănes, is, a native of Mĭtȳlēnē, who wrote a history of Pompey's transactions, for which he was presented with the freedom of the state, and a large sum of money.

Thĕrmus, i, a praetor, who, with five cohorts, fled from Igŭvĭum, *Ugubio*, on the approach of Cūrĭo, with three cohorts, whom Caesar had sent to take possession of that town.

Thĕssălĭa, æ, *f.* *Thessaly*, a district of *Greece*, bounded on the N. and E. by Eurīpus, the *Strait of Negropont*; on the S. by Mĕgăris and Attĭca; and on the W. by Phōcis.

Thūrĭi, orum, Thūrĭae, arum, *v.* Thūrĭum, i, *n.* anciently Sȳbăris, a sea-port town of Lūcānĭa in Itălĭa, *Italy*, on Sĭnus Tărentīnus, the *Gulf of Tarento*, built by a colony of the Athenians, among whom were Hĕrŏdŏtus and Lȳsĭas.

Tĭbūrtĭus (Lūcĭus), Lūcĭi Tĭbūrtĭi, a centurion, who was wounded at the time Lăbiēnus was conversing across Apsus, the *Aspro*, to Caesar's men, who were speaking in favour of peace.

Tĭgŭsīnus Pāgus, one of the four cantons or districts, into which Hĕlvĕtĭa, *Swisserland*, was divided, according to Caesar, and comprehended the modern cantons of *Zurich*, *Schwitz*, *Schaffhausen*, and the lands of the *Abbey of St. Gal*.

Titūrĭus (Quīntus, T. Săbīnus), Quīnti Titūrĭi Săbīni, one of Caesar's lieutenant-generals, often called simply Titūrĭus, killed by Ambĭŏrix.

Tōlŏsa, æ, *Thoulouse*, or *Toulouse*, a town of Aquĭtānĭa, beautifully situated on the N. bank of Gărūmna, the *Garonne*.

Torquātus (Lūcĭus), Lūcĭi Tŏrquāti, an officer in Pompey's army during the Civil war. He was governor of Orĭcum, *Ric*, in which he had a guard of the Părthĭni.

Trălles, ium, *v.* Trăllis, is, *f.* *Sullan-hisar*, a town of Lydĭa, on the north bank of Maeănder, the *Meinder*.

Trănspădānus, a, um, north of Pădus, the *Po*, because *beyond* the *Po*, with relation to *Rome*. Trănspădāni, orum, people who lived beyond, or north of, the *Po*.

Trĕbĭus (Mārcus T. Găllus), Mārci Trĕbĭi Galli, an officer sent by Caesar to the Cŭrĭŏsŏlĭtes, to procure provisions.

Trĕbōnĭus (Caius), Caii Trĕbōnĭi, a tribune by whom the first triumvirate were enabled to get the law passed which granted Găllĭa to Caesar, Sȳrĭa to Crăssus, and *Spain* and *Africa* to Pompey, for five years. He served as a lieutenant-general under Caesar in the Gallic wars.

Trĕvĭri, orum (*sing.* Trĕvir, ĭri), a nation of Găllĭa Bĕlgĭca, between Mŏsĕlla, the *Moselle*, and Sĭlva Ardŭĕnna. Their chief city, Augusta Trevĭrŏrum, afterwards from its inhabitants, Trĕvir, now *Triers* or *Treves*, stands on the E. bank of the *Moselle*, over which it has a large bridge.

Trĭārĭus (Caius), Caii Trĭārĭi, a noble Roman, who is said to have advised Pompey to order his men to receive Caesar's charge without moving out of their place.

Trĭbŏci, *v.* Trĭbŏci, orum, *et*, Trĭbŏces, um

a people in the east of Gāllĭa Bēlgĭca, near Rhēnus, the *Rhine*.

Trĭnŏbantes, um, a nation of ancient *Britain*, inhabiting the counties now called *Essex* and *Middlesex*. Cassivēlaunus was their king at the time Caesar invaded this island.

Tubĕro, ōnis, a partisan of Pompey.

Tŭlĭngi, orum, a people of Gāllĭa Bēlgĭca, whose territories were adjoining to those of the Hēlvētĭi and Latobrŏgi.

Tŭllĭus (Caius Vŏlcātĭus), Caii Vŏlcātĭi Tŭllĭi, an officer in Caesar's army in the Gallic wars.

Tŭrŏnes, um, *v.* i, orum, a people of Gāllĭa Cēltĭca, on the banks of Lĭgĕris, the *Loire*, about 140 miles from the sea. Their name is perpetuated by the modern appellation of the country, *Touraine*, and their city *Tours*, anciently Tŭrŏnes.

Tŭrpĭo (Antĭstĭus), Antĭstĭi Tŭrpĭōnis, a man of uncommon strength in Pompey's army.

Tuticānus (Felginas T. Gāllus), Felginātis Tuticāni Gālli, some copies read Fŭlvĭus Tuticānus Gāllus, a Roman knight who fell in the attack which Caesar made on Pompey's lines at Dyrrhăchĭum, *Durazzo*.

V.

Văhălis, is, *m.* the *Wahal*, or, *Waal*, the left branch of Rhēnus, the *Rhine*, which runs by *Nimeguen* and *Tiel*, and joins Mŏsa, the *Meuse*, at the island of *Voorn*, and falls into the *German Sea* below the *Breil*.

Vălĕrĭus (Caius V. Cabŭrus), Caii Vălĕrĭi Cabŭri, a chief man among the Gauls in Prŏvĭncĭa, *Languedoc*, *Provence*, *and Daŭphiné*, whose original name appears to have been Cabŭrus. On being made a Roman citizen by C. Vălĕrius Flāccus, he, as was usual, took the name of his patron.

Vălĕrĭus (Caius Dŏnŏtaurus), Caii Dŏnŏtauri Vălĕrĭi, a nobleman of the Hēlvĭi, whose father Cabŭrus was at the head of the state.

Vălĕrĭus (Caius, V. Flāccus), Caii Vălĕrĭi Flācci, a noble Roman, who conferred the freedom of the city on C. Vălĕrĭus Cabŭrus.

Vălĕrĭus (Caius V. Prŏcĭllus), Caii Vălĕrĭi Prŏcĭlli, the son of C. Vălĕrĭus Cabŭrus, was the chief man in Prŏvĭncĭa, *Languedoc, Provence, and Dauphiné*.

Vălĕrĭus (Lūcius V. Praecŏnĭnus), Caii Vălĕrĭi Praecŏnĭni, a Roman lieutenant-general, whose army was defeated and himself killed in Aquĭtānĭa, before the invasion of Gāllĭa, *France*, by Caesar.

Vălĕrĭus, i, (B. C. l. 30.), a Roman, on whose appointment to the command of Sărdĭnĭa, *Sardinia*, the Cărălitāni (*i. e.* the inhabitants of Cărălis, *Cagliari*, the capital of that island) expelled from their city Cŏtta the governor, who fled to *Africa*. He was the person to whom Cĭcĕro addressed the XIII. book of his Letters.

Valĕtĭăcus, i, a nobleman of the nation of the Ædŭi, who, after having enjoyed the supreme magistracy among his countrymen, appointed his brother, Cŏtus, to succeed him in that office.

Văngĭŏnes, um, a people of Gāllĭa Bēlgĭca, on the W. bank of Rhēnus, the *Rhine*. They were originally from Gĕrmānĭa, *Germany*, and, at one time, had probably lands on both sides of that river. Their chief town was Borbetŏmăgus, now *Worms*.

Vărēnus (Lūcĭus), Lūcĭi Vărēni, a centurion in the legion, which was stationed among the Ædŭi, commanded by Q. Cĭcĕro.

Vărro (Mărcus Tĕrēntĭus Vărro), Mărci Tĕrēntĭi Vărrōnis, was, in the early part of his life, a lieutenant-general in Pompey's army, and served under him in the piratical war.

Vărus (Pūblĭus Attĭus), Pūblĭi Attĭi Vări, the Praetor in Afrĭca, at the commencement of the civil wars.

Vărus, i, *m.* the *Var*, a rapid river of Ităĭĭa, *Italy*, which takes its rise in the *Alps*, runs south, and falls into the *Mediterranean*, a little to the west of Nĭcēa, *Nice*. It divided Lĭgŭrĭa from Prŏvĭncĭa, afterwards Gāllĭa Nărbŏnēnsis.

Vătĭnĭus (Pūblĭus), Pūblĭi Vătĭnĭi, a lieutenant general in Caesar's army.

Ubĭi, orum, a people of *Germany*, whose territories were on the bank of the *Rhine*, opposite to the Sigāmbri.

Vĕlānĭus (Quĭntus), Quĭnti Vĕlānĭi, sent by Caesar with Sĭlius to procure corn from the Vĕnĕti, who detained them in order to recover the hostages whom they had given to that general.

Vĕlauni, orum, a small tribe in Gāllĭa Cēltĭca, on the sources of Lĭgĕris, the *Loire*. Their chief city was Anderitĭum, now *Javoli*, or, *Javoux*.

Vĕllaunŏdūnum, i, *n. Beaune*, a town of the Sĕnŏnes, about 55 miles south of Lūtētĭa, *Paris*.

Vĕnĕti, orum, a nation in the west part of Gāllĭa Cēltĭca, whose chief town was Vĕnĕtĭa, æ, *f.* Their country was bounded on the W. by that of the Corĭsŏpĭti; by the sea on the S.; on the E. by the river Erĭus, the *Vilaine*, which separated them from the Nănnĕtes; and on the N. by the territories of the Rhĕdŏnes, and Cŭrĭŏsŏlĭtes.

Vĕrāgri, orum, a people who lived in that part of Prŏvĭncĭa, now called *Dauphiné*, on the south bank of Rhŏdănus, the *Rhone*, and Lăcus Lĕmānus, the *Lake of Geneva*.

Vĕrbĭgĕnus, i, (*sc.* păgus), *v.* Urbĭgĕnus, i, *m.* one of the four divisions of Hĕlvētĭa, *Swisserland*, including the cantons of *Friburgh* and *Bern*, with the districts of *Neufchatel* and *Vallengin*.

Vĕrcĭngĕtŏrix, ĭgis, the son of Cēltĭllus, chief among the Arvĕrni.

Vĕrgasĭllaunus, i, one of the Arverni, and a relation of Vĕrcĭngĕtŏrix.

Vĕrŏmăndŭi, orum, a people of Gāllĭa Bēlgĭca, between the Nĕrvĭi and Suessĭŏnes. Their chief town was Augusta Veromanduorum, *St. Quentin*, on the right bank of

Sămăra, the *Somme*. Like most of the other nations of Găllĭa Bēlgĭca, they were originally from Gērmānia, *Germany*.

Vērtĭco, ōnis, a nobleman of the Nērvĭi, who was in Cĭcēro's camp, when attacked by the Ebūrōnes, and prevailed on a slave to carry a letter to Caesar, communicating information of that event.

Vērūdŏctĭus, i, one of the Hēlvētĭi.

Vēspĭllo (Lucrētĭus), Lucrētĭi Vēspĭllōnis. He and Mĭnūcius Rūfus had, by an order of Laelius, the command of eighteen ships at Orĭcum, *Ric*, in the civil war.

Vēttōnes, *v.* Vēctōnes, um, a nation of Hĭspānĭa, *Spain*. The Lūsĭtāni were between them and Māre Atlāntĭcum, the *Atlantic Ocean*. Their country included *Estremadura* and part of *Leon*.

Vibo, ōnis, *f.* a city of the Brūtĭi, anciently Hĭppo, built, according to Străbo, by the Locrians, who called it Hĭppōnium, which the Romans took from the Brūtĭi, and gave it the name of Vibo Vălēntĭa.

Vibūllĭus Rūfus, Vibūllĭi Rūfi, an officer in Caesar's army, whom he sent to Pompey to negotiate a peace, which he was unable to accomplish.

Vĭēnna, æ, *f. Vienne* in *Dauphiné*, the capital of the Allōbrŏges, on the east bank of Rhŏdănus, the *Rhone*, and *Jere*, about thirteen miles south of Lūgdūnum, *Lyons*.

Vĭnēæ, arum, *f.* a mantelet or shed, used by the Romans for protecting the soldiers in besieging towns. It consisted of four upright posts, upon which was fixed a roof of hurdle or wickerwork. Above the hurdles were spread raw hides, a little earth, &c. to protect it from fire. It is probable, that strong beams would support the roof, otherwise stones and other heavy materials thrown from the walls would have destroyed the hurdles, and rendered it no protection to the soldiers at work under its cover. The size of the Vĭnēæ would differ according to circumstances. In general they were 16 feet long, 8 feet broad, and 7 feet high. The whole rested upon wheels, so that it might be easily moved. Plūtēus did not materially differ in form from Vĭnēae, and was used for the same purpose.

Vĭrdūmărus, *v.* Viridōmărus, i, one of the Ædūi, more distinguished by political influence, than by noble birth. Caesar, at the request of Divitĭăcus, raised him to the highest dignity in the state.

Viridŏvix, ĭcis, the leading man among the Unēlli, who headed a powerful army in an attack on Săbĭnus, one of Caesar's lieutenant-generals then stationed among them. But he defeated Viridŏrix by an artful stratagem.

Ulcĭlles Hĭrrus, Ulcĭllis Hĭrri, one of Pompey's officers. Flying from Cămĕrĭnum, *Camerino*, he fell into the hands of Vibūllĭus, who joined his troops to the army which he was then raising for Caesar.

Unēlli, orum, a people of Găllĭa Cēltĭca, on the N. W. of what is now called *Normandy*. Their country was bounded on three sides by the sea. Their chief town was Corĭăllum, *Gouril*. Off the coast of the Unēlli, lay the islands of Caesărēa, *Jersey*, Sărnĭa, *Guernsey*, and Redūna, *Alderney*, which have long been in possession of the British.

Vŏcătes, ium, a people of Aquĭtānĭa, supposed, by some, to be the same with Vasătes, whose territories lay on the south bank of Gărūmna, the *Garonne*, about ninety miles from the mouth of that river.

Vŏcĭo, ōnis, a king of the Nōrĭci, to whose sister Arĭŏvistus was married.

Vŏcōntĭi, orum, a nation of Găllĭa, *France*, on the banks of a small stream called Drūna, *Drome*, which falls into Rhŏdănus, the *Rhone*, about 100 miles from the mouth of that river. Dĭa, *Die*, appears to have been their chief town, which is not very great, but the See of a bishop, under the archbishop of Vĭēnna, *Vienne*, and contains 3000 inhabitants. Others make Văsco, *v.* Vasĭo, *Vaison*, their capital. It was destroyed by the Saracens, in the sixth century.

Vŏgēsus (also written Vŏsēgus, *v.* Vŏgētus), i, *m. Vauge*, or, *Vôges*, is a branch of mount *Jura*, stretching in a northern direction, in which are the sources of Arar, the *Saone*, Mŏsa, the *Meuse*, and Mŏsella, the *Moselle*.

Vŏlcaa, arum, a numerous and powerful nation of Găllĭa, between Gărūmna, the *Garonne*, and Rhŏdănus, the *Rhone*, divided into the Arēcŏmĭci and Tēctŏsăges, *q. v.*

Vŏlcātĭus Tūllus, Vŏlcātĭi Tūlli, an officer, who, according to Caesar, sustained, at Dўrrhăchĭum, *Durazzo*, with three cohorts the charge of a whole legion.

Vŏlūsēnus (Caius), Caii Vŏlūsēni, an officer whom Caesar sent with a galley to survey the coast of *Britain* opposite Găllĭa, and to acquire as correct information as he could, respecting the harbours and landing places, previous to his sailing against that island.

Usĭpētes, um, *v.* Usĭpĭi, orum, a people of Gērmānĭa, *Germany*, on the right bank of Rhēnus, the *Rhine*.

Utĭca, æ, *f.* an ancient and celebrated city of Afrĭca Prŏprĭa, *Tunis*, near the mouth of the river Băgrăda, the *Megrada*, founded by a colony of Phœnicians, about 287 years before Carthage, from which it was only about seven miles distant. In greatness and magnificence, Utĭca was next to Carthage, and after the destruction of that city, was the capital of the country.

THE END.

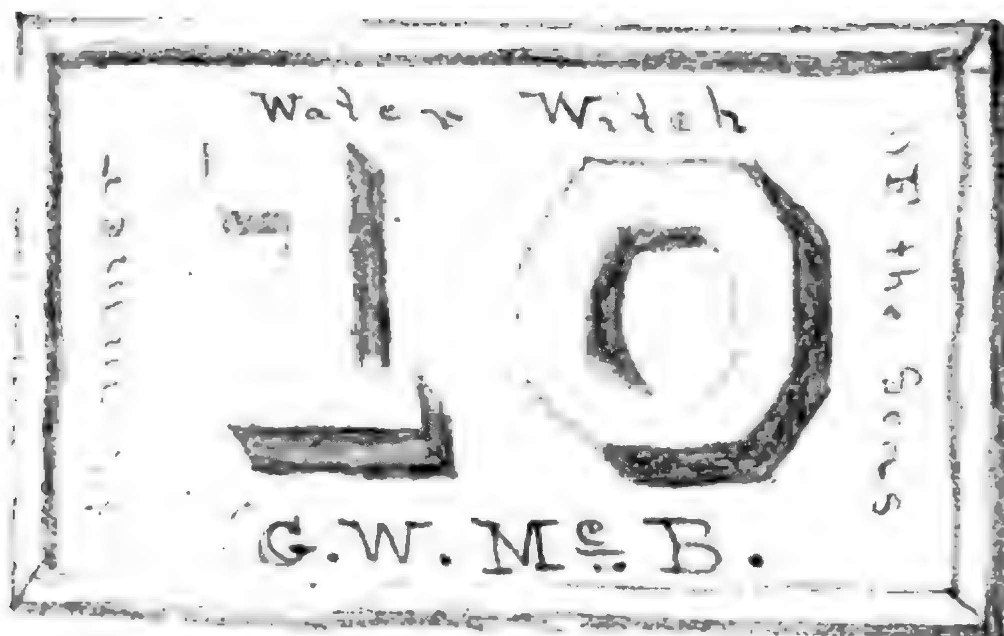
Water Witch
10
G. W. Mc. B.

NOV 4 1917

Digitized by Google